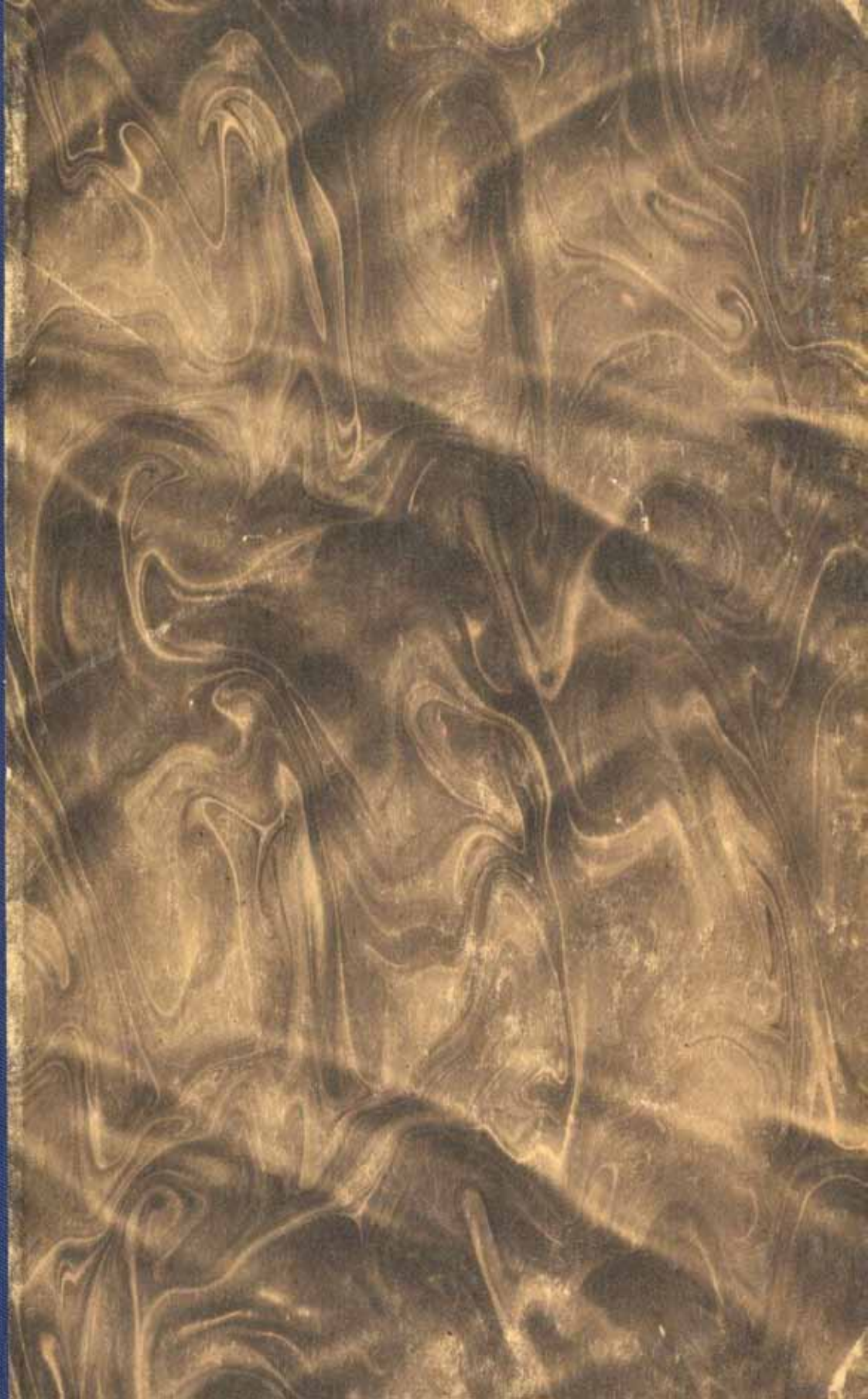


SATAKUNTA

XIII



SATAKUNTA

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

XIII



JULKAISSUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

S A T A K U N T A

KOTISEUTUTUTKIMUKSIA

XIII

JULKAISUT

SATAKUNTALAINEN OSAKUNTA

Tätä julkaisua on avustanut:

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ

Toimituskunta:

PEKKA KATARA, SAKARI MATTILA, NIILO VALONEN
EINO NIKKILÄ, toimitussihteeri

V A M M A L A 1 9 4 6
TYRVÄÄN KIRJAPAINO
OY



J. J. Mikkola

Parhaiden perinteittensä alkuunpanijalle ja väsymättömälle vaalijalle, Kunniainspektorilleen professori

J. J. Mikkolalle

hänen 80~vuotispäivänään 6 päivänä heinäkuuta 1946

Satakuntalainen

Osakunta

Allamainitut Satakuntalaisen Osakunnan jäsenet ja ystävät haluavat täten ilmaista syvän kunnioituksensa ja kiitollisuutensa Osakunnan Kunniainspehtori professori J. J. Mikkolalle ja Kunniainspehtoritar rouva Maila Mikkolalle heidän merkkipäivinään 6. 7. 46 ja 17. 10. 46.

Pentti Aalto	A. R. Cederberg
Arvi Aaltonen	Päivi Cederberg
J. E. Aalto-Setälä	Emil Cedercreutz
Esteri Aarne	Aino Ellilä
Yrjö Aarne	K. J. Ellilä
Eino J. Ahla	Liisa Ellilä
Lempi Ahla	Risto Elo
Mervi Ahla	Toini Elo
Heikki Ahti	E. V. Elovaara
Voitto Ala-Kiikonen	Erik Erämetsä
Martti Alanen	Aarne Eskola
Viljo Alanen	Helvi Eskola
Eila Alava	Mandi Eskola
K. O- Alho	Pentti Eskola
Maija Alho	Päivätär Eskola
Inkeri Anttila	Kirsti Gallen-Kallela
Sulo Anttila	Väisänen
K. A. Aukee	Arma Haapanen
Abbe Bäckman	Toivo Haapanen
Eeva Bäckman	V. A. Haila
Heikki Bäckman	Hillevi Hakkarainen

Jouni Hakkarainen	Erkki Kaitila
Rakel Harkola	Harry Kaitila
N. J. Heikkilä	Martta Kaitila
Hanna Helomaa	Anton Kajala
Ilmari Helomaa	Arvo Kajakari
Artturi Hellemaa	Sirkka-Liisa Kajakari
Evi-Maija Hellemaa	Anna-Liisa Karikoski
Väinö Hirsjärvi	Irene Karsikko
Salome Hollo	Jussi Karsikko
Irma Honkavaara	Rauni Karsikko
Juhani Honkavaara	Liisi Katara
Erkki Horelli	Pekka Katara
Leeni Horelli	L. I. Kaukamaa
Väinö Horelli	Laina Kaukoranta
Heikki Hosia	Toivo Kaukoranta
Anna Huhtala	V. V. Kaukovaara
Kalle Huhtala	Kalle Kauppi
Inkeri Hupli	Rauha Kauppi
Kurt Ignatius	Heimo Ketola
Toini Ikonen	Untamo Kivi
Arvo Inkilä	Väinö Kivi
Jalmari Jaakkola	Bruno Kivikoski
Filip Jaatinen	P. A. Kiviniemi
Martta Jaatinen	Aleksi Kuitti
Heikki Jokela	Kyllikki Kuusisto
A. E. Jokipii	Taneli Kuusisto
Arvo Junnila	Annaliisa Kytömaa
Kaija Junnila	Ensio Kytömaa
Tuure Junnila	Alli Laanterä
Altti Järvinen	Akseli Laanterä
Tauno Kaartotie	Tauno Laes
Wilhelm Kaipainen	Armas Lassila

Kaarlo Lassila	Armo Nokkala
Martta Lassila	Satu Nuotio
Aarre Lauha	Aili Nurminen
Mirjam Lauha	Ilta Ojansuu
Rakel Lauha	Päivikki Ojansuu
Niilo Lehmuskoski	Katri Oksanen
Saima Leikkonen	Veikko Oksanen
Jalmari Leivo	Mary Olki
Edwin Linkomies	W. Fr. Ollonqvist
Vera Linkomies	Liisa Orko
Aarre Linturi	Risto Orko
Arvo Linturi	Elias Paalanen
Aarre Loimaranta	Esteri Paalanen
Sakari Loimaranta	Arvo Paloheimo
Suoma Loimaranta-Airila	Maikki Parvento
Olavi Lounasmeri	Greta Pentti
Birger Luntiala	Jalmari Pentti
Hanna-Liisa Lähteenmäki	Olavi Pertilä
Bruno Malmio	Oiva Pentti
Laura Malmio	Antero Piha
Sakari Mattila	Helmeri Piha
Heikki Meurman	Antti Prusi
Otto Meurman	Hanna Rantanen
Bror Mikkela	Sirkka Reiniaho
Esteri Mikkola	Aaro Ritala
L. A. Mäkelä	Mauri Roukkula
Urho Niemistö	Harri Ruutu
Aarno Niini	Mirja Ruutu
Risto Niini	K. A. Rydman
Sylvi Niini	Eeva Ryti
Eino Nikkilä	Gerda Ryti
Onni Nikula	Risto Ryti

Lauri Räike	K. N. Teräsmaa
Kaarlo Saarenheimo	Kaarlo Tiisala
Maiju Saarenheimo	Antti Tolvi
Mikko Saarenheimo	Esko Tolvi
Työne Saarenheimo	Marja Tolvi
Kustaa-Risto Salminen	Eero Tommila
Jaakko Salokangas	E. S. Tomula
Kerttu Salokangas	Verna Tomula
Kerttu Santavirta	Hannes Torpo
Alli Sauramo	Toivo Tunturi
Matti Sauramo	Oiva Tuominen
Kyllikki Selinheimo	Olli Tuominen
Allari Seppä	Aarre Tuompo
Onni Seppä	Tyyni Tuulio
Viva Seppä	Eeva Vaahtoranta
Esko Setälä	S. J. Wahl
Helmiriitta Setälä	Paavo Wahlroos
Vilho Setälä	Niilo Valonen
Martta Sevio	Sakari Varhee
Veikko Sevio	Erkki Varpela
Yrjö Sipi	Jussi Varpela
Erkki E. Soini	Arvo Vartia
Aili Soivio	Niini Vartia
Atso Soivio	Helvi Vasara
Eeva Sorri	Kerttu Vasara
Esko Suomalainen	Risto Vasara
Paavo Suomalainen	Mirjam Vesanen
Sanni Suomalainen	Alli Wiherheimo
Set Suomalainen	Onni Wiherheimo
Siiri Suomalainen	Salme Wiherheimo
Vihtori Suomalainen	Toivo Wiherheimo
Hannu Teräs	H. J. Viherjuuri

Irmeli Viherjuuri
Matti Viherjuuri
Jorma Virkkala
Kaisa Virkkala
Kalevi Virkkala
Pauli Viro
Voitto Viro
Helmi Virtaranta

Pertti Virtaranta
Kerttu Vitikkala
Pekka K. J. Vitikkala
Pekka V. Vitikkala
Eino Vuorela
A. O. Väisänen
Matti Ytti

Pentti Eskola

Ylä-Satakunnan kallioperusta ja Ylöjärven kuparimalmi.

Johdanto.

Satakunta-julkaisuissa on kerran ennen kosketeltu Satakunnan kallioperustaa, nimittäin Ala-Satakunnan.¹⁾ Savilakeuksien pohjana on jotunilaista hiekkakiveä. Tämä on maankuoren vajoamisen johdosta täällä säilynyt miltei alkuperäisissä laakeissa kerrosasunnoissaan ja muuttumattomassa asussaan, niin että alkuperäisen hiekan jyvät hyvin näkyvät.

Ylä-Satakuntaan ulottuu poikki läntisen Suomen aina Päijänteestä saakka käyvä botnialaisten muodostumain jakso, jossa niinikään on hyvin säilyneitä kerrostuneita kivilajeja, vaikka tämä jakso kuuluu vanhaan peruskallioon. Sen kerrostumat ovat muinaisissa vuorijonoissa poimuttaneita ja kivilajit graniittien lävistämiä. Botnialaiset muodostumat, varsinkin Näsijärven kahden puolen, ovatkin juuri tästä tulleet geologimaailmassa kuuluisiksi, jopa siinä määrässä, etteivät peruskalliogeologit missään maassa tai maanosassa pidä koulutustaan täydellisenä ennenkuin ovat käyneet näkemässä eräät Ylöjärven, Suodenniemen ja Lavian sekä Teiskon ja Aitolahden kalliot. Tämä mielenkiinto on puhtaasti tieteellistä. Nuo kalliot

*) PENTTI ESKOLA, Ala-Satakunnan kallioperusta. Satakunta V. 1925.

ovat aivan tavallisia kivilajeja, ja niiden erikoisuus on vain siinä, että niiden rakenne ja kokoomus todistaa olosuhteiden niiden syntyessä olleen samanlaiset kuin ne vielä tänä päivänä näillä main ovat.

Botnialaisten muodostumien tutkijoina toimineet geologit eivät olleet etsineet näiltä seuduilta kallisarvoisia metalleja eivätkä sattumaltakaan löytäneet sellaisia. Niinpä oli totuttu pitämään Tampereen ympäristöä malminetsinnän kannalta toivotomana seutuna. Odottamatta löydetään sitten Ylöjärven Takamaalta, Parosten Kaitajärven rannalta, erään maanviljelijän lähettämän näytteen aiheuttamassa malminetsinnässä kuparimalmia, ja sinne syntyy kaivos. Pian sen jälkeen vanha Haverin rautakaivos Viljakkalassa otetaan uudelleen tutkittavaksi, ja sieltäkin löydetään uutta malmia, mutta ei rautamalmia, vaan kulta- ja kuparimalmia. Tällä haavaa on vanhan Satakunnan maakunnan alueella käynnissä kaksi kaivosta.

Nämä löydöt ovat yhdellä iskulla tehneet Ylä-Satakunnan käytännöllis-geologisen tutkimuksen tyyssijaksi. Joka kesä siellä nykyisin kulkee geologeja kallioita koputtelemassa. Myös tieteellis-geologinen puoli on otettu uudestaan ja uudenaikaisten menetelmien mukaisesti käsiteltäväksi, sillä uudenaikainen malminetsintä edellyttää alueen kivimuodostumien syntytapojen mahdollisimman täydellistä tuntemista. Niinpä on tässäkin lyhyessä esityksessä aluksi kerrottava, millaisia vanhan Ylä-Satakunnan kallioperän muodostumain kivilajit ovat ja mitä niiden synnystä tiedetään.

Ylä-Satakunnan geologia.

Maailmankuulu geologimme J. J. Sederholm (1863—1934) antoi Näsijärven kahden puolen olevien seutujen kivimuodostumille nimen botnialaiset muodostumat ja käytti niiden tutki-

miseen elämänsä parhaat vuodet. Vuonna 1899 ilmestyi hänen nuoruutensa suurteos,²⁾ jolla on tieteelliseksi tutkimukseksi harvinaisen innoituksen leima, ja vuonna 1931 näki päivänvalon viimeinen hänen itse loppuun saattamansa, Suodenniemen ja Lavian muodostumia käsittelevä tutkimus,³⁾ jossa tavallaan viettää päätökseen ne todistelut, jotka 34 vuotta aikaisemmin oli ensi kerran esitetty. Näiden rajapyykkien välillä on pitkä sarja tutkimuksia ja väittelyä Lavian, Näsijärven rannikoiden ja muiden botnialaisten alueiden geologiasta.

Ennen Sederholmia oli Suomessa ollut peruskalliosta valalla sellainen vanha käsitys, että sen kivilajit olisivat syntyneet nykyaikaisista peräti poikkeavissa olosuhteissa ja aikana, jolloin maanpinta vielä oli kuuma. Sellaisten kivilajien kuin meillä ylen yleisten gneissien oletettiin kiteytyneen alkuajan merien kuumista vesistä höyryjen kyllästämän raskaan ilmakehän paineessa. Sederholm oli tullut kosketukseen englantilaisen Lyellin koulukunnan kanssa, joka geologian tutkimisessa lähti aktualistisesta periaatteesta. Lyell oli lausunut tämän periaatteen sanoilla: »Nykyisyys on entisyyden avain». Vanhoja kivimuodostumia verrataan sellaisiin muodostumiin, joiden nykypäivinä nähdään syntyvän silmiemme edessä, ja koetellaan, voisivatko vanhat kivilajit olla samoin syntyneitä.

Sederholm menetteli näin ja tapasi ensin Kalvolassa vanhoja tulivuorenkiviä, joissa muuttuneen eli metamorfisen asun takaa saattoi tuntea samoja rakennepiirteitä kuin nykyaikaisissa tulivuorenkivissä. Sederholm nimitti noita rakenteita palimpsestirakenteisiksi, verraten niitä vanhoihin kirjoituksiin, jotka on

²⁾ J. J. SEDERHOLM: »Über eine archaische Sedimentformation in südwestlichem Finnland». Bulletin de la Commission géologique de Finlande N:o 6, 1899.

³⁾ J. J. SEDERHOLM: »On the Sub-Bothnian Unconformity and on Archaean Rocks Formed by Secular Weathering». Sama sarja N:o 95, 1931.



Kuva 1. Veittijärven konglomeraattia Ylöjärvellä.

raavittu pois, jotta kallista papyrusta tai pergamenttia on voitu käyttää uudelleen kirjoittamiseen, mutta jotka kumminkin vielä kuultavat uuden kirjoituksen alta ja voidaan lukea. Samoin kuin palimpsestiset kirjoitukset ovat olleet vanhanajan historian tutkimisessa tärkeinä lähteinä, samoin on maapallon vanhimmista kivilajeista uudemman metamorfisen asun läpi voitu löytää vanhempia rakennuspiirteitä, jotka valaisevat maapallon vanhimpien geologisten aikojen tapahtumia ja olosuhteita.

Näsijärven kahden puolen Sederholm tapasi metamorfisia kerrostuneita kivilajeja, joiden alkuperäinen luonne on hyvin helposti jopa maallikonkin todettavissa. Katsokaamme kuvaa Ylöjärven Veittijärven konglomeraatista! Se muistuttaa täydellisesti nykyaikaista soraleikkausta jossakin sorakuopan seinässä. Karkeista kivimukuloista muodostuneiden kerrosten

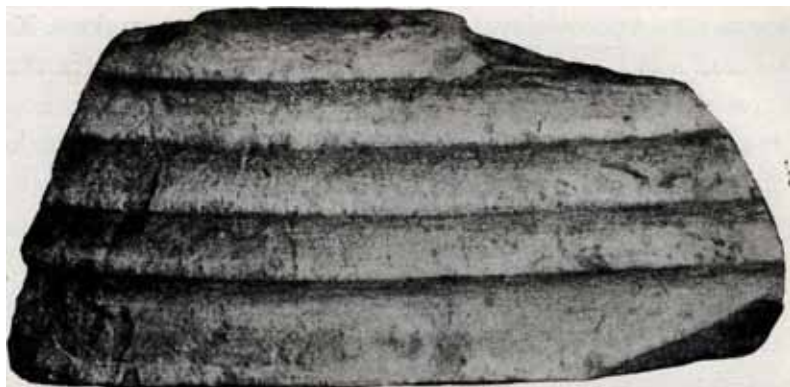
kanssa siinä vuorottelevat hienommat hiekkaiset kerrokset. Kuva eroaa sorakerroksen kuvasta vain siinä suhteessa, että tässä kerrokset ovat pystyissä asennoissa; kuva näyttäisi luonnollisemmalta, jos se pantaisiin kumoon. Tuollaista alkuaan vaakasuorien kerrosten pystyyn kääntymistä tavataan kaikkialla nykyaikaisissa vuorijonoissa, kuten Alpeissa. Vuorijonoille ominaista onkin juuri se, että kerrostumat, alkuaan merenpohjalle syntyneet, ovat poimuttuneet ja useinkin pystyyn kääntyneet. Vaakasuurasta poikkeava ja poimuttunut kerrosasento on ensimmäinen merkki siitä, että jollakin seudulla, joskin se nyt saattaa olla alava ja verraten tasainen, kuten Tampereen seutu, on muinoin kohonnut vuorijono.

Toisessa suhteessa, mitä ei kuvasta näy, Veittijärven konglomeraatti eroaa nykyaikaisesta sorasta siinä, että se on kovaa kiveä, soran mukulat ja nokareet lujasti yhteen iskostuneet. Tämä on metamorfoosin ja uudesti kiteytymisen ansio.

Mutta konglomeraatti on epäilemättä kerran syntynyt sorana aivan samalla tavalla kuin nykyaikana näemme vierinkivisoraa syntyvän jossakin kosken uomassa, missä vesi vierittelee, hioo ja pyöristää kivimukuloita ja lajittelee eri suuruiset hiekkajyvät erilleen. Tällainen konglomeraatti jo todistaa kiistämättömästi, että sen syntyessä on ollut virtaavia vesiä, samanlaisia kuin nykyajan purot ja virrat.

Konglomeraattikallioita on hyvin monessa paikassa Ylöjärvellä. Teiskossa niitä on varsinkin Hormistonlahden seudulla. Niiden mukulat ovat enimmäkseen tulivuorenkiviä, jotka näillä seuduilla ovat kokonaisina kallioinakin yleisiä, ja joista kohta puhumme enemmän.

Suodenniemellä ja Laviassa sen sijaan tavataan sellaisia konglomeraatteja, joiden mukulat ovat graniittia. Koska graniitti on syvällä maanpinnan alla kiteytynyt kivilaji, tarjoaa tällainen konglomeraatti todisteen siitä, että jo peruskallion syn-

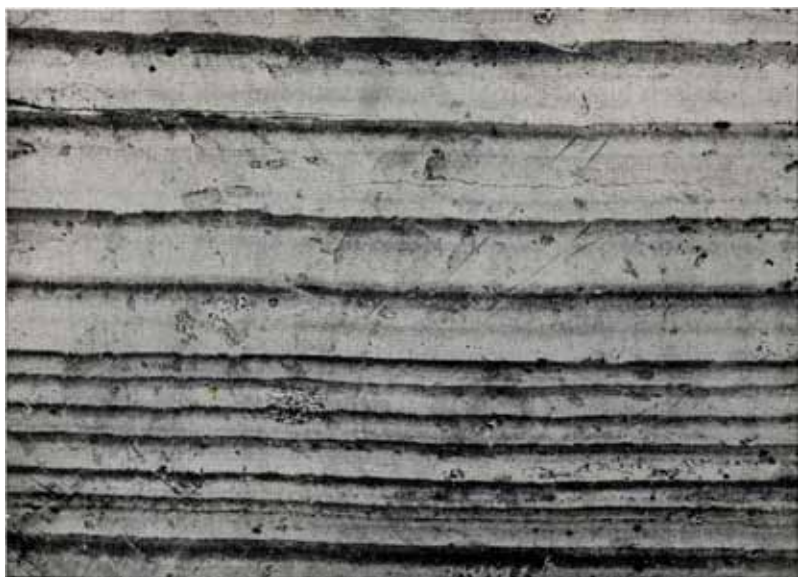


Kuva 2. Lustosavikiveä Ylöjärven Possilasta. Luonnollinen koko.

tyaikoina maanpinta on paikoin kulunut niin syvälle, että graniitteja on paljastunut pintaan. Sitten ne vuorijonon poimutuksessa ovat uudelleen pusertuneet syvälle vuorijonon juuriin, ja siellä ne ovat tulleet uudelleen kosketukseen sulan graniittimagman kanssa, ja nyt nähdään graniittien lävistävän graniittimukuloista muodostunutta konglomeraattia, siis sellaista kiveä, joka nykyasussaan on syntynyt maan pinnalla.

Veittijärven konglomeraatissa on välikerroksina hiekasta syntynyttä kiveä. Metamorfoosi on sen täydellisesti uudelleen kiteyttänyt, niin että kivi nyt muistuttaa graniittia, vaikka hiekkakivimäisestä rakenteesta on reliktisiä piirteitä säilynyt. Kivi sisältää etupäässä kvartsia ja maasälpää, aivan kuten Ala-Satakunnan jotunilainen hiekkakivi. Sellaista sanotaan arkoosi-hiekkakiveksi. Sen metamorfiselle muunnokselle on arkoosigneissi, sopiva nimi, koska siinä on gneisseille ominaista yhdensuuntaisrakennetta ja myös mineraaliainekset ovat samat kuin gneissin.

Toisin seuduin on arkoosigneissejä laajemmillekin aloille levinneinä. Semmoinen paikka on Maurin talon luona Suoniemellä. Talon vanha kavinavetta on tehty tästä kivistä. Navetan



Kuva 3. Nykyaikaista lustosavea. Luonnollinen koko.

seinässä näkyy rakenne hyvin. Siinä on omituisesti toisiaan leikkaavia kerroksia hyvin selvinä. Tämä taas on aktualistinen piirre, ja sen synty tapa on selvä nykyaikaisissa muodostumissa. Sitä nähdään nimittäin syntyvän jokien ja purojen suistoissa: kerrokset viettävät alavirtaan, ja uusia kerroksia syntyy alempien päälle tasaisemmin. Tätä kerroksellisuuden lajia sanotaankin virtakerroksellisuudeksi. Siitä näkyy samoin kuin kohta kuvattavasta lustosavesta, kumpi puoli alkuaan on ollut pohjana ja kumpi päälläpäin.

Enemmän kuin konglomeraatteja ja arkoosigneissejä on botnialaisissa muodostumissa muinaisia savikiviä. Niissä ilmenee saven laatu yhä vielä kemiallisesta kokoomuksesta, joskus myös rakenteesta, joka saattaa olla täysin samanlainen kuin nykyaikaisen kerrallisen saven eli lustosaven. Ehkä kaikkein parhaana esimerkkinä tällaisesta esitti jo Sederholm Ylöjärven

Possilan läheltä tavatun lustosavikiven (kuva 2). Katsomme sen rinnalla nykyaikaista lustosavea (kuva 3). Alhaalta ylöspäin jokaisen luston pohjalla oleva vaaleampi ja karkeampi hietainen aines vaihtuu tummemmaksi hienoksi saveksi. Tällaista kerrostumaa nähdään nykyaikana syntyvän veteen jäätiköitten läheisyydessä. Sen syntyä on erityisesti tutkittu esim. Bodenjärvellä Sveitsissä. Jaksottainen kerroksellisuus johtuu vuodenaikojen vaihtelusta: Keväällä ja kesällä jäätiköstä virtaa paljon sulavettä. Se tuo mukanaan runsaasti lietettä ja hietaa, joka heti laskee pohjaan. Talvella jää kattaa veden, ja sulavesivirrat ehtyvät. Uutta lietettä ei tule, entinen laskeutuu vähitellen pohjaan yhä hienompana, kunnes uusi kevät tuo uuden hietakerroksen. Lustosaven synty edellyttää siis veden jäätymistä talvella, ja tämä merkitsee botnialaiseen aikaan nähdessä, että ilmasto on ollut nykyisen kaltainen tai pikemmin vähän kylmempi. Varsinaisia jäätikön merkkejä ei botnialaisissa muodostumissa tavata.

Lustosavikiviä on hyvin laajalti koko botnialaisten muodostumien alueella, varsinkin Aitolahdella, Ylöjärvellä, Pirkkalassa ja Viljakalassa.

Lustosedimenteistä näkyy pystyyn kääntyneissäkin kerroksissa heti, kumpi puoli on alkuaan ollut pohjana. Se on tietenkin se puoli, mistä uusi lusto karkeana alkaa (katso kuvia 2 ja 3). Näsijärven itärannoilla Sederholm huomasi, että lustosavikivien pohja aina on eteläänpäin, ja päätteli siitä, että koko Botnialaisen muodostumasarjan pohjapuoli on etelässä, ja edelleen, että niin ollen Tampereen etelänpuolisen seudun kallioperä yleensä on vanhempaa kuin botnialaiset muodostumat, koska se on näiden pohjana. Viimemainittu johtopäätös on kumminkin sittemmin huomattu paikkansa pitämättömäksi, kuten tuonnetun kerrotaan. Kesällä 1945 Ylöjärvellä tehtyt havainnot osoittivat, ettei lustosavikivien pohjapuolikaan aina ole eteläs-



Kuva 4. Hiilipussien poikkileikkauksia Aitolahden Hirviniemeltä otetun savikivinäytteen pinnassa.

säpäin. Poikkeukset vanhasta säännöstä johtuvat siitä, että kerrokset ovat poimuttuneet monenkertaisesti.

Näsijärven itärannikolla Aitoniemen ja Hirviniemen seu-duissa lustosavikivissä on tavattu elävien olioiden jäännöksiä. Ne ovat hiilipusseja. Kallionpinnassa ne esiintyvät pitkulaisina tummina renkaina (kuva 4). Se paikka Hirviniemen rantakal-lioilla, missä niitä on parhaiten näkyvissä, on nyt rauhoitettu luonnonsuojelualueeksi. Luultavimpana on pidetty, että ne oli-sivat leväkasvien jäännöksiä. Joka tapauksessa ne lienevät koko maapallon vanhimpia tunnettuja elimellisiä jäännöksiä. Niiden ikä on todella kunnioitettava, sillä urani-lyijymenetel-mällä tehdyt määräykset Suomen kallioperästä osoittavat yli tuhannen miljoonaa vuotta. Sederholm antoi tuolle kivettymä-muodolle nimen *Corycium enigmaticum*, mikä suomeksi olisi jo-takin semmoista kuin »arvoituksellinen pussi».

Konglomeraatti- ja savikiviosaston pohjoispuolella ja jo näi-den kera vuorotellenkin ovat Ylőjärvellä ja Teiskossa muinai-

set tulivuorenkivet vallalla. Ne ovat osaksi oikeita laavakiviä, osaksi muinaista tulivuorentuhkaa, nyt kovettuneena, uudesti kiteytyneenä ja perinpohjaisesti metamorfoituneena. Tulivuorenkivet ovat epäilemättä botnialaisten muodostumien runsaimpana osana, ja kuten jo mainittiin, myös konglomeraattien mukulat ovat valta-osaltaan näitä. Onpa myös savikivien aineksissa tavattavissa paljon sellaisia kidelajeja, joiden laatu viittaa vulkaaniseen, tuliperäiseen alkusyntyy. Läntisin hyvin säilynyt botnialainen alue on Kankaanpäässä. Siellä kivilajit ovat suurimmaksi osaksi metamorfisia tulivuorenkiviä.

Kaikki edellämainitut kivilajit ovat maanpinnalla alkunsa saaneita. Mutta botnialaisen vuorijonon poimutuksessa ne ovat painuneet vuorijonon juurissa niin syvälle, että vastassa on ollut sulaa graniittimagmaa. Graniittialueita on nyt botnialaisten muodostumien alueilla runsaasti, ja vielä enemmän botnialaisen vyöhykkeen kahden puolen. Pohjoispuolella leviää laaja Keski-Suomen graniittialue, joka ulottuu pohjoisessa Isojoelle, Karstulaan ja Pihtiputaalle saakka, idässä lähelle Savon rataa. Nämä totesi jo Sederholm botnialaisia muodostumia nuoremiksi eli postbotnialaisiksi. Rajan seutuvilla on monin paikoin graniitti tunkeutunut botnialaisten kivien sisään ja itse saanut sulaan magmaansa kappaleita siitä. Niitä on nyt graniitissa lukemattomina murskaleina, sulkeumina, kuten näkyy esim. Auneensillan luona Teiskossa, botnialaisten kerrostumien rajalla.

Kerrostuneiden kivimuodostumien uskoi Sederholm etelässä lepäävän alkuperäisellä alustallaan, koska lustosavikivien pohjapuoli on eteläänpäin, kuten edellä kerrottiin. Hän piti myös eteläpuolella vastaan tulevia graniitteja botnialaista muodostumaa vanhempina eli prebotnialaisina. Eero Mäkinen osoitti v. 1914, ensinnä Paali järvellä, Teiskon ja Oriveden raja- mailla, että eteläpuoleisetkin graniitit lävistävät botnialaisia

liuskeita ja ovat niitä nuorempia. Sederholmin täytyi täällä ja vähitellen myös muualla, Orivedellä, Aitolahden rannoilla, Siuron aseman seudussa jne., myöntää asian näin olevan, mutta hän etsi innokkaasti prebotnialaisia graniittejaan, koska, kuten hän sanoi, jokaisella sedimenttimuodostumalla täytyy olla pohja, jonka päälle ne ovat kerrostuneet. »Minä kysyn», hän sanoi, »missä on pohja, yhtä itsepintaisesti kuin ranskalainen kysyy: *Ou est la femme!*» Lopulta etsitty graniittipohja näyttikin löytyvän, kun sittemmin talvisodassa kaatunut etevä geologimme Erkki Mikkola Suodenniemeltä löysi selviä pohjamuodostumia, mm. konglomeraatteja, joissa mukulat ovat graniittia. Tosin nämäkään eivät ole oikeita pohjakonglomeraatteja, vaan pikemmin muodostuman sisäisiä konglomeraatteja. Toisia, ehkä vielä todistusvoimaisempia pohjamuodostumia ovat Lavian kirkonkylässä ja sen pohjoispuolella sekä Kourajärven itäpuolella Suodenniemellä tavatut ns. rapautumisbreksiat. Niiden luonteesta on harvinaisen kauan ja kiivaasti väitelty, mutta lopulta Sederholm sai voiton, kun Mikkola löysi uusia todisteita siitä, että ne ovat pitkäaikaisen pintarapautumisen tuotteita.

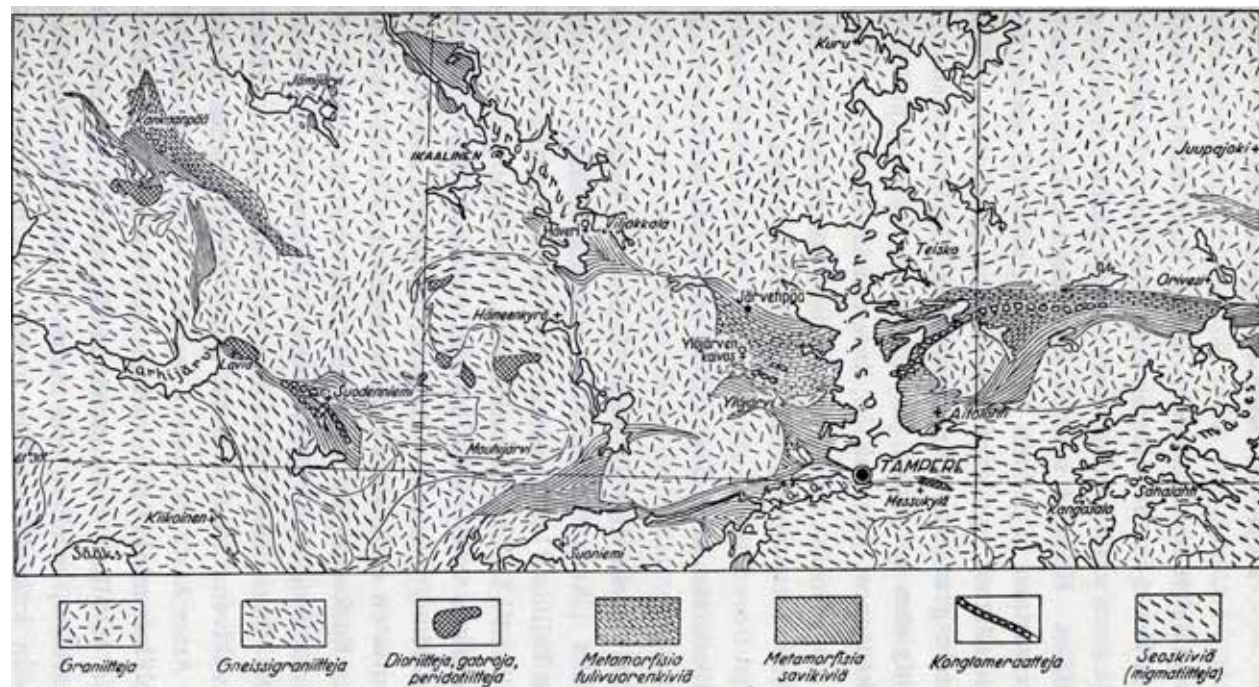
Joka tapauksessa kaikki suurina alueina esiintyvät graniitit botnialaisten muodostumain eteläpuolellakin lävistävät näitä ja ovat siis postbotnialaisia. Sieltä alkaen suurimman osan Etelä-Suomea muodostaa laaja seoskivien eli migmatiittien alue, jossa graniitit ovat suurina ja pieninä massoina tunkeutuneet alkupe-
räisten pintakivien sisään ja enimmäkseen metamorfoineet ne niin, että alkuperäinen laatu on vain harvoin selvitettävissä. Kumminkin on ilmeistä, että alkuperäiset tulivuorenkivet täälläkin ovat levinneimpiä. Hämeenlinnan seuduilta länteen ja länsilounaaseen päin saattaa samaa tulivuorenkivien jaksoa seurata läpi Kalvolan, Tammelan, Jokioisten, Ypäjän ja Loimaan aina Pöytyälle ja Yläneelle saakka.

Itse botnialaisen vyöhykkeen leviämisalueen ja sen lähimmät ympäristöt esitämme karttakuvana pääasiassa Sederholmin v. 1905 julkaiseman geologisen karttalehden mukaan (kuva 5). Tämä kartta on tehty tutkimusten varhaisella asteella ja on osittain puutteellinen. Paraikaa suoritetaan uutta geologista kartoitusta. Tämä tulee monessa yksityiskohdassa täydentämään kuvaa, mutta ei muuttamaan sen yleispiirteitä sellaisina kuin ne pienessä mittakaavassa näkyvät.

Vanhan Ylä-Satakunnan geologian tutkimuksella on ollut varsin huomattava merkitys koko maapallon vanhimman geologisen historian selvittämisessä. Täällä nimittäin ensi kerran tuli todistetuksi ja varmennetuksi se käsitys, että yli miljardin vuoden aikana, niin kauas taaksepäin kuin yleensä geologian katse yltää, olosuhteet ovat vaihdelleet vain samoissa rajoissa kuin myöhäisimpinä aikoina, viimeisen suuren jääkauden edellä ja jälkeen. Ei saada mitään todisteita maapallon tulikuumasta nuoruudenajasta. Myöhemmin on samaan tulokseen tultu muilla peruskallioalueilla ympäri maailman.

Fysiikallisesti on täysin ymmärrettävissä, että näin täytyykin olla. Selvityksen tästä on ansiokkaalla, sekä geologien että fyysikkojen piireissä tunnustetulla tavalla esittänyt Risto Niini.⁴⁾ Sen mukaan lämpötila maapallon pintakerroksessa alenee nopeasti niin kauan kuin tämä on kuuma. Mutta sitten kun lämpötila on alentunut niin pitkälle, että vesi on tiivistynyt nestemuotoon, ei pinnan lämpötila enää muutu tiettyyn suuntaan, vaan vaihtelee jotenkin ahtaissa rajoissa.

⁴⁾ RISTO NIINI: »Die Kondensation des Wasserdampfes bei der Abkühlung des Erballs». Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia, sarja A, nid. XXXIV, N:o 8, 1932.



Kuva 5. Keski-Satakunnan kallioperäkartta,

Ylöjärven malmien löytöhistoria.

Botnialaisten muodostumien asema Etelä-Suomen seoskivi-alueen ja Keski-Suomen laajan graniittialueen välissä on sellainen, että juuri siinä kivilajit ovat voineet parhaiten säilyä alkuperäisellään. Ne ovat suurina paketteina painuneet graniittimagmaa vastaan ja paikoin murtuneet, niin että pintasyntyiset kivimuodostumat nyt ovat saarekkeina graniittien sisässä ja päinvastoin graniittia on pyöreähköinä alueina metamorfisten pintasyntyisten kivilajien ympäröimänä, mutta graniitit eivät ole tunkeutuneet joka rakoon, kuten etelämpänä.

Sen laatuissa muuttumattomissa kerrostuneissa kivissä samoin kuin tulivuorenkivissä ei malmeja yleensä tavata. Kun nämä kivet ovat niin hyvin säilyneet, niin ei Sederholmin eikä hänen aikalaistensa mieleen tullut, että niistä saattaisi malmeja löytyä.

V. 1937 maanviljelijä Kalle Leppänen Takamaan kylästä Ylöjärveltä lähetti Geologiselle tutkimuslaitokselle Helsinkiin näytteen kalliosta louhimastaan kivistä, joka sisälsi rikkikiisua. Löytö aiheutti tarkempaa tutkimusta. Geologit paljastivat rikkikiisupitoisen vyöhykkeen laakson rinteessä Järvenpään talon luona. Malmipitoinen kivi kuuluu tulivuorenkivien vyöhykkeeseen, mutta on erikoisella tavalla muuttunut kiille- ja kvartsi-rikkaaksi liuskeeksi, ns. serisiittikvartsiitiksi. Siinä on mineraaliaineksina vain kvartsia ja hienosuomuista kiillettä, serisiittiä. Samanlaista kiveä on aikaisemmin tavattu kiisumalmien sivukivenä Itä-Suomesta, Keski-Pohjanmaalta ja monin paikoin Amerikasta ja muista maista. Järvenpään rikkikiisuralmi oli kumminkin liian heikkoa kelvatakseen käytäntöön.

Kuten tavallista malminetsinnässä, etsittiin malmeja myös irtolohkareista, arvellen, että malmeja saattoi lähiseudulla olla muuallakin kuin Järvenpään luona. Jos nimittäin löydetään

malmia irtokivissä, niin voidaan lähteä etsimään sen emäkalliota noudattamalla menetelmiä, jotka ensi kerran käytännössä kehitettiin Outokummun malmin etsinnässä v. 1908—1910. Samoin voidaan minkä tahansa erikoislaatuiseen ja tunnettavan kiven emäkallio löytää. Menetelmä perustuu seuraavaan:

Irtokivet on Suomessa nykyisille paikoilleen kuljettanut mannerjäätikkö jääkaudella. Etelä-Suomessa on mannerjäätikkö liikkunut yli maan luoteesta kaakkoon, ja jonkun irtokiven emäkalliota lähdetään sen vuoksi etsimään luoteesta käsin. Mutta jään muinainen liikuntosuunta on saattanut vaihdella paikallisten tekijäin ansiosta, ja se on sen vuoksi kullakin seudulla tarkemmin määrättävä uurteista, joita jää on siihen tarttuneiden kivien avulla piirtänyt kallion pintaan. Useimpien irtokivet ovat emäkalliosta lähtien hajaantuneet, niin että niiden löytöpaikat kartalle merkittyinä muodostavat viuhkan muotoisen kuvion, ns. lohcareviuhkan eli lohcarevastian, ja emäkallio eli malmin puhkeama on viuhkan kärjessä.

Sellaisen lohcareviuhkan olemassaolo todettiin myös Järvenpään rikkikiisupaikasta lähtien. Mutta n. 6 km päässä siitä löysi silloinen ylioppilas O. Turtiainen v. 1937 Kilpijoen talon läheltä, Järvenpään lohcareviuhkan läntiseltä sivustalta kuparimalmilohkareen. Paitsi että malmimineraali oli toinen, oli lohcare muutenkin niin toisenlaista kiveä, että heti saattoi arvata sen lähteneen toisesta malmipaikasta. Ennen pitkää osoittautuikin, että kuparimalmilohcare kuului toisen lohcareviuhkan itäiseen sivustaan, ja tämän emäkallio löydettiin Parosten Kaitajärven itärannalta Ylöjärven Takamaalta, noin 5 km. päässä Järvenpäästä.

Uutta malmilöytöä tutkittiin ensin Geologisen tutkimuslaitoksen toimesta. Paljastettiin malmi osittain siirtämällä maa kallion päältä kokonaan ja osittain tekemällä malmialueen poikki kanavia eli monttuja kallioon saakka. Tehtiin myös paljon

timanttikairauksia. Kun tämä ensimmäinen inventointi oli vienyt siihen tulokseen, että kaivostyö tutkijain mielestä näytti mahdolliselta, luovutettiin malmipaikka Outokumpu Oy:lle, jonka oli määrä alottaa siinä kaivostyö. Koska Tutkimuslaitoksen inventointi ei ollut kylliksi tarkkaa, oli Outokumpu Oy:n vielä täydennettävä kairauksia melkoisesti ennenkuin kaivoksen perustamiseen uskallettiin ryhtyä. Se tapahtui v. 1941.

Parosten Kaitajärven rannalle rakennettiin malminrikastustehdas ja tarpeelliset asuinrakennukset, ruokala ja konttorirakennus, sekä tehtiin noin yhden kilometrin pituinen maantie Ylöjärven—Viljakkalan tielle. Kaivos ja tehdas tulivat käyntiin v. 1943. Aluksi otettiin malmia suorastaan kallion pinnasta, avolouhoksesta, joka jo on tullut parisenkymmenen metrin syvyyseksi, sitemmin siirryttiin myös maanalaiseen louhintaan, ja nykyään on kaivoksessa jo »periä ajettu», kuten kaivosmiesten sanonta kuuluu, erinäisiä satoja metrejä. Kaivoksessa louhintalaukaukset kumahtelevat säännöllisin väliajoin joka päivä, ja tehdas ryskää lakkaamatta. Ylöjärven takamaalle on tullut elämää ja touhua. Minkälaista on sitten se malmi, josta metallia saadaan?

Parosten Kaitajärven kuparimalmi.

Metalliaineet ovat Ylöjärvellä pesiytyneet tulivuorenkiveen. Ympäristössä tätä on monta muunnosta. On laavakiveä eli porfyryä, jossa punaiset maasälpärakeet näkyvät pinnassa sormenpään kokoisina, on jotenkin tasalaatuista tuffikiveä eli muinaista tulivuorentuhkaa kovettuneena, ja on, aivan malmin vieressä uuden tien varrella, vulkaanista agglomeraattia, nyrkin kokoisista ja suuremmista, kerran aikoinaan ilmaan viskautuneista ja purkausaukon reunalle kasautuneista irrallisista heitteleistä syntynyttä kiveä. Tämä on itse asiassa hyvin samanlaista kiveä

kuin Veittijärven konglomeraatti, jossa myös on »tulivuoren-pommeja» mukuloina, mutta täällä eivät nuo mukulat ole yhtä pyöristyneitä, siis virroissa vierineitä. Jo tässä agglomeraattikivessä näkee malmirakeita. Mutta ihan vieressä on tasalaatuinen kivi muuttunut vallan toisenlaiseksi. Vaihettumisesta ja välimuodoista näkee päivän selvästi, mitä tuolle kivelle on ker-ran tapahtunut, kun malmi on tullut valmiiseen kiveen, epige-neettisesti, kuten malmigeologien sanonta kuuluu.

Ilmeisesti kaasumuodossa on jostakin, arvattavasti altapäin tunkeutunut aineita, jotka ovat särkeneet kiven ja muhentaneet murskaleet, uuttaneet ja vieneet siitä pois aineita, mutta tuoneet toisia aineita saman verran tilalle, niin ettei kiven tilavuus näytä muuttuneen. Pois on mennyt kiven tavallisten mineraalien alkuaineita, joita maasälvät, kiilteet ja sarvivälke sisältävät, kuten kalsiumia, natriumia, kaliumia, magnesiumia, ja sijaan on tullut ensinnäkin paljon piihappoa. Särkyneen kiven murska-leet ovat siten muuttuneet reunoiltaan alkaen jotenkin puh-taaksi kvartsiksi. Särkyneet murskaleet ovat taas iskostuneet yhteen toisilla, kaasuihin tulleilla aineilla, joissa on ollut rautaa, arseenia, kuparia, rikkiä, mutta osa saattaa olla kiven omista aineksista peräisin, kuten alumini, ja rauta osittain. Varmasti kaasumuodossa on tullut runsaasti boorihappoa. Tämä sisältyy nyt rauta- ja aluminirikkaaseen pikimustaan silikaattimineraaliin, jonka nimi on *turmalii ni*, ja joka on Ylöjärven kuparimalmin luultavasti runsain, joka tapauksessa luonteenomaisin mineraaliaines. Se tekee murskaleiden välisen iskoksen tum-maväriseksi.

Särkynyttä ja yhteen iskostuneista murskaleista koostunut kivi on nimeltään *breksia*. Ylöjärven malmi on siis pää-asiassa *turmalii* nimissä iskostamaa *breksiaa*. Malmin reuna-osissa on sellaista *breksiaa*, missä ei muuta ole kuin reunoiltaan kvartsiutuneita, mutta sisältä paikoin jopa asussaan säilyneitä

tuffikiven tai porfyriitin kappaleita ja niiden välissä mustaa turmaliini-iskosta.

Mutta suurimmassa osassa on iskoksessa paitsi turmaliinia myös kuparikiisua, kuparin ja raudan rikkiyhdistystä, ja arseenikiisua, arseenin ja raudan rikkiyhdistystä. Edellinen on väriltään vihertävän messinginkeltainen, tämän kaivoksen arvomineraali. Arseenikiisu taas on tinanvalkea, vahvasti metallikiiltainen kova aine, jota iskettäessä tuntuu kynsilaukkaa muistuttava arsenikin haju.

Kuparikiisun määrä vaihtelee suuresti ja sen mukaan malmin kuparipitoisuus. Vaikka puhdas kuparikiisu, ollen kokoomukseltaan kaavan CuFeS_2 mukaan tarkoin määrätty, sisältää 34.6 % kuparia, niin ei Ylöjärven kaivoksesta saatu raakamalmi sisällä tätä arvometallia enempää kuin yhden prosentin verran. Vuonna 1945 nostettiin kaivoksesta 92.412 tonnia malmia, jonka keskimääräinen kuparipitoisuus oli 0.81 prosenttia.

Rikastustehtaassa malmi rikastetaan vaahdottamalla. Se jauhetaan pölymäisen hienoksi ja sekoitetaan veteen, mihin on lisätty tiettyjä kemikaaleja, joilla on se ominaisuus, että ne vetävät kuparikiisuhiukkasia nesteeseen pinnalle. Seokseen puhalletaan ilmaa, niin että se tulee vaahtomaiseksi, ja ilmakuplien pintaan tarttuvat kuparikiisuhiukkaset nousten vaahdotuskennoissa pinnalle, mistä ne kuoritaan pois. Malmin kuparipitoisuus saadaan näin nousemaan jopa 25:en prosenttiin. Rikaste kuivataan ja viedään sitten Outokummun kuparitehtaalte Harjavaltaan, missä se sulatetaan ja kupari erotetaan raakakuparina. Sieltä se menee Porin metallitehtaaseen elektrolyytisesti puhdistettavaksi ja edelleen jalostettavaksi.

Arseeni on kaivosmiehille pikemmin harmiksi kuin hyödyksi. Siitä valmistetaan kyllä arsenikkia lääketarkoituksiin ja puutarhojen kasvituholaistorjuntaan, mutta näillä tuotteilla ei

ole läheskään niin paljon menekkiä kuin niitä olisi saatavissa arseenikiisupitoisista malmeista. Siellä, missä sitä tulee paljon, ei arsenikkia ole myöskään hyvä heittää ulos, sillä se myrkyttää maat ja vedet. Niinpä Bolidenin kupari- ja kultakaivoksesta Pohjois-Ruotsista saadaan niin paljon arsenikkia metallisulattimossa »myrkyjauhona», että sitä ei uskalla heittää Pohjanlahteen, vaan se pannaan talteen, vaikka sitä ei toistaiseksi voida mihinkään käyttää. On pitänyt rakentaa suuria makasiineja toinen toisensa viereen, ja näihin on Rönnskärille, Bolidenin malmin sulattopaikalle Pohjanlahden rannalle, jo kertynyt satoja tuhansia tonneja arsenikkia.

Ylöjärven malmista arseenikiisu saadaan vaahdotuksessa hyvin erotetuksi ja menee hylkykasoihin arseenikiisuna, joka ei ole vaarallista. Toivoa sopii, että tälle aineelle meillä saadaan myös käytäntöä. Sitä onkin jo kokeiltu.

Hylkykasoihin menee myös turmaliini, mihin runsas boorihappomäärä sisältyy. Tämä on turmaliinissa perin liukenemattomassa muodossa, eikä vielä missään maailmassa ole keksitty keinoa saada tämänlaisesta mineraalista boorihappoa kannattavasti erotetuksi.

Turmaliini on muuten yleinen mineraali karkeakiteisissä pegmatiiteissa, joista louhitaan maasälpää, kvartsia ja kiillettä, kuten Eräjärvellä, mikä seutu myös kuuluu botnialaiseen jaksoon. Se on niissä hyvin suurina kiteinä, kun sen sijaan Ylöjärven malmibreksiassa turmaliinikiteet ovat vallan pieniä saujoja.

Turmaliinipitoinen kupariarseenimalmi on melko harvinaista. Sen sijaan turmaliini on vallan yleistä tinamalmeissa. Näissä tinaa on tinaoksidina eli tinakivenä, mutta joskus on seassa myös kuparikiisua ja muita rikkiyhdistyksiä. Sivukiven kvartsiutuminen on niinkään tinamalmeissa yleinen ilmiö. Niinpä on Ylöjärven malmissa niin paljon tinamalmeista muistuttavia piirtei-

tä, että sitä voisi luonnehtia sanonnalla »tinaton tinamalmi». Luonnollisesti on tinaa siitä etsitty kemiallisilla ja spektrografiisilla analyyseillä, mutta vain vähäisiä jälkiä on tavattu.

Sen sijaan on Ylöjärven kaivoksesta löydetty, toistaiseksi vain mineralogisena harvinaisuutena, scheeliitti nimistä wolframimineraalia, kalsiumwolframaattia, CaWO_4 . Ensi keran tapasimme täältä geologian ylioppilaiden retkeilyllä keväällä 1945 oudonnäköisiä tummia kiteitä turmaliinin ja kuparikisun seassa. Kun näiden kiteiden valontaittokyky ja muut kideoptiset ominaisuudet määrättiin, selvisi, että aine oli scheeliittiä. Myöhemmin on kaivoksesta myös löydetty kauniita valkoisia scheeliittikiteitä, jommoisina tämä mineraali tavallisesti esiintyy. Sitä ja toista wolframimineraalia wolframiittia on monin paikoin tavattu tämänlaisista mineraaliseurueista, usein yhdessä tinamalmin kanssa. Wolframi olisi erittäin arvokas, hienoihin erikoisteräksiin ja sähkölamppuihin käytetty metalli. Pahaksi onneksi eivät tähänastiset tutkimukset anna varmuutta sille toivolle, että tätä harvinaista alkuainetta Ylöjärveltä olisi löydettävissä taloudellisesti merkitsevissä määrin, mutta tätä tutkimusta jatketaan. Sen vuoksi pantiin kaivos kesäkuun alusta 1946 toistaiseksi seisomaan, kunnes wolframikysymys saadaan ratkaistuksi ja tämän metallin erottaminen selvitetynksi, jotta ei malmiin sisältyvä wolframi mene hukkaan, kuten tähän asti. Toiveet tämän metallin saannista ovat viimeisissä kokeissa lisääntyneet.

Kaivoksen läheltä olemme lisäksi tavanneet vähäisenä kokuksena mangaanigranaattia. Tämä sisältää mangaanimetallia. Senkin esiintyminen täällä näyttäisi olevan yhteydessä malminmuodostuksen kanssa. Kupariarseenimalmi ei kumminkaan sisällä sanottavasti mangaania. Ylöjärven turmaliininkin osoitti analyysi tavalliseksi rautaturmaliiniksi.

Esimerkkeinä mineraalien kokoomuksesta panemme tähän

Parosten Kaitajärven turmaliinin ja mangaanigranaatin analyytit, jotka on tehnyt O. von Knorring:

	Turmaliini	Mangaani- granaatti'
SiO_2	35.96	37.12
TiO_3	1.10	jälk.
Al_2O_3	27.47	21.70
Fe_2O_3	5.51	2.04
FeO	9.69	18.52
MnO	0.04	13.04
MgO	4.66	0.22
CaO	1.36	6.88
Na_2O	2.27	—
K_2O	0.07	—
B_2O_3	9.61	—
H_2O	2.04	0.12
	99.78	99.64

Parosten Kaitajärven malmin löytö todisti ensi kerran, että botnialaisissakin muodostumissa saattaa olla malmeja. Malmigeologien yleinen käsitys malmien synnystä on se, että malmien harvinaiset, maankuoressa keskimäärin vain hivenmäärissä esiintyvät metallit ovat erkaantuneet magmoista, sulista kiviaineista, ja tavallisimmin graniittimagmoista. Etsitään sen vuoksi malmien lähiympäristöstä jotakin graniittia tai muuta magmakiveä, joka saattaisi olla malmintuoja. Ylönjärvellä ei muita sellaisia ole kuin postbotnialaisia graniitteja, joista suurimmat esiintyvät näkyvät kartallamme (kuva 5). Parosten Kaitajärven välittömässä läheisyydessä ei graniitteja ole näkyvissä, mutta varsin mahdollisesti jokin graniittimassa piilee syvemmällä malmin alla. Ylöspäin nimittäin metalleja kuljettavat kaasut maankuoressa aina pyrkivät.

Ylöjärven kaivoksen ympäristön malmit.

Senjälkeen kun Parosten Kaitajärveltä oli löydetty malmia, kiintyi luonnollisesti huomio uudelleen myös Järvenpään malmiin. Sieltä löydettiin rikkikiisun lisäksi pienissä määrin useiden hivenalkuaineiden kidelajeja. Useat analyysit antoivat hiukan kultaa, lisäksi esiintyivät siellä alkuaineet sinkki, kupari, antimoni, telluri. Ikävä kyllä ei kultaa eikä muitakaan metalleja ole tavattu niin paljon, että esiintymällä olisi mitään käytännöllistä merkitystä. Kultaa muuten on jo Suomestakin tavattu niin monesta paikasta, ettei se hivenmäärissä suinkaan ole harvinainen alkuaine, eikä semmoisilla löydöillä ole taloudellista arvoa.

Mielenkiintoista on se, että Järvenpään esiintymän alkuaineet ovat miltei kaikki järjestään toisia kuin Parosten Kaitajärven. Turmaliiniutumista ja kvartsibreksioitumista on pienissä määrin kyllä havaittu muuallakin Ylöjärvellä, mutta ei Järvenpäässä. Sen sijaan Järvenpään vyöhykkeelle erittäin luonteenomaisena piirteenä on kivien vahva liuskeutuminen ja muuttuminen serisiittikvartsiitiksi.

Kovin kaukana Ylöjärveltä ei ole myöskään Haverin kaivos Viljakkalassa. Tämä eroaa malmien esiintymistavan ja geokemiallisen luonteen puolesta suuresti sekä Järvenpään että Parosten Kaitajärven esiintymistä. Paikalta löydettiin rautamalmia jo 1700-luvun alkupuolella ja sitä yriteltiin louhia eri otteisiin Ruotsinvallan aikana jälkeen 1738 ja sitten 1800-luvun keskivaiheilla. Rautamalmi on magnetiittia ja esiintyy tummassa emäksisessä kivessä, amfiboliitissa, joka lähinnä on tulivuorenkiven kaltaista. Mutta rautakaivoksena Haveri ei koskaan ottanut menestyäkseen.

V. 1935 Vuoksenniska Oy. vuorineuvos B. Grönblomin johdolla aloitti uudelleen tutkimustyöt Haverin vanhan kaivoksen

seutuvilla. Keväällä 1939 ryhdyttiin kaivoskuilun tekoon, ja samalla tehtiin runsaasti timanttikairauksia. Silloin selvisi vihdoin, että tumma amfiboliitti sisältää myös kuparikiisua ja että kiven kultapitoisuus on monin paikoin siksi runsas, että sitä voidaan käyttää semmoisenaan kultamalmina. Mainitut kolme metallia, rauta, kupari ja kulta, esiintyvät kaivoksessa lähekkäin, vaan ei kaikki samaan kiveen rikastuneina. Kulta ja kupari seuraavat suurin piirtein toisiaan. Kultaa on siksi runsaasti, että suurin osa malmin arvosta tähän asti on sisältynyt siihen. Myös hopeaa on huomattavasti; se seuraa selvästi kuparia.

Viidentenä metallina on Haverista tavattu kobolttia. Tätäkin on erikoisessa mineraalissa, kobolttikiisussa, jota nyt ensikerran löydettiin Suomen kamarasta.

Haverin malmi ei ole turmaliinipitoista eikä sillä tavoin breksiamaista kuin Parosten Kaitajärven, ei liioin liuskeista eikä serisiittikvartsiittista, kuten Järvenpään, vaan malmimine-raalirakeet ovat piroteltuina tai pikkusuonien risteilevänä verkona tavallisessa tummassa kivessä, jota ei maallikko ulkonäön perusteella useinkaan voisi lainkaan malmiksi tuntea.

Todennäköisesti Haverin malmin syntytapakin on jonkin verran toinen kuin Ylöjärven malmien. Vaikka nimittäin sekin on breksian kaltaista, ei ole kumminkaan täällä lainkaan ilmeistä, että malmi olisi koko kiveen nähden epigeneettistä eli myöhemmin paikalleen kulkeutunutta, mikä seikka varsinkin Parosten Kaitajärvellä ja myös Järvenpäässä on niin ilmeinen, vaan se saattaa olla amfiboliittista itsestään erkautunutta.

Joka tapauksessa kolmen laadulleen ja synnylleen erilaisen malmin peräkkäinen löytö todistaa, että Satakunnankin alueella saattaa piillä malmiaarteita maankamarassa. Nyt olemassa ole-

vat kaivokset ovat vanhan maakuntamme ensimmäiset, mutta toivottavasti ja todennäköisesti eivät viimeiset. Ylöjärvellä on myös saatu uusia esimerkkejä siitä, miten tärkeää on, että maa-seudun asukkaat panevat huomiota kiviin ja lähettävät sellaisista näytteitä asiantuntijoiden tutkittavaksi.

J a l m a r i J a a k k o l a

Mikael Agricola ja Satakunta.

Hiukan vanhaa lähde- ja rajahistoriaa.

Satakunta VI:ssa julkaisi *Aarno Maliniemi* n.s. Codex f. d. Kalmarin mukaan kiintoisan Satakunnan eteläisiä aluesuh-teita koskevan rajaluettelon.¹⁾ Mainittu rajaluettelo herättää erikoista huomiota sekä sen lähteen kannalta, johon se sisältyy, että omalta asialliselta sisällykseltään.

I.

Kyseisen rajaluettelon lähdekirja, jota aikaisemman säilytys-paikkansa mukaan on nimitetty Kalmarin kopiokirjaksi — Co-dex f. d. K a l m a r — ja joka vast'ikään — tosin ilman liit-teitä — on julkaistu juhlallisena facsimilepainoksena,²⁾ on ilmei-sesti Ruotsi-Suomessa alansa taiteellisin jälkimaailmalle säily-nyt tuote. Se onkin osaksi tämän johdosta, osaksi alkuperänsä vuoksi joutunut tavallista monipuolisemman mielenkiinnon ja tutkimuksen kohteeksi.

¹⁾ A. MALIN: Satakuntalaisia asiakirjoja 1500- ja 1600-luvuilta. Satakunta VI.

²⁾ Corpus Codicum Suecicorum medii aevi I: Lex communis regni Sueciae vetustior. Itse teksti on painettu nimellä: *Codex B 172 Bibl. Reg. Holm.* Ilmestynyt v. 1943 Einar Munksgaardin kustannuksella. Vrt. tarkkaa kuvausta kopiokirjasta A. MALIN: Der Heiligenkalender Finn-lands 107—110.

Jo kopiokirjan pääosassa, joka sisältää taiteellisin värillisin alkukirjaimin koristellun tekstin Uplannin lain kirkkokaaresta ja Maunu Eerikinpojan maanlaista, esiintyy kuvituksen kanalta katsoen yleisten aiheiden ohella erikoisesineitä ja työtilanteita, joille ainakin toistaiseksi on todettu uskollisimmat vastineet Länsi-Suomen vanhanaikaisilla kulttuurialueilla.³⁾ Tällaiset kopioitsijan realistisimmat itsenäisimmät ja kokemusperäisimmät havainnot samoin kuin se tosiasia, että kirjan kansia vastaan liitetyt paperilehdet viittaavat selvästi meidän maamme, kallistavat — nimenomaan ylimalkaisten tyyli- y.m. vertailujen⁴⁾ rinnalla — kirjan syntyaluetta etsittäessä vaa'an Suomen puolelle. Tuntuksipa sellainen yhteensattuma, että kopiokirjaan on joutunut toisaalta niin perin harvinainen lähde kuin edellä mainittu, Satakuntaa koskeva rajaluettelo ja toisaalta yhtä harvinainen n.s. väärennetyn Pähkinäsaaren rauha kirjan mukainen rajaluettelo, rajoittavan kirjan käytön 1550-luvulla julkisen elämämme keskuspaikkaan Turkuun ja vieläpä tämän valtiollisen elämän ja kirjallisen kopiointityön päämaajaan: Turun tuomiokirkkoon. Onpa tutkimus eräiden havaintojen perusteella päässyt vielä askeleen pitemmällekin. Verrattuaan Mikael Agricolan kirjeiden käsialaa siihen, joka esiintyy erään Hogenskild Bielkelle kuuluneen lääketieteellisen teoksen kansista ratkotussa Kristuksen kärsimisen historiassa, Passio Christi, samoin kuin eräässä Upsalan yliopiston messukäsikir-

³⁾ Vrt. tähän nähden G. GROTEFELT: Landtbruket i Finland under medeltiden. Finlands kulturhistoria. Medeltiden s. 49 ja K. VILKUNA: Var har »Codex f. d. Kalmar» utarbetats? Kulturhistorisk årsbok 1933 s. 7 ja seur.

⁴⁾ Niinpä lienee kielellisesti vaikeata todeta, mikä kopiokirjassa on kopioitsijan, mikä hänen alkutekstinsä »murretta». Myös kirjan yleisen taru- ja motiivi-kielen ja »tyylin» rajoittuminen Uplantiin on melko työllästi todistettavissa. Vrt. N. BÄCKMAN: Studier i outgivna fornsvenska handskrifter. Samlingar, utgivna av Svenska Fornskrift-Sällskapet, h. 151 s. 106 ja seur. H. CORNELL: facsimilen esipuhe.

joituksessa sekä Anna Hogenskildille omistetussa Olaus Petrin kronikan v. 1552 tehdyssä kopiassa, johtuu ruotsalainen tutkija, kirjastonhoitaja O. Walde päätelmään, että myös monet kopio-kirjan Cod. f. d. Kalmar alku- ja loppuliitteisiin tehdyt merkinnät ovat lähteneet Agricolan kynästä.⁵⁾

II.

Siihen katsoen, että käsialasta tehdyt tarkimmatkin havainnot jäävät — kuten O. Walde itse myöntää — pakostakin vain vakuuttavan todennäköisyyden asteelle, on mainitun kopiokirjan lähdeaineiksella huomattava vahvistava tai heikentävä merkitys arvioitaessa sen suhdetta Mikael Agricolaan. Ja erikoinen todistusarvo on tällöin nimenomaan sellaisella harvinaisella ja kronologisestikin herkällä todistusmateriaalilla, jonka kopiokirjaan sisältyvät rajaluettelot muodostavat. Yleisvaikutelmaksi mainittujen rajalähteiden tarkastelusta jääkin, että ne tukevat voimakkaasti kopiokirjan Codex f.d. Kalmar ja Mikael Agricolan välistä yhteyttä.

Lukuunottamatta väärennetyn Pähkinäsaaren rauhakirjan synnyssä tärkeätä Jaakko Teittiä,⁶⁾ on Mikael Agricola ainoa varmasti todettava turkulainen henkilö, jonka on — Venäjällä v. 1557 käyneen rauhanneuvottelijakunnan jäsenenä — täytynyt tutustua n.s. väärennetyn Pähkinäsaaren rauhakirjan rajalinjaan ja jolle on tällaisessa uskotun asemassa⁷⁾ tarjoutunut tilaisuus sen muistiinmerkintään.

⁵⁾ O. WALDE: En svensk boksamlare från Vasatiden, Uppsala Universitets Biblioteks Minneskrift 1621—1921 s. 236 ja seur.

⁶⁾ Vrt. tutkimustamme: Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323 s. 138.

⁷⁾ Eräänlaiseen ulkopoliittiseen asenteeseen viittaa jo rajaluettelon rubriikki: *Methe inter Finlandiani et Rutheniam.*

Samoin on Agricola ainoa henkilö, joka 1550-luvulla on varmasti joutunut selvittelemään edellä mainittua Satakuntaa koskevaa rajalinjaa.

Kerrottuaan, miten v. 1552 oli syntynyt katkera riita Mes-tilän ja Hinnerjoen kylien välillä, ilmoittaa näet Kokemäen kartanon vouti Maunu Henrikinpoika Lautkankare v. 1578 antamassaan todistuksessa, että maisteri Mikael Agricola oli antanut kirjoittaa muistiin »rajat kylien, pitäjän ja kihlakunnan välillä».⁸⁾ Kun hän samassa todistuksessa mainitsee kopioineensa Turun tuomiokirkon Mustaan kirjaan kuuluneen vuonna 1511 käydyin Ala-Satakunnan rajan (A)⁹⁾ ja laamanni Henrik Klaunpoika Horn v. 1578 ilmoittaa Maunu Henrikinpojan todistuksesta saaneensa edellistä täydellisemmän, niin ikään Mustasta kirjasta kopioidun rajalinjan (B),⁹⁾ niin ovat mainitut rajalähteet ilmeisesti vuoden 1552 seutuihin voineet tulla tähän kirkkomme viralliseen kopiokirjaan — tai oikeammin sen jälkimaailmalta hävinneeseen jatkoon, »Codex Agricolaan»¹⁰⁾ — vain piispanviran hoitajan Mikael Agricolan toimesta. Kun ei ketään toista Ala-Satakunnan kihlakuntarajan selvittäjää vuosien 1511 ja 1578 väliltä tunneta, niin kuvastanee myös kopiokirjan Cod. f. d. Kalmar rajalinja (C) Mikael Agricolan rajaselvittelyrupeamaa, jopa — kuten jo O. Walde olettaa¹¹⁾ — todennäköisesti hänen asiallista ja selvää käsialaansa.

Mikäli esitetyt lähdehavainnot myönnetään oikeaan osuneiksi, aukoo kuvattu Satakuntaa koskeva rajaluettelosikermä kiintoisan kulttuurihistoriallisen rajalinjan Agricolan aikaisen kirjallisen kopiointityömme historiaan. Mainitun rajaluettelosi-

⁸⁾ Vrt. tutkimustamme Vanhimmat historialliset kopiokirjamme s. 17 ja seur. sekä facsimileliitettä I a, b ja c teoksen lopussa.

⁹⁾ Vrt. juuri main. tutk., facsimileliite II.

¹⁰⁾ Vrt. viim. main. tutk. s. 226 ja seur.

¹¹⁾ O. WALDE: ed. main. tutk. s. 241.

kerman kopiointi-ilmoitusten perusteella täytyy näet olettaa, että Mikael Agricola, joka ilmeisesti on katkaissut ja sidottanut¹²⁾ meille säilyneen n.s. Turun tuomiokirjan Mustan kirjan, on tällä toimenpiteellään saanut aikaan epäilemättä korvaamattonta 1500-luvun alkupuolen lähdeainesta sisältäneen »Mustan kirjan» jatko-osan, »Codex Agricolan». Harvinaisen, väärennettyä Pähkinäsaaren rauhan rajalinjaa koskevan muistiinmerkinnän ohella liittää Satakuntaa koskeva rajaluettelo Agricolan mahdollisimman kiinteään yhteyteen myös sen kopiokirjan kanssa, jolle melkoisen tilapäisestä syystä tähän asti on annettu nimi Codex f. d. Kalmar.

III.

Yhtä kiintoisaa kieltä kuin edellä käsiteltyt lähdesuhteet puhuvat Agricolan rajankäynnistä itse rajaluetteloiden rinnastukset.

» Musta kirja.»		Cod. f. d. Kalmar.
A.	B.	C.
<i>Juka karin Luoto</i>	<i>Jukacarin luåtå</i>	<i>Juka karin Luothå</i>
		<i>Susikarist</i>
	<i>Olki Luåtå</i>	<i>Olkiluothån</i>
	<i>Ruskian Oijan Wuori</i>	<i>Rust oian våren oia</i>
		<i>niemen</i>
<i>Karhunkorbi</i>	<i>Carhun korpi</i>	<i>Kari Korbi</i>
<i>Lijden Lawiakari</i>	<i>Lutan Lackar</i>	<i>Lyden Lattari</i>
		<i>Turaierffuisten kylan</i>
		<i>mäki</i>

¹²⁾ Vrt. tutk. Vanhimmat historialliset kopiokirjamme s. 228. Myös se tosiasia, että Agricola on toimittanut uuden sisällysluettelon meille säilyneestä Mustasta kirjasta, liittyy elimellisesti hänen tehtäväänsä Mustan kirjan alkuosan »päättäjänä» ja Mustan kirjan jatko-osan »alullepanijana».

<i>Lauka käden waha</i>	<i>Laucka kädhan</i>	<i>Waha</i>	<i>Lautha kodan waha</i>
			<i>Pirtin kari</i>
<i>Petaisten Portan</i>	<i>Petäist(en)</i>	<i>porthan</i>	<i>Petästen portan</i>
<i>suo</i>	<i>swå</i>		<i>Swå</i>
<i>Lefwenjarven</i>	<i>kallio</i>	<i>Lawajerfwen</i>	<i>Callio</i>
			<i>Somen kijlpi</i>
<i>Hango Iani</i>	<i>Hango Paiu</i>		<i>Caulacon oia</i>
<i>Kalakon oja</i>	<i>Kaulacoinoja</i>		<i>Hangå paijw</i>
			<i>Vähä Lambi</i>
			<i>Vaha niemi up</i>
			<i>med åån till</i>
<i>Nummenwarssi</i>	<i>Nummen Warsi</i>	<i>Nummen</i>	<i>varten</i>
<i>Peräjärfwen</i>	<i>wuori</i>	<i>Päräjerfwen</i>	<i>Wuorj</i>
		<i>Perä</i>	<i>ierffuen</i>
			<i>våren ¹⁵⁾</i>
	<i>Puråkoski</i>		
	<i>Haganristi</i>		
<i>Kuhan kuono ¹³⁾</i>	<i>Kauhan kuonå ¹⁴⁾</i>		

Esitetyt rajalinjat¹⁶⁾ osoittavat vuodesta 1511 — s.o. rajalinjasta A — lähtien jatkuvaa rajapaikkojen tarkistumista siten, että rajalinja B, joka on päässyt viralliseen Mustaan kirjaan, edustaa jonkinlaista keskivertoa rajalinjan A:n ja C:n välillä.

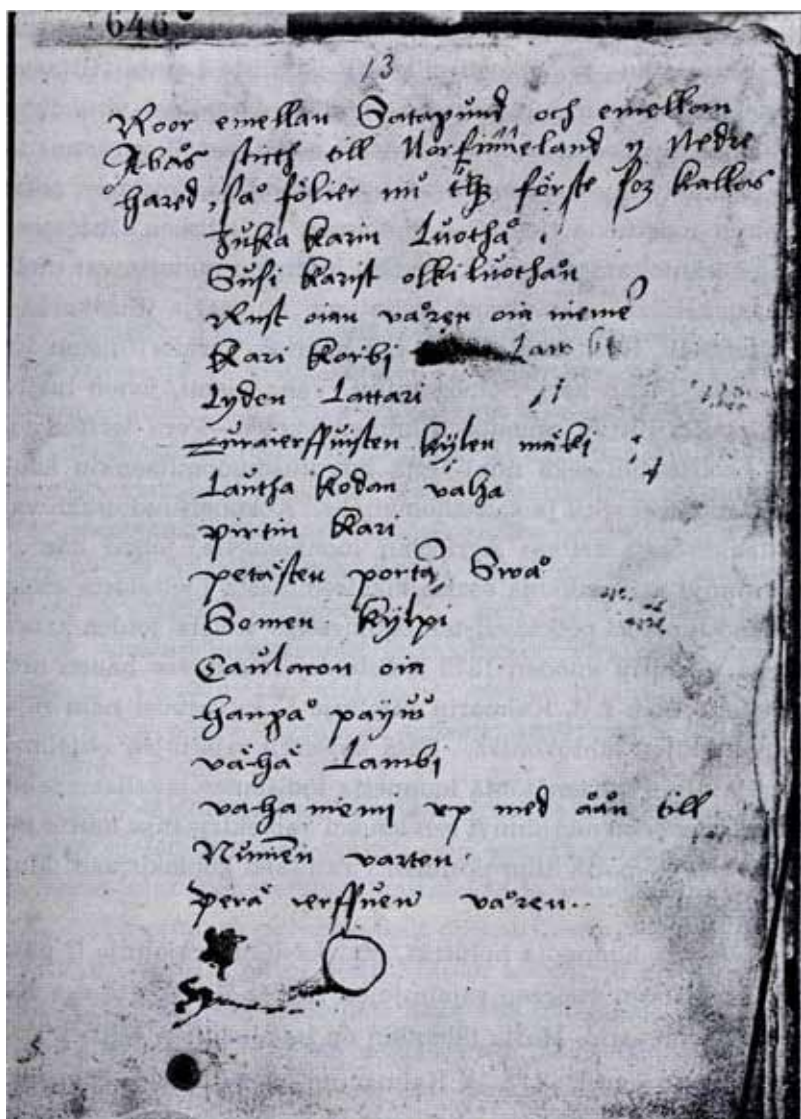
Myös rajalinjojen luonne käy rinnastuksesta ilmeiseksi. Luettelo A edustaa vanhinta ja kirjallisinta, luettelo C nuorinta ja rikasvivahteisinta rajalinjaa.

¹³⁾ Vrt. esitettyyn rajalinjaan nähden tutkimuksemme Vanhimmat historialliset kopiokirjamme loppuun liittyviä facsimilejä I a, b ja c.

¹⁴⁾ Vrt. tätä rajalinjaa ed. main. tutk., facsimile II.

¹⁵⁾ Vrt. rajalinjan nimiä tekstikuvassa.

¹⁶⁾ Rinnastamme tässä yhteydessä rajalinjat, koska ne saattavat kiinnostaa Satakunnan lukijoita. Olisimme niin ikään kiitollisia, jos saisimme rajaseuduilla mahdollisesti vielä eläviä perimätietoja nimetyistä rajapaikoista. Vrt. tutk. Vanhimmat historialliset kopiokirjamme ss. 28—29.



1. Agricolan (?) rajalinjaluonnos. Cod. f. d. Kalmar.
Tukholman kuninkaallinen kirjasto.

Aineksiltaan on rajalinja C kiintoisin.

Kuten esim. muodoltaan outo Kari korbi, jonka vieressä tuhraantunut alku- ja heikosti piirretty jälkiliite Lambi viittaavat epäselvään tai turmeltuneeseen alkulähteeseen, tai yhtä luonnottomalta vaikuttava Lyden Lattari osoittavat,¹⁷⁾ perustuu tämä rajaluettelo — nimenomaan niiltä kohdilta, joista on aikaisemmin todettavia tietoja — ilmeiseen kirjalliseen lähteeseen. Paljoa kiintoisampia ovat kuitenkin luettelon mainitsevat uudet välirajakohdat. Lisäyksinä esiintyvä nimisarja Susikarist—Olkiluothån, Rust oian våren—oja niemen Turaierifuisten kyllen mäki, Pirtin kari, Somen kijlpi, Vaha niemi, johon luettelon lopulla liittyy sanonta Nummen varten—Perä ierffen våren, osoittautuu sekä nimi- että taivutusmuodoiltaankin kauttaaltaan verekseksi ja kansanomaiseksi. Kokonaisuudessaan vaikuttaakin rajaluettelo Agricolan luonnokselta, johon hän on merkinnyt rajapaikkoja osaksi aikaisemmasta luettelosta osaksi niiden »Jumalaa pelkääväisten ikämiesten» suusta, joiden kanssa edellä mainittu vuoden 1578 todistekirje mainitsee hänen neuvotelleen Cod. f. d. Kalmarin rajalinja C kuvastaisi näin rajaneuvottelujen lähtökohtaa. Tätä kyseisen rajalinjan ohjelmallista ja viimeistelemätöntä luonnetta todistaneen tavallaan sekin, että Agricola on merkinnyt sen omaan kopiokirjaansa mutta jättänyt sen viemättä hiippakunnan viralliseen kopiokirjaan: Mustaan kirjaan.

, Erikoista huomiota herättää, että käsitelty rajalinja C päättyy Perä järven vuoreen rajalinjojen A:n ja B:n ulottuessa Kuhankuonoon asti. Mutta tähänkin on luonnollinen selitys.

Kopiokirjaan Cod. f. d. Kalmar on näet kopioitu toinenkin rajalinja, jota huolimatta siitä, että se on merkitty eri paikkaan, täytyy pitää elimellisenä jatkona käsitellylle rajalinjalle. Se

¹⁷⁾ Vrt. näihin nähden tekstiin otettua kuvaa.

esittää Yläneen, *Ylädheboor*, rajat alkaen Peräuori (Peräjärvenvuori)-nimisestä rajakohdasta Kuhankuonoon,¹⁸⁾ johon edellä luetellut A ja B rajalinjat päättyivät ja jatkuu täältä edelleen luettelemalla suuren joukon Yläneen ympärysrajoja. Kuten rajalinja C vaikuttaa Yläneenkin rajojen määrittely esityöltä Ala-Satakunnan kihlakuntarajaa koskevia neuvotteluja varten.

IV.

Varsinaisten neuvottelujen pohjana olevat esityöt ovat erikoisen kiintoisia sen vuoksi, että myös niiden perusteella aikaansaatu lopullinen sopimus on säilynyt jälkimaaailmalle.

Kopioituaan Mustasta kirjasta Ala-Satakunnan kihlakuntaa koskevat rajakohdat ilmoittaa Maunu Henrikinpoika Lautkan-kare nimenomaan, että Agricolan johtamissa neuvotteluissa »Jumalaa pelkääväiset ikämiehet olivat, niistä päässeet yksimielisyyteen ja kristillisesti sopineet».¹⁹⁾ Kun edellä lueteltu rajalinja B edustaa myöhäisintä tuomiokirkon viralliseen kopiokirjaan — s.o. Mustaan kirjaan — otettua rajalinjaa, täytyy meidän siinä nähdä Agricolan aikaansaaman rajasopimuksen lopputulos.

Helposti saattaakin todeta, että mainituissa rajalinjassa ilmenee sekä kielellisesti että paikalliseen asiantuntemukseen nähden Agricolalta edellytettävää tottumusta ja arvostelukykyä.

Niinpä osoittavat perusteelliset oikaisut esim. nimissä Ruskian Orjan Wuori, Carhun korpi, Lutan Lackar ja Hango Paiu, että tarkistus on sekä kielellistä asua että paikallisia oloja ymmärtäen suoritettu. Näistä esimerkeistä päättäen on Mikael Agricola yhteisymmärryksessä Ala-Satakunnan kihlakunnan

¹⁸⁾ Vanhimmat historialliset kopiokirjamme s. 33.

¹⁹⁾ ... som the gl. ooh gudfruchtige åldermän hafwa öfvereens warit och Christeliga förlijkat. Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Liite I a, b ja c.

»ikämiesten» kanssa antanut lopullisen kielellisen asun²⁰⁾ mainitun rajaluettelon nimistölle. Käsiteltävänä oleva rajanimistö muodostaakin täten eräänlaisen kiintoisan kielellisen monumentin Agricolasta satakuntalaisella maaperällä.

Vieläkin lujemmin kiinnittää Agricolan muiston Satakunnan maaperään hänen lopullisesti vakiinnuttamansa rajalinja, joka — sikäli kuin se on vielä todettavissa — ansainnee sekä Agricolan että Satakunnan kannalta lyhyen selvittelyn.

Suurinta huomiota herättää, että useimmat neuvottelujen pohjana olleeseen rajaluonnokseen — sellaisena kuin sitä rajalinja C edustaa — päässeet nimet ovat lopullisessa sopimuksessa pudonneet pois. Kuten helposti voi todeta, ovat riitapuolien ehdottamista nimistä vain Olkiluoto ja Ruskian ojan vuori saaneet lopullisen hyväksymisen. Sitä vastoin sivuutetaan rajalinjan alkutaipaleella Susikari, Oia niemi, Turaierffuisten kylän mäki ja Pirtin kari. Suurin erimielisyys vallitsee kuitenkin Hinnerjoen kohdalla, jossa rajariita kävi kiihkeimpänä ja jossa ei ainoakaan uusi rajapaikkaehdotus saavuttanut sopimuspuolien kannatusta. Vaikka mainitut nimet eivät virallisesti päässeetkään rajalinjaan,²¹⁾ ansaitsevat ne niistä, jotka ovat säilyneet jälkimaailmalle, joka tapauksessa huomiota seuraavien virallisella rajalinjalla todettavien harvojen rajapaikkojen välisten taipaleiden tulkinnessa.

V.

Rajalinjan aloittaa vuoden 1578 todistekirjeen ylimalkaisen ilmoituksen mukaan Jukakarin luoto »merestä Rauman

²⁰⁾ Luonnollisesti on vaikeata todeta, onko moninkertaisissa jäljennöksissä esim. nimet Laucka (= Lautha?) kádhan Waha ja Kauhan kuonâ säilyneet Agricolan niille antamassa aidossa kieliasussa.

²¹⁾ Tämä asianlaita selittänee, että eräät niistä eivät liene myöhemmistä kartoistakaan todettavissa.

kaupungin ulkopuolella».²²⁾ Henrik Klaunpoika Hornin samana vuonna antamassa laamannin tuomiossa luonnehditaan sitä »kallioksi Rauman kaupungin edustalla meren rannikolla».²³⁾ Kun Jukakarin nimi esiintyy yhtäpitävästi kaikissa muistiinpanoissa, kun Juka-yhdysosalla lienee muuallakin kielellisiä vastineita,²⁴⁾ ja kun ei kernaasti voi edellyttää saaren kokonaan hävinneen, niin täytynee olettaa, että sen vanha nimi on peittynyt jonkin myöhemmän varjoon.²⁵⁾ Kun Agricolan muistiinpanon mukaan Eurajoen suun edustalla sijaitseva Susikari — joka vuodelta 1564 säilyneen todisteen mukaan aloittaa »Susikarin pöllän» nimellä Lapijoen jakokunnan rajan ulkomerellä²⁶⁾ — esiintyy käsiteltävänä olevalla rajalla, niin on Jukakarin luotoa etsittävä Susikarin ulkopuolelta. Agricolan mainitsemaa Olkiluodon—Susikarin rajan suuntausta seuraten saattanee tällöin vain Sisä- ja Ulko-Kalla tulla kysymykseen.

Jukakarin jälkeen mainittu Olkiluoto on vieläkin tunnettu suuri saari Eurajoen suulla ja sijaitsee suoraan Kallan—Susikarin linjan jatkeella.

Ruskian ojan vuori, jota ei nykyisin tunnettane, aloittaa rajan lähtökohdan Eurajoen suun eteläpuolella. Se sijaitsee vanhojen karttojen mukaan Väkkäränperästä ja vanhasta Liinmaan linnasta 1. Vreghdenborchista itään. Paikka merkitään eräässä rajantarkastuksessa kantajan vaatimusta seuraten Kaukonpielestä, jonka maalla, kuten tunnettua, vanha

²²⁾ ... första Råån begynnes af hafwet utan för Raumo stad. Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Liite I a, b ja c.

²³⁾ ... klippa wthan för Raumå Stadh i haffstranden. Ed. main. tutk., liite II.

²⁴⁾ Kun Suomenlahdelta tunnetun Jussarön 1200-luvulla muistiinpannussa Juxarae nimessä jälkiosa on yleisen käsityksen mukaan -saari, niin voitaneen alkuosan vastineeksi täälläkin edellyttää Juka-nimeä.

²⁵⁾ Eurajoen rintamailla ovat useat vielä 1500-luvulla mainitut kylätkin myöhemmin saaneet uudet nimet.

²⁶⁾ Ilmoitus tästä sisältyy Iivar Flemingin maakirjaan fol. 20.

linna on sijainnut, hiukan itäkaakkoon, vastaajan mukaan siitä vähän länteen 1. länsilounaaseen, Väkkäränperään laskevan ojan partaalle.²⁷⁾ Viimeksi mainitun ilmoituksen kanssa pitää yhtä Ala-Satakunnan tuomiokirjassa v. 1644 esiintyvä tieto, jonka mukaan kihlakunnan raja ja juokseva puro erottivat toisistaan Väkkärän ja Mikolan kylät.²⁸⁾

K a r h u n k o r p i, joka mainitaan toisena sisämaisena raja-kohtana, sijaitsee isonjaon karttojen²⁹⁾ mukaan Ritavuoren seu-duilla nykyisen Vuojoen aseman lähellä. Samaa vanhaa aluetta tarkoittaa Lapijoen laaksossa vieläkin yleiseen tunnettu nimitys Korven puoli. Lähempää erä- 1. korpilinjaa ilmoittamatta mainitaan seuraavana rajakohtana

L u t a n l a a k a r i 1. L u i t l a n l a a k a. Raja on selvästi saanut nimensä Lutan kylän mukaan. Nimi, jonka laakeata paasikiveä tarkoittava jälkiosa laaka 1. laakari näyttää vanhoista rajanimistä päättäen³⁰⁾ kuluneen seudun entiseen murresanastoon, tarkoittaa vanhoissa kartoissa kylän alueella sijaitsevan Lutan 1. Luitlan pikkukaria.³¹⁾

Lutan lääkärin jälkeen mainittu L a u t h a k o d a n v a h a ei esiinny käytettävissämme olleilla kartoilla. Sekä Agricolan rajaluonnoksen tuntema Turajärvisten kylän mäki että Henrik Klaunpoika Hornin v. 1578 antaman laamannin tuomion ilmoitus, että kyseinen paikka kuului niihin, jotka sijaitsevat Eurajoen ja Lapin välillä, saattavat sen melkoisella varmuudella Eurajoen pääterajaksi Turajärveä vastaan. Kun myös sellai-

²⁷⁾ I. Lithovin kartta v:lta 1765. Maanm. hali. ark. A 8 ²⁷/₁.

²⁸⁾ Valt. ark. mm. 5 s. 397.

²⁹⁾ Lapijoen jakokunnan kartat, er. paik.

³⁰⁾ Siten mainitaan esim. Lapijoen rajalla Sorkan ja Uotilan kyliä vastaan jo v. 1564 Hyrysten laaka ja Hangansuon laaka. Iivar Flemingin maakirja f. 20.

³¹⁾ Vrt. Maanm. hall. ark. A 8 ⁹/₁₆.



set nimet kuin Lautaro Turajärvellä, ja Lautkaton niitty³²⁾ Naarjärvellä osoittavat Laut-alkuisten nimien olleen Turajärven seudulla käytännössä, niin sijainnee Lautakodan vaha lähellä sitä Turajärven l. Kaukonsaarta, jonka jo vuoden 1650 tienoilta polveutuvat kihlakunnan kartat³³⁾ ja myöhemmät maanjakokartat merkitsevät Eurajoen ja Euran alueiden yhtymäkohdaksi.

Lautakodan vahan sijoittamista Turajärven seudulle vah-

³²⁾ Maanm. hall. ark. A 7 ¹⁰/₁₁ ja A 7 ¹⁰/₁₁. Nämä vertailumuodot samoin kuin nimen merkitys tuntuisi viittaavan siihen, että ilmeisesti Agri-
colan kuulema Lautakodan vaha on alkuosaltaan asetettava toisten ra-
jaluetteloiden Laucka-liitteen edelle.

³³⁾ Vrt. Hans Hanssonin karttoja Ala-Satakunnan ja Vehmaan kihla-
kunnista.

vistaa osaltaan myös sitä seuraava rajakohta: Petäisten portaan suo. Vuonna 1767 annetun rajaselityksen mukaan tavataan tämä paikka Naarjoen Euran puolisella rajalla Euraan vievän kirkkotien varrella. Petäisten portaan nimen on se ilmeisesti saanut siitä 116 kyynärää pitkästä petäjäisestä (?) kapulasillasta, joka mainittuun aikaan vei suon yli ja jonka keskikohdalta rajan katsottiin suuntautuvan³⁴⁾

Lavajärven kallioon. Lavajärvi sijaitsee Euran Mestilän ja Lapin Kuorimaan rajalla ja itse rajakallio 1500-luvulta polveutuvien selitysten mukaan lounaaseen järvestä.³⁵⁾

Se epäselvyys, joka jo Agricolan aikana vallitsi siitä, missä kaksi seuraavaa rajakohtaa — Hango Paiu ja Kaulacoinaja, jotka rajalinjoissa B ja C asetetaan suorastaan päinvastaiseen järjestykseen³⁶⁾ — sijaitsivat, tehnee ymmärrettäväksi, miksi niistä ei ole — havaintojemme mukaan — tietoja myöhemmässä karttatraditiossa. Ilmeisesti päästiin kuitenkin Agricolan johtamissa neuvotteluissa yksimielisyyteen siitä, että mainitut rajapaikat oli Lavajärven kalliosta lukien pantava järjestykseen: Hango paju—Kaulakoin oja. Näiden rajapaikkojen nimille, joista kenties saattaa vielä olla paikallisia tietoja,³⁷⁾ voi säilyneen kartta-aineksen perusteella tuskin esittää edes varmoja nimisukulaisia.³⁸⁾ Asemaltaan osuvat ne joka tapauk-

³⁴⁾ Vrt. Jean Öhmanin karttaa Naarjoen ja Turajärven rajoista. Maanm. hall. ark. A 7¹⁰/_{1,5}.

³⁵⁾ Vanhimmat historialliset kopiokirjamme. Liitteet I a, b ja c sekä liite II.

³⁶⁾ Kun on kysymys niin tarkasta ja tunnollisesta asiantuntijasta kuin Agricolasta, ei ristiriitaa rajapaikkojen keskinäisestä suhteesta voitane viedä kirjoittajan huolimattomuuden tilille.

³⁷⁾ Olisi toivottavaa, että mainitut nimet, mikäli ne vielä tunnetaan, tulisivat muistiin merkityiksi.

³⁸⁾ Tässä yhteydessä saattanee kuitenkin asettaa kysymykseen, eikö Hankopaju ole alkuliitteeltään sukua sellaisille nimille kuin Hankasuo, Hankasuo nmäki ja Hankasuo n päällystä, joita tavataan oletettavalla ra-

sessä lähelle sitä n. penikulman pituista rajalinjaa, joka — näiden kahden paikan maininnasta päättäen — on kulkenut Lavajärven kalliosta miltei suoraan etelään ja jonka jatkeena on se suora etelään suuntautuva, Hinnerjoen ja Honkilahden välinen rajalinja, joka alkaen Hinnerjoen, Auvaisten ja Honkilahden kylien yhtymäkohdasta jatkuu aina Hinnerjoen uomaan.

Mainitun rajalinjan suoraksi jatkoksi soveltuu moitteettomasti myös se rajalinja, jota Agricola kuvaa rajalinjalla C Vahaniemestä alkaen.

Kyseisestä rajapaikasta saa näet sen käsityksen, että se on joen partaalla ja että se muodostaa niemen. Jos katsoo, missä kohdassa edellä käsittelemämme, Lavajärvestä etelään suuntautuva raja yhtyy Hinnerjoen väylään, niin havaitsee helposti, että Hinnerjoki muodostaa leikkauskohdassa selvän niemen, jota pohjoisen kalliorantansa vuoksi on voitu täydellä syyllä luonnehtia Lapijoen laakson monien vanhojen Vaha-nimien³⁹⁾ tyyliin Vahaniemeksi.

Myöskin Agricolan luonnehdinta, että raja kulki Vahaniemestä ylöspäin jokea myöten, sopii moitteettomasti Hinnerjoen ja Honkilahden väliseen Vaaljärvelle asti ulottuvaan jokilinjaan. Jo Agricolan puhe joesta voi tarkoittaa vain seudun ainoaa vanhaa jokea⁴⁰⁾: Hinnerjokea. Kyseinen vesiväylällä sijaitsevan Auvaljärven eteläpohjukasta Hinnerjoen kylän eteläpuolitse miltei joelle asti. Nimen loppuosa ilmenee m.m. Hankopajun nimeä muistuttavassa Hallunpaju nimessä, joka tarkoittaa Hinnerjoen Nakkilaan kuulunutta niittyä Hinnerjoen kylän eteläpuolella. Vrt. Maanm. hall. ark. A 12 ¹/₁₁₋₁₃.

³⁹⁾ Vrt. Vahaniemen lisäksi esimerkiksi Lapin Vahalaa, Lapijoen suussa Eurajoella sijainnutta keskiaikaista Vähäsaloa sekä lukuisia vanhoja rajanimiä, joissa esiintyy loppuosa -vaha.

⁴⁰⁾ Kuten professori Pentti Eskola on huomauttanut, on entinen jokiväylä, jota nykyään nimitetään »vanhaksi joeksi», Koskeljärven uuden laskuväylän avaamisen jälkeen kuivunut.

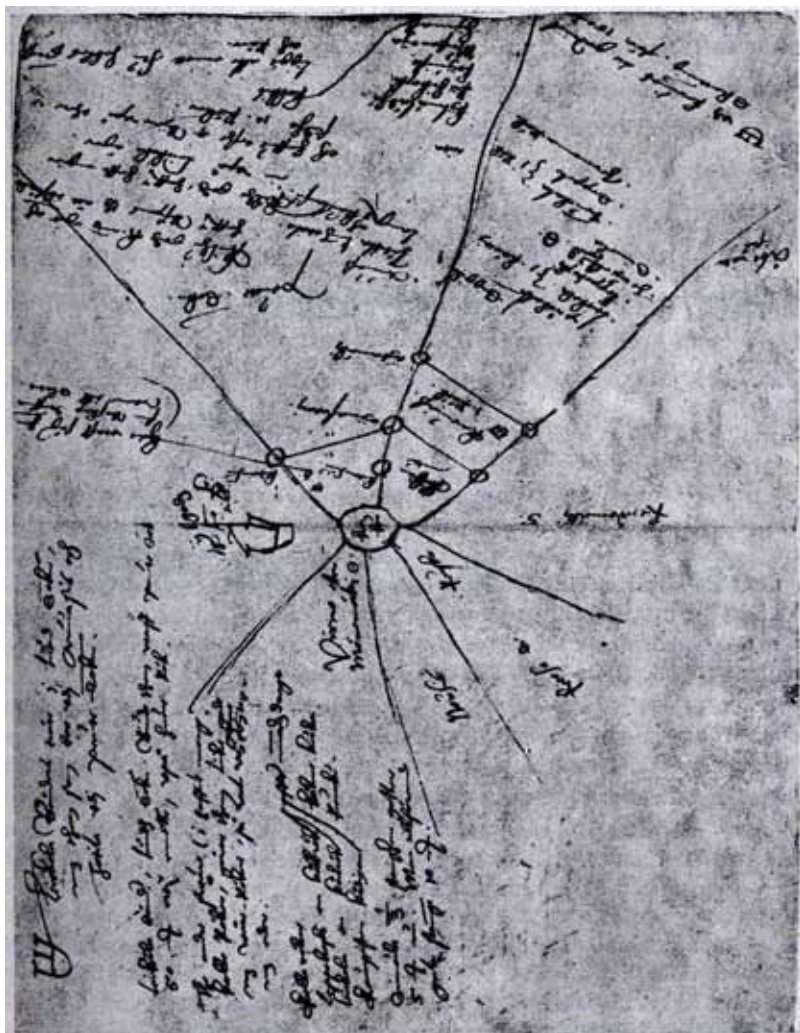
taival on lisäksi ainoa osa Hinnerjokea ja yleensäkin jokea, joka suunnaltaan ja selvyydeltään soveltuu suoranaisiksi jatkoksi edellä oletetulle Lavajärven—Vahaniemen rajalinjalle.

Sikäli kuin tulkinta Agricolan ilmoittamasta vesiväylärajasta on oikea — ja muuta mahdollisuutta on vaikeata edellyttääkään — on myös hänen mainitsemansa seuraava rajapaikka luonnollinen. Hinnerjoen yläjuoksua ja siihen välittömästi liittyvää Vaaljärveä myöten tultiin näet sen todennäköisen »Nummen varten»,⁴¹⁾ joka sijaitsee Vaal- ja Koskeljärven välillä ja josta raja karkeasti hahmoitellen suuntautui suoraan Suomenperäjärven l. Suomenpääjärven tai Peräjärven takaiseen Peräjärven vuoreen.

»Suomen» — s.o. Varsinais-Suomen — ja Satakunnan ikivanhaa vastakohtaisuutta heijastavan Peräjärven kallion jälkeen mainitaan Purokoski. Tämä sijaitsee v. 1773 tehdyn Mynämäen rajankäyntikartan mukaan vähän eteläpuolella Honkilahden, Yläneen ja Karjalan alueen risteytymiskohtaa⁴²⁾ pienessä rajanmutkautumassa, ohi virtaavan puron koskessa, jossa tällöin oli vesimylly.

⁴¹⁾ Professori Pentti Eskola, jolta olen Honkilahden paikannimiä tiedustellut, ei muistanut Koskeljärven ja Vaaljärven välistä aluetta nimittävän Nummeksi. Mutta hänen ilmoituksensa mukaan on mainittu tienoo, jossa m.m. on sannanottopaikka, maastoltaan sellainen, että sitä on voitu — oli sitten kysymys varsinaisesta nimestä tai ei — ainakin luonnehtia »nummeksi».

⁴²⁾ »Purokoski, ett ställe, där en wattuqwarn finnes wara upsatt uti forsen af Heinjoki Sahanoja bäck.» Toisessa paikassa määritellään sen asema Laajokeen nähden: »Purokâski, norra ändan af en liten bäck, som stöter på södra sidan emot den därvid belägne och förbi löpande Lojala åhn (=Laajoki), hvar vid är äfven liten fårs eller watu fal samt en watu qwarn Lajoki by i Virmo sokn til hörigt.» Puron, joka juoksee Heinjoen kylän länsikulmauksen halki, asema määäräytyy olettamaamme paikkaan silläkin perusteella, että Vaaljoen kylästä vain kapea, mainitun puron rannat käsittävä kieleke tunkeutuu Heinjoen rajalle. Vrt. lähemmin Maanm. hall. ark. A 68 1773, ja Suomen taloudellinen kartta III:3. Paikan asemasta on kuitenkin ollut riitaa.



3. Jaakko Teitin kartta Kuhankuonoon yhtyvistä 7 pitäjästä. Kirjan taite-kohtaan joutunut Kuhankuono luettava :Kuhan konu ja sen yläpuolella Ylile (= Yläine) gods. Valt. ark.

Seuraavana paikkana rajaluettelossa esiintyy Haganristi.⁴³⁾ Tälle, joka kuvataan tasaiseksi laakeaksi kiveksi, annetaan Mynämäen v. 1773 tehdyssä kartassa toisintonimi *St Hindrichs rää*, *Sant Henricks rää*, vieläpä *Sanct Henricsbord*.⁴⁴⁾ On vaikeata ratkaista, onko nimi pantava Turun tuomiokirkon⁴⁵⁾ yhteyteen, jota keskiajalla myös nimitettiin Pyhäksi Henrikiksi, vai onko se liitettävä tavalla, jota ei tarkemmin tunneta, Henrik Pyhää koskevaan paikalliseen perimätiedostoon. Väestö yhdistää — kuten Aulis Oja on kuulemansa perusteella ilmoittanut — sen vieläkin seudun hämäriin muistoihin n.s. Pyhän Henrikin tiestä.⁴⁶⁾ Käsittelyn alaiselta rajapaikalta, jonka muistoja pitkän Pyhjärven etelä- ja itäpuolelta juontuva lii-

⁴³⁾ Nimi näyttää jo aikaisin herättäneen huomiota. Mynämäen v. 1773 tehdyn rajakartan selityksessä arvellaan nimen johtuvan siitä, että toisella niistä riidanalaisista paikoista, joista Haganristiä etsittiin, esiintyi kalliolla ristiin kulkevia rakoja. Mainittuna vuonna laaditussa kartassa esiintyy kaksi verrattain lähellä toisiaan sijaitsevaa Haganristiä, joista kumpikin on merkitty tien varteen. Vrt. lähemmin Maanm. hall. ark. A 68 ⁷⁹/, sekä laajaa karttaselitystä.

⁴⁴⁾ Maanmitt. hall. ark. A 68 ⁷⁹/_{1,6}. Siihen nähden, että Pyhän Henrikin pöytä esiintyy näin varhain rajanimenä, ei sitä voitane selittää niin keveästi kuin J. Sjöros tekee. Vrt. J. SJÖROS: Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnassa. Muin. Yhd. Aikak. VIII ss. 78—79.

⁴⁵⁾ Ainoa mahdollisuus tähän suuntaan olisi selittää mainitunlaiset nimet muistoiksi tuomiokirkkoon — Sant Henrikiin — vievistä teistä. Tämän suuntaista tulkintaa tukisi se tosiasia, että ne tosiaan liittyvät juuri teiden yhteyteen. Näin ymmärretty Pyhä Henrik olisi vuorostaan helposti muuttunut kansan käsityksessä itse pyhimykseksi. Eräänlaisena perimätiedon »siirtymänä» voisi pitää esim. Pyhän Henrikin pöydän seutuihin liittyvää vanhaa muistotietoa Flemingin pöydästä. A. SCARIN —GREG. HALLENIUS: *Virmoensis Territorii Memorabilia* I s. 31.

⁴⁶⁾ Kieltämättä alkaa juuri Pyhän Henrikin rajasta l. Pyhän Henrikin pöydästä kiintein kappale Pyhän Henrikin tietä. Tämän seutuun osuu näet eräs Yläneeltä tuleva, kaikesta päättäen vanha polku. Se alkaa Yläneen kartanoon kuuluneesta Lietsan talosta. Tämä voinee suorastaan olla samantapainen vanhaa tieopasta merkitsevä sana kuin raiisilaisissa nimimuodoissa Ledhsaghare, Ledzzag, joista viimeksi mai-

kennepaine⁴⁷⁾ on juuri tällä kohdalla rikastuttanut, päädyttiin vihdoin rajan päätekohtaan: Kuhankuonoon.

Kuhankuono, joka sijaitsee pienen Sauvo järven itäpuolella Satakunnan ja Varsinais-Suomen takalistossa ja jossa Henrik Klauspoika Hornin laamannintuomio — kaikesta päättäen aikaisemman lähteen perusteella — ilmoittaa seitsemän pitäjän rajojen yhtyvän, edustaa epäilemättä erästä vanhimmista rajakohdista sekä maakuntiemme välillä että yleensäkin maassamme. Raja, jonka Jaakko Teitti on kartallaan ikuistanut,⁴⁸⁾ liittyy täten varmimpana kiinnekohtana siihen rajankäyntimuistomerkkiin, jonka Mikael Agricola oli itsestään Satakunnan maakamaraan piirtänyt.

nittu lyhennys voi olla suorastaan Lietsan vastine. Tällaisen järjestetyn vanhan tieopastuksen valossa selittyisi luontevasti myös Reinholmin muistiinpano, että erästä vanhaa Lietsan maalla sijainnutta porrassiltaa rahkasuon yli nimitettiin Pyhän Henrikin sillaksi. Kun on kysymys pitkästä ja varmaan sekä petojen että eksymisen ja muiden vaarojen uhkaamasta erätaipaleesta, niin on eräänlainen julkisen vallan ja kenties suorastaan kirkon järjestämä ja esim. Pyhän Henrikin suojelusta nauttiva Pyhän Henrikin tie jo raihnaisten ja vanhojen pyhiinvaeltajienkin turvaksi luonnollinen. Näin nähtynä Lietsan ja Pyhän Henrikin rajan tai Pyhän Henrikin pöydän välinen Pyhän Henrikin tie saattaa välähdyttää esiin kappaleen vanhanaikaista keskiaikamme erämaista liikennekulttuuria. Musta kirja s. 288. H. OJANSUU: Suomalaista paikannimitutkimusta s. 139. J. SJÖROS: ed. main. tutk. ss. 77—79 lähdeviitteineen.

⁴⁷⁾ Jos ottaa huomioon, että Pyhäjärven eteläpään lounaispuolella sijaitsevat tavattoman laajat ja tämän vuoksi vaikeakulkuiset suoalueet, niin käy helposti ymmärrettäväksi, miksi liikenne nyöräytyi sille kapealle alueelle, jota nykyinen Yläneen—Mynämäen tie ja vähän sen sekä suoalueen itäpuolitse kulkeva Lietsan seudulta lähtevä vanha erätie edustaa. Yhtä vähän kuin mikään elämässä on näin vanhojen Pyhän Henrikin muistojen osuminen näköjään miltei asumattomaan erämaiseen takalistoon vain sattuman varaista.

⁴⁸⁾ Jaakko Teitin valitusluettelo. Todistuskappaleita Suomen historiaan V s. 148 ja Suomen varhaishistoria s. 192, liitekuva. Vrt. tekstiin otettua kuvaa.

VI.

Omakohtainen tutustuminen Ala-Satakuntaan ei suinkaan supistunut vain siihen oikeudelliseen sovitteluun, jonka Mikael Agricola on edellä kuvatulla rajankäynnillään suorittanut. Niimenomaiset viittaukset hänen neuvotteluihinsa »vanhojen Jumalaa pelkääväisten ikämiesten» kanssa tekevät epäilemättömäksi, että hän on — tuntien velvollisuutensa silloisen Suomen kirkon johtajana — retkellään perehtynyt myös tarkastamansa alueen uskonnollisiin ja kirkollisiin oloihin. Tähän oli hänellä jo aikaisempien henkilökohtaisten suhteidensa nojalla erittäin kiitolliset edellytykset.

Tunnettua on, että hänen esimiehensä piispa Martti Skytte oli Rauman koulun kasvatteja ja tällaisena varmaan tutustunut apulaistaankin tämän tunnetun luostarikaupungin elämään ja oloihin. Epäilemättä olivat Mikael Agricolaan tuttavuussuhteissa eräät toisetkin nimeltään tunnetut Rauman koulun miehet kuten häntä Turun koulun rehtorina edeltänyt raumalainen maisteri Thomas Francisci Keijoi, raumalainen kanunki Andreas⁴⁹⁾ y.m.

Kiinteimmän suhteen Agricolaan saavutti kuitenkin tämän ajan tunnetuin Eurajoen mies, maisteri Canutus Johannis, Turun kanunki ja kirkkoherra sekä Agricolan työtoveri ja virkaveli julkisten kirkollisten tehtävien ja varsinkin piispanviran hoidossa Martti Skytten vanhuudenheikkouden ja hänen kuolemaansa seuranneen väliaikaisuuden aikana sekä lopulta Viipurin piispa.⁵⁰⁾ Kirkollisista oloista juuri niillä alueilla, joita hänen rajankäyntinsä koski, on Agricola täten voinut saada jo

⁴⁹⁾ H. G. PORTHAN: Opera Selecta II s. 624.

⁵⁰⁾ H. G. PORTHAN: Opera Selecta II s. 615. K. G. LEINBERG: Åbo stifts herdaminne s. 236.

läheisimmältä virkaveljeltään parasta mahdollista opastusta. Lisäksi oli hänellä Turun tuomiokirkon arkiston perusteellisena tuntijana — jopa — kuten edellä olemme Mustaan kirjaan nähden osoittaneet — sen vanhojen kopiokirjojenkin valvojana käytettävissään rajankäyntialuetta koskeva kirkollinen lähde-aines samoin kuin se välitön havainto, jota mainitun seudun vanhanaikaiset kirkolliset hallinto- ja alueolot Agricolan vierailun aikana tarjosivat.

Esitetty lyhyt viittaus Agricolan perusteelliseen ja monipuoliseen Rauman ja Eurajoen seudun vanhojen kirkollisten alueolojen tuntemukseen riittänee puolestaan valaisemaan Agricolan v. 1552 käymän rajan historiallista luonnetta. Kun eivät kirkkopitäjät mitenkään esiinny rajankäynnissä eivätkä millään todettavalla tavalla ole siinä edustettuina, niin ei riidassa liioin voi olla kysymys kirkollisista aluemuutoksista. Siihen nähden, että maamme kirkkopitäjät kuvastavat vanhimpia aluemuodostelmiamme ja myös varhaisin maakuntajakomme sopeutuu kirkollisen aluejakomme puitteisiin, voi Agricolan käymä rajalinja edustaa vanhaa maakuntarajaa vain sikäli kuin se ei joudu ristiriitaan vanhojen kirkollisten alueolojen kanssa.

Näin oli laita Peräjärvenvuoren—Kuhankuonon välisellä taipaleella, jonka molemmat päätekohdat viittaavat Satakunnan ja »Suomen» — s.o. Varsinais-Suomen — väliseen ikivanhaan vastakohtaisuuteen ja jonka pohjoispuolella sijaitsevan Yläneen voitaneen katsoa sekä asutuksellisesti että kirkollisesti kuuluneen koko Pyhäjärven laakion käsittäneen muinaisen suur-Euran yhteyteen.

Aivan toisenluonteinen oli sitävastoin edellä käsitelty rajalinja Jukakarlinluoto—Peräjärvenvuori, jolla viimeksimainittua lukuunottamatta — ja Agricolan luonnoksen arvoituksellisen

Suomen kilpi⁵¹⁾) nimen sivuuttaaksemme — ei ainoakaan raja-kohta viittaa maakuntien saati edes rajan kummallakin puolen todettava asutuksen vastakohtaisuuteen. Edustamatta — kuten toisinaan on edellytetty — alkuperäistä vaihelinjaa maakuntien välillä onkin raja selvästi vasta myöhemmin hallintoja oikeusjärjestyksen luoma. Tämän mukaisesti käsittävätkin Kokemäenkartanon vouti sekä laamanni Henrik Klaunpoika Horn ilmeisesti Agricolan luonnehdinnan mukaisesti sen kihlakunnan rajaksi. Sama käsitys siitä ilmenee v. 1644 Eurajoella annetussa todistuksessa.⁵²⁾) Aina viime aikoihin asti on myös Eurajoen vanha polvi antanut tälle rajalle Taipaleen ja Kirkonkylän välisellä kangastaipaleella — s.o. vanhan, Karhunkorven kohdalla — nimen »kihlkunna raja». Käsitys siitä, että kysymyksessä oleva vaihelinja edustaa entistä kihlakuntarajaa, on täten säilynyt elimellisesti 1500-luvulta nykypäiviin asti.

Edellä käsitellyn erälinjan luonne perinnäisenä kihlakunnan rajana ratkaisee samalla melkoisella varmuudella sen synnyn. Jo se pitkin koko rajalinjaa todettava tarkistuspyrkimys, joka esiintyy Agricolan rajaluonnoksessa — rajalinjalla C — viittaa rajan suhteelliseen nuoruuteen. Tämän havainnon kanssa pitävät yhtä tiedot Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien iästä. Meidän aikoihimme säilyneistä lähteistä ilmenee näet, että niiden — ja kuvatun kihlakuntarajan — hahmoutuminen ei voi mennä 1410-lukua varhaisemmaksi.

Kuten piakkoin ilmestyvässä, muinaisen suur-Eurajoen syn-tyä koskevassa tutkielmassa olemme eri perustein osoittaneet, on mainitun pitäjän ja Satakunnan maakunnan varhaisin etelä-
raja kulkenut paljon kuvattua kihlakuntarajaa etelämpänä.

⁵¹⁾ On vaikeata sanoa, onko nimi kansanomainen. Missään tapauksessa se ei ole koskaan voinut olla Satakunnan ja Varsinais-Suomen rajalla.

⁵²⁾ Valt. ark. mm 5 s. 397.

Viljo Alanen

Kyrönkankaan vanha talvitie.

Hämeenkyrön Järvenkylässä erosivat Etelä-Suomesta Pohjanmaalle johtavat tärkeät kulkutiet, Kyrönkankaan kesätie ja Kyrönkankaan talvitie toisistaan. Tiet haaraantuivat nähtävästi nykyisen Nuutin talon kohdalla, missä kesätie kääntyy kulkemaan luodetta kohden Hämeen kangasta myöten talvitien painuessa alas Kyrösjärven jälle.¹⁾ Talvitie kulki sitten jätse kohti Ikaalisten kirkonkylää. Noin parin kilometrin päässä mainitusta kirkonkylästä etelään se nousi maihin Kalmaan talon rannassa kulkien maata myöten entiseen Turkin majataloon²⁾ kirkonkylään. Kirkonkylästä tie laski jälleen alas Kyrösjärvelle suuntautuen kohti Kartun kylää, jossa se jälleen nousi maihin Hallian talon rannassa,³⁾ ja kulki sitten kylän läpi poh-

¹⁾ Kts. VÄINÖ WALLIN, Suomen maantiet Ruotsin vallan aikana, s. 65—66.

Vert. Hist. Arkisto 20 s. 63: »Tämä vanha talvitie kulki Hämeenkyrön Järvenkylästä pitkin Ikaalisten, Parkanon ja Jalasjärven yhtäjaksoisia vesiä nykyiselle Kurikan kirkolle.»

²⁾ Turkin taloa ei ole enää olemassa. Ikaalisten kauppala on rakennettu mainitun talon maalle ja talo silloin hävinnyt. Hämeenkyrössä oli majatalo Raipalan talossa. Sieltä tuotiin kyyti Turkille. — Ikaalisten kirkonkylään olisi tietysti päässyt koko matkan jätse Järvenkylästä, mutta tällöin olisi tarvinnut kiertää kirkonkylän lähellä olevan pitkähön niemen ympäri.

³⁾ Nykyinen talvitie ei enää kulje Kartun kylän läpi, vaan kiertää Kyrösjärveä myöten kapean Kaaresniemen yli suuntautuen sitten jätse Höytölää kohden. — Ennen ajettiin mieluummin maitse kylien kohdilla. Syynä tähän lienee ollut se, että kylien kohdalla oli aina jon-

joista kohden Salonsuuhun, missä jälleen laski alas Kyrösjärvelle. Höytölän kylän⁴⁾ rannassa tie nousi jälleen maalle kulkien Soution ja Alpin talojen välitse pohjoista kohden Heittolan lahdelta.

Missä tie nousi Kyrösjärveltä lopullisesti maihin sen pohjoispäässä, on jonkinverran kyseenalaista. Paikkakunnan vanhimmat asukkaat ovat maininneet kolme eri tietä, jotka kaikki kyllä ovat verrattain lähellä toisiaan ja yhtyvätkin toisiinsa jo muutaman kilometrin päässä Kyrösjärven rannasta pohjoiseen. Kaksi näistä on Vääränjoen länsipuolella, yksi lähtee sen itäpuolelta. L ä n t i s i n kääntyy jo Höytölän kylän pohjoisrannalta kulkemaan luodetta kohden, nousee pienen maakannaksen yli ja jatkuu sitten Heittolan lahden pohjukkaan nousten maihin Kiitialan kylän Ala-Vakerin rannassa.⁵⁾ Täältä se kulki laaksoja myöten Kiasen maan läpi ja nykyisen Uudentalon sivuitse koillista kohden yhtyen Heittolan kylätiehen siinä, missä tämä kohtaa nykyisen Ikaalisten kauppalaan johtavan maantien.⁶⁾ Tämä Heittolan nykyinen kylätie onkin juuri sama, mikä mainitaan toisena vanhan talvitien suuntana.

Tämä Heittolan läpi kulkeva tie nousi maihin Viljakan talon rannassa kulkien sen taajan taloryhmän välitse,

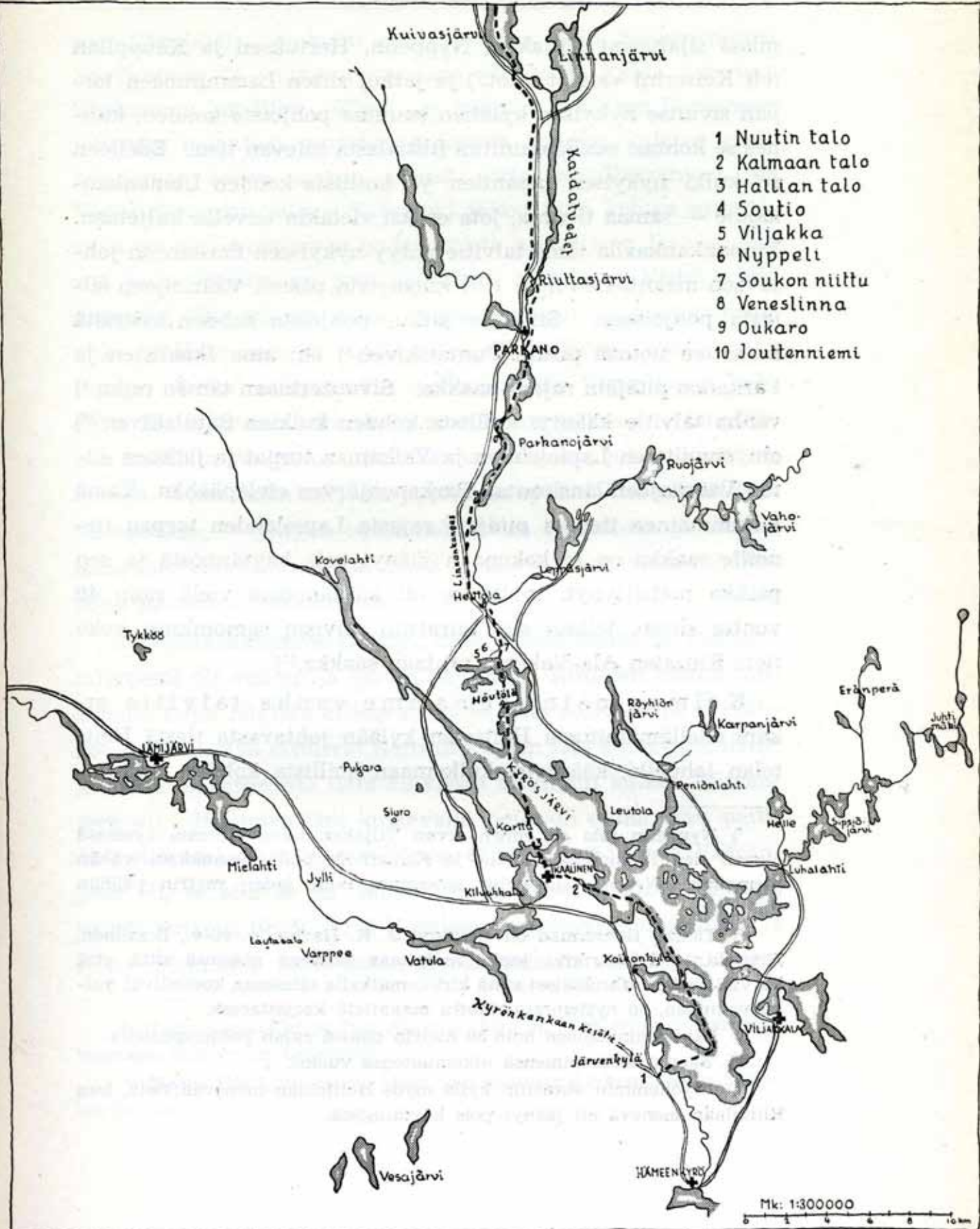
kinlaista tietä olemassa. Järvillä olivat tiet usein ummessa, kun liikenne oli vähäistä. Kylien kohdalla aurattiin sitäpaitsi jo verrattain pitkät ajat teitä pääkulkureitillä.

⁴⁾ Wilh. Carlsson panee merkkeille, että autiotilojen luku Ikaalisissa on suurin 1600-luvun taitteessa juuri niissä kylissä, joiden läpi talvitie kulki. Niin esim. juuri Höytölän kylässä oli v. 1600 yhdeksästä talosta kahdeksan autiona — epäilemättä seuraus Klaus Flemmingin kostoretkestä v. 1597. WILH. CARLSSON: Entinen Ikaalinen s. 93.

⁵⁾ Samaa tietä käyttävät Riitialan kylän asukkaat vieläkin.

⁶⁾ Tätä tietä ei enää käytetä eikä uomaakaan ole näkyvissä. Suunnan Riitiala—Linnankangas kertonut I. Uotila, n. 87-v., Parkano.

Tässä kirjoituksessa käytetyn primätiedon olen kerännyt Pohjanmaan historiallisen seuran stipendiaattina kesällä 1930. Kertojien ikä tarkoittaa sitä vuotta.



- 1 Nuutin talo
- 2 Kalmaan talo
- 3 Hallian talo
- 4 Soutio
- 5 Viljakka
- 6 Nyppele
- 7 Soukon niittu
- 8 Veneslinna
- 9 Oukaro
- 10 Jouttenniemi

Kyrönkankaan vanha talvitie, joka merkitty viivoituksella.

missä sijaitsivat Viljakan, Nyppelin, Hartuksen ja Kauppilan (eli Keisarin) vanhat talot,⁷⁾ ja jatkui sitten Lamminmäen torpan sivuitse nykyisen kylätien suuntaa pohjoista kohden, kunnes se kohtasi edellämainitun Riitalasta tulevan tien. Edelleen se kulki nykyisen maantien yli koillista kohden Linnankankaalle — samaa tieuraa, jota osaksi vieläkin talvella kuljetaan. Linnankankaalla tämä talvitie yhtyy nykyiseen Parkanoon johtavaan maantiehen noin 1 1/2 kilometrin päässä Vääränjoen silta-asta pohjoiseen. Siitä se jatkui pohjoista kohden nykyistä maantien uomaa pitkin Puntarikiven⁸⁾ ohi aina Ikaalisten ja Parkanon pitäjän rajaan saakka. Sivuutettuaan tämän rajan⁹⁾ vanha talvitie kääntyi koillista kohden kulkien Satulakiven¹⁰⁾ ohi, sivuuttaen Lapiolahden ja Valkaman torpat ja jatkuen sitten Vääränjoen länsirantaa Parkanonjärven eteläpäähän. Tämä jälkimmäinen tienosa pitäjän rajasta Lapiolahden torpan tienoille saakka on jo kokonaan jäänyt pois käytännöstä ja sen paikka metsittynyt, mutta se oli käytännössä vielä noin 40 vuotta sitten, jolloin sitä aurattiin talvisin samoin kuin koko tietä Riitalan Ala-Vakerin rantaan saakka.¹¹⁾

Kolmas mainitsemaamme vanha talvitie erkani edellämainitusta Heittolan kylään johtavasta tiestä Heittolan lahdella, kääntyen kulkemaan koillista kohden Väärän-

⁷⁾ Nyppelin talo oli ennen aivan Viljakan talon vieressä kyseessä olevan tien itäpuolella, Hartus ja Keisari-Kauppila rinnakkain vähän ylempänä. Nyppeli siirrettiin sittemmin noin sadan metrin päähän itäänpäin.

⁸⁾ Tämän tiesuunnan on esittänyt J. K. Hartus, n. 86-v., Ikaalinen, Heittola. — Puntarikivi, jonka mainitaan saaneen nimensä siitä, että karvialaiset ja kihniöläiset siinä kirkkomatkalla ollessaan koettelivat muka voimiaan, on nyttemmin rikottu maantietä korjattaessa.

⁹⁾ Lähemmin sanoen noin 50 metrin päässä rajan pohjoispuolella.

¹⁰⁾ Saanut ehkä nimensä ulkomuotonsa vuoksi.

¹¹⁾ Myöhemmin aurattiin kyllä myös Heittolaan menevää tietä, kun Riitalaan menevä oli jäänyt pois käytännöstä.

joen itäpuolelle. Se kulki alavia, tasaisia maita Soukon niitun, Suvilammin ja vähäisen suomaan yli Poltin kylän nykyisen tienhaaran kohdille. Tässä se kääntyi nykyisen Parkanoon johtavan maantien suuntaan pohjoista kohden, kulkien ensin muutaman sadan metrin päässä virtaavan Vääränjoen yli Veneslinnan kohdalla. Vääräjoki jäätui tällä kohtaa arvattavasti ennen Kyrösjärven pudottamista niin lujaan jäähän, että sitä pääsi kulkemaan joen yli ilman siltaakin. Vedet olivat nimittäin sillä kohden joessa ennen Kyrösjärven pudottamista, mikä tapahtui noin 70 vuotta sitten, Kyrösjärven vedenpinnan tasalla, koska nykyinenkin vedenpudotus Veneslinnan kohdalta Kyrösjärveen tekee vain noin kolme jalkaa.¹²⁾ Veneslinnan kohdalta tie jatkui pitkän Linnankangasta, joka alkaa mainitusta Veneslinnan harjasta ja joka on epäilemättä saanut siitä nimensäkin, — yhtyen edellämainittuun Riitialasta ja Heittolasta tulevaan tiehen siinä, missä tämä yhtyy nykyiseen Parkanoon johtavaan maantiehen.

Ratkaistavaksemme jää nyt, mikä näistä kolmesta vanhasta talvitiestä oli vanhin ja eniten käytetty. Riitialan kautta kulkevalla tiellä näyttää olleen etuna se, että se väisti ne jyrkähköt ahteet, mitkä sattuivat Heittolan kylän läpi kulkevalle tielle, ja lisäksi se, ettei sitä tietä kulkiessa tarvinnut kulkea Vääränjoen yli. Heittolan läpi kulkevalla tiellä oli etuna taas, paitsi sitä, että senkään kautta kulkiessa ei tarvinnut mennä Vääränjoen yli, se että se oli jonkin verran lyhempi kuin Riitialan kautta kulkeva tie.¹³⁾ Yrjö Koskinen mainitsee Jaakko Ilkan ja Klaus Flemingin kulkiessaan Kyrönkankaan vanhaa talvitietä

¹²⁾ Tieto maanviljelijä Ivar Alaselta, joka on ollut erään kerran mittaamassa tätä veden korkeutta.

¹³⁾ Matka Heittolan kautta ehkä noin kilometriä lyhempi kuin Riitialan kautta.

samonneen joukkoineen v. 1597 juuri *Heittolan* kautta.¹⁴⁾ Meidän ei ole kumminkaan ehkä otettava tätä mainintaa aivan ehdottomasti edellä mainitsemaamme Heittolan kylätietä tarkoitavaksi, koska molemmat toisetkin tiet ovat niin lähellä tätä tietä. Riitialan kautta kulkeva tie nousee maihin noin kilometrin päässä länteen, Veneslinnan kautta kulkeva noin kilometrin päässä itään mainitusta keskitse kulkevasta Heittolan tiestä.

Vääränjoen itäpuolelta alkavalla Veneslinnan kautta kulkevalla tiellä olivat myös omat etunsa edellisiin nähden. Ensinnäkin se oli kaikkein lyhin — ehkä noin kaksi kilometriä lyhempi kuin Riitialan kautta kulkeva tie. Lisäksi oli etuna miltei tasainen maasto aina Veneslinnan tienoilta saakka, ja mikäli se seurasi nykyistä maantietä Veneslinnan juuritse, ei suurempaa ahdetta niilläkään tienoin ollut. Vaikeuksia voi tuottaa vain syys- ja kevätpuolella sekä pitempiä aikaisten suojailmojen aikana pääsemisen jätse Vääränjoen yli. On tuotu esiin kumminkin se mielipide, että Jaakko Ilkan ja Klaus Flemingin joukot olisivat kulkeneet juuri tätä tietä. Tällainen olettamus lausutaan eräässä »Sanomia Turusta» lehden kirjoittelussa noin viisikymmentä vuotta sitten. Nimim. »K.» kirjoittaa kertomuksessa »Pirkkalasta Ikaalisiin»¹⁵⁾ m.m. seuraavaa:

»Eräässä kohdin Poltinjoen varrella Heittolan kylän maalla ilmaantui Kyröskosken laskemisen jälkeen, molemmin puolin jokea veden alla ollut riutta: rannalla on jokeenpäin puita taa-jassa ja vahvassa, juuret maassa kiinni. Toistakymmenä vuorokauden maakerros on niiden päällä ja isokkaita puita kasvaa jo maakerroksen päällä. Olisiko se geologisia ilmiöitä vai muinaisia sotavarustuksia, emme taitaneet sanoa. Ainakin tiedetään Klaus Flemingin Nuijasodan aikana v. 1596 Pirkkalasta kulkeneen Ky-

¹⁴⁾ YRJÖ KOSKINEN, Nuijasota II painos, s. 350.

¹⁵⁾ Sanomia Turusta vuosik. 1880, n:o 80, 81.

rön ja Ikaalisten läpi Pohjan Kangasta¹⁶⁾ Pohjanmaalle. Sillä välin oli, paitsi muita ottelu Höytölän kylässä Ikaalisissa (vähän matkaa etelään päin Heittolasta) jonka vainioilla on löydettykin nuijasodan aikuisia aseita. Että kulku siihen olisi käynyt Keittolan läpi ja Poltinjoen yli Parkanoon päin ja että Poltinjoen äyräillä taas olisi koetettu vastarintaa ja tehty riuttaa, joka sittemmin olisi vajonnut nerkoon eli liejuun maahan, on mahdollista. Poltinjoesta löysi hiljakkoin eräs mies oudonlaisen rautakappaleen, mutta viskasi sen vasta sinne. Kumppanimme, joka sen asian tiesi, sanoi sen olleen n.s. ryssän-kirveen, jommoisia vielä on paikoittain (esim. Pirkkalassa).» Se »riutta», jota kirjoittaja tässä kuvaa, paljastui joesta (jota kirjoittaja kutsuu Poltinjoeksi, syystä että Poltinjoki yhtyy Vääräänjokeen vähän ylempänä tässä mainittua paikkaa) juuri Veneslinnan kohdalla. Allekirjoittanut kävi syksyllä 1930 katsomassa mainitun »riutan» jäännöksiä kuultuaan asiasta eräältä Heittolan kylästä kotoisin olevalta mieheltä.¹⁷⁾ Joen äyräällä näkyy vieläkin muutamissa kohdin vahvalta puunrunkojen jätteitä. — Ei liene mahdotonta ajatella, että tämä Veneslinnan kautta kulkeva tie edustaisi juuri vanhinta tietä.

Olemme edellä jo useamman kerran maininneet Veneslinnan nimen selostamatta enempää tätä merkillepantavaa nimeä ja paikkaa. Lienee sopivaa antaa tässä yhteydessä paikasta jonkinlainen selostus ennenkuin kiirehdimme jatkamaan kuvaustamme Kyrönkankaan talvitiestä Parkanonjärven eteläpäästä eteenpäin, jonne saakka tiensuunnan edellisessä jo olemme osoittaneet.

¹⁶⁾ Vuosiluvun suhteen kirjoittaja erehtyy (pitää olla 1597), samoin puhuessaan »Pohjan kankaasta». Tämän niminen kangas kulkee, kuten tiedetään Kankaanpään ja Karvian pitäjissä.

¹⁷⁾ Kertoja, Juha Kujansuu, n. 73-v. Hän piti Veneslinnan kautta kulkevaa tietä vanhimpana talvitienä. Paikalla ollutta siltää kansa on kutsunut »Ilkan sillaksi». Kert. mv. Mantila Alaskylästä.

Mielenkiintoinen »Veneslinna» on oikeastaan sangen vähän tunnettu nimi. Kirjallisuudesta emme ole sitä lainkaan tavanneet.¹⁸⁾ Sekään henkilö, joka »Sanomia Turusta» lehdessä antoi edellä esittämämme kuvauksen »riutta»-löydöstä, ei ollut tietoinen siitä, että mainitun riutan kohdalla kohosi Veneslinnan harju. Jos hän olisi sen tuntenut, olisi hän varmaan jonkin sanan siitäkin maininnut, koskapa hän niin huolellisesti kirjoituksessaan muuten näkyy vähänkin mielenkiintoisia paikkoja matkansa varrelta kuvaavan. Siurossa olevasta Linnavuoresta hän esim. antaa hyvin tarkan selostuksen. — Nimi tunnetaan oikeastaan vain Heittolan ja Poltin kylissä, siis muutamien kilometrien etäisyydellä mainitusta paikasta.¹⁹⁾

Veneslinnan hiekkaharju (kuva) sijaitsee Vääränjoen pohjoisrannalla niillä tienoin, missä Parkanosta Tampereelle johdettava maantie kulkee Vääränjoen yli. Harju kohoaa noin 30 metrin korkeuteen, nousten välittömästi jokiäyrrästä. Joki tekee paikalla pienen kaaren kiertäessään harjun itä- ja eteläsivustaa. Lännen puolella on parin sadan metrin levyinen, luodetta kohti kulkeva nevamaa, joka nyt on viljelykselle raivattu, mutta ennen ollut vetelää rämeikköä. Idän ja lännen puolelta kohoaa harju, joka juurelta on noin sadan metrin levyinen, jotenkin jyrkästi, jotta näitä sivustoita täytyy nousta »nelinryömin» ylös. Etelän puoleinen rinne on sannanottamisen vuoksi lohkaistu pois, mutta selvästi voi päätellä, että se ei ole ollut yhtä jyrkkä kuin idän ja lännen puoleinen rinne. Pohjoisesta päin tie on ollut

¹⁸⁾ Veneslinnaa ei mainita esim. Hjalmar Appelgrenin teoksessa Suomen Muinaislinnat (S. M. Yhd. Aikak. XII), jossa teoksessa on kyllä mainittu Ikaalisten pari muuta linnaa: Iso-Röyhiössä olevat Talosenlinna ja Arasalo.

¹⁹⁾ Allekirjoittanutkin, vaikka on syntynyt ja kasvanut noin peninkulman päässä Veneslinnasta, kuuli tämän nimen vasta syksyllä 1930 tehdessään nimitutkimuksia niiltä tienoin.



Veneslinna Väärältäjokeelta nähtynä. — Valok. Viljo Alanen.

avoin harjulle *Linnankangasta* ²⁰⁾ myöten, mutta sekin on hyvin kapea Veneslinnan lähellä.

Kuten edelläolevasta voi päätellä, on paikka sopinut hyvin puolustuspaikaksi eteläisestä suunnasta tulevaa vihollista vastaan. Tämän lisäksi on sillä ollut oivallinen sotilaallinen asema. Veneslinnalla on ollut samantapainen hallitseva asema Parkanon laajaan vesistöön ja Ikaalisten Vahojärven reittiin nähden — vaikkakin tietysti pienemmässä mittakaavassa, — kuin Siuron kuuluisalla Linnavuorella on ollut koko Kyrön vesistöön nähden. Tämän paikan ohi oli kaikkien veneiden kuljettava, jotka aikoivat päästä noihin yllämainittuihin vesistöihin. Vahojärveltä tuleva Poltinjokikin yhtyy nimittäin Vääräänjokeen Veneslinnan yläpuolella. Kun Parkanon vesistön latvat puolestaan jotenkin välittömästi yhtyvät pohjoisen Kyrönjoen vesistön latvoihin, hallitsi Veneslinna siis koko tuon pitkän vesitien alkusuuta. Mainittu joesta kuivaamisen jälkeen löytynyt riutta

²⁰⁾ Veneslinnasta alkavaa, pohjoiseen suuntautuvaa kangasta nimitetään muutaman kilometrin pituudelta Linnankankaaksi.

lieneekin mieluummin ajateltava rakennetuksi niitä varten, jotka kesällä vesistöä ylös pyrkivät.²¹⁾ Perintätieto kertooakin, että paikalla on sodittu m.m. Isonvihan aikoihin.²²⁾)

Veneslinnan kohdalla on ollut myös venevalkama. Parkanolaiset ja kihniöläiset²³⁾ ovat jättäneet sinne veneensä — arvatavasti silloin, kun heillä ei ole ollut lastia kuljetettavanaan, kuten esim. kirkko- ja käräjämatkoilla.⁴²⁾ Vääräjoki on nimittäin täysin nimensä mukainen. Kaartuen milloin oikeaan, milloin vasempaan se tekee soudettavan matkan huomattavasti pidemmäksi, kuin matka oli maitse, jolloin käytettiin sitä samaa tietä, joka talvellakin johti Veneslinnasta Parkanonjärven eteläpäähän. Ylläoleva selittää myös, miksi paikalle on annettu tuo harvinainen Veneslinna nimitys.

Pysähdyttyämme näin hetkiseksi tarkastamaan Kyrönkaan vanhan talvitien varrella sijainnutta puolustusasemaa — mikäli oletamme talvitien Vääränjoen yli kulkeneen — kiirehdimme tutustumaan talvitien seuraaviin taipaleihin.

²¹⁾ »Salmia ja jokia on ainakin varhaisella keskiajalla suljettu myös puolustustarkoituksessa kivi- ja puusalpauksilla (Eurajoen Liinmaan linna, Espoon ja Kirkkonummen Spärringsit y.m.)» A. M. Tallgren: Suomen esihistorialliset ja ajaltaan epämääräiset kiinteät muinaisjäännökset, s. 106. — Vert. myös Hjalmar Appelgren Suomen Muinaislinnat. S. M. Yhd. Aikak. XII, s. II—III.

²²⁾ Kertoja Juha Kujansuu, n. 73-v., Heittola, Ikaalinen.

²³⁾ Mainitaanpa karvialaistenkin veneitä siellä olleen. Tähän tiedonantoon täytyy suhtautua kumminkin hyvin varovaisesti, koska karvialaisilla oli käytettävänänsä sekä kangastie etelää kohti, että vesireitti Kovelahden perästä. Ehkä joitakin karvialaisia Parkanon ja Karvian rajamailta voimme sentään ajatella kulkeneen tätäkin tietä. Vert. myös edelläkerrottua tarinaa karvialaisten ja kihniöläisten voimainmittelystä Puntarikiven luona, s. 99, muistutus 2.

²⁴⁾ Veneslinnan rannasta katoavat veneet pois sitten kun Parkanon kirkko 1800 luvun alussa valmistui. (Tieto J. K. Hartukselta, n. 85-v., Heittola, Ikaalinen)

Parkanonjärven eteläpäästä, *Oukaron* rannasta, lähti tie kulkemaan järven länsirantaa sivuuttaen Möhkön saaren²⁵⁾ samoin kuin Haapasaarenkin näiden itäpuolitse ja kulkien Jouttenniemien kärjen yli, karttaakseen paikalla olevaa salmipaikkaa, jatkui järven pohjoiskolkkaa kohden. Ennenkuin saavuttiin järven pohjoisrantaan, sivuutettiin Kaupin vanha majatalo järven itärannalla.²⁶⁾ — Sikäli kuin paikkakunnan vanhat ihmiset muistavat, tie on noussut maihin Viinikan joen länsipuolella Korvensuussa, kulkenut sitten aluksi korkeampaa maastoa välttäen Pärdenin talon alapuolitse Pappilan koskelle. Kosken yli kuljettiin sen alajuoksusta n.k. Alisen myllyn²⁷⁾ kohdalta, jonka tammesta kuljettiin yli vielä noin 50 vuotta sitten kesällä veneillä kirkolle kuljettaessa. Tästä tie välttääkseen vastassa olevaa mäkeä kääntyi luodetta kohden, kulkien sitten kirkonkylän läpi Kanan talon länsipuolitse nykyisten Kunnanlääkärintalon, Päivölän, Riihimäen kansakoulun ja Nummisen kautta Kuttikalliolle, missä se sivuutti 1800-luvun alussa rakennetun Parkanon kirkon tämän länsipuolitse,²⁸⁾ Täältä tie laski koillista kohden jotenkin nykyisen maantien suuntaa seuraten Haapasen kosken äyräälle, jatkuen siitä jokivartta (nykyisen Tuurin asumuksen ja joen välitse) nykyisten Luojuun ja Vierikon asumusten tienoille ja edelleen Käen talon länsipuolitse Visurilammin itäpäähän. Tiestä käytetään nimeä »vanha maantie».

Tämä tie Parkanon kirkonkylän lävitse edelläesitettyä suun-

²⁵⁾ Möhkön saaren entinen nimi Kapilon saari.

²⁶⁾ Tänne tuotiin kyyti Ikaalisten Turkin majatalosta. Seuraava majatalo pohjoiseen päin oli Kuivanen Kuivasjärven pohjoisrannalla. — Tieosan Linnankangas—Parkanon järvi kert. I. Alanen, Parkano.

²⁷⁾ Pappilan koskessa oli kolme myllyä: Ylinen mylly, Keskinen mylly ja Alinen mylly. — Vert. s. 126 muistutus 2: Pappilan koski = Kanan koski.

²⁸⁾ Tie kulki Raiskion talon ja nykyisen kirkon välitse.



Vääränjoen niska Parkanon järven eteläpäästä. Taustalla näkyvää maastoa myöten talvitie laskeutui Oukaron vuoren ohi Parkanonjärven jäälle. Kuvassa näkyy Valkaman torppa, jonka rannassa on vanha venevalkama.

— Valok. Viljo Alanen.

taa ei kuitenkaan voine olla hyvin vanha — vaikka sitä onkin käytetty ennenkuin nykyiset maantiet ovat kirkonkylään rakennetut, — koska se tuli kulkemaan kosken yli, ja tämä olisi edellyttänyt taas sillan olemassaoloa. Koskien yli on kyllä Pohjois-Satakunnan vesistöissä kesällä kahlaten kuljettu, mutta paljon vaikeampaa on kulkea niiden yli talvella, kun rannat ovat jäätyneet. Sillan tekemiseen enempää kuin kahlaten kulkemiseenkaan ei näillä tienoin kumminkaan ollut pakoittavaa syytä. Muutamien satojen metrien päässä kosken yläpuolella on nimittäin Kana- eli Kirkkojärvi. Jos tahdottiin välttämättä kulkea nykyisen Parkanon kirkonkylän läpi, voitiin ajaa sinne saakka ja kulkea tämän järven yli kirkonkylän puolelle. Tätä tietä kuuluu muuten jonkin verran käytetyinkin. — Syytä Parkanon kirkonkylän harjulle pyrkimiseen on ollut kumminkin



Näkymä Oukaron vuorelta koilliseen Parkanonjärvelle.

— Valok. Heikki Virtanen.

vasta sitten, kun sinne on alkanut syntyä asutusta, jotta on voitu käyttää hyväksi sikäläistä paikallisliikennettä ja poiketa taloihin. Talot siellä eivät kumminkaan ole vanhoja. Silloin kun kirkkoa sinne rakennettiin, oli siellä tuuhea metsä, jonka siimeksessä olivat ainoastaan Kanan ja Raiskiorannan talot.²⁹⁾ Muut silloiset kirkonkylään kuuluvat talot: Rantala == nykyinen pappila, Kivelä, Viinikka ja Käki ovat etäämpänä. Raiskiorannan talo on vasta noin 150 vuotta vanha ja Kanan kylläkin hyvin vanha talo on taas alunperin sijainnut pohjoisesta tulevan Viinikkajoen rantamalla Turpeuslammin lähetytyillä. Mielestämme kaikkein vanhin tie onkin etsittävä juuri viime mainitulta suunnalta. Parkanon järveltä on voitu aivan hyvin tulla joko itse Viinikkajokea myöten jätse tai rantaniittyjä pitkin Turpeuslammin rantaan asti. Joki jäätyy vieläkin lujaan jäähän Turpeuteen asti, vaikka vesiä

²⁹⁾ Martta Pärdenin (n. 85-v, Parkanon kylästä) tiedonanto.

on laskettukin.³⁰⁾ Turpeudesta eteenpäin kuljettaessa on voitu käyttää sitten samaa tietä, jota kesällä tiedetään käytetyn ja joka kulki mainitun Turpeuslammin rannasta Viinikan talon ohi Riuttasjärven eteläpäähän. Kerrotaan nimittäin, että kun pohjois-Parkanoon kuljetettiin n.k. »mattojauhoja» (nimitys johtuu siitä, että jauhot oli asetettu niinistä punottuihin säkkeihin), tuotiin »matot» ensin veneillä Turpeuden rantaan,³¹⁾ missä oli venevalkama lammiin koillisesta tulevan pienen Viinikka ojan³²⁾ suussa. Rannalla jaettiin jauhot useammalle ostajalle pienempiin pusseihin, sillä koko »mattoa» eivät monetkaan voineet ostaa. Pussit kannettiin sitten Riuttasjärven eteläpäähän asti, missä toiset veneet odottivat.³³⁾ (Turpeudesta alkaa nimit-

³⁰⁾ Kaupin talon tukkeja kuljetettiin Viinikkajoen jättä Turpeuteen asti n. 3 vuotta sitten, kun maalla ei ollut lunta.

Mainitusta Kaupin talosta Parkanonjärven itärannalta on kulkenut jo vanhempina aikoina tie maitse Viinikkaan päin. Tie kulki aluksi nykyistä kylätien suuntaa laskeutuen sitten »Viljakan viidasta» Janakan niitulle kulkien Janakan ojan, »Särkin alan» ja Turpeusniitun poikki nykyisen Saaren asumuksen ohitse Viinikan taloon j.n.e. Tämä tie, koska se ei kulkenut alkumatkaa järvitse, kuten olisi ollut mahdollista, on ollut nähtävästi kesätie.

³¹⁾ Turpeuteen tuotiin »matot» nähtävästi veneillä Hämeenkyrön Järvenkylästä saakka — siis sieltä, mistä sanoimme talvitiienkin alkaneen. Kun nimittäin Parkanosta kesällä tehtiin matka Turkuun, vietiin kuormat veneillä mainitun Järvenkylän rantaan ja hevonen kuljetettiin Kovelahden perän kautta Kyrösjärven länsipuolitse maata myöten sinne. Tämä kesätie kääntyi Parkanonjärven rannalta Möhkön talon kohdilta kulkemaan länttä kohden Kovelahden perään. Kahlaten mentiin sitten Kovesjoen yli koskesta ja samoin Kyrösjärven länsipuolella Jyllin koskesta. Jos mentiin Kilvakkalasta »Salmin» yli, uitettiin hevonen veneen perässä yli, samoin, jos mentiin Kilvakkalasta suoraan Vatulan harjua kohden, uitettiin hevonen »Uittamon» yli. »Uittamo» niminen salmi on siinä vesistössä, joka laskee Jämijärvestä Vatulan lahteen.

³²⁾ Huom. Viinikkaoja eroitettava Viinikka joesta.

³³⁾ Kertojan, Eeva Urhon (n. 80-v., synt. Linnanjärven rannalla Kauppilassa), kotiinkin oli ylempänä kerrotulla tavalla jauhoja »petun höysteeksi» tuotu.

täin pitkä koskiseutu, jota myöten olisi vaikea saada vetämälläkään ylös venettä). Viinikan talon vanhaan karttaan onkin tie tälle suunnalle merkittynä.

Jos katselemme Parkanon kirkonkylän seutua kartalta, tuntuu oudolta ajatella, minkä vuoksi olisi tarpeellista kulkea niin pitkältä maitse talvella, kun välille sattuu jo Kairolamminkin leveähkö uoma. Houkuttelevalta tuntuu tarkastellessa maastoa itse paikallakin päätellä tien kulkeneen Viinikasta suoraan Kairolammin yli edellä mainitsemalemme »Vanhalle maantielle», joka kuten näimme, kulkee tästä Käenmäen ohi »Pirun portaitten» (kahden pienen mäentöyrään yli) *Pikku-Visurilammin itäpäähän*, missä olemme jälleen varmasti Kyrönkankaan vanhan talvitien jäljillä — tie kun on vielä selvästi näkyvissä tästä alkavassa metsäseudussa.³⁴⁾ Tämä tie olisi kaikkein lyhin ja myöskin maaston puolesta hyvin sopiva. On kummin-kin pari seikkaa, jotka pakoittavat otaksumaankin talvitien kulke-
neen aikaisemmin esittämäämme kesätien suuntaa Turpeudesta Riuttasjärven eteläpäähän. Toinen näistä seikoista perustuu siihen, että Kairolammin yli voidaan kulkea vain vähän aikaa keskitalvella jäitsee. Vesi on tässä koskien välisessä lammessa sikäli liikkeessä, että jäät hyvin helposti lauhemmalla säällä tulevat pettäviksi. Toinen seikka, joka puhuu myös tätä houkuttelevaa ajatusta vastaan, on se, että Riuttasjärven eteläpään läntisellä rannalla on lahti, jolla vielä on nimenä »Talvitien suu», ja josta tie lähti kulkemaan suoraan länttä kohden Pikku-Visurilammin tienoille, missä talvitien uoma kuten huoma-
mme, on vielä varmasti nähtävissä. Näin ollen emme ehkä erehtyne, jos päättelemme Kyrönkankaan ikivanhan talvitien kulkeneen Parkanon kirkonkylän kohdalta Viinikkajoen itäistä rantaa —

³⁴⁾ Vert. s. 126, muistutus 2.

silloin sivuutettiin ilman muuta lännestä tuleva Vuorijärven vesistökin Pappilan koskineen — Turpeuden ja Viinikan kautta Kairolammin ohi Riuttasjärven eteläpäähän. Täällä mentiin vastn. vesistön yli »Talvitien suuhun» ja edelleen kangastielle Pikku-Visurilammin rannalle.

Ennenkuin kumminkaan lähdemme esittelemään tuota kangastietä, täytynee huomauttaa eräästä seikasta. Kuten kartastakin huomaa, alkaa Riuttasjärvestä leveätkö vesistö nimeltä »Kaidat vedet». Esiin nousee tietysti kysymys, miksi talvitie kääntyy kangastielle, eikä lähde kulkemaan mainittua vesistöä pitkin. Syynä tähän on sama seikka, minkä vuoksi talvitietä ei suunnattu kulkemaan Kairolamminkaan yli. Jäät »Kaidoissa vesissä» ovat hyvin epäluotettavia »vesien» virtavuuden vuoksi. Niitä ajetaan kyllä talvisin, mutta ajajan täytyy tuntea hyvin reitit — ja onnettomuuksia on sittenkin lukuisasti sattunut. Lisäksi voi mainita, että matkalla olisi sivuutettava kolme varsinaista koskipaikkaakin, ennenkuin päästäisiin Linnanjärvelle eli Nurmijärvelle, mitkä seikat eivät tule selvästi ilmi kartasta.

Käymme sitten tarkastelemaan vanhan talvitien suuntaa Pikku-Visurilammilta pohjoiseen, jonne aikaisemmin esitimme myös Parkanon kirkon vieritse Kuttikallion yli tulevan tien, »Vanhan maantien», suuntautuneen. Talvitie lähtee nykyiseltä Jalas järvelle johtavalta maantieltä mainitun lammin itäpäästä kulkemaan luodetta kohden, nousten loivasti Visurimäen rinnettä ylös ja laskeutuen sitten jonkin matkan päässä alas »Talvitien sillalle», joka johtaa pienen luoman ja sen äärellä olevan nevakon yli. Sillassa on ensin muutamia pitkitäin tiensuunnassa olevia hirsiä luoman yli ja sen jatkona »kapulasiltaa» — nevaan, poikittain tiensuuntaan nähden viereysten ladottuja puita — kaikkiaan noin parinkymmenen

metrin pituudelta.³⁵⁾ Tämän jälkeen tie nousee Kallokan-
kaalle kulkien sitä myöten pohjoista kohden noin parin kilo-
metrin päässä länteen nykyisestä Jalasjärvelle johtavasta maan-
tiestä ja kohdattuaan pienen Kullanojan kulkee tämän yli sil-
lasta, joka siihen nyttemmin on tehty, kun valtion toimesta oja
on perattu. Ojareen toisella puolen alkaa sileä hiekkakangas,
Leirikangas nimeltään, jota myöten tie sitten edelleen kul-
kee. Kangas on saanut nimensä siitä, että venäläiset jonkun
sodan aikana ovat kauttakulkumatkallaan tälle kankaalle lei-
riytyneet, mihin tarkoitukseen kangas hyvin soveltuukin. Tie
jatkuu sitten edelleen nykyisen Västilän tilan ohi Palokankaalle
ja sitä myöten Viljakan³⁶⁾ tilan sivuuttaen Kuivasjärven etelä-
päähän *Nivuslahti* nimiseen lahdekkeeseen. — Tämä taival
Pikku-Visurilammista Kuivas järvelle on lähes peninkulman
mittainen ja tie kulkee, kuten selostuksesta olemme jo nähneet,
etupäässä tasaisia kangasmaita.³⁷⁾ Kesällä voitiin tätä tietä
kumminkin käyttää vain ratsastustienä eikä sitä paljon kesä-
tienä käytettykään. (Sellainen kulki lähempänä »Kaitoja vesiä»

³⁵⁾ Parkanon nevamailla voivat tällaiset »kapulasillat» olla joskus,
hyvinkin pitkiä, esim. Parkanon Nerkoolla Karttilan talon lähetyvillä
on tällainen »kapulasilta» noin 100 metrin mittainen. Ei ole lainkaan
hauskaa ajaa kärryillä tällaista siltaa myöten, missä kärryt heittelehti-
vät hirrellä toiselle hirsien ollessa vielä epätasaisesti nevassa. —

»Kapulasiltain» olemassaolo tällä vanhalla talvitiellä viittaa muuten
siihen, että sitä on jonkin verran kesälläkin käytetty. Niinpä kuuluu sitä
myöten kuljetetun ennen ruumiita »sivuaisoilla» eli »paareilla». Tämän-
tapaisia teitä kutsutaankin Parkanossa toisinaan »pariteiksi». »Paarit»
olivat jonkinlainen reen ja kärryjen välimuoto — kaksi peräpäästä ylös-
kaartuvaa aisaa, jotka oli yhdistetty välipuilla. Aisat olivat myös le-
veämmällä toisistaan peräpäästä, jotta kuorma pysyi paremmin pystyssä.

³⁶⁾ Viljakan talon entinen nimi on Heinola. Viljakka nimitys tullut
käytäntöön vasta kun Heittolan Viljakan talon poika muutama vuosikym-
men sitten tuli sinne asumaan. Alue ei ole muuten kuulunut koskaan
Heittolan Viljakan maihin.

³⁷⁾ Tien suunnan Pikku-Visurilammilta Viljakalle kertonut P. Vehka-
puru n. 78-v., Parkano.

nykyisen maantien itäpuolitse kangasmaiden syrjiä kierrellen. Nykyiselle maantielle sattuva »Suvisillan ahdet» on vielä muistona tuosta tiestä, joka Linnanjärven itäpuolelta Rännärin kosken yli portaita myöten tullen oli jalkamiesten tienä Parkanon kirkolle.) Talvitie on merkitty niiden tilojen karttoihin, joiden maata näillä tienoin on, samoinkuin paikalle sattuvien kruununmaidenkin karttoihin.

Kuten kartasta huomaamme, ei tämä tie suoranaisesti poikennut siis Linnankylän vanhoihin taloihin Laurikaiselle ja Lintaan ja siihen kyläryhmään, joka näiden ympärille vähitellen oli kasvanut. Mutta vaikka kylä täten olikin syrjässä, ei se jäänyt kumminkaan talvitietä kulkevalta viholliselta enempää kuin omilta joukoiltakaan huomaamatta. Sitä todistavat monet tarinat, joita kansan suussa täällä vielä elää. Tällainen vierailu tehtiin kylään varmaankin jo Nuijasodan aikana — olihan Laurikaisen silloinen isäntä ollut itse pyytelemässä Pohjanmaan miehiä tulemaan Kyröäkin vapauttamaan linnaleirin alta.³⁸⁾ Arvaamme, että Klaus Fleming puolestaan muisti kyllä myös tähän taloon ja kylään poiketa — juuri edellämainitun seikan vuoksi, kun hän taivalsi kostomatkalleen pohjoiseen. Samanlaisia vierailuja tapahtui siten Ison-vihan ja Suomen sodan aikoihinkin.³⁹⁾ Kylään on ollut mahdollisuus poiketa m.m. siten, että noin 1 1/2 km:n päässä ennen mainitusta Nivuslahdesta

³⁸⁾ YRJÖ KOSKINEN, Nuijasota II painos, s. 289.

³⁹⁾ Talvitien äärellä olevan Rakennuksen torpan vaari oli kertonut aikoinaan, että mainittua Leirikankaan kautta kulkevaa tietä myöten oli »kaksi talvea päästä päähän» kulkenut sotilaita. Edellisenä he olivat kulkeneet pohjoista kohti, toisena talvena etelää kohti ja kesällä olivat tehneet sovinnon siellä pohjoisessa.

Sama henkilö oli myös kertonut, että eräs venäläinen »kenraali» oli asettanut joukkonsa Laurikaisen talon rannassa olevan lammin jälle

etelään käännettiin kulkemaan erään luoman vartta nykyisen Sillanpään asumuksen ohi sen vesistön varteen, mikä laskee Kuivasjärvestä Linnan- eli Nurmijärveen, ja noustiin sitten vesistön rantaa myöten, mikäli kapeita lampereita myöten ei voitu ajaa, Lammin ja Laurikaisen taloihin. Laurikaiselta oli sitten lyhyt matka Kuivasjärvelle sitä vanhaa tietä myöten, joka mainitusta talosta johti *Taipalelahteen* Kuivasjärven kaakkoiskulmaan. Kuten huomaamme, viittaa lahdekkeen nimi liikenteseen ja erään vanhuksen⁴⁰⁾ antaman tiedonannon mukaan olisi vanha talvitie kulkenutkin juuri tätä mainittua suuntaa. Myöskin tietä, joka kulki nykyistä kylätien suuntaa Viljakalta Lammille ja edelleen Laurikaisen ohi Taipalelahteen, on käytetty.⁴¹⁾ Uskomme kumminkin mieluummin niitä, jotka mainitsevat päätalvitien kulkeneen aikaisemmin viitoittamaamme suuntaa Vil-

leirille, kun taloihin ei ollut mahtunut muuta osa asumaan. Itse oli kenraali asettunut asumaan Ala-Lammin talon latoon; — taloon sisälle hän ei tahtonut mennä asumaan! Ladon edessä oli sitten poltettu pitkin yötä nuotiota ja sotilaat olivat olleet siinä vartiota pitämässä. Tämä tapahtui silloin, kun joukot olivat menossa pohjoista kohden.

Laurikaisen talossa olivat naiset, nähtyään vihollisen tulevan, pötkineet pakoon savupirtin ikkunasta (= luukusta) ja juosseet Kyrönviidan torppaan.

Linnan talossa olivat venäläiset sotilaat ajaneet karjan ulos talvipakkaseen ja panneet hevosensa navettaan. Emännän hartaista pyynnöistä oli päällikkö kumminkin käskenyt miestensä viemään pois hevosensa ja lehmät saivat palata takaisin navettaansa. — Kertoja P. Vehkapuru, Parkano — paitsi Linnantaloa koskevat tiedot, jotka on antanut Aina Linna, Parkano, Linnankylä.

⁴⁰⁾ Kertoja Iisakki Uotila, Parkano.

⁴¹⁾ Kertoja Antti Laitila, n. 90-v., Parkano, Kuivasjärven kylä. — Laurikaiselta haarautui toinen talvitie kulkemaan nykyistä kylätien suuntaa Linnan taloon ja siitä Nurmi- eli Linnanjärven yli Mäntylään ja edelleen Vaviolahden kautta Nerkoon järvelle.

jakan ohi Nivuslahteen,⁴²⁾ ja annamme näille jälkimmäisille tien-suunnille vain jonkinlaisen kylätien arvon. Nämä jälkimmäiset tiet pidentävät nimittäin jonkin verran matkaa ja siksi päättelemme — Laurikaisen talossa säilynyttä perintätietoa seuraten — yleisen tien kulkeneen tuota suoraa suuntaa, koska sielläkin on ollut tasainen maasto käytettävänä. Mitä sitten tuohon Taipalelahti nimeen tulee, arvelemme sen johtuvan enemmän kesä- kuin talviliikenteestä. Vatajan- ja kuivasjärvenkyläläisten on nimittäin ollut tapana laskea kirkkoveneineen mainittuun lahteen ja »taivaltaa» siitä maitse Laurikaisen talon luona olevan lammin rantaan, missä toiset veneet olivat odottamassa. (Näillä laskettiin vesistöä vielä noin 1 1/2 km alaspäin Jarvan Koskelle saakka ja täältä taivallettiin jälleen Rännärille »Kaitain vetten» yläpäähän, missä kolmannet veneet ladoissaan odottivat).

Palaamme sitten jatkamaan taivalta Kuivasjärveä myöten pohjoista kohden.⁴³⁾ Vanha talvitie kulki täällä järven halki sen pohjoiskolkkaan, missä se painautui Kuivasen vanhaan kestikievaritaloon. Täältä jatkui tie mainitun talon Perkiöniitun läpi pohjoista kohden Liesinevalle suuntautuen sitten

⁴²⁾ Tämän talvitien suunnan esittää Matti Laurikainen, n. 80-v., Parkano, Linnankylä. Hän sanoo tien sivuuttaneen nykyisen Viljakan talon noin 200 metrin päässä talosta länteen ja kulkeneen sitten Murrikon niitun yli ja edelleen jonkin matkaa nykyisen Jalasjärvelle johtavan maantien länsipuolta, kunnes se sitten kulki Nivuslahden kohdalla sen yli ja painautui viimeainittuun lahdekkeeseen.

Kertoja Matti Laurikainen on lähellä olevan Laurikaisen talon entinen isäntä. Kun hän kuuluu vanhaan Laurikaisen sukuun, joka tässä talossa on satoja vuosia asunut, voimme uskoa hänen omaavan vanhan, luotettavan perintötiedon tässä suhteessa.

⁴³⁾ Antti Laitila (n. 90-v., Parkano, Kuivasjärven kylä) kertoi, että 1808—09-vuoden sodan aikana tuotiin Parkanon läpi etelää kohti suunnattomat määrät »Uumoon» jäällä »uhkujuäässä» palettuneita sotilaita. Kuivasjärven jäällä oli ollut noin virstan pituinen jono hevosia odottamassa tätä pohjoisesta tulevaa »transporttia». Hevosjono oli ulottunut

Matkuslammille. Tämä lammi onkin ilmeisesti saanut tästä vanhasta talvitiestä nimensä. Matkuslammilta suuntautui tie Valkiajärvelle sivuuttaen järven kaakkoiskulman lähettyvillä mielenkiintoisen Kruununlukko nimisen paikan. Tämä paikka ansainneekin arvoituksellisen nimensä vuoksi täällä »Suomen» ja Pohjanmaan rajaseudulla tarkempaa huomiota.

Mistä ensinnäkin »Kruununlukko» nimitys johtuu, sitä eivät paikkakuntalaiset näytä voivan tarkemmin selittää. Erään henkilön⁴⁴⁾ antaman tiedonannon mukaan olisi paikka saanut nimensä siitä, että siinä olisi joskus sodittu. Maastonsa puolesta paikka kyllä soveltuikin sopivaksi puolustuspaikaksi. Hangaslammin kangas, joka alkaa Kuivasjärven tienoilta, ahdistuu näillä tienoin noin sadan metrin levyiseksi harjaksi Liesinevan ja Hangasnevan väliin. Liesineva on näillä tienoin noin 1/2 kilometrin ja Hangasneva noin kilometrin levyinen. Kankaan katkaisee nevaletto, jonka eteläpuolesta korkeahkoa mäkeä kutsutaan Hakavuoreksi ja pohjoispuolella olevaa m a t a l a h k o a t ö y r ä s t ä , jonka pohjoispuolella on niinikään nevauoma, kutsutaan erään kertojan mukaan juuri Kruununlukoksi.⁴⁵⁾ Erään toisen kertojan⁴⁶⁾ mu-

Kuivaselta, jossa vanhassa kestikievaritalossa hevosvaihoksen tuli tapahtua, Isoon Saareen asti.

Pohjoiseen mentäessä olivat venäläiset ottaneet Kuivaselta hevosia. Kertojan isä oli Suomen sodan aikana ollut renkinä Kuivasen talossa ja äiti piikana siellä. Kertojan tati oli viety tielle Kuivasen talon kohdalla ja siinä piesty pampuilla, mutta ei häntä surmattu. — Kuivaskylästä asti oli mennyt miehiä Karvian Kanttiin venäläisiä vastustamaan. Kertoja mainitsi niinikään, että Ison-Vihan aikana venäläiset olivat olleet leirityteinä Lammin taloon. Tämä tieto on siis yhtäpitävä sivulla 120 muistutuksessa (2) mainitun tiedon kanssa.

⁴⁴⁾ Eliina Kivipelto, n. 61-v., Kuivasjärvenkylä, Parkano. (Asuu aivan lähellä Kruununlukkoa.)

⁴⁵⁾ J. Jylhä, Parkano, Kuivasjärvenkylä.

⁴⁶⁾ Antti Laitila, Parkano, Kuivasjärvenkylä.

kaan olisi taas itse tuo kapea lettouma se, jolle Kruununlukko nimi kuuluu. Tämän tiedon kanssa yhtäpitävä on eräs J. Torvelaisen tiedonanto.⁴⁷⁾ »Kruununlukon» kohdalla yhdistyi talvatie kesätiehen, joka mainittua Kangaslammin kangasta myöten Kuivasjärven rannoilta tänne kulkunsa suuntasi ja joka Hakavuorta alas mainittuun lettouomaan laskettuaan kulki sen yli noin 10 metrin pituista »kapulasiltaa» myöten. Paikka, kuten sanottu, soveltuisi siis kyllä puolustuspaikaksi, mutta ainakaan mitään suurempaa taistelua ei näillä tienoin tiedetä olleen. Mutta erikoisesti kesäiseksi vahdinpitopaikaksi tämä soveltui myös hyvin, kun nevat ahdistivat molemmin puolin. Yrjö Koskinen mainitsee »Suomen herrain» lähettäneen Klaus Flemingin kuoleman jälkeen varoituskirjeitä Pohjanmaalle ja asettaneen vahdin saman maakunnan rajaa kohden Hämeenkyröön.⁴⁸⁾ Hämeenkyrön raja ulottui, kuten tunnettu, silloin juuri näille tienoin. »Kruununlukko» soveltuisi kyllä tällaiseksi vahtipaikaksi — samoin kuin sotilaskarkureitten kiinniottopaikaksikin, jollaisen tehtävän tiedämme olleen tunnetulla »Kyrö Skansen'illa» Pohjankankaalla Karviassa 1630-luvulla.⁴⁹⁾ Todennäköisimpänä pidämme kuitenkin sitä, että mainittu nimi johtuisi näillä tienoin olleesta kruunun porolaitumesta. Tämän porolaitumen rajan mainitsee Juho Torvelainen kirjoitelmassaan »Parkanon Kihniönperän asutus vaiheista» (Suomen Museo VIII sivu 9.) kulkeneen m.m. pitkin »Kruununlukko»-nimistä vedenjuoksua Karviaa kohden. — J. R. Aspelin mainitsee, että kruunun porolaitumilla eivät maanvil-

⁴⁷⁾ Suomen Museo VIII s. 9.

⁴⁸⁾ YRJÖ KOSKINEN. Nuijasota II s. 386.

⁴⁹⁾ Hist. arkisto VIII s. 325. — Vahtien asettaminen näyttää tapahtuneen kevät-kesällä, ja tämä paikka siis tällöin sopiva, jos olisi ajateltu Pohjanmaan miesten pyrkivän samoja jälkiä kuin talvellakin. Kesällä kumminkin kävi liikenne yleensä lännempää Pohjankangasta myöten.

jelijät saaneet nauttia »ei metsän eikä vesien tuotteita, vaan ainoastaan peuranhoitajat (Suomi. Toinen jakso, 9 osa, sivu 226.) Tästä siis erikoisesti voisi tuo l ukku nimi johtua mainitun rajan yli kun ei saanut mennä metsästämään.

Esitettyämme näin muutamia selityskokeita Kruununlukko-nimen arvoitukseen jatkamme taivalta Valkiajärveltä pohjoiseen. Kuljettuaan mainitun järven yli tie jatkui nykyisen Kivipellon asumuksen ohi Jylhänkankaalle ja sitä myöten Vähä-Venesjärvelle. Tämän yli kuljettuaan se suuntautui lyhyen maataipaleen jälkeen Hoseusjärvelle ja edelleen Särkijärven nevoja myöten samannimisille järville, joiden molempien järvien yli se kulki. Sivututtuaan sitten Parkanon ja Jalasjärven rajamailla olevan Saarijärven⁵⁰⁾ noin puolen kilometrin päässä järvestä länteen tie jatkui Raatokallion länsipuolitse Niskanevaa myöten *Hämeennevalle*. Täältä se laskeutui Hautaojaa myöten Koskuenjärvelle Vanhantalon kestikievaritalo on.⁵¹⁾

Tähän voimmekin esityksemme lopettaa Kyrönkankaan vanhasta talvitiestä, sillä täällä olemme ennättäneet jo Pohjanmaan lakeuksille.⁵²⁾

⁵⁰⁾ Tien suunnan Kuivasjärveltä Saarijärvelle on kertonut etupäässä Antti Laitila, n. 90-v., Parkano.

⁵¹⁾ Tien suunnan Saarijärveltä Koskuelle kertonut Kaappo Räisä, n. 64-v., Jalasjärvi, Koskuenkylä.

⁵²⁾ Vanhan talvitien suunnan Vaasasta Ikaaliisiin esittää J. Torvelainen seuraavasti: »Tämä tie alkoi Vanhasta Vaasasta ja kulki Isoonkyröön. Sieltä joen etelärantaa Pelmantaloon Ylistarossa, jossa tie kääntyi etelää kohti. Auvisen mäellä Vittingin talon läheisyydessä einehdittiin ja sitten jatkettiin matkaa Ilmajoen jokivarteen, jota pitkin tultiin nykyisen Mikkolan talon tienoille, jossa oli ylimenopaikka. Nikkolan naapurista Talvitie nimisestä talosta kävi talvisin oikotie yli Vaivaisnevan ja yhtyen Tolppaharjun kohdalla kesätiehen. Nikkolasta jatkui tie Kohtalon ja Karjalan talojen ohi pitkin jokirantaa Kurikan taloille Kurikassa. Täällä teki tie mutkan Jalas järvelle päin mennen Pirttikallion ja Koninlaakson kautta Oppaan taloon. Pirttikalliolla on iso kivi, jonka viereen tarina kertoo ylimaan ämmän kirkomatalla synnyttäneen. Koninlaakso on taas saanut nimensä siitä, että Isonvihan aikana on sinne uponnut

kasakalta hevonen, kun asukkaita hätyytteli. Oppaan tienoilta kävi jonkunlainen sivupolku yli nevojen Kohtalaan. Ehkäpä juuri tällä tiellä tarvittiinkin opasta, josta sitten talo on nimensä saanut. Oppaalta mentiin Valkeamaan, sieltä Jokipiin ohi Jalasjärven Koukoon. Tähän taloon kulki Peräseinäjoen Kihniöltä tie yli nevojen. Jalasjärveltä jatkui tie etelään Matkuslammin itärannatse Kuivasen taloon Kuivasjärven luoteiskulmaan. Sieltä Laurikaisen ohi Visurilammille ja sieltä Parkanon nykyiseen kirkonkylään yhtyen Kihniön vanhaan tiehen Kounokoskessa, jossa oli ylikäyntipaikka. Siitä sitten mentiin jo ennen mainittua suuntaa Ikaalisiin j.n.e.» Kyläkirjaston Kuvalehti B-sarja 1899, s. 35.

Nimi Kounokoski on epäilemättä virheellinen, sillä sellaista koskea Parkanossa ei ole. Kyseessä on nähtävästi joko Kairokoski, Käenkoski — tai Kanankoski — mikäli Pappilankoskesta olisi tätä nimeä käytetty. Pappilankoski rajoittuu nimittäin myös Kanan talon alueeseen.

Toivo Kaukoranta

Wanochius — af Waiioeh SUVUN tyrvääläisestä alkuperästä ja sukunimen synnystä.

Samalla kun seuraavilla riveillä pyydän hartaasti yhtyä kunnianarvoisan, rakkaan opettajani ja ystäväni, tieteemme grand old man'in, professori J. J. *Mikkolan* onnittelijoihin, haluan tässä yhteydessä muistella erikoisella lämmöllä myös erästä vanhaa yhteistä tyrvääläistä ystäväämme, maanviljelijä ja valtiopäivämies *Kalle Tuomas Vänniää*, Kaukolan Vänniän ratsutilan omistajaa, jonka kauniissa kodissa Kaukolan kosken rannalla Satakuntalainen Osakuntakin on menneinä aikoina kesäretkillään usein vieraillut, mutta joka ennen aikojaan 1918:n vuoden tiimellyksessä keskeltämme temmattiin manan majoille. Hänen lämmin harrastuksensa ja kiintymyksensä kaikkea satakuntalaisuutta — sekä mennyttä että tulevaista — kohtaan oli erinomaisen vilkas, ja yhtä harras ja elävä oli myös hänen mielenkiintonsa isänmaan kohtaloon ja tulevaisuuteen ja hänen aktiivinen panoksensa sen vapauden hyväksi toimittaessa, — elävämpi ja merkitykseltään tärkeämpi kuin ehkä kenenkään toisen itsenäisyysliikkeemme aikoihin vaikuttaneen satakuntalaisen talonpoikaisjohtajan, mikä puoli Kalle Vänniän toiminnassa vähän tunnettuna on tähän asti jäänyt riittävää julkista mainintaa vaille. Kalle Vänniän, läheisen ystäväni, välillistä ansiota osaltaan on, että oma mielenkiintoni vanhaan tyrvääläisyyteen ja satakuntalaisuuteen on pysynyt yhä elävänä sen jäl-

keenkin, kun Tyrvää, nuoruusaikani viihtyisä kotiseutu, jo kauan sitten on muuten jäänyt etäämmäs näköpiirissäni. Sukututkimusharrastukset, jotka ovat olleet tämän juhlakirjan kohteena, Juuse Mikkolan, historiallisten harrastusten yhtenä tärkeänä puolena, olivat Kalle Vänniälle erikoisen mieluista keskustelun ja tutkistelemuksen aihetta. Hän oli kiinnostunut ei vain oman sukunsa menneisyydestä, vaan muidenkin tyrvääläisten vanhojen talonpoikaissukujen entisistä vaiheista. Miten hän olisikaan varmaan iloinnut saadessaan kuulla, kuinka samoihin aikoihin, jolloin hänen oma sukunsa 1600-luvun puolimaissa otti haltuunsa autioksi jääneen Vänniän ratsutilan, 30-vuotisen sodan jälkeisissä vaurastuvissa ja talonpoikaissäätyimme merkitystä erikoisesti kohottavissa olosuhteissa eräs Kaukolan läheisen naapurikylän Liuhalan silloinen huomattava rustholli, josta puolet vuoden 1910:n paikkeilla oli oston kautta joutunut yhdysviljelykseen Vänniän ratsutilan kanssa, kohoaa ajaksi monia muita Satakunnan ratsutiloja ja vauraita talonpoikaistaloja korkeammalle, luoden erikoista hohdetta sekä tyrvääläiseen että koko maakunnankin elämäänsä lähettäessä poikiaan opinteille, erään heistä kohotessa Turun akatemian professoriksi ja rehtoriksikin ja hänen jälkeläisensä toisessa polvessa tullessa 1700-luvun jälkipuoliskolla aateloiduksi ja introdusoiduksi Ruotsi—Suomen yhteiseen vanhaan ritarihuoneeseen miltei eksoottiselta kuulostavalla, mutta kuitenkin kotoista tyrvääläistä alkuperää olevalla nimellä. Ja saman rustutilan isäntiä istui edelleen kahteenkin otteeseen herrainpäivämiehenä Ruotsi—Suomen valtiopäivillä 1600- ja 1700-luvuilla edustaen kunnialla talonpoikaissäädyssä Satakunnan ylistä kihlakuntaa, jonka mainehikkaita poikia J. J. Mikkolakin on. Satakunnan valveutunutta ja taloudelliseen hyvinvointiin yhä enemmän kohonnutta talonpoikaissparhaimmistoa edusti siten jo varhain monipuolisella aktiivisella osanotollaan valtakunnan julkiseen

elämään vanha Tyrvää, muinaisen Suur-Sastamalan mainittavin jälkeläinen, joka antoi uutta tuoretta talonpoikaisvertaan sen kaikille muillekin säädyille.

On 'sattuma, että tämän -esittäjä on joutunut selvittämään 1600-luvun lopulla Turun yliopistosisa vaikuttaneen, aluksi fyysikan ylimääräisenä, sittemmin historian ja politiikan sekä vihdoin teologian professorina toimineen ja samanaikaisesti Turun tuomiokirkon tuomiorovastina olleen *Andreas Wanochiuksen* (äännetään Vanokkiuksen) alkujuurta, ja vielä enemmän on sattumaa, että kirjoittaja on voinut päästä selville tämän kirjallisuudesta tuotannostaankin huomattavan oppineen tyrvääläisestä sukulperästä samoin kuin hänen merkillisen sukunimensä varsinaisesta alkuperästä. Jokainen, joka on joutunut tekemisiin Turun vanhaa akatemiaa koskevien tutkimusten ja lähdejulkaisujen kanssa, on saattanut helposti panna merkille edelläolevan oudon henkilönimen ja voinut yhtä vaivattomasti todeta *Vilh. Laguksen* 1889—95 julkaisemasta tunnetusta Turun yliopiston ylioppilasmatrikkelista »Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL—MDCCCXXVII. — Äbo Akademis Studentmatrikel», että se henkilö, joka myöhemmin käytti *Andreas Wanochiuksen* nimeä, oli tullut ylioppilaaksi Turussa kreikan ja hebrean kielten professorin *Petrus Bergiuksen* toisena rehtorikautena 1669—70 latinoidulla nimellä *Andreas Jacobi Tyrvensis*, Antti Jaakonpoika Tyrvensis eli tyrvääläinen, — viimeinen ajan tavan mukaan alkuaan vain kotipaikkaa osoittava nimi saattoi sittemmin jäädä asianomaisen sukunimeksikin, mutta ei suinkaan aina, kuten ei tässäkään tapauksessa. Antti Jaakonpoika kirjoittautui Satakuntalaiseen »kansakuntaan» eli osakuntaan ja 'yhtyi vuodesta 1671, siis paria vuotta myöheirimmin, käyttämään toistaiseksi sukunimeä *Liuhander*, mikä perustui ei

ainoastaan ilmeisen kotikylän *Liuhalan* nimeen, vaan myöskin siihen, että saman nimen oli sukunimenä ehtinyt jo vakiinnuttaa käytäntöön eräs Antti Jaakonpojan läheinen sukulainen, *Tuomas Liuhander*, kuten tuonnempana näemme. Laguksen julkaisemien tietojen mukaan Andreas Tyrvensis oli tyrvääläisen talonpojan poika, jonka isä oli hänen mukaansa Jaakko, eräiden toisten vanhojen lähteiden mukaan taas Juho Jaakonpoika (niin esim. *Tengström*, Chrosnol. Förteekningar 1836, johon lähinnä nojautunevat *Biografisen Nimikirjan* ja *Elgenstiernan* harhauttavat tiedot. Hän oli syntynyt marraskuun 10. päivänä 1651. Hänen koulunkäynnistään ei ole tarkempia tietoja, mutta ylioppilaaksi tultuaan hän aluksi opiskeli Turussa neljä vuotta siirtyen sitten syksyllä 1673 jatkamaan opintojaan Upsalan yliopistoon, jonka matrikkeliin hänet merkittiin marraskuun 9. päivänä niinikään Liuhanderin nimellä. Opiskeltuaan sitten Upsalassa kaksi vuotta hän palasi jälleen takaisin Turkuun, mutta ei enää Liuhanderina, jonka nähtävästi ruotsalaisille vaikea ja väärä ääntäminen — saattanemme otaksua — on ollut lähimpänä aiheena sen hylkäämiseen. Syksystä 1675 lähtien hän esiintyy siten akatemian pöytäkirjamerkintäin mukaan säännöllisesti nimellä *Wanochius*, joka hänellä sitten säilyi kuolemaan asti v. 1700. Silloisten olosuhteiden mukaan perinpohjaisten opintojen jälkeen Andreas Wanochius — puolustettuaan parikin kertaa Petrus Bängin ja Samuel Gyldenstolpen johdolla 1672 ja 1678 ns, respondenttina senaikaisia tyyppillisiä opinnäytteitä, lyhyitä väitöskirjasia, jotka tavallisimmin olivat esimiehen eli prseksen itsensä, so. virallisien vastaväittäjän, kirjoittamia, — suoritti kandidaattitutkintonsa 1678. Heti tämän jälkeen yliopiston korkea-arvoinen kansleri, valtakunnandrotsi, kreivi Pietari Brahe, joka henkilökohtaisesti jo aikaisemmin, luultavasti seurauksena jollakin tavoin Wanochiuksen Upsalan aikaisesta opintokaudesta, näkyy suosineen häntä, ke-

holttti konsistoria toukokuussa 1679 asettamaan Wanochiuksen ehdolle eloquentian, kaunopuheisuuden, professorinvirkaan tai ainakin yliopistonsihteerin toimeen, mutta jo kuukautta myöhemmin konsistoria enempää kuulematta nimitti hänet kesäkuussa sekä yliopistonsihteeriksi että samalla myös teologian-apulaiseksi, mikä konsistorissa herätti hiukan kummastusta. Saman vuoden marraskuussa pidetyissä maisterinvihkiäisissä Andreas Wanochius oli primuksena, so. ensimmäisellä kunniasijalla. Samana syksynä ja seuraavana keväänäkin Wanochius hoiti sitten muun ohessa lisäksi yliopiston fysiikan, so. luonnonhistorian, professuuria, jota nimitettiin myös fysiikan ja botaniikan professuuriksi. Syyskuun 12. päivänä kuoli sitten vanha kansleri, ja hänen antamiansa lupauksen ja vakuutuksen nojalla »arvovaltaisain akateeminen senaatti», kuten yliopiston konsistoria silloin tavallisimmin nimitettiin, soi Wanochiukselle ylimääräisen fysiikan professorin nimen, jonka myöntämisestä jo aikaisemmin oli keskusteltu. Ja vakinaisen professuurin Wanochius sai sitten pian perästä, sillä jo huhtikuun 8. päivänä 1681 konsistorissa esiteltiin yliopiston uuden kanslerin, kreivi Bengt Oxenstiernan kirjelmä, jossa ilmoitettiin, että Wanochius konsistorin ehdotuksesta oli nimitetty silloin vapautuneeseen praktillisen filosofian professuuriin, jota yhtä usein virallisestikin nimitettiin historian tai historiatieteitten ja valtion-opin professorinviraksi (*historiarum et politices professor*). Tätä virkaa Wanochius hoiti siksi, kunnes hän pääsi 1692 teologian ylimääräiseksi professoriksi, 1694 vakinaiseksi teologian kolmanneksi ja 1697 toiseksi professoriksi, jona hän pysyi kuolemaansa asti 16. 3. 1700. Kuten mainittu hän toimi myös Turun suom. seurakunnan tuomiorovastina. Tarkastamatta sen enempää Wanochiuksen elämää ja julkista toimintaa tai hänen laajaa kirjallista tuotantoaan (80 väitöskirjaa) ja teologis-filosofista maailmankatsomustaan, joka läheisesti liittyi yliopistossa vallalla olevaan skolastisuuteen

sekä Tukholmassa 1650 kuolleen ranskalaisen filosofin René Descartesin uusia filosofisia oppeja ankarasti vastustavaan suuntaan, mainittakoon tässä vain lyhyesti hänen perhesuhteistaan. Andreas Wanochius solmi ensimmäisen avioliittonsa 1680 Susanna Juliana Svenoniuksen kanssa, joka oli teologisesta oikeaoppisuudestaan ja suuresta vaikutusvallastaan tunnetun Turun yliopiston professorin Enevaldus Svenoniuksen ja Susanna Gyldenstolpen tytär. Leskeksi jäätyään Wanochius meni uudelleen naimisiin Elsa Flachseniuksen, Turun yliopiston logiikan ja teologian professorin Jakob Flachseniuksen ja tämän puolison Susanna Meisnerin tyttären kanssa.

*

Kuten edellä on jo mainittu, oli Andreas Wanochius tyrvääläisen maanviljelijän poika, otaksuman mukaan kotoisin Liuhalan kylästä. Toisten lähteiden mukaan hänen isänsä olisi ollut Jaakko, toisten taas Juho. Tämän epävarmuuden vuoksi on ollut vaikea ratkaista, mikä Liuhalan kylän viidestä vanhasta vauva-asta talosta, Knuutilasta, Erkkilästä, Rekolasta, Impolasta tai Sepästä, on mahdollisesti ollut Andreas Wanochiuksen kotitalo. Vaikeutta lisäsi vielä se, että eräässä lähteessä, kuten mainittu, ilmoitettiin isäksi maanviljelijä Juho Jaakonpoika, jollaista Liuhalan veroluettelosta tältä ajalta ei lainkaan löydy, ja äidiksi Margareta Heikintytär. Myöskään kirkonarkiston tiedot eivät palaudu niin kauas taappäin, että ne voisivat auttaa meitä ratkaisuun. Mutta avuiksi tulee meille se onnellinen satuma, että meidän päiviimme asti on säilynyt joukko vanhoja asiakirjoja, jotka ovat kuuluneet Liuhalan Knuutilan vanhan ratsutilan arkistoon ja jotka tilan toisen puolen yhdistämisen jälkeen Impolan taloon Knuutilan perikuntaan kuuluva talon vanhin tytär, talonemäntä *Manda Impola* on aikanaan jättänyt käytettäväkseni suvun ja paikkakunnan entisyyden selvittä-

mistä varten. Ne ovatkin tässä suhteessa erittäin antoisat. (Mainitut asiakirjat säilytetään tämän julkaisemisen jälkeen asianomaisella suostumuksella deponoituina Valtionarkiston Topographica-osastossa Tyrvään Liuhalan Knuutilan sukuarkistokokoelmana.)

Näistä asiakirjoista käy täysin selville, että professori Andreas Wanochius oli Liuhalan Knuutilan ratsutilan poikia. Niinpä eräässä vain osittain säilyneessä tuomiokirjassa, jonka on antanut kihlakunnantuomari Jacob Andersson Aeimelaus ja joka on vuodelta 1683, mainitaan Liuhalan ja Nuupalan kylän vanhan maariita-asian yhteydessä, joka koskee ns. Murron maita, nuupalaisten puolesta Pietari Söyringinpojan, silloisen Karhun isännän, väittäneen, ettei liuhalaisten puolesta Jaakko Juhonpojan oikeudelle esittämä, muka kuninkaallisen hovioikeuden arkistosta hankittu piirustusjäljennös ollut oikea eikä luotettava, vaan että »sen kuuluu tehneen ja kirjoittaneen Liuhalan kylän Jaakko Juhonpojan poika, professori, korkeasti oppinut maisteri Andreas Wanochius, mitä vastaan Jaakko Juhonpoika pani mitä ankarimman vastalauseen». Edelleen asiakirjakoelmasta selviää, että Knuutilan talosta lähtöisin oli myöskin se Liuhanderin nimeä käyttänyt pappi, johon edellä on jo viitattu. Hän oli Thomas Johannis Liuhander eli Tuomas Juhonpoika, edellämainitun Jaakko Juhonpojan veli ja siis Andreas Wanochiuksen setä. Hän oli tullut ylioppilaaksi 1652. Lagus mainitsee kysymysmerkillä varustetuissa hakasissa hänet Juhonpojaksi, mikä näiden asiakirjain avulla varmenee. Hän on hänkin käyttänyt yliopistossa ollessaan myös kotipaikkakuntaa osoittavaa Tyrvensis (Törvisensis) nimitystä (ks, konsistorin pöytäkirjoja vuodelta 1654). Hän oli papiksi valmistuttuaan Tyrvään pitäjän apulaisena 1659:n jälkeen, arvattavasti vuoteen 1670, jolloin tiedot hänestä nähtävästi kirkonkirjoissa päättyivät. Siitä lienee aiheutunut Wareliuksen erehdys, että Tuomas

Liuhander olisi kuollut mainittuna vuonna, mikä tieto toistuu Laguksella. Tyrvään seurakunnan historiakirjat alkavat, kuten tunnettua, vuodesta 1665 (kuolleitten kirjassa on alussa kuitenkin eräitä hiukan vanhempia tietoja, sakkoluetteloita vv. 1646—65). Vihittyjen luettelon varhimmissa maininnoissa on tieto, että D(omi)n(us) Thomas Liuhander kuulutettiin 1. 11. 1665 avioliittoon kirkkoherran tyttären Maria Rajaienian kanssa. Myöhemmin Tuomas Liuhander vaikutti ainakin vuodesta 1679 Lempäälän kappalaisena kuollen siellä 1699. Lagus näyttää edelläolevan perusteella pitäneen eri henkilöinä Tyrvään ja Lempäälän Liuhanderia. Muuten hän aavistaa aivan oikein molempien Liuhanderien »mahdollisesti olevan samaa sukua». Että Liuhander vanhempi oli myös kotoisin Knuutilasta, osoittaa mm. se, että hän on veljensä isännyyden aikana kartuttanut talon arkistoa eräillä asiakirjakopioilla, jotka ovat tehdyt hänen käsialallaan ja jotka hän itse varmentaa ja todistaa oikeiksi toisinaan yksin, toisinaan yhdessä muiden kanssa. Niinpä hän on jäljentänyt erään tuomiokirjan vuodelta 1663 oleskellessaan 1665 Tyrvään Roismalassa: »Detta doombref hafwer jach efter Heredzhöfdingens Edel (!) och Wälb:e Matthiae Lillieholms loff och tillstånd, Vthskrifwit och extraherat Vthaf hans lagläsares wäl: Henrich Märtenssons Vnderskrefne protocollo, Anno 1665 den 28. Januarij, då wij möötte h war annan i Roismalaby. Thomas Johannis Liuhander MPpria.» Suunnilleen samalta ajalta on eräs toinen jäljennös 2. 5. 1662 silloisen Ruotsilan säteriratsutilan omistajan, ratsumestari *Dieterich von Riege*manin allekirjoittamasta asiakirjasta, jonka todistajina ovat *Jacob Israelsson* — luutnantti Jaakko Israelinpoika *Wessel*, *Rautajoen* ratsutilan isäntä 1668—1680 setänsä, ratsumestari Akseli Martinpoika *Wessel-Sabelbyssan* ja tämän lesken Beata Sipintyttären jälkeen — sekä Tyrvään kappalainen (1658—85) *Abrahamus Andreae Fabricius*. Joissakin 1670-luvun

asiakirjoissa on todistajina rovasti Thomas Rajalenius ym., muttei enää Johannes Liuhanderia, joka silloin on jo ollut poissa paikkakunnalta. Mahdollista on, että pitäjänapulaisena ollessaan viimeksimainittu asui vanhassa kotitalossaan, joten hänen kasvattava vaikutuksensa veljensä poikaan, ehkä veljenkin kehitykseen on saattanut olla tuntuva.

Voimme nyt hiukan tarkastaa Knuutilan talon silloista isäntää ja itse talon vaiheita seuraamalla sitä, minkä lyhyt katsaus *Jalmari Finnen* toimittamaan ja alullepanemaan »Suomen asutuksen yleisluetteloon» ja talon omaan sukuarkistoon meille tarjoaa. Andreas Wanochiuksen isä oli siis Jaakko Juhonpoika. Tyrvään seurakunnan historiakirjojen mukaan hän kuoli heinäkuun 4. päivänä 1694 73 vuoden vanhana ja olisi sen mukaan syntynyt n. 1621. Hänen vaimonsa oli Margareta eli Maisa Henrikintytär, jonka nimi ensi kerran esiintyy Knuutilassa 1649, joten avioliitto lienee solmittu v. 1648 tai edellisenä vuonna. Maisa emäntä kuoli lokakuun. 17. päivänä 1697 73 vuoden ikäisenä, synt. siis n. 1624, kotitalo ja -paikka tuntematon. Vero- ja manttaaliluetteloiden mukaan Jaakko Juhonpoika sai kotitalon isännöyden vasta isänsä Juho Matinpojan kuoltua toukokuun 4. päivänä 1665 pitäen sitä vuoteen 1684, jolloin sen peri hänen vanhin poikansa Tuomas Jaakonpoika, Andreas Wanochiuksen veli, syntynyt 1649, kuoli 10. 3. 1723. Tuomas oli isäntänä vv. 1685—1708, hänen vaimonsa oli Beata, mainittu talossa asiakirjain mukaan ensi kerran 1680. Mutta Jaakko Juhonpoika, jonka veli ja poika läksivät opinteille, oli itsekin huomattava julkisuuden mies, kotimaakuntansa tärkeimpiä luottamusmiehiä, joka mm. oli mukana Ylä-Satakunnan kihlakunnan edustajana ja herrainpäivämiehenä syksyllä 1680 kokoontuneilla Tukholman herrainpäivillä, joista on sanottu, että ne olivat merkellisimmät valtiopäivät, joita Ruotsi—Suomen yhteisaikana on pidetty, merkilliset erikoisesti niillä päätetyn ison reduktion toimeen-

Olemme juonut meidän isäin ään lausa ja isäin vattungundens i
 Enghing daga, Lofelig og behagelig Jomfrøen som for sin sig
 imfalt, othar det glæmmeft, i dette barmhædte og vattungundens
 skændue sig, dog, alle daga og kjendte sandt tillædes, i en-
 =, hest lill af: R. M. L. Riddes, kap og Skulle pangs Bærgen
 =, kap, anfallit allmogens ingener, som det i sig sigt an all
 barmhædte, om fangt lillige sig fullendte. Alle sigt barmhædte
 othar simpeltige og barmhædte allmogens barmhædte og fangt
 =, barmhædte af isens skædd, at fangt i denne daga sigt i alle
 mætte, med barmhædte, i alle isens ingener og sigt sigt med
 op, sig barmhædte og barmhædte mætte, og sigt sigt sigt
 i sigt og sigt i alle barmhædte og barmhædte, og fangt med
 skæddes af op simpeltige, barmhædte den 13. Decembris
 Anno 1680
 Linnings juonut meidän ingener isens barmhædte og
 skæddes isens barmhædte barmhædte og sigt sigt
 barmhædte.

Hindrich Hindrichsen
 i Lofelig daga

Vuoden 1680 Ruotsin ja Suomen herrainpäivien talonpoikaissäädyn puhe-
 miehen, Raaseporin kihlakunnan edustajan, lohjalaisen tilallisen Heikki
 Heikinpojan 13. 12. 1680 antama todistus Ylä-Satakunnan herrainpäivä-
 miehelle, ratsutilalliselle Jaakko Juhonpoika Knuutilalle.

panon johdoista. On ollut tähän asti tietävästi tuntematonta,
 onko Ylä-Satakunnan kihlakunta ollut edustettuna näillä valtiopäivillä ja kuka sen edustajana on toiminut. On niin ollen mielenkiintoista todeta, että Knuutilan rustitilan arkistossa säilyneissä asiapapereissa on mm. asiakirja, jonka facsimilejäljennös julkaistaan tämän yhteydessä ja jollaisia virallisia todistuksia ennestään ei tiedettäne herrainpäivämiehille annetun.

Mainitun asiakirjan joulukuun 13. päivänä 1680 antanut »Ruotsin ja Suomentalonpoikaissäädyn herrainpäivämiesten puolesta» säädyn suomalainen puhemies, Raaseporin kihlakunnan edustaja *Heikki Heikinpoika Lohjan* pitäjistä vahvistaen sen edustamansa kihlakunnan sinetillä. Täten raukeaa se ennen esitetty otaksuma, ettei Suomi Ruotsi—Suomen yhteisaikana olisi koskaan saanut osalleen talonpoikaissäädyn puhemiehen kunniapaikkaa (vrt. *Jutikala* siv. 483). Todistuksen mukaan oli »näille kokoonkutsutuille ja hyvin päättyneille valtiopäiville herrainpäivämiehenä Turun läänistä Ylä-Satakunnasta Tyrvään pitäjistä valtakirjansa mukaisesti saapunut kunniallinen ja ymmärtäväinen Jaakko Juhonpoika, ollut mukana kaikkina päivinä ja aikoina» säädyssä ja säätyjen yhteisessä valiokunnassa valvoen rahvaan etuja, mistä hänen uskollista suhtautumistaan on erikoisesti kiitettävä. »Siksi todistetaankin meidän kollegiumimme kaikkien ja erittäinkin talonpoikaissäädyn puolesta ja suostumuksella, että hän tänä raskaana aikana kaikissa suhteissa alttiudella kaikkien meidän puolesta ja yhdessä meidän kanssamme uskollisesti ja huolestuneella kiinnostuksella ja varovaisuudella on ollut neuvossa ja toimessa uskollinen ja oikeamielinen.» Ei ole tunnettua, lieneekö kenenkään muun näiden valtiopäivien edustajan vastaavaa juhlallista »atestia» tallella ja säilyneenä.

Kuten hiukan alempana saatamme todeta, oli Jaakko Juhonpoika Knuutilan pojanpoikakin *Juho Tuomaanpoika Knuutila* (ks. hakijaluetteloa nro 9) niinikään valtiopäivämiehenä vuoden 1740—41:n valtiopäivillä edustaen silloin sekä Ylä- että Ala-Satakunnan kihlakuntia. Valtiopäivien päättyessä antoi sääty silloinkin erikoisen »mainetodistuksen» herrainpäivämiehille. Sääty käsitteli ja arvosteli jäsentensä toimintaa, käyttäytymistä ja uutteruutta merkityttämällä päätöksensä pöytäkirjaan, josta säädyn sihteeri *P. Wetterhof* antoi otteen todis-

tukseksi itsekullekin. Tällaisen pöytäkirjaotteen elokuun 22. päivästä 1741 toi Juho Tuomaanpoikakin palatessaan kotiin, ja on se säilynyt muiden suvun asiakirjain ohessa. Sen sisältö ja ulkoasu ei kuitenkaan ole yhtä vaikuttava ja juhlallinen kuin edellisien vuosisadan aikainen säädyn puhemiehen itsensä antama arvokassävyinen virkatodistus kunnioitusta herättävine sinetteineen. Ottaen huomioon tällaisten asiakirjain olemassaolon tuntemattomuuden tai ainakin erinomaisen harvinaisuuden meidän oloissamme meidän on syytä olla sitä enemmän kiitollisia sille huolenpidolle, jolla Knuutilan sukutalossa talon vanhoja kunniakkaita vieraskielisiä asiakirjoja on talletettu vielä silloinkin, kun kaikki muistot suvun aikaisempien polvien toiminnasta ja tärkeistä yleisistä, koko maata koskevista edustus- ja luottamustehtävistä ovat jo aikoja ehtineet sekä suvun keskuudessa että itse paikkakunnallakin vaipua unhoon.

Paitsi tätä edellä kosketeltua Jaakko Juhonpojan saamaa todistusta on mainituilta vuoden 1680:n valtiopäiviltä sukuarkistossa säilynyt toinenkin tärkeä, mielenkiintoinen ja harvinainen asiakirja. On tunnettua, että valtiopäivämiehet jättivät valtiopäivillä tavallisesti erikoisia hallitukselle ja kuninkaalle osoitettuja valituksia paikallisten epäkohtien johdosta niillä evästyksillä, jotka heille valitsijat olivat antaneet. Niinpä Jaakko Juhonpoika Knuutilakin herrainpäiville saavuttuaan jätti Ylä-Satakunnan kihlakunnan rahvaan puolesta valituskirjelmän, jossa anottiin korjauksia ja parannuksia useihin paikallisiin epäkohtiin. Näiden valituskirjelmien johdosta annettiin valtiopäivämiehille kirjallinen päätös heidän valitsijakunnilleen esitettäväksi. Mainituissa Knuutilan sukuarkistossa säilyneissä asiapapereissa on tällainenkin asiakirja tallella: »Kuninkaallisen Majesteetin Armollinen Päätös ja selitys niihin kanteluihin ja valituskohtiin, jotka hänen uskolliset alamaisensa, Ylä-Satakunnan kihlakunnan rahvas, lähettämänsä valtuutetun

kautta ovat alamaisimmin antaneet näille valtiopäiville jättää, annettu Tukholmassa marraskuun 25. päivänä 1680.» Asiakirja sisältää kolme foliosivua, kuusi eri kohtaa, mutta sen käsittely on tässä yhteydessä asiasta liiaksi sivulle menevänä jätettävä sikseen, joten tyydymme vain tähän toteamiseen.

Kun mielenkiintomme on näin herännyt Liuhalan Knuutilan vanhaan satakuntalaiseen veroratsutilaan ja sen menneiden vuosisatojen kunnianarvoisiin viljelijöihin, tarkastakaamme vain luettelomaisesti kaikessa lyhykäisyydessä, mitä historiallisista lähteistä saamme tietää sen omistajista ja heidän vaihteistaan. Nojaudumme tässä lähinnä Finnen Valtionarkistossa säilytettävään »Suomen asutuksen yleisluetteloon» ja Tyrvään seurakunnan vanhimpiin historiakirjoihin alkamalla luettelon Kustaa Vaasan vanhimman maakirjan antamista tiedoista ja tyytyen talon hakijaluetteloa seuraamaan viime vuosisadan puolimaihin, myöhempien tietojen ollessa hajanaisia ja tarkistamattomia.

Knuutilan ratsutilan haltijat vuodesta 1540.

1. *Yrjänä* (Jöran), mainittu isäntänä vv. 1540—1552.
2. *Matti Yrjänänpoika* (Matts Jöransson 1. Öriensson), edellisen poika, 1552—1564.
3. *Tuomas Yrjänänpoika*, edellisen veli, 1565—1590. Mainittu ammatiltaan myös seppänä 1590.
4. *Sipi* (eli Sihveri) *Yrjänänpoika* (Sigfrid Jöransson), edellisten veli, 1591—1607. Mainittu hänkin seppänä (Faber).
5. *Yrjänä Tuomaanpoika*, isä nro 3, 1608—1646. Mainittu myös lautamiehenä 1623. Vaimo *Maisa* (Margareta) *Antintytär*, kuollut 1646.
6. Edellisen tytär *Vappu Yrjänäntytär* perii talon, mainittu ensi kerran 1635, kuollut n. 1667—68. Hänen mie-

hensä *Juho Matinpoika*, kotoisin Tyrvään *Houhalasta* (vrt. Tyrvään käräjät 1681, VA nn 6: 280). Mainittu kotivävyinä Knuutilassa ensi kerran 1635, Knuutilan isäntänä 1647—1665. Kuollut 4. 5. 1665. Heidän poikansa oli herrainpäivämies:

7. *Jaakko Juhonpoika*, syntynyt n. 1621—1622. Vuoden 1639:n manttaaliluettelossa hänestä ei ole vielä mainintaa, joten ei näht. ollut silloin vielä täyttänyt 16 vuotta. Ensi maininta vuodelta 1643, jolta lähin säilynyt manttaali-luettelo. Knuutilan isäntänä 1666—1684. Valtiopäivämies 1680, ks. edellä. Kuollut 4. 7. 1694 73 vuoden ikäisenä. Haudattiin vasta lokakuun 7. päivänä. Jälkeen jäi leski, kuusi poikaa ja tyttäriä. Vaimo n. vuodelta 1648: *Maisa* (Margareta) *Henrikintytär*, syntynyt n. 1624, ensi maininta Knuutilassa 1649. Kuollut 17. 10. 1697 73 vuoden vanhana. Heidän poikiaan olivat professori *Andreas Wanochius*, syntynyt 10. 11. 1651, ja
8. *Tuomas Jaakonpoika*, syntynyt n. 1649, Knuutilan isäntänä 1685—1708. Kuollut 74 vuoden vanhana 10. 3. 1723. Vaimo n. 1678—79 *Beata Sipintytär*, synt. n. v. 1656, ensi kerran mainittu Knuutilassa 1680. Heidän poikansa oli herrainpäivämies:
9. *Juho Tuomaanpoika Knuutila*, syntynyt 29. 12. 1681, isäntänä 1709—1741. Ylä- ja Ala-Satakunnankihlakuntien yhteinen edustaja vv. 1740—1741:n herrainpäivillä, mistä todistuksena on ote säädyn pöytäkirjasta 22. 8. 1741 talon sukuarkistossa. (Vrt. *Mårtensson*, s. 76.) Toiminut myös kirkon kuudennusmiehenä. Kuollut 30. 1. 1756. Vihitty 1. 11. 1715 avioliittoon Tyrväässä. Vaimo *Vappu Jaakon tytär*, syntynyt 1698, kotoisin Huitisten Kiviniemen Uutilasta. Heidän poikansa:

10. *Tuomas Juhonpoika Knuutila*, synt. 11. 10. 1720, isäntänä vv. 1744—62, jolloin kuollut. Vihitty avioliittoon 12. 6. 1748. Vaimo *Briita Tuomaantytär Rautajoen ratsutilalta* (»fr. Rautajoki Dragonehåld»), syntynyt 26. 9. 1729. Kaksi hänen veljeänsä, *Jacob Wanochius*, s. 7. 8. 1723, k. 1793, ja *Abraham Wanochius*, s. 31. 10. 1739, k. 2. 3. 1773 Knuutilassa, on lähtenyt opinteille, ed. ollut Messukylän pit. apulaisena, jälk. Kangasalla (?) ja Tyrväässä pitäjänapulaisena.
11. Kirkkoherran apulainen, maisteri *Abraham Wanochius*, edellisen veli mainitaan Knuutilan ratsutilan omistajana vuoden 1766:n talvikäräjillä. Tyrvään rippikirjojen mukaan oli isäntänä veljensä kuoltua vv. 1762—73, jolloin asui kotitalossa Tyrväässä pappina ollessaan.
12. *Juho Tuomaanpoika Knuutila*, isä nro 10, mainittu Knuutilan isäntänä 1773—1792, syntynyt 21. 11. 1749, kuollut 1792. Vaimo *Maria Tuomaantytär*, syntynyt 30. 12. 1750. Jäi 6 lasta.
13. *Tuomas Juhonpoika Knuutila*, oli alaikäinen isänsä kuollessa, mainittu isäntänä 1807—31, syntynyt 30. 10. 1777, kuollut 1832 (perunkirjoitus 18. 4. 1832). Vaimo *Leena* (Helena) *Sofia Henrikintytär*, syntynyt 14. 7. 1782, hoiti isännyyttä vuoteen 1837, kuoli 1847. Heillä oli 6 lasta. Seuraava tilan isäntä heidän vanhin poikansa
14. *Juho Tuomaanpoika Knuutila*, mainittu isäntänä (1832—) 1837—1855, syntynyt 2. 10. 1802, kuollut 3. 5. 1855. Vaimo *Maria Karoliina Tuomaantytär Rautajoki*, syntynyt 10. 12. 1810, (vanhemmat: Tuomas Rautajoki ja hänen vaimonsa Maria Mikkelin tytär, veli R:n isäntä Tuomas Tuomaanpoika, sisar Vesilahden Rekolan emäntä Liina-Kaisa Rekola, rustitilallisen Kalle Antin-



Knuutilan ratsutilan vanhoja rakennuksia n. v. 1910. Taustalla vanha päärakennus perintätiedon mukaan 1600-luvulta ja vasemmalla oleva pykinki 1700-luvulta. Ks. tekstiä. Kuvan omistaja Fabian Impola.

poika Rekolan vaimo). Seuraava Knuutilan isäntä heidän poikansa

15. *Fredrik Fabian Juhonpoika Knuutila*, isäntänä 1860—61, syntynyt 28. 4. 1836. Muutti Mouhijärvelle 1861.
16. *Tuomas Herman Juhonpoika*, edellisen veli, syntynyt 18. 3. 1842, kuollut 17. 3. 1892, isäntänä 1862—92. Vaimo *Eeva Justiina Juhontytär*, syntynyt. 24. 4. 1853 Huittisissa.

Tässä yhteydessä voinee parhaiten tulla mainituksi se vanha perimätieto, jonka tämän kirjoittajakin Tyrväässä asuessaan usein kuuli ja jonka mukaan Tyrvään vanhan kirkon eteis- eli asehuoneen laattian alle on haudattu Knuutilan rustutilan vanhoja haltijoita. Niinpä kirjoittajaikin on päässyt läheltä näke-



Knuutilan ratsutilan kolmas rakennus 1800-luvulta. Ks. tekstiä. Kuvan omistaja Fabian Impola.

mään erään siellä säilytetyn arkun, jonka kansi oli jo irtautunut ja osittain ilman vaikutuksesta lahonnut ja jossa oli helposti nähtävissä oleva, hyvin säilynyt, jo muumioitunut vanhan miehen ruumis. Sanottiin vainajan olevan Knuutilan ratsutilan vanhoja isäntiä 1700-luvulta tai ehkä vanhemmaltakin ajalta, tarkempaa aikaa ja nimeä maininta ei tunne. Nykyisin voitaneen tällaisten vainajain henkilöllisyys useilla perusteilla entistä helpommin määrätä.

Tyrvään menneisyyden monipuolinen ja uskollinen vaalija, toimitusjohtaja *Hannes Prusi* on ystävällisesti verestänyt kirjoittajan nuoruudessaan kuulemaa vanhan polven perimätietoa, että sanottu asehuone, kirkon eteläisellä sivustalla oleva eteinen, olisi 1600-luvulla jonkun silloisen Knuutilan isännän kirkolle lahjaksi rakennuttama. Tämä muistitieto soveltuu hyvin siihen, miten muuten 1600-luvun Knuutiloista nyt tunnemme, ja se lienee tarkistettavissa kirkon historiaa valaisevien asiakirjain

avulla. Ystävääni Hannes Prusia saan erikoisesti kiittää myös tähän liittyvistä vanhoista Knuutilan valokuvista, jotka hän on kaivanut esille Fabian Impolan arkistosta jälkimäisen suosiolisella myötävaikutuksella, samoin kuin kuvia koskevista asiaselityksistä omien muistitietojeni lisäksi. Ennen Knuutilan jakamista ja vanhan asuintalon hajoittamista kuului talon asuinrakennuksiin, kuten kuvista näkyy, kolme eri »asuinriviä». Pääkuvan taustassa miespihan toisella puolella Myllymaahan johtavalta kyläraitilta tullessa oli ylimpänä mäkirinteessä talon vanha päärakennus, peräisin perimätiedon mukaan jo 1600-luvulta, arvattavasti loppuvaiheessaan jonkun verran korjailtu ja uusittu. Niinpä lasiakkunat varmaan ovat alkuperäisestään parin vuosisadan kuluessa ehtineet avartua, samoin uljas aito-tyrvääläinen kuisti tuskin myöskään on niin iäkäs kuin itse rakennus, mutta sen edeltäjät ovat varmaan olleet yhtä kauniita ja tyylikkäitä kuin kuvassa näkyvä. Erinomaisen komea näkymä avautui tältä pihalta ja kuistilta »pitäjänaukeelle» yli Vau-
nu joen ja Vaunusuon lakeuden sen toisella puolella metsänreunassa melkein Liekoveden rannassa olleeseen Nuupalan kylään ja kauas Liekoveden »avaruuteen» ja sen takaisiin vanhoihin Marttilan ja Roismalan kyliin. Läheisimmät Vinkkilän ja Kaukolan naapurikylät sekä Hiukkasaaren taa koskien toiselle puolelle jäävä Tyrväänkylä piiloutuivat täältä nähden sensijaan oikealla olevan metsänrannan ja sen edessä kumpuilevan maaston peittoon. Vasemmalla kuvassa on miespihan eteläisellä sivulla »pykinki», joka on rakennettu 1700-luvulla. Se on kaksikerroksinen, jollainen Hannes Prusin mukaan on ainoalaatuinen sekä Tyrväässä että luultavasti koko Satakunnassakin tällaisena vauraiden talonpoikaistalojen vierasrivinä, sillä vanhat tyrvääläiset »pykinke-
t», joissa oli vain paljaita saleja ja kama-reita, olivat säännöllisesti vain yksikerroksisia ja — käyttäköseni Wareliuksen sanoja — rakennetut vain talojen uljaudeksi.

koskei niissä asuttu. Erillisessä kuvassa oleva talon kolmas asuinrakennus oli vastapäätä »pykinkiä» oikealla kädellä pihaan tultaessa, 1800-luvulla rakennettu, arvattavasti talon vanhaa-isäntää ja vanhaaemäntää, ehkä osittain myös talon väkiä var-ten tarkoitettu. Kaikesta voi tietenkin päättää, että talon vanha rakennusjärjestelmä on ollut pitkin matkaa suurten muutosten alaisena 1600-luvun jälkeen, jolloin talo varmaan on ollut vielä tyypillinen tyrvääläinen umpipihalinnoitus ulkosuojineen lau-taportteineen ja molempine pihoineen. Sekin puoli voinee saa-da aikanaan detaljiesityksessä vielä yksityiskohtaisen selvityk-sen.

Haikudella ajattelee muinaisuuden harrastaja nyt, miten muistokin Knuutilan vanhasta ratsutilasta, ja sen nimikin, on yleisestä tietoisuudesta katoamassa. Pelkkä »tontti» nimitys Tyrvään erikoiskartassa osoittaa enää tilan entistä sijaintipaik-kaa.

*

Ennenkuin jatkamme katsaustamme, tekee vielä mieli py-sähtyä esittämään eräs suvun vanhaa historiaa valaiseva asia-kirja sukuarkistosta. Se on niiden vanhin, kunnianarvoisa pa-peri syyskuun 5. päivältä 1571, ja koskee se Erkkilän ja Knuutilan silloisten isäntien *Matti Eerikinpojan* (isäntänä 1558—81), Erkkilän tilan perustajan pojan, ja *Tuomas Yrjänän-pojan* (ks. luetteloa nro 3) välistä 14 »tangon» suuruisen vainion perinnönjakoa. Nämä isännät olivat keskenään orpanoita, heidän isänsä *Eerikki Juhanpoika Liuha* (isäntänä 1540—57) ja *Yrjänä Juhanpoika Liuha* (isäntänä 1540—42) veljeksiä, joiden isä, *Liu-halan Juha* (»Lönss Liuhalan») »sa(m)me Iorde(n) försth vnd(her) sig haff(uer) haffth emedhan ga(m)ble hie(m)mäneth haff(ue)r va(ri)th obytth» (»on sen maan ensimmäisenä omistanut, sillä vanha tila on ollut jakamattomana»). Tämä asiakirja on monessa suhteessa paikallishistorian karmalta merkillinen ja arvokas läh-

de, jolla on yleisempääkin merkitystä. Se välittää meidät luotettavalla tavalla 1500-luvulta keskiajan edellisen vuosisadan merkillisiin Kallialan seurakunnan kirkontilien lähdetietoihin. Tarkastamalla *Heikki Ojansuun* näistä tileistä julkaisemaa tärkeätä nimiluetteloa me havaitsemme, että Liuhalan kylä vv. 1469—1524 välisenä aikana on vielä yhtenä jakamattomana tilana, Liuhan (yhden ainoan kerran 1479 Liuhalan) talona vv. 1469—90, vasta vuodelta 1524 on ensimmäinen maininta Liuhalan kylästä. Edellä mainittu Knuutilan asiakirjan »Liuhalan Juha» esiintyy näissä tileissä viisi eri kertaa vv. 1481—90 (iohan liuha jne.). On todennäköistä, että näiden tilien alkuvuosina mainitsema *Henrik Liuha* 1. *Henrik Liuhanpoika* on Juha Liuhan isä, mainittu vuosilta 1469—86, jonka isä on kai siis kantanut vanhaa Liuha nimeä ja ollut kylän varsinainen perustaja. Tämän arvion mukaisesti Liuhalan kylän perustaminen tai kiinteän asutuksen siirtäminen hiukan ylemmäs Kokemäen vesireitin varrelta, arvattavasti vanhasta Kaukolan kylästä, ei palautuisi kauemmas taappäin kuin 1400-luvun alkuun. Kallialan kirkontilien Liuhossa on mainittu vielä myös *Liuhan Knuuti*, ainoa maininta vuodelta 1480, ehkä Henrikin poikia hänkin, joka arvattavasti on raivannut sen osan Liuhan vanhaa vainiota, joka tuli sitten nimenomaan hänen mukaansa Knuutilan myöhemmän ratsutilan perustaksi. Kerran v. 1490 mainitusta Lauri Liuhasta emme nykyisten asiakirjatietojen perustalla voi esittää enempiä otaksumia. Mainitun Knuutilan arkistoon kuuluvan tuomiokirjan, jonka nimenä on »Matz E(ri)chss(ons) breff och Tho(ma)ss Iöre(n)ss(ons) I Liuhala lydhand(he) vm etth ga(m)mal(t) arff skiifte them emellan» (»Matti Eerikinpojan ja Tuomas Yrjänänpojan tuomiokirja Liuhalasta koskeva erästä vanhaa perinnönjakoa heidän välillään»), on antanut Pohjois-Suomen laamannikunnan laamannin, vapaa-herra Hoghenskäll Bielken puolesta hänen alilaamanninsa

(lainlukijansa) Clemetth gröpp Tyrväänkylässä pidetyissä laamanninkäräjissä ja varustanut tuomiokirjan kauniilla, hyvin säilyneellä vahasetillään, jossa hänen nimensä alkukirjaimet CHG hyvin eroittuvat. Mainitun tuomiokirjan enemmästä käsittelystä on tässä yhteydessä muuten luovuttava.

Palataksemme vielä Andreas Wanochiukseen ja hänen jälkeläisiinsä on mainittava aivan lyhyesti, että toinen hänen pojistaan, *Johan Wanoch*, joka oli syntynyt 12. 4. 1684, tuli ylioppilaaksi 1699—1700 opiskellen yliopistossa vuoteen 1705 asti. Mutta jo edellisenä vuonna hän oli suuren Pohjan sodan parhaillaan riehussa liittynyt tykistöön vapaaehtoisena kohoten ennen pitkää tykistöupseeriksi ja osoittaen suurta urhoollisuutta Viipurin piirityksen aikana 1710. Senaikaisten lähteiden mukaan hän kesti muiden mukana kolmen kuukauden piirityksen vartioiden ja puolustaen linnoituksen tärkeintä päälinnaketta. Viipurin kukistuttua hän joutui venäläisten sotavangiksi ja raahattiin Siperiaan Tobolskiin asti, josta hän pääsi palaamaan vasta rauhan palattua 1722. Tämän jälkeen hän palveli tykistössä Tukholmassa kohoten vihdoin 1741 tykistökapteeniksi. Hän kuoli Tukholmassa 20. 8. 1748. Avioliittoon hän oli mennyt Tukholmassa 1725 *Catharina* (Carolina) *Elisabet Tollstenin* kanssa, s. 1703, k. 1. 8. 1770, vanhemmat tykistörykmentin majoitusmestari Israel Tollsten ja Elisabeth Morell. Heidän lapsistaan tunnemme kirjallisten lähteiden nojalla vain yhden, Johanin, joka isänsä tavoin käytti sukunimeä *Wanoch* ilman latinaista päätettä. Hän oli syntynyt Tukholmassa 14. 10. 1732, astui heti pikku vihan jälkeen vapaaehtoisena hänkin tykistöön syksyllä 1744 12-vuotiaana kohoten vähitellen alemmista sotilasarvoasteista upseeriksi. Keväällä 1755 hänet ylennettiin henkivartiodrabantiksi kuninkaalliseen henkivartiostoon,

jossa jokaisella oli ratsumestarin arvo. Taitavana ratsastajana ja ratsastamistaidon opettajana hänet siirrettiin 1762 kuninkaalliseen talliin vihdoinkin tallimestarin arvolla, mikä hänellä oli kuollessaan Tukholmassa naimattomana 25. 10. 1790. Ratsastustaitonsa nojalla hänet valittiin sitten tanskalaissyntyisen prinsessa *Sofia Magdalenan*, myöhemmin Ruotsin kuningattaren ja Kustaa III:n puolison ratsastuksen opettajaksi.

Kruununprinssi Kustaa oli solminut avioliittonsa 1766. Paria vuotta myöhemmin aateloitiin sitten tulevan kuningattaren ratsastustaidon opettaja, kuninkaallisen tallin silloinen alitallimestari Johan Wanoch saaden aateliskirjansa elokuun 12. päivänä 1768 valitsemallaan *af Wanoch* nimellä. Ruotsin ritarihuoneeseen introdusoitiin hänen sukunsa 1775 nrolla 2019 suvun sammussa perustajaansa hänen kuollessaan. Johan af Wanochin aateliskilven jäljennös julkaistaan tämän ohessa. Mais-teri *Kauko Pirisen* asiantuntijana kirjoittajan käytettäväksi antaman määrittelyn mukaan näemme vaakunan sinisessä kilvessä kullankärsäisen vasemmalle juoksevan kentaurin, joka oikeassa kädessään pitää nuolta. Kilven päällä on kypärä ja kypärän peitteenä lehvistö. Kypärän koristeena on kaksi turnajaispeitsiin kiinnitettyä lippua, joihin on kuvattu Ruotsin pienemmän valtakunnan vaakunan tunnuskuva. Lippujen välissä on kullankärsäisen viisisakarainen tähti. Tohtori *Yrjö Nurmion* ilmoituksen mukaan on kentauri hyvin harvinainen tunnuskuva-aihe sukuvaakunoissa. Tämän kirjoittajan arvelun mukaan se on ilmeisesti valitsijansa mielestä ollut omansa parhaiten symbolisoimaan omistajansa tunnetun erikoistaidon piirteitä. Kreikkalaisen taruston kentaurihan ilmensi rajun tarunomaisen ratsastajarodun (ja siitä kehittyneen taruhirviön), sekä erinomaista ratsastajataittoa että yleensä ratsastajan ja hänen ratsunsa alkuperäistä läheistä yhteenkuuluvaisuutta ja yhteyttä. Kun emme tarkemmin tunne Johan af Wanochin yksityiselämää,



Af Wanoch-suvun aateliskilpi.

emme saata päätellä, olisiko mikään kentaureihin liittyvä erikoistaru innoittanut tätä valintaa. Mieleen nim, tulee tietenkin helposti taru kentaureissa suuren poikkeuksen muodostavasta viisaasta ja oikeamielisestä Kheironista, joka Prometheuksen hyväksi luopui kuolemattomuudestaan. Olisiko siinä samalla selitys tai viittaus aateliskirjan saaneen naimattomaksi jättäytymiseen ja vapaaehtoiseen oman sukunsa sammuttamiseen? Varoittava esimerkki aitosatavääläisten ja aitosatakuntalaisten vanhojenpoikien saamattomalle sukukunnalle.

Mutta man, mitäs sitten on tämä komea Wanochius ja af Wanoch nimi alkuperältään? Olemme jonkin verran seuranneet itse sukunimen ja sen kantajan vaiheita nimen luoja ja hänen lähimpien omaistensa kohtaloissa ja perehtyneet heidän sukunsa vahvaan tyrvääläiseen juurakkoon. On siksikin aihetta tutustua itse nimenkin paikalliseen lähteeseen. On joskus oppineessa keskustelussa saanut kuulla monenlaisia arveluja tästä-

kin kummittelevasta sukunimestä, on mm. arveltu, että se ehkä liittyisi jollain tavoin esim. sellaiseen paikannimeen kuin *Vanaja*. Niin ei kuitenkaan ole asianlaita. Tyrväästä emme tunne mitään tällaista paikannimeä ja sen etsimiseen kotipiiriä etäämpää täytyisi olla aivan erikoisia syitä. Tunnettuahan on, että sukunimen hakijat ovat yleensä uskollisesti koettaneet pysyä kiinni kotoisessa maaperässä ja säilyttää avaraan maailmaan lähdettyään nimessään näkyvän muiston vanhasta kotiseudusta.

Niinpä Andreas Wanochiuskin tähdensi tyrvääläisyyttään ja liuhalaisuuttaan jo aikaisemmissa sukunimen tavoitteluissaan, joten saatamme huoletta arvata, että sama pohjasävy on ollut määräävänä silloinkin, kun hän syistä, joita emme täysin tunne, mutta joiden luonteeseen on aikaisemmin koetettu viitata, jatkoi entisiin nimiinsä tyytymättömänä nimietsiskelyään. Otaksuisimme kuitenkin, että Wanochiuksen valintapäätös oli kypsynyt lopullisesti oman kotimaan ulkopuolella Upsalan opiskelukauden aikana. Ehkä osuutta siihen saattaa aavistaa olleen niillä arvovaltaisilla yliopisto- ja korkeilla hallitusherroilla, joiden kosketukseen Wanochius oleskelunsa aikana siellä joutui ehkä Pietari Brahellakin, joka tähän aikaan näyttää lähemmin oppineen tuntemaan Wanochiuksen olosuhteissa, joista meillä ei ole tarkempia tietoja.

Hakiessamme siten sitä nimiavainta, joka antaa selvityksen meille Wanochius nimen arvoitukseen, kääntyy huomiomme — niiden, jotka paikallisoloja lähemmin tuntevat — tällöin itsensä Liuhalan kylän ja siten Knuutilan ratsutilankin alapuolella juoksevan, Liekojärveen melkein pohjoisesta laskevan *Vaunujoen* nimeen, josta luontevasti saattoi johtaa latinoidun *Vaunujokius* (vaunujokelainen) ja edelleen siitä vesasta taitavasti väännetyn *Vanokkius*, *Wanochius* nimimuodon. Maisemaa hallitsevana melkoisen laajana, useamman kilometrin levyisenä alavana lakeutena leviää Vaunujoen molemminpuolinen ranta-

alue vesiperäisine, osittain soisine maastoineen pitkälle pohjoiseen Tyrvään ns. Mettämäahan, joka ulottuu aina pitäjän rajalle ja sitäkin edemmäs pohjoiseen ja luoteeseen kohden vanhan Sastamalan muinaisia erämetsiä ja vanhoja erävesialueita. Vaunu joki, joka saa alkunsa Mouhijärven Vesunnin kylän takamailta, kulkee toistapeninkulmaisena pikku jokena sitten läpi äsken mainitun Mettämään, jossa se sivuuttaa tai halkaisee monet tyrvääläisille tyypilliset eri »maat», Koirranojanmaan, Kotajärvenmaan, Lakkiniemenmaan, Myllymaan, Vaunumaan, minkä nimisiä ne kaikki peräkulmat sitten lienevätkin, laskien Liekojärveen noin kilometrin päässä siitä alkavasta Kokemäenjoen niskasta, jonka komeiden koskien Kaukolan, Hartolan ja Tyrväänkylän koskien, rannoille alisen Sastamalan eräs sen kaikkein vanhimmista asutuksista oli jo »aikojen alussa» sijoittunut. Sen pohjoisrannalla oleva Kaukolan vanha ja vankka kylä — Vinkkilän ja Liuhalan tytärkyläneen, käsittäisimme — oli jo varhain ulottanut asutuksensa Vaunu jokilaaksoon, joka keskiajalta asti on ollut näiden Vaunujoen »merenrantapuolisten» kylien ja niihin läheisesti liittyneiden kiikkalaisen Ritalan ja Ruotsilan kartanoiden, toisaalta joen itäpuolisten »mannerkylien» Nuupalan, Lousaan, Kallialan, Rautajoen, Ruoksamon, ehkä jonkun muunkin kaukaisemman optanttikylän tavoittelu- ja valtauskohteena. Lukemattomien käräjien riita juttujen aiheena se on ehtinyt vuosisatojen kuluessa olla. Erikoisesti joen keski juoksun seuduilla oleva ns. Murronmaa eli Murro, jossa nuupalaiset ovat aikanaan onnistuneet ylittämään joen väylän ja saamaan huomattavan jalansijan sen toispuoleisella länsirannalla, on ollut näiden riitojen kohteena. Samoin pienemmät ja isommat joen suistossa olevat maakappaleet, joista erikoisesti Liuhala ja Rautajoki ovat keskenään kiistelleet. On ilmeistä, että tämä Vaunujoki, jonka nimitys toistuu yhtä mittaa Knuutilan arkistonkin asiakirjoissa,

on antanut varsinaisien aiheen ja sysäyksen erikoisesti Liuhanderin rinnalla juhlavalta tuntuvalle, arvokassointuiselle Wanochiuksen nimelle. Mitä itse Vaunujoen nimeen tulee — sivuutamme tässä kokonaan nimeen liittyvät paikallistarinat, — niin on syytä lausua epäily, onko tämä nimitys missään tekemisissä kieleemme sangen myöhään otetulle, eräitä 'ajoneuvoja' merkitsevälle vaunu-sanalle, joka tietenkin on skandinaavista alkuperää, vrt. nykyruotsin *vagn* ym. Saattaa muuten mainita, että ruotsissa on useita tästä *vagn*-sanasta riippumattomina pidettyjä, *Vagn*-alkuisia paikannimiä, vieläpä joen nimiäkin *Vagnabäck* Hallannissa, ym. (*Hellquist* 1078), joiden mahdollista yhteyttä meidän Vaunujokeemme tietenkin saattaa pitää silmällä. Suomessa Vaunu-aikuiset ja -aiheiset paikannimet lienevät hyvin harvinaisia, tähän yhteyteen kuuluu kuitenkin joka tapauksessa Suoniemessä ja Punkalaitumella oleva vuoren nimi *Vaunuvuori* (maist. *Aulis Ojan* ja *Niilo Valosen* yst. ilmoitus). *Aulis Oja* kiinnittää huomion myös Jokioisten *Vaulammin* kylän nimeen, joka ehkä saattaisi palautua *Vaunlammi* muotoon. Sen rinnalla mahdollisia lähtömuotoja voivat olla myös *Vaurlammi*, *Vaullammi* (vrt. Pöytyän *Vauranoja* ym.).

Vaunujoki on ilmeisesti ollut aiheena eräille muillekin opillisen tien valinneiden tyrvääläisten sukunimille kuin tässä käsiteltyjen Wanochiusten. Niiden selvittäminen ei kuitenkaan kuulu tähän yhteyteen. Niinpä kaippaa eri tutkimusta 1700-luvun Turun yliopistossa opiskelleet kolme Wanochiusta, joista Abraham Wanochius esiintyy 1760-luvulla Knuutilan isäntänäkin hetken aikaa, ja jonka veli ja veljenpoika mainitaan yliopiston luetteloissa. He olivat myöskin Knuutilan tilan poikia, kaikki papeiksi valmistuneita Messukylän, Kangasalan ja Orihveden pappeja. Arvattavasti liuhalaisia ovat olleet myöskin Tyrvensissä lisänimellä mainitut satakuntalaiset ylioppilaat Mikko (Michel) ja Johannes *Wanonius*, edellinen tullut ylioppilaaksi 1728, mais-

teri, kuollut Kiikalan kirkkoherrana 1743, jälkimäinen syntynyt 1769, tullut ylioppilaaksi 1792, kuollut Messukylän kappalaisena 1820. *Aulis Ojan* tarkistaman tiedon mukaan olivat Johan Wanoniuksen vanhemmat liuhalainen maanviljelijä Antti *Impola* ja hänen vaimonsa Maria Eerikintytär. Nimi on selvästi johdettu Vaunu-aikuisista paikannimistä. Mahdollisesti edellinenkin Wanonius on syntyperältään impolaisia. Vaunujoesta on niinikään nimensä saanut satakuntalainen opiskelija Antti Antinpoika *Wagnbeck*. Hän oli (maist. Ojan yst, tiedon mukaan) *Antti Tyrveniuksen* avioton poika Tyrväästä. *Wagnbeck* tuli ylioppilaaksi 1734, vihittiin papiksi 1738 ja vaikutti sitten papina yli 30 vuotta Eurassa (Honkilahdella) sekä lopuksi Loimaan kappalaisena 1769—1778. *Tyrvenius-suku*, alkuperältään pirkkalaista talonpoikaissukua, vaikutti 1500-luvun puolivälin paikkeilta useassa polvessa yhtämittaa Tyrväässä, kirkkoherroina heitä oli mm kolme polvea perätysten: Kasper Olavinpoika (ainakin vv. 1579—96), Joosseppi Kasperinpoika (kappalaisena ja kirkkoherrana n. vv. 1608—56) sekä Aabraham Joosepinpoika Tyrvenius (1656—62). Antti *Wagnbeckilla*, viimeksimainitun pojanpojalla, oli samanniminen poika, joka opiskeli jonkin aikaa yliopistossa ja siirtyi sitten sotilasuralle.

Olemmekin näin päässeet tämän yleiskatsauksen päähän ja imeneet sen »ytymen ja meden», jonka Wanochiusten ja Knuutilan vanhan ratsutilan — Impolan ja Vänniän taloihin yhdistyneenä kartoilta ja monen nuoremman tyrvääläisen tietoisuudestaakin jo hävinneen liuhalaisen tilan — kunniakas viljelys- ja sukuhistoria voi tarjota lähinnä erikoisesti tyrvääläisille ja tyrvääläisyydelle. Toivottavasti pirteä Tyrvään seudun Kotiseutu- ja Museoyhdistys ottaa vaivakseen täydentää ja laajentaa sitä kuvausta, johon tämä hajanainen esitys saattaa antaa aihetta ja herätteitä. Erikoisesti tämän kirjoittajaa on kiinnostanut kysymys laajemman esityksen saamisesta niistä vanhoista her-

rainpäivämiehistä, jotka Ruotsi—Suomen vallan aikana vaikuttivat ja johtivat maakunnan talonpoikaisrahvaan elämää ja valvoivat sen etuja valtiopäivillä. Isonvihan takaiselta ajalta meillä on tässä suhteessa perin vähän ja niukkoja tietoja olemassa, mutta sen jälkeiseltä kaudelta on äskettäin Ruotsissa saatettu julkisuuteen mielenkiintoinen luettelo talonpoikaissäädyn edustajista vv. 1710 ja 1800:n väliseltä ajalta. Silmäämällä sitä huomaamme pian monen tyrvääläisen maanviljelijän joutuneen kihlakuntansa luottamusmiehenä lähtemään »kuninkaiisiin» ja herrainpäiville. Eräistä heistä on tieto kansanmuistissa säilynyt nykyaikaankin asti, mutta monesta tuskin nykypolven tiedossa on murentakaan tallella. Kunniaan heidän muistonsa ja tarkastettavaksi tutkijain toimesta heidän kotitalojensa vanhat kätköt ja arkistot. Näitä Tyrvään herrainpäivämiehiä olivat 1700-luvulla paitsi tässä esityksessä mainittua Knuutilan isäntää seuraavat tilalliset:

1. *Tuomas Antinpoika Näntö* Tyrvään Näntölästä, 1734:n vuoden valtiopäivillä (isäntänä 1724—1740).
2. *Juho Antinpoika Torra* Tyrvään Roismalasta, vuosien 1738—39 ja 1755—56 valtiopäivillä (isäntänä 1722—1761).
3. *Juho Martinpoika Siuko* (»Siuhko») Kiikan Kiima järveltä, 1769—70:n valtiopäivillä (isäntänä 1753—1779).
4. Lautamies *Antti Juhanpoika Knuuti* Tyrvään Näntölästä, 1778—89:n valtiopäivillä (isäntänä 1748—1780, s. 1730, vaimo Kaisa Abrahamintytär Vänniä), ja
5. *Tuomas Söyringinpoika Nisu* Tyrvään Vehmaan kylästä, 1800:n valtiopäivillä (Nisun isäntänä 1762—1809, vaimo Liisa Heikintytär).

Saatamme kysyä, mikä satakuntalainen pitäjä kykenee tuomaan esiin näin valtaisan näytteen aikansa talonpoikaisväestön edustavasta asemasta seutunsa ja kotimaakuntansa parhainten

joukossa. Vielä kerran: muistotaulut tällaisista kuntien vanhoista johtomiehistä ja maakunnan mainehikkaista edustajista Satakunnan kunnantalojen istuntosalien ja paikallisten museoit-
ten seinille kunniapaikoille ja kätköistä esille muistot heidän elämänvaiheistaan ja vaikutuksestaan.

K Ä Y T E T T Y J Ä L Ä H T E I T Ä :

Knuutilan ratsutilan sukuarkisto.
Tyrvään seurakunnan historiakirjat.
Valtionarkisto.

Album Studiosorum Academiae Aboensis MDCXL—MDCCCXXVII.
— Åbo Akademis Studentmatrikel å nyo upprättad af VILH. LAGUS.
I—II. 1889—95.

Biografinen nimikirja. Toimittanut Suomen Historiallinen Seura. 1879—83.

Consistorii Academici Aboensis Protokoll. Erittäinkin osat IV—V.
1912—14.

ELGENSTIERNA GUSTAF. Den introducerade svenska adelns ättar-
tavlor med tillägg och rättelser. VIII. 1934.

ESKOLA HELVI. Tyrvään kylän- ja talonnimistä. 1942.

GRANFELT GEORGE. Västfinska afdelningens historia. I. De väst-
finska nationerna 1640—1722. Länsi-Suomi. Västra Finland. I. Bidrag
tili kändedom af Västra Finland, utgifna af Västfinska Afdelningen. 1890.

HAINARI O. A.—GROTFELT KUSTAVI. Suomen historia Ruot-
sin mahtavuuden aikakaudella 1617—1721. 1922.

HAUSEN REINH. Eri lähdejulkaisut ja julkaisusarjat.

HEIKEL I. A. Filologins studium vid Åbo universitet. 1894.

HELLQUIST ELOF. Svensk etymologisk ordbok. 1922.

JUTIKKALA EINO. Suomen talonpojan historia. 1942.

KLINGSPOR C. A. Sveriges Ridderskaps och Adels Vapenbok.

KORHONEN ARVI. Turun Tuomiokirkko vv. 1700—1827. 1929.

LEINBERG K. G. Handlingar rörande Finska Kyrkan och Pre-
sterskapet. Eritt osat V—VII. 1902—07.

LEINBERG K. G. Finlands territoriella församlingars namn, ålder
utbildning och utgrening. Andra, revid. och tillökta upplagan. 1906.

MÄRTENSSON LUDVIG. Förteckning över bondeståndets ledamöter
vid riksdagarna 1710—1800. 1937.

NEOVIUS AD. Finlands administrativa, judiciela och kamerala in-
delning i äldre tider. Suomen Museo. Finskt Museum. 1908.

NEOVIUS AD. Suomen evangelisluterilaisen kirkon matrikkeli. 1898.

OJANSUU HEIKKI. Kallialan seurakunnan keskiaikaiset kirkon-tilit (vv. 1469—1524). Satakunta. Kotiseutututkimuksia. III. Julk. Satakuntalainen Osakunta. 1914.

RÅBERGH HERMAN. Teologins historia vid Åbo universitet. Förrelelen. 1640—1713. (Åbo universitets lärdomshistoria. 4. Teologin.) 1893.

SNELLMAN A. H. Pohjalaisen Osakunnan historia 1640—1827. I—II. 1891.

TENGSTRÖM J. J. Chronologiska Förteckningar och Anteckningar jne. 1836.

WARELIUS ANTERO. Kertomus Tyrvään pitäjästä 1853. Suomi.. Tidskrift i fosterländska ämnen. 1854. (I) 14. 1855. (Tyrvään seudun Museo- ja Kotiseutuyhdistyksen toimittama uusi painos. 1938.)

L. I. K a u k a m a a

Valtiopärvämies Gabriel Antinpojan kirje vuodelta 1766.

Satakunnan Museon kokoelmiin on eksynyt otsikossa mainittu kirje, jossa käsitellään eräitä sen kirjoittamisaikaan päivänkohtaisia kysymyksiä ja joka senvuoksi ansaitsee muutaman rivin selityksekseen. Kirjeen on Vehmaan ja Ala-Satakunnan kihlakuntien valtiopäivämies Gabriel Antinpoika 6 p:nä huhtikuuta 1766 Tukholmasta osoittanut »Till Dannemännerne i Cumo Sockn. Ärlige och välförståndige Jacob Läkäri och Michell Kunni, I Kackulais By.» Sen sisällys on seuraava:

»Mine Ärlige med Bröder i Kumo Sockn och Kackulais By må alltid väl.

Eder Bref har jag ricktitt erhållit, hvilken är Daterat från Cumo d 14 Februarij, Jag förnimmer eder vänliga begäran, at upleta lant Carla eller rå bref, lag har noga efter letatt uti lant mätare Contoret men fins ingen Carta på eder Kackulais by, om det så skulle mine vänner lyckas, at någon gammal rå skrift, skulle i ricks arcivum finnas, viii jag framdeles, Som jag annors der och letas på många andra hemmans råå bref Som mine landtmän mig anmodat och bedt der om, Så viii jag efter ser på eder bys ägor om någon råå bref, skulle der finnas viii jag eder Kanna gifva framdeles Pelhola byamän i Cumo Sockn hade Land Carta på deras ägor, hvilcken nu är redan färdig och skickas tili herr Inspectoren Pihlman i Anola med första öppen

vatn helsa Pelhola byamän ifrån mig och berätta det för dem at deras Carta är färdig, och de hafva va at vänta med första Oppen vatn, nog skulle jag alt förr gärna tiena eder alt vad möijeligitt är, Biörneborg har nu blifvit stapell stad, Gud gifva at de nu skulle rusta sig at hemta sait ifrån Spanien, at allmogen derstädes skulle få kiöpa Salt af första hand som hvar man behöfver i Sitt hushåll, det vet Gud at jag påstod och giorde min yttersta flit, derpå at Biörneborg blef stapelstad, Som ligger iust mitt i nedre Satakunda härad, som jag är riks man före, allmogen derstädes kan alltid få battre betalt sine varor när Biörneborgs handels männer får skieppa dem utom lands, finska städer bör intet vara Stockholms torpare, och vara tvungen föra hit, utan herrar och en stad bör intet vara under tvång, Gud skall vara mitt vitne, at lag i detta som alt annat som länder allmogen och det allmänna bästa påstått, i högsta måtto, och giordt min yttersta flit der på, allmogen som fångar sill fisk uti Biörneborgs hafs vik. slipper betala de 2 dal Silf:nt för varie båt lag tili Krono Arrendatoren, utan nu får hvar och en hvem som halst vill fånga sill fisk derstädes, utan någon ränta eller afgift Der före ej bör betala, ty lag har vunnitt hos ricksens Ständer, at den afgift skall nu uphöra, i öfrigitt så helsar lag eder 1000 de fait och förblif

mine ärlige med bröders trognaste bror

Stockholm d 6 Aprill 1766

Gabriel Andersson

ricksdags fullmäktig för Wemo

i största hast.

och nedresatakunda härader.»

Kirjeessä kosketellaan kolmea asiaa. Valtiopäivämiehen ja hänen valitsijoittensa välillä näyttää vallinneen kiinteä kosketus erään viimeksimainittujen taholta ilmenneen käytännöllisen tarpeen ylläpitämänä. Kylien ja tilusten rajariidat olivat

tuolloin, niinkuin aijemmin ja myöhemminkin, varsin tavallisia. Niitä varten oli Tukholmasta saatava karttoja ja selvityksiä, mutta matka sinne oli pitkä ja kustannuksia kysyvä. Vainvattomampaa oli kääntyä pääkaupungissa olevan kihlakunnan valtiopäivämiehen puoleen, joka näinollen sai vapaa-aikoinaan juosta maanmittauskonttorissa ja valtionarkistossa valitsijoitensa asioita toimittamassa. Isojako, jonka toimeenpanosta v. 1757 oli annettu varsinainen asetus, lisäsi varmasti niitten lukua. Gabriel Antinpojalla, joka vv. 1765—66 valtiopäivillä edusti kahta kihlakuntaa Suomen vauraimmista maakunnista, tuntuu näitten pyyntöjen vuoksi olleen kosolti puuhaa. Kirjeessään hän ilmoittaa löytäneensä Kokemäen Pelholan kylän isäntien pyytämän kartan, mutta Kakkulaisten miesten toivomaa hänen ei vielä ollut onnistunut saada käsiinsä. Hän lupaa kuitenkin tehdä voitavansa asian hyväksi. Osoittaakseen, miten maanmiesten ja nimenomaan yhteisen kansan etu oli hänelle todella tärkeä, hän sitten kertoo kahdesta valtiopäivien aikaansaannoksesta.

Toinen kirjeen sisältämä viesti tuo Kokemäen miehille tiedon Porin saamista tapulioikeuksista, mistä valtiopäivillä tehtiin päätös v:n 1765 lopussa. Gabriel Antinpoika on hyvin selvillä saavutuksen suuresta kantavuudesta. Porilaisilla on nyt esteetön oikeus laivata hankkimansa tavarat ulkomaille, minkä hän oivaltaa merkitsevän Ala-Satakunnan rahvaan tuotteille entistä korkeampia hintoja. Hän toivoo Jumalan suovan, että porilaiset nyt varustautuisivat suolanhakuun Espanjasta, jotta rahvas saisi joka taloudessa niin välttämättömän suolan suoraan tuotantomaasta, mikä luonnollisesti tietäisi hinnan halpenevista. Hänen toivomuksensa oli seuraavalla vuosikymmenellä käyvä toteen toisen valtiopäivämiehen, porvarissäädysssä istuneen Porin pormestarin Lars Sacklénin ansiosta. Tämä oli säädysään voimakkaasti puoltanut kaupunkinsa etuja ja ajanut

asiaa,¹⁾ mutta niin kertoo Gabriel Antinpoikakin tehneensä Ala-Satakunnan asujaimiston puolesta. Luulisi miltei kuulevansa tämän kysymyksen suuren esitaistelijan Antti Chydeniuksen äänen, kun lukee Gabriel Antinpojan vakuutuksen siitä, ettei Suomen kaupunkien pidä olla Tukholman torppareita eikä sen laivaamien tavarain hankkijoita, vaan kaikesta pakosta vapaita, »herroja». Antti Chydeniuksen edustamat taloudellisen liberaalismin aatteet olivat saaneet suomalaiset valtiopäivämiehet varauksettomiksi kannattajikseen. Gabriel Antinpoika osoittautuu tässä myös aidoksi »hyödyn aikakauden» mieheksi, jolle edustamansa kansan aineellisen toimeentulon kohottamispyrinnöt olivat sydämen asia.

Ison vihan päättymisestä alkaen oli porilaisten ja kruunulle kuuluvan lohenkalastuksen vuokraajien kesken ollut kiivaita riitoja kalastusoikeudesta Kokemäenjoen suussa olevassa merenlahdessa. Silakan- ja sillinpyyntiä Reposaaren vesillä harjoittivat Porin porvarit yhdessä maaseudun väestön kanssa. Tämä merikalastus oli myös kruunun yksinoikeuksia, joten jokainen venekunta joutui suorittamaan kahden hopeatalarin vuokran Kokemäenjoen lohenkalastuksen vuokraajalle. Tuollainen maksu tuntui varsin kohtuuttomalta sitäkin enemmän, kun sillintulo alkoi 1760-luvun keskivaiheilla ehtyä. Jo v. 1747 kaupunki oli turhaan anonut siitä vapautusta, eikä sen v. 1762 tekemäkään anomus silakan- ja sillinkalastuksen erottamisesta lohenpyynnistä ja jättämisestä seudun asujainten vapaaseen nautintaan ollut johtanut tulokseen. Nyt Gabriel Antinpoika tiedoittaa valtiopäivien ratkaisseen asian siihen suuntaan, että Porin merenlahdessa sillinkalastusta harjoittavan rahvaan ei siitä pitäen enää tarvinnut suorittaa edellämainittua maksua. Hän lukee aikaansaannoksen omaksi ansiokseen. Kun sanottua

¹⁾ J. W. RUUTH, Pori/n kaupungin historia (Helsinki 1899), ss. 239 ja 243 ja seur.

pyyntiä harjoitettiin tavallisesti toukokuun lopusta heinänteon alkamiseen saakka, oli kirjeen lähettämisaika huhtikuu varsin sopiva hyvän uutisen viestittämiseen. Huomiotamme kiinnittää tässä ennen kaikkea se, että hän ilmoittaa asiasta Kokemäen miehille, joten helpotuksen täytyi siis kiinnostaa niinkin etäällä Porista asuvia. Että kyseessä ei ollut vain oman tärkeyden tehostaminen, vaan todella kysymys, jolla oli merkitystä kokemäkeläisille, näemme siitä, että vielä toukokuussa 1776 sanotun pitäjän miehet, jotka tarkoitusta varten olivat muodostaneet »yhtiön», osallistuivat kalastukseen Reposaaren vesillä.²⁾ Vieläpä niinkin myöhäiseltä ajalta kuin 1820-luvulta meillä on siitä todistuksia. Maistraatin istunnossa 1 p:nä maaliskuuta 1824 näet esitettiin eräiden porilaisten valitus sen johdosta, että monet kaupungin lähiympäristössä ja aina Kokemäellä saakka asuvat maalaiset olivat harjoittaneet kalastusta porilaisten kalavesillä kaupungin saaristossa ja joessa. Valituksen johdosta antamassaan päätöksessä maistraatti kielsi kaikkia maaseudun asukkaita sakon uhalla jatkamasta pyyntiä, tapahtuipa se nuotalla, verkolla tai muilla pyydyksillä, jo mainituilla kalavesillä. Päätös oli valittajien toimesta kuulutettava Porin, Ulvilan, Kokemäen, Noormarkun ja Ahlaisten kirkkoissa.³⁾ — Tämä osoittaa, että Gabriel Antinpojan tiedoitus ei v. 1766 ollut tyhjämpäiväinen asia, vaan kokemäkeläisiä todella koskeva huojennus. Se samoin kuin niin myöhään kuin 1820-luvulla esitetty valitus Kokemäen miesten tunkeilemisesta porilaisten kalavesille ovat viimeisiä todistuskappaleita ikivanhaan eränautintaan perustuvasta käytännöstä. Tässäkin mielessä Gabriel Antinpojan kirje on huomiota ansaitseva.

²⁾ RUUTH, m.t., s. 284.

³⁾ Maistraatin pöytäkirjat 1. 3. 1824 § 4. — Päätöksestä valitti ratsutilallinen G. J. Polviander Vanhastakylästä omasta ja muitten ulvilaisten puolesta. Maistr. pöytäkirjat 3. 3. 1827 §2 (Turun maakunta-arkistossa).

Toivo Tunturi

Isak Näähä, hengellinen isä ja johtaja.

I. Alkusana.

»Kaikki elävä kristillisyys on rukoilevaisuutta», professori Yrjö J. E. Alanen lausui nämä sanat eräässä puheessaan toistakymmentä vuotta sitten, kun puheen aiheena oli »rukous». Miksi sitten maamme vanhimpana pidettyä hengellistä liikettä nimitetään juuri rukoilevaisuudeksi? Syitä siihen on kaksi: tämän liikkeen piirissä ilmenevä rukouksen merkityksen korostaminen yleensä hengellisessä elämässä ja sitten erikoisesti polvirukouksen käyttämistapa sekä yksityisessä että yhteisessä hartaudentarjoituksessa.

Rukoilevaisuuden vaikutus sen voimakkaimmillaan ollessa on ulottunut melkeinpä kaikkiin Länsi-Satakunnan seurakuntiin ja lisäksi joihinkin Varsinais-Suomen seurakuntiin, kuten Nousiaisiin ja Pöytyälle, koskettaen osaksi Itä-Satakuntaa Messukylässä, Lempäälässä ja Längelmäellä saakka. Nykyään vielä havaitaan herätysten vaikutusta monissa Satakunnan seurakunnissa, eniten Porin ja Rauman kaupungeissa lähiympäristöineen.

Erikoisen maininnan nykyisessä rukoilevaisuudessa ansaitsee Eurajoen kristillinen kansanopisto, joka viettää 20-vuotisjuhlaansa syksyllä 1946. Enemmän kuin muuten rukoilevaisuus saa tämän oppilaitoksen kautta nuoria piiriinsä, mikä on ensimmä-

mainen edellytys liikkeen elossa pysymiselle. Kansanopistosta päässeitten nuorten hajaantuminen eri puolille Satakuntaa, vieläpä muualle Suomeen, ei voi jäädä vaikuttamatta, että rukoilevaisuus sellaisena kuin se ilmenee sen omassa kansanopistossa, raitishenkisenä ja valistuneena, tulee tunnetuksi yhä uusissa kodeissa näillä vanhoilla herännäisseuduilla.

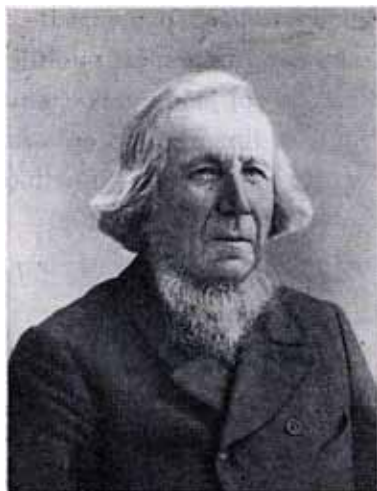
Eräaseen tämän liikkeen merkkihenkilöön saamme seuraavassa tutustua.

II. ISAK NÄÄHÄN ELÄMÄNVAIHEET.

1. Nuoruusajan kokemukset ja perhesuhteet.

Isak Näähä syntyi toukokuun 22. päivänä v. 1835 Ketolan torpassa Erkkilän talon maalla Laihian kylässä Kiukaisten pitäjää. Vanhemmat olivat nimeltään Kustaa Matinpoika, syntynyt 19/8 1789, kuollut 19/11 1861 ja Eva-Stiina Juhontytär (Myllymaan »rusthollista») syntynyt 18/12 1789, kuollut 2/12 1874. Nämä koettivat kasvattaa Isak-poikaansa Herran kurissa ja nuhteessa. Vanhempien opetukset olivatkin varmaan usein nuorukaisen mielessä. Mutta synti ja tämä maailma houkuttelivat väkevästi puolelleen. Niinkuin moni nuori, siirsi Isak Näähäkin selvän ratkaisun tekemistä, kunnes hän 30-vuotiaana vihdoinkin tuli omakohtaiseen hengelliseen herätykseen ja kääntymykseen. Nyt alkoi jokapäiväinen uskon kilvoittelu sekä helmasyntiä juoppoutta että muita syntejä vastaan. Myöhemmällä iällään hän kertoi muille tästä kilvoittelustaan. Vakaalla sydämellä hän kertoi valinneensa elämän tien. Kuitenkaan hän ei jaksanut heti luopua rakkaasta viinasta, kunnes hänelle kirkaasti selveni, että »viina vie minut helvettiin.»¹⁾ Tämän jär-

¹⁾ ILMO KALLIO, *Isak Näähä*. Muistovihkonen, s. 28.



Isak Näähä.

kyttävän havainnon tekeminen sammutti rakkauden väkijuomiin. Kohtuullinenkaan nauttiminen ei ollut soveliasta, sillä rajan pitäminen oli vaikeaa. Täydellinen kieltäytyminen väkijuomista oli välttämätöntä. Siinä saattoi pysyä harjoittamalla ahkeraa uskonrukousta ja karttamalla tilaisuuksia, joissa kiusaus oli lähellä. Juomahimo oli tapettava nälällä ja armon voimilla. »Jos jotain luontokappaletta tapetaan nälällä, niin ei saa antaa ruokaa ollenkaan.» Monia lankeemisia ja nousemisia sisältänyt taistelu väkijuomien käyttöä vastaan päättyi vihdoinkin voittoon. Siinä saadut kokemukset tekivät kilvoittelijan hyvin araksi kaikkia syntejä kohtaan.³⁾

Hengellisen elämän vaalimisessa tuli Isak Näähälle avuksi hänen puolisonsa Vilhelmiina Ala-Kruusi, joka oli syntynyt 21/7 1840 Nakkilassa. Avioliitto solmittiin v. 1865. Nuori avio-vaimo oli herännyt hankin sielunsa autuutta etsimään. Mainitta-

³⁾ E. KILPELÄINEN, Muuan herännäisjohtaja. Sana ja kirkko, s. 104, 105.

koon, että hän oli kuulunut niihin rippikoululapsiin, joita *Matti Paavola* oli Nakkilan kirkon mäellä neuvonut ja opastanut.³⁾ V. 1876 aviopuolisot muuttivat Ketolan torpasta saman talon maalle rakentamaansa Näähän torppan, jossa sitten asuivat kumpikin kuolemaansa asti.

Valoisin toivein aloitettuun avioelämään sisältyi kuitenkin alkuvuosina raskaita koettelemuksia. Tuli köyhyyttä, sairautta, kuolemaakin. Lapsista, joita oli kaikkiaan kuusi, yksi kuoli ja kaksi sairastui isoonrokoon. Näistä toinen menetti näkönsä eliniäkseen. Kaikkien koettelemusten keskellä turvauduttiin Jumalaan, jonka avulla kestiin nurkumatta.

2. *Hengellinen »isä» ja johtaja.*

Rukoilevaisuus ei ole yleensä saanut paljoa osakseen myötätuntoa, vielä vähemmän johtoa kirkkomme papiston puolelta. Se on ollut näihin aikoihin asti maallikkohenkilöiden johtama hengellinen — ja kirkollinen — herätysliike. Mutta maallikkojohtajistakin on ollut puute. Edellämainittu Matti Paavola ei omannut varsinaisia johtajanlahjoja niin voimakas persoonallisuus kuin hän muuten olikin.⁴⁾ Hän ja muutamat muut hänenlaisensa rukoilevaisuuden merkkihenkilöt eivät näinollen vedä vertoja »sisarliikkeen», Pohjanmaan ja Savon herännäisyyden, johtajille, papeille tai maallikoille.

Poikkeuksena on kuitenkin Isak Näähä. Rukoilevaiskansa muistelee häntä juuri kunnioitettuna, lahjakkaana johtajanaan ja hengellisenä »isänä». Varsinkin vuodesta 1888 lähtien, jolloin *Daniel Dahlberg*, Paneliasta, kuoli, Näähä oli rukoilevaiskansan luottamusta nauttiva johtaja. Dahl-

³⁾ E. KILPELÄINEN, m.t. s. 103.

⁴⁾ KAITILA, Matti Paavola ja Satakunnan herännäisyys. Satakunta II, s. 153.

berg jätti tämän tehtävän kuin testamenttina Näähälle, jolle hän neljä vuotta ennen kuolemaansa sanoi: »Sinun tulee nyt Jumalan sanalla ruokkia Kristuksen seurakuntaa.»⁵⁾ Ja uskollisesti Näähän tätä saamaansa tehtävää hoiti. Hän piti seuroja kotiseurakunnassaan Kiukaisissa ja ympärillä olevissa seurakunnissa. Kaikkialle Länsi-Suomen heränneiden keskuuteen tätä »isää» odotettiin vieraaksi seuroja pitämään, häntä kunnioitettiin, rakastettiin ja ihailtiin.⁶⁾

Eräs hänen »oppilapsistaan» kirjoittaa hänen kuolemansa jälkeen m.m.: »Mitä me menetimmekään?» Oi me menetimme isän, joka yötä ja päivää meitä esirukouksillaan kantoi Herran eteen. Nyt on kangistunut isän kieli, joka aina oli valmis neuvomaan, opettamaan ja lohduttamaan. Kuinka lukemattomat kerrat saimme ilolla ja halulla kokoontua ympärillesi kuulemaan niitä armon ja elämän sanoja, joita sinulla aina oli runsaasti jaettavana! Kuinka monet kerrat saimme kilvan tehdä, mitä apostoli kääkee: Vanhemmat, jotka hyvin hallitsevat, pitää kaksinkertaisessa kunniasa pidettämän, erittäin ne, jotka sanassa ja opissa työtä tekevät.»⁷⁾

Kirkkoherra K. Kylänpää lausui Näähän parien ääressä: »Sinä, Isak Näähä, olit isä, et ainoastaan lapsiesi isä, jotka surren ja kaivaten seisovat haudallasi, vaan Sinä olit monelle monessa Länsi-Suomen seurakunnassa hengellinen isä.»⁸⁾

Näähän ympärillä rukoilevainen kansa oli vielä yhtenä, yksimielisenä joukkona.⁹⁾ Jumala oli hänelle suonut johtamiseen tarvittavat lahjat: hänellä oli oikea johtaja luonne, horjumaton, tinkimätön ja rohkea. Hän oli valmis tarpeen tullen

⁵⁾ KALLIO, m.t. s. 6.

⁶⁾ KALLIO, m.t. s. 6.

⁷⁾ KALLIO, m.t. s. 10.

⁸⁾ KALLIO, m.t. s. 6.

⁹⁾ KILPELÄINEN, m.t. s. 109.

sanomaan totuuden jokaiselle, olipa hän ylhäinen tai alhainen, hän oli älyllisesti lahjakas omaten tarkan, selkeän muistin ja hyvän ymmärryksen, hän oli aina valmis taisteluun Herran asian puolesta ja innokas Jumalan valtakunnan työssä. Hän oli harvinaisen hyvä puhuja, hänellä oli voimakas ja kantava veisuunaan! Kerrotaan, että »kun hänen kuuluva äänensä yhtyi seura väen veisuun, kohosi juhلاميeli ja hartaus.»¹⁰⁾

Näähän ulkomuodosta voin omastakin kokemuksestani sanoa, että hän oli kookas, ryhdikäs ja harteava siten herättäen jo ulkonaisestikin kunnioitusta. Luonteeltaan ystävällisenä, välittömänä, jopa leikillisenäkin¹¹⁾ tämä johtaja poisti sen juovan, mikä muuten olisi saattanut pysyä hänen ja johdettaviensa välillä keskinäisessä kanssakäymisessä. Pastori P. A. Kiviniemi on muistellessaan Näähä-vainajaa kertonut: »Juhlallisesta ulkomuodostaan huolimatta osasi Näähä hymyilläkin. Ja usein olikin hänen kasvoillaan nähtävänä iloinen leima, mikä oli heijastusta sisäisen ihmisen sopusointuisuudesta.»

Uskollisena rukoilevaisten isien perinteille Näähä käytti pitkää partaa, joka vanhana oli valkoinen, kuten tukkakin.

Yhteenvetona Näähästä hengellisenä isänä ja johtajana otetakoon tähän Ilmo Kallion sanat: »Hän oli lyhyesti sanoen: suuri persoonallisuus, suuri johtaja, suuri kristitty, joka oli saanut omakohtaisesti varmasti elämässään todeksi kokea Herran sanat Paavalille: Tyydy Minun armoonni, Minun voimani tulee heikkoudessa täydelliseksi.»¹²⁾

3. *Näähän käyttämä kirjallisuus.*

Niinkuin rukoileva kansa yleensä, Näähäkin piti kiinteästi kiinni »vanhasta sanasta», siis vuoden 1776 raamatusta, jonka

¹⁰⁾ KILPELÄINEN, Muuan herännäisjohtaja, s. 104.

¹¹⁾ KALLIO, m.t. s. 25.

¹²⁾ KALLIO, m.t. s. 25, 26.

on toimittanut kirkkoherra Antti Lizelius ja joka on ollut virallinen kirkkoraamattumme nykyaikaan asti,¹³⁾ kunnes 1938 vihdoin hyväksyttiin uusi koko raamatun suomennos, sekä vanhasta virsikirjasta, joka ilmestyi v. 1701. Vain tähän vanhaan raamattuun ja vanhaan virsikirjaan perustuva hartauskirjallisuus oli Näähän mielestä ja on yhä vielä rukoilevaisten keskuudessa luotettavaa, vahvaa profeetallista sanaa, joka pimeässä valaisee kuin kynttilä. Niissä on heidän käsityksensä mukaan »parempi henki» kuin nykyajan uusissa kirjoissa ja käännöksissä. Näähän tiedetään keskustelleen asiasta m.m. arkkipiispa Johanssonin kanssa, mutta yksimielisyyteen ei oltu päästy. Arkkipiispa oli kertoman mukaan kehoittanut rukoilevaiskansaa muistamaan ensimmäistä käskyä ja varomaan, ettei vanhoista kirjoista tehdä epäjumalaa. Ei tiedetä, mitä rukoilevaisten silloinen johtaja oli tähän vastannut.¹⁴⁾

Joka tapauksessa Näähä piti parempana n.s. Johanssonin kristinoppia, hyväksytty v. 1893, kuin uusinta, nykyisin käytännössä olevaa, v. 1923 hyväksyttyä kristinoppia. Tämän tiedon olen saanut isältäni, maanviljelijä. I. J. Tunturilta (t 1942). Hän oli lähtiessään kirkolliskokoukseen v. 1923 keskusteluissa Näähän kanssa. Viimemainittu kysyi silloin häneltä: »Minkätähden Johanssonin kristinoppi vaihdetaan uuteen?» Isäni vastasi: »Valitetaan, että Johanssonin kristinoppi on vaikeatajuinen»; johon Näähä huomautti: »Vaikeatajuinen on raamattukin, pidä sinä kiinni 'Johanssonista'»! Mutta niin vain kävi, että tälläkään evästyksellä varustettuna ei isäni, joka kylläkin oli kristinoppivaliokunnassa, tietenkään yksin voinut estää uuden kristinopin hyväksymistä ja käytäntöönottamista.

¹³⁾ PUUKKO, Raamatun suomennokset, s. 7.

¹⁴⁾ KILPELÄINEN, m.t. s. 107.

Näähä oli tässä kysymyksessä sittenkin valistuneempi kuin monet muut rukoilevaiset, sillä yleensä ei heidän keskuudessaan ole hyväksytty »Johanssoniakaan», vaan sensijaan on luettu ja opetettu lapsille Svebiliuksen katekismusta. Nykyään vain aniharvat vanhemmat näin tekevät. Näiden jo mainittujen kirjojen, raamatun, virsikirjan ja »Svebiliuksen» lisäksi Näähän käyttämään hartauskirjallisuuteen kuuluivat mm.: »Siionin virret» ja »Halullisten sieluin hengelliset laulut», Lutherin kirkkopostilla, Huonepostilla ja Epistolapostilla, josta viimeainitusta Näähä »luki pääsiäispäivän tai uuden vuoden jälkeisen sunnuntain saarnan, kun tuli vieraitten kanssa opinkohdista puhe»¹⁵⁾ ja Nohrborgin postilla, jota Näähä sanoi »postillain postillaksi» ja jonka hän katsoi pitävän tarkan keskitien menemättä oikealle tai vasemmalle. Hän piti ihmeellisenä, että Anders Nohrborg jo niin nuorena — hän kuoli 40-vuotiaana — oli niin hyvin käsittänyt vanhurskauttamisopin.¹⁶⁾ Edelleen Arndtin, Wege-liuksen ja Hollaziuksen postillat sekä Scrivenin »Sielun aarre», josta Näähän mielipide oli, että henki ei ole siitä mennyt, vaikka siihen onkin otettu uuden virsikirjan värssyjä.¹⁷⁾

Rukoilevaisten käsitys vanhojen kirjojen arvosta on aiheuttanut ristiriitaa koulun ja rukoilevan kansan välille, joka ei tahtonut lähettää lapsiaan kouluun. Näähällä oli tässä asiassa selvä kanta. Hänen kerrotaan lausuneen: »Pantakoon kouluihin puhdas sana, niin kyllä koulut täytetään, mutta jos rikkaruohoa, ihmisviisaudella pilattua kirjallisuutta ensimmäisenä kylvetään lasten sydämeen, mistä sitten hyvää hedelmää voidaan odottaa.»¹⁸⁾

Tähän »rikkaruohojen» ryhmään kuuluvaksi Näähä katsoi m.m. aikoinaan kansakouluissa käytetyn Tuhkasen lukukirjan.

¹⁵⁾¹⁶⁾ Kertonut Maria Frangen — Näähä v. 1940.

¹⁷⁾ Kertonut M. Frangen — Näähä v. 1940.

¹⁸⁾ KILPELÄINEN, m.t. s. 107. KALLIO, m.t. s. 18.

Eräässä rovastintarkastuksessa Kiukaisten seurakunnassa tuli puhe tästä kirjasta. Näähän kerrotaan sanoneen silloin, että sille kirjalle olisi kaikkien sen käyttäjien tehtävä sen nimen mukaisesti. »Mitä vanhus tarkoittaa?», kysyi tarkastuksen pitäjää lääninrovasti K. E. Stenbäck tällöin. »No, kyllä kai joka talossa pesä on», vastasi Näähä. Hänen mielestään olisi Tuhkasen lukukirja pitänyt polttaa tuhaksi.¹⁹⁾

Rovasti Edvard Kaukovaara on kertonut, että hän muistaa Näähän suorastaan lausuneen sellaisen toivomuksen, että Jumala »lähettäisi tulensa taivaasta polttamaan kaikki kansakoulut».

Kun rukoilevan kansan valistuneimmat johtohenkilöt alkoivat puuhata omaa kristillistä kansanopistoa, joka sitten aloittikin toimintansa Eurajoella syksyllä 1926, lausui Näähä epäilyksensä aloitteen johdosta: »Kyllä maar sitten hyvä olisi, jos se opisto pysyisi vanhan sanan pohjalla, mutta se ei pysy.»²⁰⁾ Sillä pohjalla on tämä opisto kuitenkin jatkuvasti pidetty.²¹⁾

Niinkuin Näähä koko elämänsä ajan tahtoi pysyä »vanhan sanan» perustuksella, niin tahtoo myöskin rukoileva kansa yhä edelleen pitää siitä kiinni. Mitä syitä siihen on olemassa, siihen on jo aikaisemmin viitattu. Tarkoitan tuota yhä uudestaan esille tulevaa väitettä, että vanhoissa kirjoissa on »parempi henki» kuin uusissa. Uskotaan, että vanhan raamatun kääntäjät ja vanhan virsikirjan tekijät ovat olleet hurskaasti heräneitä miehiä, jotka tässä työssään ovat olleet Jumalan Hengen johtamina. Samaa ei katsota voitavan sanoa nykyisistä kirkollisten kirjojen uudistajista. Viimemainittujen kielenkäyttöä ja

¹⁹⁾ Kertonut lääninrovasti K. Kylänpää v. 1940.

²⁰⁾ Kertonut Maria Frangen — Näähä v. 1940.

²¹⁾ Nykyinen rukoilevaiskansa suurimmalta osalta hyväksyy sekä kansakoulun että kansanopiston työn.

sanontaa pidetään liiaksi siloiteltuna ja maallista kielenkäyttöä jäljittelevänä. Sensijaan »vanhan sanan» sanontatavat väitetään iskevämmiksi, herättävämmiksi ja siitä syystä varsinaisen herännäiskansan sydäntä lähellä pysyviksi.

Näihin henkilökohtaista laatua oleviin perusteluihin tulee lisäksi se hyvin ymmärrettävä syy, että kun rukoilevaisuuden piirissä nuoria tulee herätykseen heidät ohjataan vanhojen kirjojen käyttämiseen, joten he nuoresta pitäen tottuvat saamaan sielun ravintoa juuri niistä. Toiset oppivat jo lapsuudesta saakka pysymään esim. »Svebiliuksen» oppilaina. Kansakouluissa monet opettajat sallivat sitä lukevien pitää oman katekismuksensa.

Tässä lienevät mainittuina tärkeimmät syyt. Olihan yksinkertaisimmilla eräitä muitakin tietämättömyydestä johtuvia perusteluita, mutta niitä ei esim. Näähä hyväksynyt avarakatseisempana. Mutta »vanhassa opissa» hänkin tahtoi pysyä. Yhtenä syynä siihen hän esitti vielä seuraavan, tyttärensä Maria Frangen-Näähän kertoman syyn: »En voi luopua tästä opista senkään tähden, että olen jo kasteessa, kummien kautta, luvannut pysyä siinä ja Herran alttarin edessä uudistanut liittoni.»

Rukoilevan kansan vanhoillisuutta kirjakysymykseen nähden on enimmäkseen pidetty vain haitallisena ilmiönä. Ja myönnettävä on, että seurakuntatyössä siitä on koitunut monia selkauksia. Kuitenkin ovat jotkut kirkkomme papit ja maallikot rukoilevaisuuden ulkopuoleltakin nähneet tässä vanhoillisuudessa tarpeellisen jarrun monasti liiallisille uudistuspyrinnöille Suomen kirkon piirissä. Se on ollut kuin luterilaisen kansankirkkomme valvova omatunto siinä suhteessa, että on ainakin vaatinut tarkistamaan uudistuksista tehtyjä suunnitelmia ennen niiden toteuttamista.

4. *Suhde seurakuntaan.*

Isak Näähä oli koko elämänsä ajan harras ja vilpitön luterilaisen kansankirkkomme ystävä ja ahkera kirkossakävijä, kuten rukoilevaiset yleensä huolimatta jyrkästä kannastaan kirjakysymyksessä. Uuden virsi- ja käsikirjan tultua käytäntöön jotkut rukoilevaisista kyllä aikoivat jättää kirkossa käynnin, mutta Näähä vastusti ankarasti tällaista aikomusta muistuttaen mieliin oppi-isänsä Daniel Dahlborgin sanoja: »Kirkossa on käytävä niin kauan kuin se rakas 'Isä meidän' siellä luetaan.»²²⁾ Hän muisti ja noudatti myöskin apostolin sanoja Hebr. 10:25, jossa sanotaan (vanhan käännöksen mukaan): »ei antain ylön yhteistä seurakuntaa niinkuin muutamain tapa on —.» Näähällä olikin henkilökohtaisia rakkaita ystäviä papiston piirissä, nimittäin Kiukaisten seurakunnan kirkkoherra Edvard Ware, nykyinen Noormarkun kirkkoherra, lääninrovasti K. Kylänpää ja v. 1941 kuollut Eurajoen kappalainen, kirkkoherra Ilmo Kallio-Soukainen. Näähä piti suuressa arvossa sananpalvelijan, seurakunnan opettajan, virkaa. Sen viran kunnioittamista hän seurapuheissaankin teroitti.²³⁾ Papit ovat »Herran Sebaotin enkeleitä», jotka tekevät Jumalan palvelijoina sanan ja opin työtä sielujen autuuteen saattamiseksi. Tästä käsityskannasta johtuen Näähä kohteli kunnioituksella sielunpaimenia. Lääninrovasti Kylänpää on kertonut, että hän kerran huomautti Näähälle, miksi tämä sillä tavalla osoittaa arvonantoa nuoremalleen, jolloin tuo patriarkka selitykseksi vastasi: »En minä sinua sinun persoonasi vuoksi kunnioita, vaan sinun virkasi tähden.»

Papeilla on rukoilevaisuudessa ilmenevän käsityskannan

²²⁾ K. KALLIO, Vanhemman herännäisyyden vaiheista Länsisuomalaisen kansan keskuudessa, s. 21. KILPELÄINEN, m.t. s. 108.

²³⁾ Esim. T. TUNTURI, Anoville annetaan, s. 101.

mukaan »viran Pyhä Henki», josta johtuu, että heräämättömänkin papin toimittama sanan julistus ja sakramenttien käyttäminen voi olla siunaukseksi niistä osallisiksi tuleville. Toisaalta katsotaan sopivaksi, että heränneet, vanhat kristityt ojentavat, jos varsinkin nuori pappi tulee opettaneeksi harhauttavaa oppia sanankuulijoille. Keräämätön pappi voi myös kuulla heidän taholtaan, seuroissa tai »kanssapuheessa», isällisiä, sävyisyyden hengessä lausuttuja totuuden sanoja hurskaasti heräämisen tarpeellisuudesta.

Seurakunnan hoidossa olevia sakramenteja Näähä niinkään piti suuressa arvossa. Tyttärensä kertoman mukaan hän päivittäin kertaili kasteen asetussanoja. Seuroissa hän myöskin puhui kasteesta hyvin usein. Lisäksi hän teroitti: »Muistakaa, mitä me alttarin edessä olemme luvanneet». Ja tällainen puhe liikutti seurakuntaa.

Sakramenttien arvossapitämistä osoittaa vielä sekin, että seuroissa hyvin usein on käytetty erästä vanhan virsikirjan virttä (n:ro 346), jota Näähäkin toisinaan puheessaan lainasi:²⁴⁾ »Sanans kautt' terveellisen, Kasteen ja ehtoollisen, Pyhä Henki meit auttaa ja uskon meiss' vaikuttaa. Synnit anteeks' meill' antaa, Elämän armost' kantaa, O Herra Jumal' vielä Kuink' suuret lahjat suot meille.» (346: 5, 6.)

Ahkerasti Näähä muisti myös käydä Herran pyhällä Ehtoollisella niinkuin rukoilevaisten tapana on. Ohjeena pidetään Swebiliuksen katekismuksen opetusta: »Kuinka usein Herran Ehtoolliselle mentämän pitää? Vastaus: Ei ainoastaansa keran vuodessa, vaan usiammin, ja niin usein kuin omatunto lohduksensa ja vahvistuksensa vaatii.» (Kuudes Pääkappale 22. kysymys.)

²⁴⁾ Esim. T. TUNTURI, m.t. s. 76.

5. *Näähä ja nuoret.*

Rukoilevaisuuden piirissä ei tehdä nuorisotyötä siinä mielessä kuin mitä tällä sanalla nykyään ymmärretään. Mutta seuroissa on nuoria aina muistettu, sinne heitä on koetettu koota ja siellä heistä huolta pitää sydämellisillä esirukouksilla ja kehoituksilla. Seuraavista Näähän puheista otetuista ajatuksista ilmenee hänen suhteensa nuorisoon:

»Otetaan nyt sentähden vaarin me jokainen, nuoret ja vanhat, autuudestamme. Nuorista sen erittäin täytyy alkaa Jumalan seurakunnan parantamisen. Se on harvinaista, että vanhat enää tulevat herätykseen. Yhden ainoan tiedän elämässäni, joka oli minun ijälläni²⁵⁾ ja tuli herätykseen, mutta siellä oli yhteinen herätys silloin.. Mutta nuoria tiedän monia, jotka ovat tulleet herätykseen, että on lähempänä kasteen liittoa eli sydämet höllemmät eikä omaatuntoa ole vielä niin raskaasti nukuttanut eikä ole joutunut paatumuksen alle.»²⁶⁾ — »Eikös ole ihmeellistä, että kun meillä on tällaiset neuvot eikä ne ole harjoituksessa. Pankaa te nuoret ne harjoitukseen. Kyllä on niin, että vanhat ovat hidastuneet, mutta saattakaa te vanhat häpiään tässä asiassa.»²⁷⁾

»Mitä te ajattelette, te nuoret? Ajatteletko, että kyllä sitten ehtii, kun tulee niin vanhaksi kuin se mies on, vaikkas vielä vanhemmaksi eläisit?»²⁸⁾ — Minä sanon teille, veljet, yhden läksyn tässä Harolassa: Rukoilkaa näiden nuorten edestä täällä.»²⁹⁾

»Kenen on nuoriso, sen on tulevaisuus.» Tämä tunnettu to-

²⁵⁾ Näähä oli tähän aikaan (v. 1913) lähes 78 v. ikäinen.

²⁶⁾ TUNTURI, m.t. s. 10.

²⁷⁾ TUNTURI, m.t. s. 39.

²⁸⁾ TUNTURI, m.t. s. 48.

²⁹⁾ TUNTURI, m.t. s. 64.

tuus oli Näähällekin kirkkaasti selvinnyt. Siksi hän tahtoi nuoria Jumalan valtakuntaan parhaan kykynsä mukaan.

Nuorten suhdetta Jumalaan ja hänen sanaansa määrää huomattavasti se, millaisen hengellisen perinnön he ovat saaneet vanhemmiltaan. Rukoilevaisuuden piirissä tunnetaan hyvin sanat: »Suvuttain päästään taivaaseen ja suvuttain joudutaan helvettiin.» Kilpeläinen pitää näitä sanoja Näähän lausumina. Näähä itse eräässä puheessaan sanoo kuitenkin ne Kodisjoen Kaupin sanoiksi³⁰⁾ eikä Näähä niitä aivan oikeaan osuneina pidäkään omasta puolestaan. Hän nimittäin huomauttaa samassa yhteydessä: — »Kun Johanneksen nimestä oli kysymys, niin sanottiin, että isän nimi. Mutta hänen äitinsä sanoi: 'Ei suinkaan, vaan hän pitää kutsuttaman Johannes.' Ja he sanoivat hänelle: Ei ole ketään sinun sukukunnassasi, joka kutsutaan sillä nimellä. Olen huomannut muutamista Jumalan lapsista, että semmoisia heidän sukukunnassaan ei ole ollut, mutta on tullut sentään herätykseen. Kaikki ovat kutsutut, mutta harvat valitut.» Näähän tarkoitus hänen näin sanoessaan on varmaankin ollut, että joskin vanhempien jättämällä hengellisellä vaikutuksella on lapsiin nähden suuri merkitys, niin kuitenkin voi suruttomankin kodin nuori tulla herätykseen ja päästä taivaaseen. Ja samoin toisaalta jumalisten vanhempien lapset voivat paatua sanan alla ja joutua kadotukseen kaikesta hyvästä hengellisestä perinnöstä huolimatta.

6. *Elämän ehtoo.*

Kun Länsi-Suomen heränneitten kesäjuhlaa juhannuksen aikaan v. 1924 vietettiin Ulvilan kirkolla oli Näähä silloin 89-vuotiaana patriarkkana viimeistä kertaa näillä juhlilla mukana.

³⁰⁾ TUNTURI, m.t. s.s. 50, 86.

Hän piti silloin kolme hengellistä puhetta. Juhlien selostuksessa »Satakunnan Kansassa» kerrotaan hänen kolmannesta puheestaan tähän tapaan: — »Länsi-Suomen heränneiden kunnioitettu 89-vuotias johtaja Isak Näähä piti jäähyväispuheensa raamatunsanojen 'Minä halajan täältä eritä ja olla Kristuksen kanssa' johdosta, mainiten, että hän tuntee, ettei hän todennäköisesti enää ensi vuonna saa olla mukana heränneiden juhliissa. — Iäkkään patriakan harrasta jäähyväispuhetta kuunneltiin liikutetuin mielin.³¹⁾ — Tämän tilaisuuden mielialoista lausui kirkkoherra K. Kylänpää Näähän paarien ääressä: »Minä luulen, että moni toivoi sittenkin samaa kuin minäkin salaisesti: eikö taivaallinen Isä suone Sinun vielä olla ensi vuoteen, jolloin täytät 90 vuotta. Me tarvitsemme sinua. Mutta Herran tahto ei ollut niin. Ja Herra tekee kaikki hyvin.»³²⁾

Pari päivää ennen kuolemaansa kerrotaan Isak Näähän sanoneen m.m.: »Nyt olen valmis kuolemaan.»³³⁾ Ja kun kuolema sitten äkillisenä ja helppona tuli lokakuun 15 päivänä 1924, toteutuivat hänen aikaisemmin lausumansa sanat: »Kun kristitty tahtoo Kristuksen sanaa seurata, niin kuolema on niinkuin pehmeä vuode, johon nukkuu kaiketta pelvotta, sillä Jumalan sana rauhoittaa omaatuntoa, joka ei vapise kuoleman tullessa, vaan heillä on toivo iankaikkisesta autuudesta Kristuksen kautta ja on siinä sitten, että kuolema on oleva voitto.»³⁴⁾ Kun tämän kunnioitetun johtajan ja hengellisen isän maallinen maja sitten 26 päivänä lokakuuta 1924 siunattiin Kiukaisten kirkossa haudan lepoon kätkeväksi, seisoi rukoileva kansa tuhatlukuisena kunniavartiossa viimeistä rakkaudenpalvelusta tekevässä. Läsnaolleet ovat kertoneet, että »kansa itkullaan silloin

³¹⁾ »Satakunnan Kansa» 26/6 1924.

³²⁾ KALLIO, m.t. s. 7.

³³⁾ Kertonut Vihtori Tärkki Kiukaisista.

³⁴⁾ TUNTURI, m.t. s. 45.

täytti Kiukaisten avaran kirkon.»³⁵) Ylösnousemususkossa rakas vainaja sitten kätkeettiin Kiukaisten vanhan hautausmaan siunattuun multaan.

III. ISAK NÄÄHÄ SANANJULISTAJANA.

1. *Julistuksen luonne.*

Olisi ollut vaikeaa yksin muistitietoihin nojautumalla saada oikeaa käsitystä Isak Näähän julistuksesta. Mutta tähän tarkoitukseen onkin ollut käytettävissä kokoelma hänen seurapuheitaan, jotka Kiukaisten kirkkoherra Edvard Ware (kuollut 1923) on pikakirjoituksella merkinnyt muistiin. Tämän kokoelman löytyminen on tehnyt mahdolliseksi elämäkertakuvauksen laatimisen Isak Näähästä, sillä muuten se olisi jäänyt liian pinta-puoliseksi.

Tämän kirjoittaja on julkaissut Näähän seurapuheet v. 1939 kirjasena »Anoville annetaan» sekä laatinut siihen johdannon ja lyhyen kuvauksen Isak Näähän elämänvaiheista.

Yleisenä arvosteluna Näähästä puhujana voimme pitää oikeaan osuneena Kilpeläisen esittämää käsitystä: »Hän oli harvinaisen hyvä puhuja, jonka sanat tehosivat kuulijoihin.»³⁶)

Sisällykseltään hänen julistuksensa oli hyvin raamatullista, jopa siinä määrin, että hän usein esitti pitkiä jaksoja ulkomuistista raamatusta milloin Vanhasta, milloin Uudesta Testamentista. Omista kokemuksistaan hän ei yleensä kertonut eikä myöskään käyttänyt muuten kertomuksia. Syyksi siihen hänen kerrotaan eräässä seurapuheessa sanoneen: »En käytä kertomuksia, sillä jos niin tekisin, voisitte sanoa, että mitä se äijä

³⁵) KILPELÄINEN, m.t. s. 109.

³⁶) KILPELÄINEN, m.t. s. 104.

nyt höpisee, mutta kun minä puhun raamatun sanoja, niin ette voi sitä puhetta vastaan sanoa.»³⁷⁾ Raamatun ohella hän ammensi puheisiin sisällystä Lutherin ja Nohrborgin postilloista, Svebiliuksesta sekä »Akreniuksesta». Herättävä puoli oli julistuksessa etualalla. »Hän saarnasi ankarasti lakia suruttomille, selittäen, miten Jumalan pyhät käskyt on rikottu ja miten siitä seuraa rangaistus. Ennen kaikkea väärä oppi ja sen levittäjät saavat kovimman rangaistuksen. Hän teroitti taivaan ja helvetin välisen rajan jyrkkyyttä.» — »Näähän julistuksesta ei silti evankeliuminkaan lohduttavaa puolta puuttunut. Syn-tiensä tuntoon tulleita katuvia ihmisiä hän ymmärsi erinomaisen hyvin ja julisti heille armoa ja anteeksiantamusta Kristuksen ansion perustuksella.»³⁸⁾ Tämän lisäksi on yleisenä piirteenä hänen julistuksessaan mainittava, että hän väsymättä teroitti rukouksen suurta merkitystä. Siitä hänen tyttärensä Maria Frangen-Näähä kirjoittaa: »Hänen seurapuheensa sisälsivät enimmäkseen kehoitusta rukoukseen, jonka hän vahvasti luke-mattomilla lauseilla raamatusta Jumalan lupauksista. — Usein hän sanoi: »Älkää unohtako, kun menette seurasta kotia kohta rukoilla. Jos ette voi tehdä sitä julkisesti, niin tehkää kuitenkin salaisesti.»³⁹⁾ Todennäköistä on, että kehoitusta rukoilemi-seen on ollut jokseenkin jokaisessa Näähän pitämässä puheessa. Seuraavat pari lainausta monien muiden samantapaisten lau-suntojen joukosta ovat kuvaavia: »Se on ahdas kohta rukoilla toisten nähden.. Mutta, alkakaa, niin kuin Jeesus käski, kam-miossa, kyllä hän kuulee ja auttaa oikealla ajalla, ja jos hän vii-pyy, niin ei sen tähden saa lakata, kyllä hän sen vuoksi kuulee. Meillä on siellä katekismuksessa niin merkillinen kappale täs-säkin kohdassa: — Mikä meitä rukoukseen kehoittaman pitää?

³⁷⁾ Kertonut pastori P. A. Kiviniemi v. 1939.

³⁸⁾ KILPELÄINEN, m.t. s.s. 104, 105.

Ensin Jumalan käsky. Toiseksi: Hänen lupauksensa, että Hän meidän rukouksemme kuulla tahtoo; kolmanneksi: meidän oma tarpeemme; neljänneksi: rukouksen voima ja arvo. — Siinä on nyt, minkä pitäsi meitä velvoittaman siihen.»³⁹⁾ »Ja nyt sanotaan Raamatussa kolme kertaa, Joelin toisessa luvussa, Roomalaisten kymmenennessä ja Apostolien Tekojen toisessa luvussa: »Joka Herran nimeä avuksi huutaa, hän tulee autuaaksi. — Mikäs sitten puuttuu? Puuttuu harjoitus. Alku kaikella täytyy olla. Ja tehkää se nyt kohta, kun pääsette kotiin. Ja minä sanon, että jos nyt jää, jää ehkä ijäksi. Pyytäkää, ja kun olette sen löytäneet, kiittäkää, että sain kuulla, että Sinun tykönäsi vielä armo minullekin löytyy.»⁴¹⁾

Pyyntö- ja kiitosrukouksen ohella Näähä usein teroitti myös esirukouksen merkitystä. Niinpä k.o. puhekokoelmastakin lukija löytää ainakin toistakymmentä lausuntoa esirukouksesta.⁴²⁾ Selvitykseni siihen, keiden puolesta Näähä rukoili ja opetti rukoilemaan, on seuraava ote eräästä muistiinkirjoitetusta rukouksesta: »Herra Jeesus, ole kanssamme lupaukses jälkeen, koska olet näin monilukuisesti suonut meidän kokoon käydä, josta sinulle olkoon kiitos ja ylistys ————. Siunaa meidän hallitsijamme ja hänen neuvonantajiaan, siunaa esivaltaa ja isänmaatamme, siunaa sairaat, huojenna heidän kipujaan, siunaa leskiä ja orpolapsia, raskaita vaimoja ja synnyttäviä, matkamiehet maalla ja merellä, ja ole meidän turvamme ja tukemme elämässä, kuolemassa, ylösnousemisessa ja tuomiolla, ettemme sinä päivänä häpeään jäisi. Anna armos kaikille kristityille, siunaa meidän opettajiamme, jotka työtä tekevät tänä pahana aikana,

³⁹⁾ KALLIO, m.t. s. 18.

⁴⁰⁾ TUNTURI, m.t. s. 39.

⁴¹⁾ TUNTURI, m.t. s. 56.

⁴²⁾ TUNTURI, m.t. s.s. 33, 51, 57, 64, 69, 73, 84, 87, 90, 92, 96 ja 101.

kun täytyy valittaa profeetan kanssa: Herra, kuka uskoo meidän saarnamme?»⁴³⁾

2. *Ordo salutis (pelastusjärjestys) Näähän julistuksessa.*

Samoin kuin rukoilevaisuuden opinkäsityksessä yleensä Näähän puheissakin ilmenee selvästi autuuden järjestyksen asteikko. Varsinkin tässä suhteessa näkyy hänen suuressa arvossa pitämänsä Nohrborgin postillan opetusten vaikutus tuntuvana. Rukoilevaisuudessa kauttaaltaankin annetaan kristillisyyden opilliselle puolelle suuri merkitys. Siinä tuntuu vielä puhdasoppisuuden perintö. Opin puhtautta teroittaessaan Näähä on lausunut: »Suruttomista on toivoa, mutta niiden, jotka menevät vääriin oppeihin ja lahkoihin, on vaikea nousta, sillä vihollinen antaa sellaisten ihmisten olla rauhassa. Perkele ei näet välitä siitä, elääkö ihminen pahuudessa tai pyhydessä, kunhan ei vain ole totuudessa.»⁴⁴⁾

Tämän puhdasoppisuuden ohella ilmenee Näähän julistuksessa myöskin mystiikan, varsinkin kärsimys- ja morsiusmystiikan, piirteitä. Sellaiset ovat ominaisia rukoilevaisten käyttämille laulukirjoille »Siionin virsille» ja »Akreniukselle».⁴⁵⁾

Useita kertoja Näähän seurapuheista löytää mainintoja siitä järjestyksestä, jonka Jumala on asettanut autuuteen tulemistamme varten.⁴⁶⁾ Eräässä puheessaan hän luettelee »armon askeleina» seuraavat kohdat: herätys, valistus, katumus, usko, uusi syntyminen, lapseksi ottaminen, perilliseksi tuleminen, vanhurskaaksi tekeminen ja pyhitys. Tähän voimme vielä lisätä unio mystican.⁴⁷⁾

⁴³⁾ TUNTURI, m.t. s. 69.

⁴⁴⁾ KILPELÄINEN, m.t. s. 106.

⁴⁵⁾ KILPELÄINEN, m.t. s. 105.

⁴⁶⁾ Esim. s.s. 24, 32, 36, 59, 71, 76.

⁴⁷⁾ TUNTURI, m.t. s.s. 59, 70 s.

IV. P Ä Ä T Ö S .

Jos tämä tutkielma olisi kirjoitettu Näähän vielä eläessä, siitä olisi tullut täydellisempi esitys hänestä ja hänen opinkäsityksestään. Mutta käytettävissä olevan ainehiston perusteella voidaan suunnilleen selvittää, mikä oli tämän herännäisjohtajan käsitys autuudenasioista. Muutamien puheitten tarkat muistiinpanot antavat siitä selvän kuvan. Näin ei tosin voisi perustellusti väittää kaikkien hengellisten puhujien puheista. Oikean käsityksen saamiseksi puhujan opillisesta kannasta tarvitaan yleensä mahdollisimman monta puhetta tutkittavaksi. Mutta rukoilevaisuudessa on vallalla käsitys, että jokaisesta puheesta tulisi ilmetä armonjärjestys. Sitä odotetaan niin papeilta kuin maallikoilta. Ja viimeainitut enimmäkseen muistavat tämän »kirjoittamattoman lain». Voi melkein väittää, että jo yhdestä rukoilevaismaallikon puheesta pääsee jonkunlaiseen käsitykseen siitä kuinka hän on omaksunut vanhurskauttamisopin. Toisissa puheissa se ilmenee erikoisen selvästi. Tästä johtuen n.s. seurapuheet pyrkivät muodostumaan saman kaavan mukaisiksi. Vain parhaimmat herännäispuhujat kykenevät liikkumaan »väljemmillä vesillä». He voivat ottaa oudonkin tekstin, joskus he puhuvat teemankin johdolla. Ja onnistuvat siten välttämään kaavaan sidotun puhetyylin. Ja vaikka tarkoituksena olisi armonjärjestyksen esittäminen, se voidaan tuoda esiin tavanomaisista sanankäänteistä poikkeavassa puhetavassa.

Näähä kuului epäilemättä rukoilevaisuuden lahjakkaimpiin maallikkopuhujiin. Vaikka hän pitäytyi tarkasti omaksumiinsa raamatullisiin ja luterilaisiin käsitteisiin, hän silti puheissaan liikkui vapaasti uskonelämän eri aloilla. Varsinkin hänen erinomainen raamatuntuntemuksensa teki sen mahdolliseksi. Hänen ei tarvinnut ottaa puheensa aiheiksi vain joitakin harvoja raamatunkohtia. Eivätkä hänen puheensa yleensä olleet te-

maattisia, vaan laadultaan sielunhoidollisia, usein raamatunselitystä muistuttavia kehoituspuheita. Eräs yhä uudelleen esiintyvä asia hänen puheissaan on kehoitus ahkeraan rukoukseen, kuten aikaisemmin on sanottu. Kun mainitsemme vielä kerran nämä kaksi asiaa Näähän julistuksen sisällyksestä: tarakan pitäytymisen pelastusjärjestykseen sellaisena kuin se hänen käsityksensä mukaan esiintyy raamatussa ja Lutherin sekä Nohrborgin postilloissa, ynnä kehoituksen rukouksen jatkuvaan harjoittamiseen, olemme päätyneet tärkeimpiin kohtiin tämän herännäisjohtajan julistuksessa. Nämä kaksi piirrettä jäävät yleisvaikutelmassa selvimmin tuntumaan. Pysyessään tinkimättömän uskollisena näille omaksumilleen periaatteille sananjulistajana ja sielunhoitajana Näähällä oli ne ominaisuudet, jotka tuottivat hänelle hengellisen »isän» ja johtajan aseman Länsi-Suomen herännäiskansan keskuudessa.

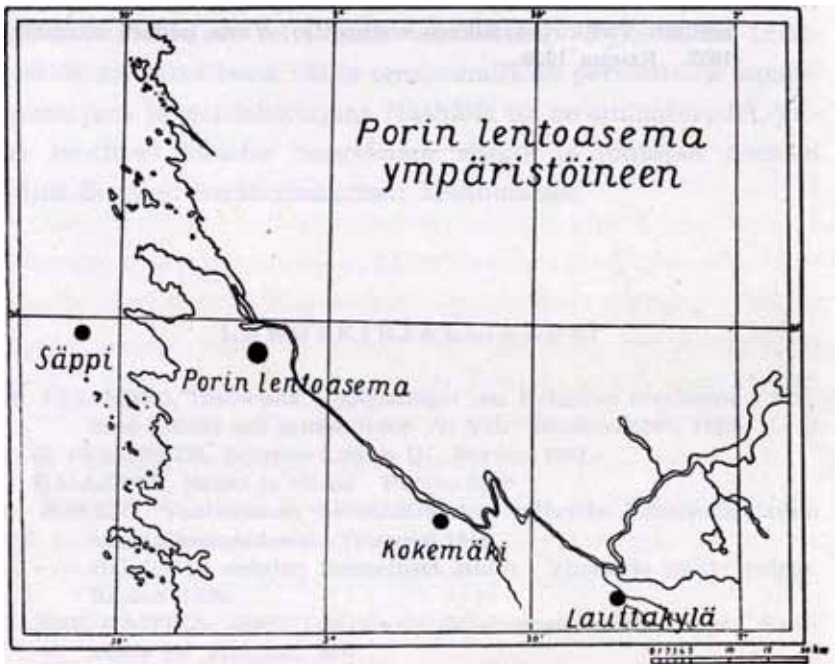
L Ä H D E K I R J A L L I S U U S :

- M. AKIANDER, *Historiska Upplysningar om Religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider* V, VII. Helsinki 1861, 1863.
- ELIS BERGROTH, *Suomen kirkko II*. Porvoo 1903.
- O. HALLESBY, *Henki ja elämä*. Porvoo 1939.
- K. HALLIO, *Vanhemman herännäisyyden vaiheista Länsisuomalaisen kansan keskuudessa*. Tampere 1915.
- » — *Halullisten sielujen Hengelliset laulut*. Yhdeksäs lisätty painos. Rauma 1934.
- AARNE KAITILA, *Matti Paavola ja Satakunnan herännäisyys*. Satakunta II. Helsinki 1907.
- ILMO KALLIO, *Isak Näähä*. Muistovihkonen. Rauma 1935.
- E. KILPELÄINEN, *Muuan herännäisjohtaja*. Sana ja kirkko. Helsinki 1937.
- Kotimaa. N:ot 48 ja 50 v. 1938.
- K. KYLÄNPÄÄ, *Länsi-Suomen herännäisyydestä vuoden 1800 seuduilla*. Kristikansan kalenteri v. 1927.
- A. NOHRBORG, *Langenneen Ihmisen Autuuden Järjestys*. Helsinki 1887.
- A. F. PUUKKO, *Raamatunsuomennokset*. Porvoo 1933.

- M. ROSENDAHL, Suomen herännäisyyden historia XIX vuosisadalla I. Oulu 1902.
- M. RUUTH, Abraham Achrenius I, II. Toinen, laajennettu painos. Porvoo 1922.
- Satakunnan Kansa 26. 6. 1924.
- A. J. SOVERI, Suomen uskonnollisten suuntien syntyhistoria I. Rukoilevaiset. Jyväskylä 1929.
- OLAU SVEBILIUS, Lutheruksen vähän katekismuksen yksinkertainen selitys kysymysten ja vastausten kautta. Suomentanut Daniel Juslenius. Rauma 1936.
- M. TARNA, Puhdasoppisuuden ajan osuus Länsi-Suomen rukoilevaisherännäisyyteen. (Pastoraalityö.)
- T. TUNTURI, Anoville annetaan. Rauma 1939.
- Vanha Suomalainen Virsikirja. Vuonna 1695 hyväksi katsotun ruotsinkielisen Virsikirjan jälkeen enännetty. Vasta uudesti ojennettu 1857. Rauma 1929.

Aili Nurminen

Porin lentoaseman tuuliolot sekä näky- väisyys ja sumu.



1. Porin lentoasema ympäristöineen.

Porin-lentoasema sijaitsee Länsi-Suomessa 10 km Pohjanlahdesta ja 3 km etelään Porin kaupungista (kuva 1). Sen maantieteellinen asema on $61^{\circ} 27' 45''$ N, $21^{\circ} 47' 21''$ E ja korkeus merenpinnasta 10 m. Ympäristö on alavaa maata. Kokemäen-

joki virtaa kentän itäpuolitse haarautuen Porin kaupungin kohdalla viiteen uomaan ja laskee luoteissuuntaan Pohjanlahteen. Joen ympärillä on pelto- ja niittymaata aina 4—7 km:n päähän kentältä, josta metsä alkaa, jotavastoin länsipuolella metsä ulottuu kenttään saakka. Pohjois- ja koillispuolella on kaupunki tehdasalueineen. Korkein tehtaanpiippu on vähän yli 100 m kentän pinnasta lukien.

Havaintoja on tehty joka tunti klo 6:sta 21:een heinäkuun 1 p:stä v. 1941 alkaen elokuun loppuun v. 1944. Joulukuun alusta v. 1944 vuoden 1945 loppuun on havaintoja tehty vain joka kolmas tunti klo 6:sta klo 21:een. Vuosina 1943—44 on lisäksi tehty yöhavaintoja.

Tuuliolot.

Taulukossa 1 ja kuvassa 2 on esitettyinä vuodenaikojen ja koko vuoden tuuliruusut. Tuulet, huomioonottaen myös tuulenvoima Beauf:ssa, on ilmoitettu prosentteina kaikista tuulista. Länsi- ja eteläkomponentit, W ja S, sekä resultantti R on laskettu Lambertin kaavalla¹⁾. Resultantin suunta *cp* luetaan positiivisena etelästä länteen ja negatiivisena etelästä itään.

Näille seuduille ominainen yleinen lounainen ilmavirtaus käy ilmi vuoden ja syksyn tuuliruusuissa (vrt.²⁾); tämä johtuu ilmanpaineen jakaantumisesta Pohjois-Euroopassa. Mutta lisäksi tulee näkyviin myös sekundäärinen topografiasta johtuva tuulen jakaantuminen muina vuodenaikoina. Kun talvella on meri lämpöisempi kuin maa, muodostuu sekundäärinen matalapaine Pohjanlahdelle. Ilmanpaineen gradientti on tällöin suuri

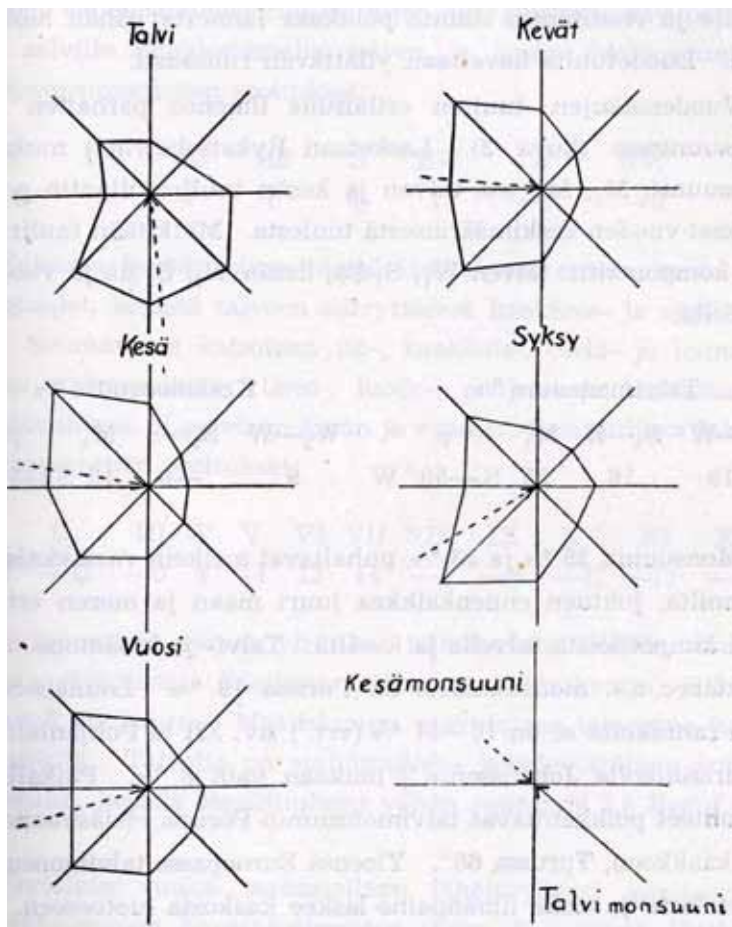
¹⁾ R. SÜRING. Leitfaden der Meteorologie, Leipzig 1927, siv. 180—181.

²⁾ AILI NURMINEN. Die Windverhältnisse in den SW-Schären von Finnland und auf dem Alandsmeer, Helsinki 1939, Suomalaisen Tie-deakatemian Toimituksia, Sarja A. Nid. LII, N:o 3, siv. 32.

Taulukko 1.
Pintatuuli Porin lentokenttällä
(%:na kaikista tuulista)
(klo 6—21)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	W komp.	S komp.	R	
Talvi	8	7	13	17	18	18	7	12	—2	21	21	S —5° W
Kevät.	13	8	7	7	12	18	15	20	24	—3	24	S 97° W
Kesä	13	7	6	8	12	16	16	22	26	—4	26	S 99° W
Syksy.	9	8	9	9	15	22	12	16	18	11	21	S 59° W
Vuosi	11	7	9	10	14	18	13	18	17	5	18	S 74° W

Porin lentoasema



2. Porin lentokentän vuodenaikojen ja koko vuoden tuuliruusut.

kaakosta luoteeseen, jolloin tuuli maapallon pyörimisliikkeestä johtuvan poikkeuttavan Coriolis-voiman vaikutuksesta puhaltaa melkein etelästä. Keväällä tasoittuvat maan ja meren lämpötilat ja jo huhti—toukokuusta lähtien meri on kylmempi kuin

maa. Ilmanpaine on nyt merellä hieman korkeampi kuin mantereella, joten tuuli puhaltaa sekä keväällä että kesällä mereltä maalle ja resultantin suunta poikkeaa lännestä vähän luoteeseen. Luodetuulia havaitaan yllättävän runsaasti.

Vuodenaikojen tuulten erilaisuus ilmenee parhaiten n.s. monsuuneissa (kuva 2). Lasketaan Rykatschewin³⁾ mukaan monsuunit, M_1 , M_2 , s.o. talven ja kesän tuuliresultantin poikkeukset vuoden keskimääräisestä tuulesta. Merkitään tuuliruisun komponentit: talven W_1 , S_1 :llä, kesän W_2 , S_2 :llä ja vuoden W , S :llä.

Talvimonsuuni			%	Kesämonsuuni			%
$W_1 - W$	$S_1 - S$	M_1		$W_2 - W$	$S_2 - S$	M_2	
—19	16	25	$S - 50^\circ W$	9	—9	13	$S 135^\circ W$

Monsuunit, 25 % ja 13 %, puhaltavat melkein vastakkaisilta suunnilta, johtuen ennenkaikkea juuri maan ja meren erilaisista lämpötiloista talvella ja kesällä. Talvi- ja kesämonsuunin keskiarvo n.s. monsuuniaste on Porissa 19 %. Lounais-Suomen rannikolla se on 10—11 % (vrt.³⁾ siv. 35) ja Pohjanlahden länsirannikolla Johanssonin⁴⁾ mukaan vain 8 %. Paikalliset olosuhteet poikkeuttavat talvimonsuunin Porissa eteläsuunnasta 50° kaakkoon, Turussa 66° . Yleensä Euroopassa talvimonsuuni on etelästä⁵⁾, koska ilmanpaine laskee kaakosta luoteeseen.

³⁾ M. RYKATSCHEW. Die Vertheilung der Winde über dem Baltischen Meere. Rep. Met. Bd. VI, N:o 7, St. Petersburg 1879 siv. 11.

⁴⁾ OSC. V. JOHANSSON. Vindförhållandena in Fennoskandia. Monsunföreteelser eller Vinter- och sommarvindar. Terra 1915 Helsingfors.

⁵⁾ GEERT. ROEDIGER. Der Europäische Monsun. Spezialarbeiten aus dem Geophysikalischen Institut. Leipzig 1929, Band IV Heft 3.

Porin lentokentällä on siis kaakkoistuuli talvelle luonteenomainen, luodetuuli kesälle. Muitten tuulensuuntien osuus näitten vuodenaikojen tuuliruusujen syntymisessä käy parhaiten selville muodostamalla talven ja kesän tuulensuuntien lukuisuus-prosenttien eroitukset:

N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
—2	0	4	7	6	1	—7	—9	0

Talvesta kesään siirryttäessä lisääntyvät eniten luode- ja länsituulet, kesästä talveen siirryttäessä kaakkois- ja etelätuulet. Seuraavassa katsotaan itä-, kaakkois-, etelä- ja lounaistuulia »talvituuliksi»; länsi-, luode-, pohjois- ja koillistuulia »kesätuuliksi». Lasketaan kesän ja vuoden »kesätuulien» lukuisuusprosenttien eroitukset:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
—13	—15	—0	8	14	12	14	—3	—6	—4	—11	—10

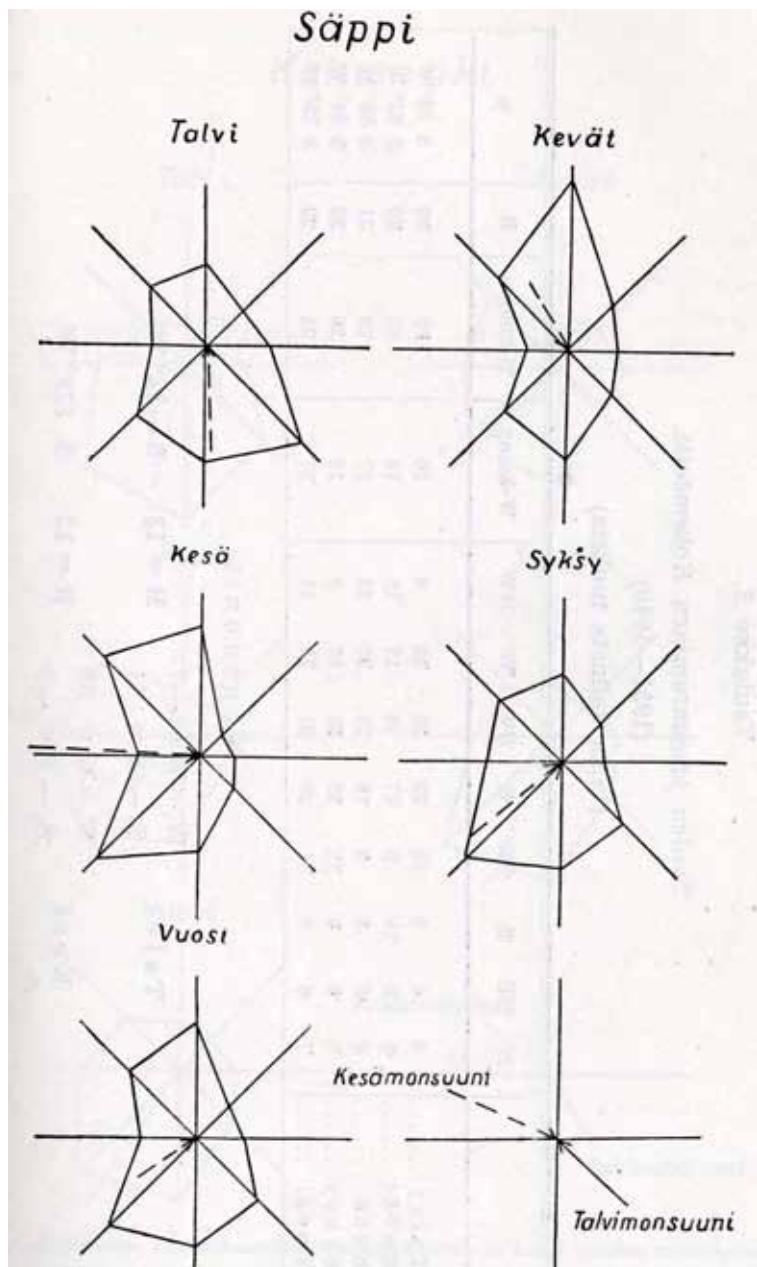
»Kesätuulet» saavat ylivallan huhtikuusta lähtien, »talvituulet» elokuusta. Edelliset vallitsevat 4 kuukautta, jälkimmäiset 7 kuukautta. Maaliskuussa saavutetaan tasapaino tuulten välillä. Talvella on »talvituulten» keskimääräinen voima 2,6 Beauf., kesällä »kesätuulten» vähän suurempi 2,8 Beauf.

Vertailun vuoksi tarkastellaan läheisyydessä sijaitsevien havaintoasemien havaintoaineistoa (kuva 1). Niistä läntisin, *Säpin majakka*, 61° 29' N, 21° 21' E, sijaitsee Pohjanlahden pienellä saarella 25 km:n päässä länteen Porin lentokentältä. *Kokemäki*, 60° 17' N, 22° 14' E, on 32 km kaakkoon ja Kokemäenjoen lisäjoen Loimijoen varrella sijaitseva *Lauttakylä*, 61° 17' N, 22° 43' E, 60 km kaakkoon Porista. Asemien korkeudet merenpinnasta ovat: Säpin 4 m, Kokemäen 38 m, Lauttakylän n. 48 m.

	N	NE	E	SE	s	sw	W	NW	W komp.	S komp.	R	
Talvi	12	7	9	20	17	15	8	12	—1	16	16	S —3° W
Kevät		9	7	9	16	13	6	15	6	10	12	S 149° W
Kesä	19	4	5	7	14	22	9	20	26	—1	26	S 92° W
Syksy	13	8	6	13	16	20	11	13	13	11	17	S 50° W
Vuosi	17	7	7	13	16	18	8	14	9	6	11	S 56° W

Monsuunit

	Wi—W = —10	
Talvi	51 — S = +10	R = 14 S —45° W
Kesä	5 ₂ —S = —7	R = 18 S 113° W

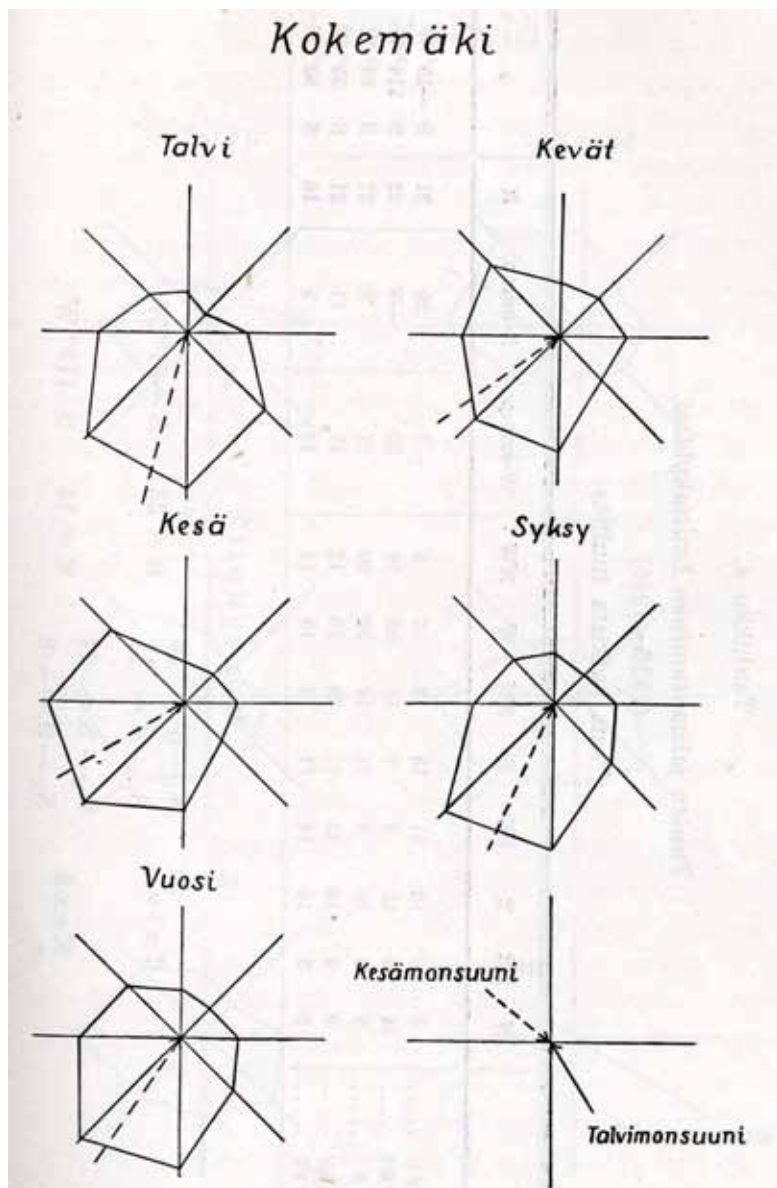


Säpin havaintoaseman vuodenaikojen ja koko vuoden tuuliruusut.

Taulukko 3.
Tuulen jakaantuminen Kokemäellä.
(1931—1940)
(%:na kaikista tuulista)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	W komp.	S komp.	R	
Talvi	6	4	9	16	23	21	13	8	10	35	36	S 16°W
Kevät	0	8	10	9	17	18	15	15	16	12	20	S 53°W
Kesä	6	6	8	8	16	21	20	15	27	16	31	S 55°W
Syksy	7	6	9	12	22	23	12	9	13	29	32	S 24°W
Vuosi	7	6	9	11	20	21	15	11	17	24	29	S 35°W

Monsuunit			
Talvi	$W_1 - W = -7$	$R = 13$	$S - 32^\circ W$
	$S_1 - S = 11$		
Kesä	$W_2 - W = 10$	$R = 13$	$S 129^\circ W$
	$S_2 - S = -8$		



4. Kokemäen havaintoaseman vuodenaikojen ja koko vuoden tuuliriisuut.

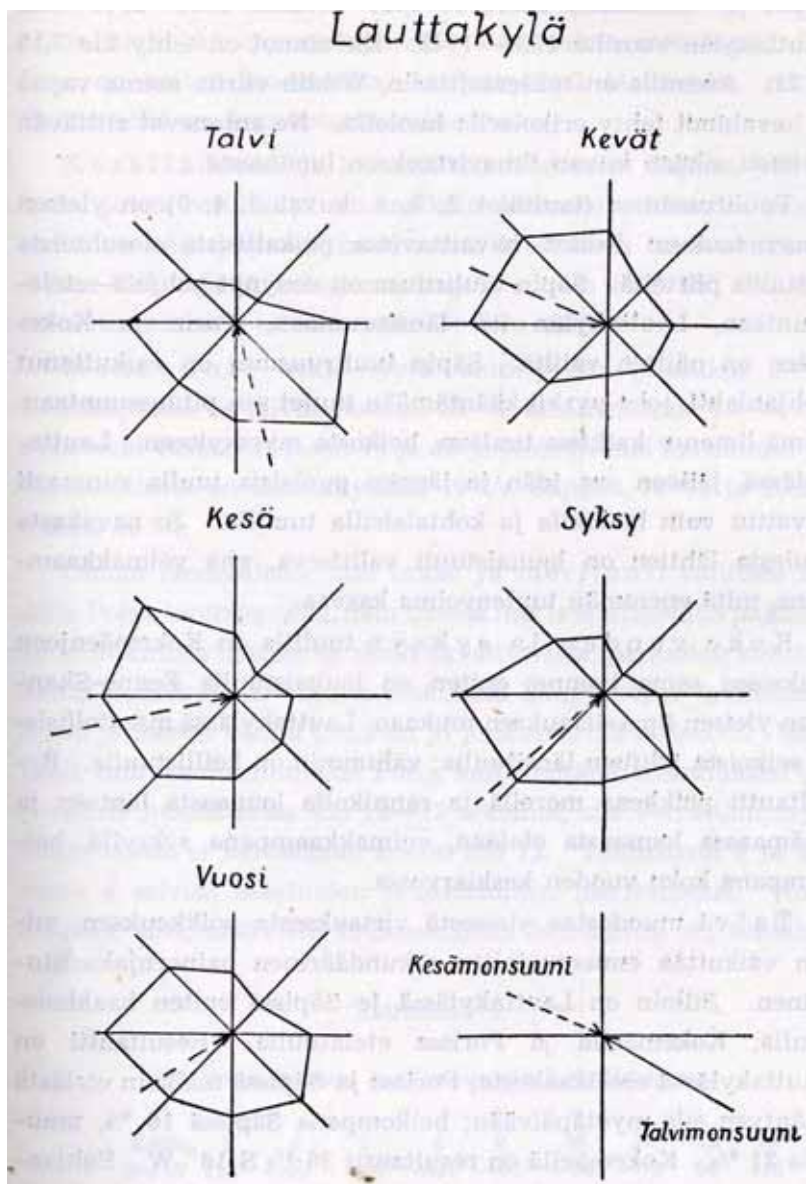
Taulukko 4.

Tuulen jakaantuminen Lauttakylässä.

(1936—1945)

(^o/o:na kaikista tuulista)

	N	NE	E	SE	s	sw	W	NW	W komp.	S komp.	R	
Talvi	6	6	18	21	13	12	16	8	—7	20	21	S —19°W
Kevät	14	6	12	9	7	13	20	19	20	—9	22	S 114°W
Kesä	9	4	10	9	11	17	20	20	27	3	27	S 84°W
Syksy	9	5	10	15	11	18	20	12	17	13	21	S 53°W
Vuosi	9	5	13	14	11	15	19	14	13	9	16	S 55°W



5. *Lauttakylän havaintoaseman vuodenaikojen ja koko vuoden tuuliriisuus.*

Säpin ja Kokemäen aineistot ovat vuosilta 1931—1940 sekä Lauttakylän vuosilta 1936—1945. Havainnot on tehty klo 7,15 ja 21. Asemilla on tuulenmittarin, Wildin viirin, asema vapaa ja havainnot tehty erikoisella huolella. Ne antanevat riittävän tarkasti oikean kuvan ilmavirtauksen luonteesta.

Tuuliruuksissa (taulukot 2, 3, 4, kuvat 3, 4, 5) on yleisen ilmavirtauksen lisäksi havaittavissa paikallisista olosuhteista johtuvia piirteitä. Säpin tuuliruuksu on venynyt pohjois—eteläsuuntaan, Lauttakylän itä—länsisuuntaan, Porin ja Kokemäen on näitten väliltä. Säpin tuuliruuksuun on vaikuttanut Pohjanlahti, joka pyrkii kääntämään tuulet sen pituussuuntaan. Tämä ilmenee kaikissa tuulissa, heikosta myrskyiseen. Lauttakylässä jälleen on idän ja lännen puoleisia tuulia runsaasti havaittu vain heikoilla ja kohtalaisilla tuulilla. Jo navakasta tuulesta lähtien on lounaistuuli vallitseva, yhä voimakkaampana, mitä enemmän tuulenvoima kasvaa.

Koko vuoden ja syksyn tuulilla on Kokemäenjoen laaksossa sama luonne: eniten on lounaistuulia Fenno-Skandian yleisen ilmavirtauksen mukaan, Lauttakylässä maastollisista seikoista johtuen länsituulia; vähimmin on koillistuulia. Resultantti poikkeaa merellä ja rannikolla lounaasta länteen ja sisämaassa lounaasta etelään, voimakkaampana syksyllä, heikompana koko vuoden keskiarvossa.

Talvi muodostaa yleisestä virtauksesta poikkeuksen, mihin vaikuttaa ennenmainittu sekundäärinen paineenjakaantuminen. Silloin on Lauttakylässä ja Säpissä eniten kaakkoistuulia, Kokemäellä ja Porissa etelätuulia. Resultantti on Lauttakylässä eteläkaakosta, Porissa ja Säpissä melkein etelästä kääntyen siis myötäpäivään; heikompana Säpissä 16 %, muualla 21 %. Kokemäellä on resultantti 36 % S 16° W. Pohjanlahden vaikutuksesta on länsituulia merellä ja rannikolla vähän, mutta jo Kokemäellä runsaammin ja eniten Lauttakylässä.

Keväällä vallitsee Säpissä ylivoimaisesti pohjoistuuli, sitten tuuli kääntyy vastapäivään sisämaahan mentäessä; Porissa on eniten luodetuulia, Lauttakylässä länsituulia, mutta Kokemäellä on lounaistuuli vallitseva.

Kesällä luode- ja lounaistuuli taistelevat Säpissä ylivalasta, joten resultantti on melkein lännestä. Muualla resultantti on kääntynyt vähän lännestä luoteeseen tai lounaaseen, eniten Kokemäellä, missä resultantin suunta on S 55° W. Resultantin suuruus vaihtelee 26—31 %:n välillä.

Monsuunit ovat hyvin kehittyneitä (taulukot 2—4), Lauttakylässä on talvimonsuuni 23 %, kesämonsuuni 15 %, Säpissä ovat vastaavat luvut 14 ja 18 ja Kokemäellä molemmat 13. Monsuuniaste on Lauttakylässä 19 %, Säpissä 16 % ja Kokemäellä 13 %.

Onhan luonnollista, että maa- ja merituuli vallitsee kesällä Porin lentokentällä, näin lähellä merta sijaitsevalla paikalla. Jo huhtikuusta lähtien on ilmiö havaittavissa, parhaiten kehittyneenä heinäkuussa. Mutta elokuussa lämpötilojen tasoittuessa maan ja meren välillä ilmiö on jo jonkinverran epäselvä. Maatuuli vaihtuu merituuleksi Porin lentokentällä kokemuksen perusteella heinäkuussa klo 12—13 aikoihin, siis verrattain myöhään, mutta ei kertaakaan ennen klo 12. Taulukosta 5 ja kuvasta 6 selviää maatuulen muuttuminen merituuleksi, Nuoli osoittaa keskimääräistä tuulensuuntaa heinäkuun eri tunteina.

Taulukko 5.

		<i>Keskimääräinen</i>		<i>tuulensuunta</i>		<i>heinäkuussa.</i>			
Kello	3	6	7	8	9	10	11	12	13
S	W	125°	—90°	—107°	—97°	—92°	—50°	—72°	64° 113°
Kello	14	15	16	17	18	19	20	21	22
S	W	121°	115°	124°	119°	118°	125°	118°	121° 127°



6. Heinäkuun tuuli Porin lentokentällä.

Kuvioon on nuolet piirretty samankokoisina. Klo 3 ja 22 keskimääräiset tuulensuunnat ovat vain 3 vuoden ajalta. Merituuli puhaltaa klo 13:sta lähtien aamuyöhön saakka, kunnes tuuli tyynyy ja muuttuu maatuuleksi klo 3:n jälkeen. Merituulen vallitsemisaikoina on tyvenien lukumäärä pieni, maatuulten verrattain huomattava. Tyvenien keskimääräinen lukumäärä heinäkuun eri tunteina selviää seuraavasta taulukosta:

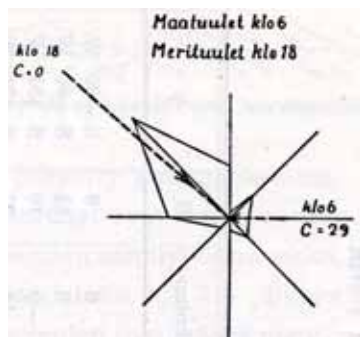
Kello	3	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
Tyvenien lukum.	13	14	14	10	7	5	4	2	1	2	2	2	1	0	0	1	3	3

Heinäkuussa on keskimäärin 9 päivää, jolloin maa- ja merituuli on täysin kehittynyt. Tuulten jakaantumista tällaisina päivinä esittää taulukko 6, jonka mukaan ei tuuli aamulla klo 6 kertaakaan puhalla meren puolelta, s.o. pohjois—eteläsuunnan länsipuolelta; tuulten verrattain pieni resultantti 9 on idästä; tyvenien lukumäärä, 29, on suurimmillaan (kuva 7). Kolme tuntia myöhemmin maatuulet vallitsevat edelleen ja ovat vähän voimistuneet; resultantti on jatkuvasti idästä. Mutta oireita on jo merituulten syntymiseen: alkaa esiintyä lounais- ja luode- tuulia ja tyvenien lukumäärä on pienentynyt 19:ään. Puolenpäivän tienoissa meren puolelta puhaltavat tuulet saavat ylivallan, resultantti on melkein pohjoisluoteesta. Tyvenien lukumäärä on pienentynyt kuudennekseen varhaisaamun määrästä. Seuraavina tunteina maan puoleiset tuulet vähenevät, meren puoleiset lisääntyvät. Tyveniä on vähän. Puhtaimpana merituuli esiintyy myöhään, vasta klo 18. Silloin on havaittu vain länsi-, luode- ja pohjoistuulia, lisäksi 2 kertaa lounaistuulia. Tyveniä ei ole kertaakaan ollut. Luodetuulet ovat siinä määrin

Taulukko 6.

*Tuulten jakaantuminen maa- ja merituulen vallitessa Porin
lentokentällä heinäkuussa.*
(Luvut ilmoittavat keskimääräistä lukumäärää)

Klo	N	NE	E	SE	s	sw	W	NW	C	W komp.	S komp.	R	
6	1	5	3	4	2	0	0	0	29	—9	0	9	S —90° W
9	3	6	5	6	3	1	0	1	19	—12	0	12	S —90° W
12	7	4	3	4	4	2	5	10	5	5	—9	10	S 151° W
15	7	1	1	1	0	0	14	17	3	24	—19	31	S 128° W
18	9	0	0	0	0	2	10	23	0	28	—24	37	S 131° W
20	7	1	1	0	0	1	10	23	1	25	—23	34	S 133° W



7. Heinäkuun maatuulien (klo 6) ja merituulien (klo 18) resultantit Porin lentokentällä.

lisääntyneet, että syntyy päivän suurin resultantti 37. Sen suunta on melkein luoteesta (kuva 7). Senjälkeen resultantti alkaa heiketä.*)

Maatuulten keskimääräinen voima on 1,5 Beauf., merituulten 2,2 Beauf. Merituuli ulottuu lentäjien tiedoitusten mukaan heinäkuussa 300—500 metriin, muutamia kertoja aina 800 metriin saakka.

Tyven iä on, jos yöhavaintoja ei oteta lukuun, eniten klo 7 aamulla ja klo 21 illalla, molempina kellonaikoina keskimäärin 79 kertaa vuodessa; päivällä on klo 15 vain 19 kertaa eli 24 % aamulla tai illalla havaitusta määrästä. Aamulla on tyven iä eniten heinäkuussa, 14 kertaa; illalla eniten elokuussa 12 kertaa. Päivällä on tyvenien lukumäärä pieni, eniten joulukuussa 5, kesäkuussa ei kertaakaan. Jotta saataisiin selville, millä todennäköisyydellä aamulla vallinnut tyven vielä jatkuu keskipäivällä, muodostetaan suhde päivätyvenet : aamutyvenet ja kerrotaan 100:11a. Joulukuussa on tämä prosenttiluku 70, marraskuussa 67. Muihin kuukausiin nähden todennäköisyys vaih-

*) Maa- ja merituulten haitat tuntee työväki, joka aamulla saapuu polkupyörällä kaupunkiin länsipuolella sijaitsevalta maaseudulta ja ilta-puolella palaa takaisin ja saa molemmilla kerroilla vastatuulen osakseen.

telee 28—0 %. Siis vain marras- ja joulukuussa aamulla vallinnut tyven usein jatkuu vielä keskipäivälläkin ja säännöllisesti silloin vallitsevissa korkeapaineissa.

Myrskytuulia, jolloin tuulenvoima on > 7 Beuf., on Porissa vähän. Koska aineisto on vain 5 vuodelta, on seuraavassa jonkinlaisen yleiskatsauksen saamiseksi luettu myrskytuuliksi vielä 6 Beaufin vahvuiset tuulet. Allaolevan taulukon mukaan, missä myrskyjen lukumäärä eri tuulilla on lausuttu %:na kaikista myrskyistä, saapuvat useimmat myrskyt lounaistuulella 27 %, sitten luodetuulella 22 %, edelliset useimmiten syksyllä, jälkimmäiset keväällä. Koillisen ja kaakon välisillä tuulilla on myrskyjä yhteensä vain 12 %. Rannikon estävä vaikutus tulee esiin siinä, että pohjoistuulella on myrskyjä havaittu vain 11 %. Tuulten resultantti on suuri, 41 %, ja on lännestä.

Myrskyt Porin lentoasemalla

(%)

N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	W-komp.	S-komp.	R
11	3	4	5	12	27	16	22	41	6	41 S 82° W

Merellä rannikon läheisyydessä on Säpissä vuosien 1924—1940 havaintojen mukaan eniten myrskyjä, jolloin tuulenvoima on > 7 Beauf., viereisen taulukon mukaan luode- ja pohjoistuulilla, 26 % kummallakin, lounaistuulella on 19 %. Pohjoistuulet pääsevät Säpissä vapaasti puhaltamaan, mistä johtuu myrskyjen suuri lukumäärä näillä tuulilla. Myös Ahvenanmerellä myrskyt tulevat samoilta suunnilta (vrt.³) siv. 84). Koillisen ja kaakon välisillä tuulilla on myrskyjä yhteensä vain 9 %. Resultantti on sama kuin Porissa 41 % ja on länsiluoteesta. Säpissä on myrskyjä eniten loka- ja joulukuussa, sitten tammikuussa, vähiten kesä- ja heinäkuussa.

Sisämaassa lounaistuuli tuo useimmat myrskyt 32 %, toisella sijalla on pohjoistuuli 19 %.

Säpin myrskyt.

(%)

N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	W-komp.	S-komp.	R
26	5	1	3	10	19	10	26	35	—22	41 S 122° W

Näkyväisyys ja sumu.

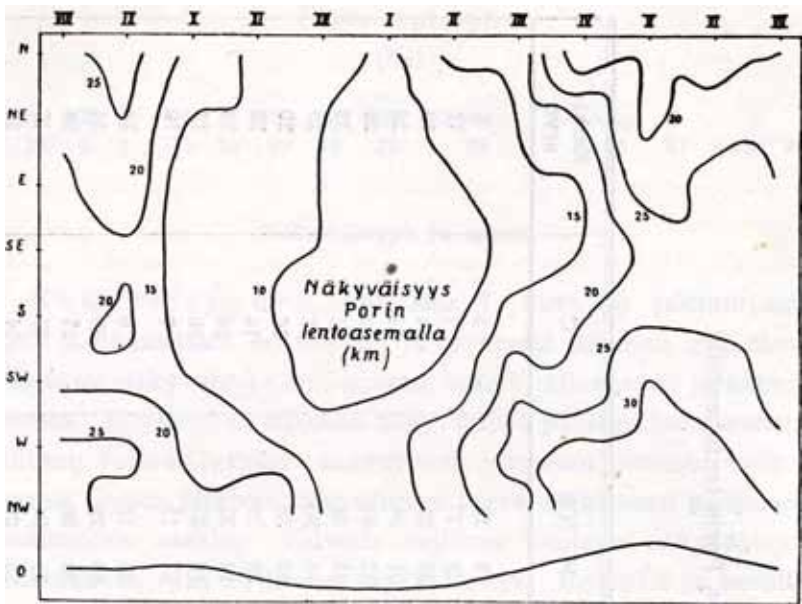
Näkyvyyden (taulukko 7, kuva 8) jakaantumisesta kuukausittain eri tuulilla ja tyvenellä ilmenee, että tammi-kuussa näkyväisyys on huonoin, sitten joulukuussa ja helmikuussa. Isopleettien mukaan näkyväisyys paranee helmikuusta lähtien varsin jyrkästi saavuttaen ylimmän arvonsa touku-kuussa, jonka jälkeen näkyväisyys verraten hitaasti huononee lokakuuhun saakka. Talvella vallitsee huonoin näkyväisyys, keskimäärin vain 10 km, syksyllä 17 km. Keväällä ja kesällä tulee näkyvyyden keskiarvo samaksi, 24 km. Vuoden keskimääräinen näkyväisyys on 19 km.

Pääasiallinen syy näkyvyyden jakaantumiseen on ilmassojen vaihtelu. Eteläisiltä ilmansuunnilta tulevat lämpimät merelliset samoin kuin trooppiset ilmassat tuovat sameaa ilmaa. Näkyväisyys on huonoin kaakkoistuulilla. Kylmä pohjoinen ilma, joka saapuu lännen ja pohjoisen välisillä tuulilla, aiheuttaa kuulakasta säätä. Keväällä, useimmiten maaliskuussa, vaikuttaa länsi- ja luode-tuulilla lisäksi usein föhniliö.

Syksyn puolelta talvea lähestyttäessä on näkyväisyys huonoin etelä- ja lounaistuulilla, jota vastoin kevättä lähestyttäessä itä- ja kaakkoistuulilla. Tähän vaikuttanee syksyllä ja talvella vallitseva eteläinen ja lounainen ilmavirtaus, joka kosteutta tuovana pitää ilman sameana. Matalien kulkureitti alkaa silloin lisäksi suuntautua lännestä yli Kölin itään aiheuttaen näitä tuulia. Taasen keväällä helmi—maaliskuulla kaakkoistuulet huonontavat näkyvyyden silloin vallitsevissa korkeapaineissa

Taulukko 7.
Näkyvyyssyiden jakaantuminen Porin lentokentällä.
(km)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C	Keski- arvo
Tammikuu ...	9	7	7	6	7	9	13	12	5	8
Helmikuu —	16	12	9	8	9	11	19	17	7	11
, Maaliskuu	16	15	13	11	17	23	28	23	14	19
Huhtikuu	34	21	15	15	20	21	31	34	21	26
^Toukokuu —	31	31	28	21	24	30	32	31	27	29
Kesäkuu	32	28	23	23	23	28	31	34	22	28
Heinäkuu ...	30	26	25	22	22	22	26	30	17	25
Elokuu	24	21	19	16	18	19	26	26	14	20
Syyskuu.	27	25	24	19	21	19	26	24	14	22
Lokakuu.	18	15	11	11	13	15	19	22	16	16
Marraskuu ...	14	14	12	11	11	13	16	27	10	13
joulukuu —	12	10	10	10	8	8	13	15	7	10
Talvi	12	9	9	8	8	9	15	15	6	10
Kevät.	27	23	22	15	20	25	30	29	20	24
Kesä.	29	25	23	20	20	23	28	30	17	24
Syksy	21	17	15	13	15	16	21	24	13	17
Vuosi	24	19	16	13	15	18	25	26	14	19



8. Näkyväisyys Porin lentokentällä.

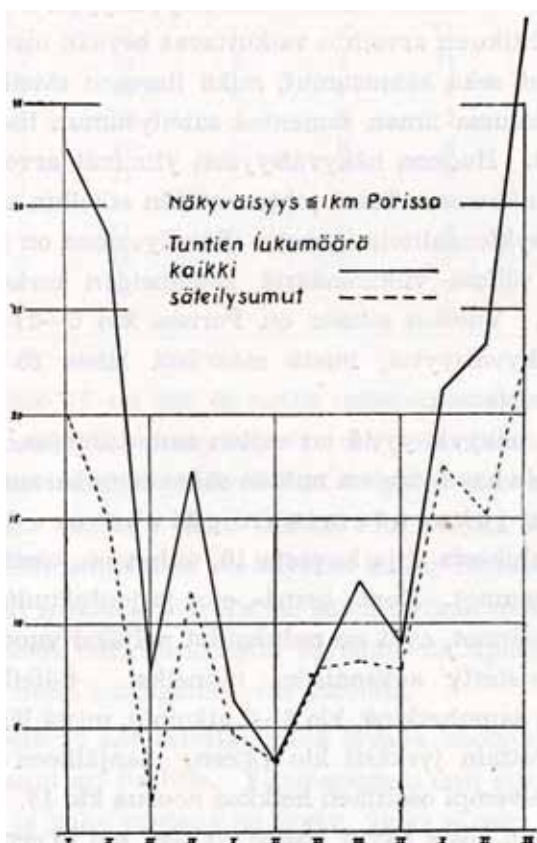
ja matalien kulkureitti on lounaasta koilliseen tai etelästä pohjoiseen, jolloin itätuulilla tulee huonoa säätä.

Tyvenen vallitessa on näkyväisyys huonoin tammikuussa 5 km, joului- ja helmikuussa 7 km. Keväällä näkyväisyys nopeasti paranee saavuttaen ylimmän arvonsa toukokuussa 27 km, josta lähtien se hitaasti pienenee, ollen jo heinäkuussa vain 17 km ja elo—syyskuussa 14 km. Marraskuussa on näkyväisyys ainoastaan 10 km. Elokuun ja syyskuun pienet arvot johtunevat runsaista aamusumuista ja varsinkin elokuussa kuurostateista. Talvella ja syksyllä on tyvenellä ilma sameaa, mihin osaltaan vaikuttavat kaupungin savut. Näkyväisyys on vain 6—13 km. Keväällä sensijaan se on hyvä, 20 km.

Huonon näkyvyyden (taulukko 8, kuva 9), $V < 1$ km, jakaantumisessa eri kuukausina on havaittavissa alimmat arvot maalisi-, kesä- ja syyskuussa. Maaliskuussa on syklona-

Taulukko 8.

Huonon näkyvyyden jakaantuminen, $V < 1$ km.
(Keskimääräinen tuntien lukumäärä)



9. Huonon näkyvyyden jakaantuminen Porin lentokentällä.

linen toiminta jo varsin vähäistä ja joka vuosi Porissa silloin esiintyneen föhnin aikana on ilma ollut niin kuivaa, että sumun muodostuminen on ollut mahdotonta. Tämä ilmenee erikoisesti säteilysumukäyrästä (kuva 9). Säteilysumu on Porissa yleisin sumumuoto. Sen aiheuttamia ovat kesä—heinäkuussa kaikki tapaukset, jolloin näkyväisyys on ollut < 1 km. Kesäkuussa voi vain harvoin muutamana aamutuntina esiintyä säteilysumua. Se on myös päätekijä syyskuun lukuihin. Yleensä on tunnettu tosiasia, että rannikolla on syyskuussa ilma kuulakasta. Useimmin on huonoa näkyvääsyyttä huhti- ja elokuussa. Huhtikuun arvoihin vaikuttavat kevään matalien lumi- ja vesisateet sekä aamusumut, mikä ilmenee säteilysumukäyrästä. Elokuussa ilman samentaa säteilysumun lisäksi rankat kuurosateet. Huonon näkyvääsyyden ylimmät arvot ovat joul- ja tammikuussa. Tämä johtuu näihin aikoihin vallitsevasta vilkkaasta syklonaalitoiminnasta. Säteilysumua on silloin myös runsaasti, välistä viikkomääriä kestäneiden korkeapaineiden yhteydessä. Vuoden aikana on Porissa klo 6—21 215 tuntia huonoa näkyvääsyyttä, mistä määrästä lähes 65 % säteilysumun aiheuttamaa.

Huonoa näkyvääsyyttä on eniten aamutunteina, mutta senjälkeen ei ole havaittavissa mitään säännönmukaisuutta. Säteilysumun jakaantuminen päivän eri tunteina ilmenee taulukosta 9 ja kuvasta 10, mihin on koottuna neljän vuoden havainnot. Koska heinä-, elo- ja joulukuulta on viiden vuoden havainnot, ovat ne redukoidut neljäksi vuodeksi ja tulokset pyöristetty kokonaisiksi tunneiksi. Säteilysumunkin ylinarvo on aamuhetkinä, klo 6—7 aikoihin, mistä lähtien käyrä laskee verrattain jyrkästi klo 13:een. Senjälkeen on käyrän kulku epäselvempi osoittaen heikkoa nousua klo 18. Kesällä on ylinarvo klo 6, josta käyrä laskee jyrkästi klo 10:een. Käytännöllisesti katsoen ei säteilysumua ole kesällä enää klo 9:n jäi-

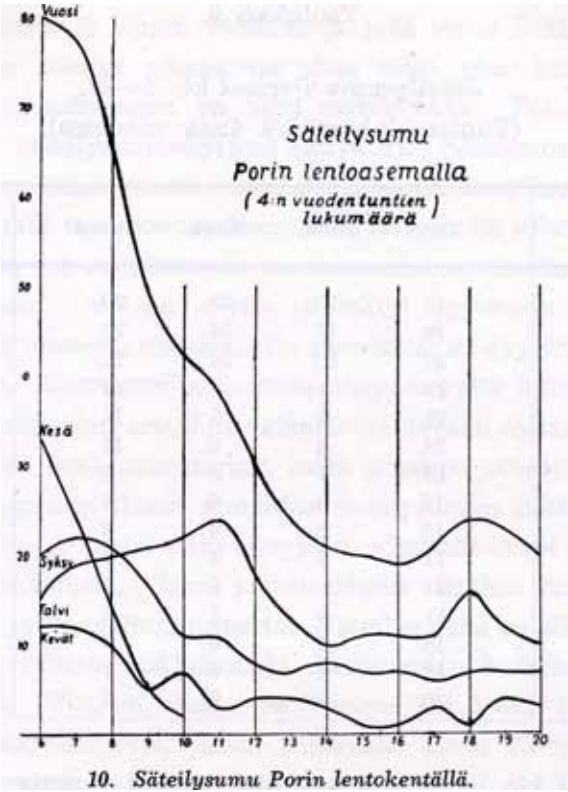
Taulukko 9.

Säteilysumu Porissa klo 6—20.
(Tuntien lukumäärä 4:ssä vuodessa).

Kello	Talvi	Kevät	Kesä	Syksy	Vuosi
6	15	12	33	20	80
7	19	12	24	22	77
8	20	10	14	21	65
9	21	5	5	17	49
10	22	7	2	11	42
11	24	3	0	11	38
12	18	4	0	8	30
13	13	4	0	7	24
14	10	3	0	8	21
15	11	1	1	7	20
16	11	1	0	7	19
17	11	3	1	6	21
18	16	1	0	7	24
19	12	4	0	7	23
20	10	3	0	7	20

keen, sillä klo 10 on sitä havaittu neljänä vuonna vain kaksi kertaa. Kevään ja syksyn käyrät ovat samanluonteisia aamutunteina, molemmilla ylinarvo klo 7, paitsi että syksyllä on aamutunteina melkein kaksi kertaa niin paljon säteilysumua kuin keväällä; senjälkeen on käyräin kulku verrattain samanlainen iltaan saakka. Talvella on sumun ylinarvo siirtynyt klo 11reen johtuen auringonnousun myöhäisestä ajasta. Säteilysumua on eniten auringonnousun aikoihin.

Taulukosta 10 käy selville, millä tavalla huono näkyväisyys on jakaantunut eri tuulille. Ylivoimaisesti ensi-sijalla eri vuodenaikoina ja koko vuotena on tyven, jonka aikana juuri säteilysumu vallitsee. Yli puolet huonon näkyväsyyden tapauk-



Taulukko 10.

Näkyväisyys Porissa < 1 km.
(%)

	N	NE	E	SE	S	SW	W	NW	C
Talvi.	0	3	6	18	20	14	3	3	33
Kevät.	1	2	5	15	12	14	14	5	32
Kesä.	3	3	7	6	7	4	4	4	62
Syksy.	2	8	12	8	16	7	2	1	44
Vuosi	1	4	7	14	16	11	5	3	39

sista sattuvat tyvenellä kesällä muina vuodenaikoina 32—44 % ja koko vuonna 39 %, senjälkeen kaakkois-, etelä- ja lounaistuulilla, kuten odottaa saattoikin. Huonoa näkyvääisyyttä ei yleensä ole luode- ja pohjoistuulilla.

Eino Nikkilä

Satakuntalainen haapio sekä sen aikaisempi levinneisyys Suomessa.

Vuonna 1936 ilmestyneessä Satakunta X:ssä tein selkoa satakuntalaisesta haaparuudesta, jonka valmistusta olin edellisellä suvena seurannut Ahlaisissa.¹⁾ Silloinen kirjoitelmani oli yksinomaan deskriptiivinen eli selittävä enkä siinä niinmuodoin kiinnittänyt huomiota ilmiön laajempaan kansatieteelliseen merkitykseen. Koska asiaan on tullut lisävalaistusta Satakunnan kohdalta ja laajemmaltakin, niin otan tehtävän uudelleen lyhyesti puheeksi tämän Satakunta XIII palstoilla.

Haaparuhta eli haapiota, joka viimeksimainittu nimitys tunnettiin aikaisemmin myöskin Satakunnassa, on viimeksi käytetty ja valmistettu rajoitetulla alueella Isonjärven seuduilla, nykyisten Ahlaisten, Merikarvian, Siikaisten ja Noormarkun yhtymäkohdilla. Muualta Suomesta ei mainitunlaista yhdestä haapapuusta tehtyä ja laitoja levittämällä valmistettua vesikulkuneuvoa nykyisin tunnetaakaan.

Vanhin kirjallisuudessa oleva maininta satakuntalaisen haapion valmistuksesta on vuodelta 1759 Arvid Mennanderin väitöskirjassa »Om Aspens Egenskaper och Nytt» (haapapuun

¹⁾ EINO NIKKILÄ, Satakuntalaisen palko- eli haaparuuden valmistus. Satakunta X, Vammala 1936, s. 134—55.

ominaisuuksista ja hyödystä).² Kirjoittajan antamat tiedot ovat ilmeisesti Satakunnasta, sillä hän on kuulunut Satakuntalaiseen Osakuntaan, koska kirjan nimilehdellä mainitaan hänen olevan »Jonae Son Satacundensis» (Joonaanpoika satakuntalainen).

Kirjassaan Mennander esittelee laajasti haavan käyttöä taloudessa ja haapion tekoa koskevassa kohdassa hän kirjoittaa seuraavaa: »Mutta haapapuut, joita käytetään kaikkeen tässä mainittuun, eivät saa olla oksaisia tai vääriä, vaan sileitä, pitkiä ja suorarunkoisia. Haapa on erikoisen keveytensä ansiosta ennen muuta sopivaa ja eniten käytettyä olutkuurniksi, taikina-kaukaloiksi, lapioiksi, pyssyntukeiksi, leipälapioiksi ja laudoiksi. Myös ruokapurtiloiksi talliin ja navettaan, samoin veneiksi ja ruuhiksi, joista viimeksimainitut ovat tottumattomille vaarallisia soudella, mutta tottuneille ne ovat kelvollisia ja käteviä ja niitä käytetäänkin täällä sisäjärvillä kalastukseen; sellaisen ruuhen, joka kantaa 8 à 9 henkeä, voi yksi mies vähällä vaivalla ja ilman erikoista vaikeutta kuljettaa järvestä toiseen. Tällaiset ruuhet tehdään erikoisella tavalla: otetaan vahva ja suorarunkoinen haapa, sen pintaan etelä- eli vatsapuolelle hakataan kämmenen levyinen aukko, siitä koverretaan sisusta pois poikkiteräisellä kirveellä (jota suomalaiset sanovat telsoksi) niin tarkkaan, että laitoihin ja pohjaan ei jää jäljelle muuta kuin vain pinta ja kun tämä on tehty, partaat eli laidat pakotetaan levälleen tukevilla kuusikaarilla, poikkipäin kuten ve-

²) M. D. H. B. Kort Beskrifning om Aspens Egenskaper och Nytt, I Den Allmänna Hushållningen. Hr Pehr Kalms Inseende, Ut i et Akademisk Försök framgifwen och Allmän granskning understäld Af ARVID MENNANDER, Jonas Son Satacundensis. Åbo 1759.

Arvid Mennanderin elämänvaiheista VILH. LAGUKSEN »Åbo Akademis Studentmatrikel», 2, s. 56, kertoo hänen syntyneen 24. 11. 1730 Pirkkalassa, kuuluneen Satakuntalaiseen Osakuntaan ja tulleen maisteriksi edellämainitulla väitöskirjalla 1759. Pastorin apulainen Oulussa 1763—1775, sitten Limingan kappalainen, kuollut 1798.

neessä, jolloin se tulee keskeltä notkolle ikäänkuin vene, tai kuten yhdestä puusta koverrettu kalasumppu, jota se lähinnä muistuttaa. Ennen kovertamista molemmat päät pitää veistää vinoiksi, viimeksi se tervataan hyväksi ja varustetaan rautavanteella, ettei pääsisi halkeilemaan.»³⁾

Näin kuului lyhyt kuvaus haapion valmistamisesta, vaikkemme voikaan sijoittaa sitä mihinkään tiettyyn Satakunnan seutuun.⁴⁾ Haapion käytöstä sitä vastoin on muita kirjallisia tietoja, joista mainitsen muutamia. Kirkkoherra Heman kertoo Merikarvian kertomuksessaan haapion käytöstä seuraavan tapauksen: »Siikaisten ja Lautjärven järvissä kalastettiin vahvasti. Kalastustoimissa olivat kai Eerik Juhonpoika ja hänen poikansa Juho Erkinpoika Vuorijärveltä silloin, kun putosivat järveen »tuosta vaarallisesta aluksesta haaparuudesta,» isä vuonna 1762 ja poika samaan paikkaan seuraavana vuonna».⁵⁾ Kuulussa Pirkkalan historiassaan Carlsson mainitsee »haapio on ontoksi koverretusta haavasta tehty vene. Sana tunnetaan Ylöjärvellä ja saattaa siis samankaltaisia aluksia löytyäkin.»⁶⁾

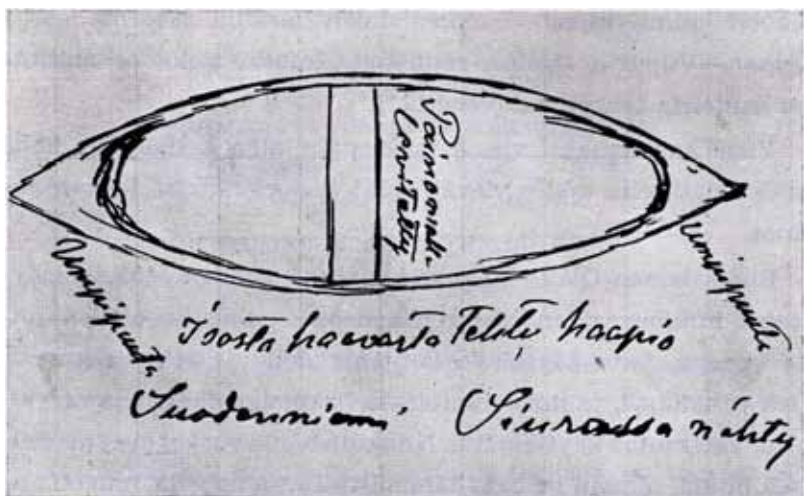
Joskin haapion valmistuksesta ja käytöstä Satakunnassa on vähän vanhoja painettuja tietoja, niin sitä vastoin on muistitietoon perustuvaa arkistotietoa runsaammin. Sanakirjasäätiön kokoelmista ja allekirjoittaneen muistiinpanoista saadaan jotenkin yhtenäiseltä alueelta Satakunnasta tietoja haapiosta, mutta vielä enemmän haaparuhi ja haapio sanasta. Näiden mukaan

³⁾ MENNANDER, m.t. s. 6.

⁴⁾ Mennander mainitsee kirjassaan (s. 7) suomeksi seuraavan sananparren: »Cusinen witta, Catawainen Sejwäs ja Hapanen Ajdas, ne pitävät Mjehen Ijän». Maisteri Pertti Virtarannan ilmoituksen mukaan katava muotoa tunnetaan esim. Porin seuduilla, osassa Ala-Satakuntaa ja Punkalaitumella.

⁵⁾ G. A. HEMAN, Tietoja Merikarvian pitäjän entisyydestä, Pori 1899, s. 76.

⁶⁾ WILH. CARLSSON, Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjäästä. Pitäjäänkertomuksia I, Helsingissä 1869, s. 179.



Kuva 1. Paroni Gustav Wreden eli »Parkanon paroonin» lähettämä haapion piirros Sanakirjasäätiön arkistossa.

kulkuneuvo tai nimitys on tunnettu seuraavissa maakuntamme pitäjissä: Kankaanpää, Lavia, Mouhijärvi, Karkku, Tyrvää, Hämeenkyrö sekä epämääräinen tieto Längelmäeltä asti.⁷⁾ Tiedot osoittavat, että haapio sana on nyt lähes tyystin hävinnyt Satakunnan kansankielestä, kulkuneuvona nykyisen käyttöalueensa ulkopuolella tullut melko hämäräksi, vain hyvät muistitiedon taitajat, vanhat kielimestarit, tuntevat ne kummatkin. Kun nyt yhdistämme kirjalliset ja asiakirjatiedot, niin saamme parin kolmen sukupolven takaiseksi haapion levinneisyysalueeksi laajan osan Satakuntaa, nimittäin leveän vyön Kokemäenjoen pohjoispuolella merestä Näsijärveen.

Haapion nykyinen käyttöalue Satakunnassa on pieni, mutta 100—200 vuoden takainen huomattavasti laajempi. Monet tiedot osoittavat, että haapiota on aikaisemmin käytetty hyvinkin laajalla alueella Suomessa. Nykyisin haapio on tunnettu kulku-

⁷⁾ Sanakirjasäätiön kysely N:o 177 ja Satakunnan sanastoja.

neuvon nimityksenä Suomenlahden eräillä saarilla sekä Kotkan—Viipurin seudun rannikolla, mutta siellä se merkitsee laudoista tehtyä merivenettä.⁸⁾

Viellä kauemmaksi ajassa taaksepäin, aina keskiajalle, ehkä esihistorialliselle ajalle vievät eräät historiankirjat ja kansanrunot.

Ruotsalainen Olaus Magnus kirjoittaa vuonna 1555 ilmestyneessä Pohjoismaiden historiassaan »suomalaisilla olevan pitkiä veneitä, joita käytetään Pohjanlahdella ja sen makeavetisissä vesistöissä, ja niitä nimitetään haapioiksi, *håpar* ja ne valmistetaan rautaa käyttämättä. Niinkuin nämä veneet ovat merkittävän pitkiä, samoin ne ovat hämmästyttävän nopeita, niin että ne tuntuvat lentävän vähäisestäkin aironvedosta. Niitä käytetään pääasiassa vuolaissa virroissa samoin kuin kevätkalastukseen.»⁹⁾ Kuvauksesta on vaikeata ratkaista tarkoitetaanko tässä haaparuuha tai ompelemalla koottua koski- tai tavallista venettä. Ensiksi mainittu mahdollisuus on suurempi, sillä Magnus kuvaa jo saman luvun alkuosassa ompelemalla tehtyä venettä. Joka tapauksessa haapio sana ja myös samanniminen kulkuneuvo on tunnettu silloin Pohjanmaalla ja samalla vahvistaa edellä esitettyä olettamusta haapion laajemmasta esiintymisestä Suomessa. Länsi-Lapissa näyttää haapio merkinneen 1700-luvulla yleensä venettä.¹⁰⁾

Haapiota voimme seurata aina sydänkeskiajalle saakka. Siellä auttaa meitä kuuluisa Eerikin kronikka. Se kertoo, miten Torkkeli Knuutinpoika v. 1300 retkeillessään valloituspuuhissa

⁸⁾ T. ITKONEN, Suomen kansanomaiset veneet, Suomen Museo 1926, s. 36.

⁹⁾ OLANS MAGNUS, Historia de gentibus septentrionalibus IV: 10.

¹⁰⁾ P. HÖGSTRÖM, Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydan-de Lapmarker, Stockholm 1746, s. 111.

idässä päin joutui karjalaisten asuma-alalle jossakin Laatokan rannalla. Siellä, kuten sanat kuuluvat, he

*»Surmasivat kansan ja polttivat kylät
samoin monet uiskot, uudet ja hylt.
Särkivät haapiot ja polttivat ne
niin saivat rauhan ja palasivat he.»
(»Drapo ther folk ok brendo thera by
ok manga vsko, gambla ok ny.
The huggo sunder thera hapa ok brendo
tha jingo the lugn ok ater uiändo.»)¹¹⁾*

Tästä Eerikin kronikan antamasta tiedosta on vaikea päätellä, onko haapio tässä merkinnyt yksipuista vai suurempaa laudoista tehtyä venettä. Edellä mainittiin, että haapio vielä nykyisin tarkoittaa Suomenlahden saarilla merivenettä ja tämä panee otaksumaan, että tuolloin 1300 vaiheilla mainittu vesikulkuneuvo on tarkoittanut jo suurta kalastus- tai sotivenettä.

Söderwallin kuulu keskiajan ruotsinkielen sanakirja mainitsee haper sanan Ruotsissa merkitsevän »alusta, joka on tehty koverretusta haapapuusta» ja tunnetaan Norlannissa muodossa *håp*.¹²⁾ Saman sanakirjan lisäyksessä sanotaan haapion — haper, monikko haaper — olevan »erilaisten alusten nimityksiä». ¹³⁾

Monet seikat viittaavat siihen, että haapio on vaeltanut Ruotsiin jo ennen historiallista aikaa, mutta missä muodossa,

¹¹⁾ R. HAUSEN, *Finlands Medeltidsurkunder* I, s. 86.

¹²⁾ K. F. SÖDERWALL, *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* I, s. 466.

¹³⁾ SÖDERWALL, m.t. Supplement s. 288. — Mainitussa kohdassa myös mainitaan, että Tukholman verokirjoissa v. 1521—22 tehdään erotanskalaisten veneiden ja haapioiden välillä. Tämä kohta kirjassa kuuluu: »hauer jag fat wt med the danske bater oc med the haapar j tre reser med wort folcn effter wedt oc gräs, V tunnör öl».

yksipuiseana vai veneenä, on jälleen vaikea ratkaista. Huomattava on tässä kohden, että Ruotsissa ei nykyisin tunneta lainkaan haapapuusta tehtyä haapiota sellaisena kuin se esiintyy Satakunnassa, eikä sieltä ole saatu talteen maalöytöjä, kuten ei Suomestakaan.

Erään mielenkiintoisen lisän haapion historiaan tuo kolttalappalaisten veneen emäpuun nimitys. Tunnettua on, että Perä-Pohjolassa ja Lapissa ei käytetä lainkaan ruuhia, niitä ei tunneta Oulujärven pohjoispuolella ensinkään.¹⁴⁾ Kolttien emäpuun nimi suves on johdannainen haapaa merkitsevistä koltanlapin su'pp (gen suve) sanasta. Tämä seikka antaa aiheen olettaa, että lappalaiset ovat suomalaisilta oppineet ensinnä haapion, sitten ilmeisesti veneen tekotaidon.¹⁵⁾

Suomen kansan vanhoissa runoissa mainitaan siellä täällä haapio, useammin kuitenkin haapainen vene. Mm. Kalevalan 35:nnessä runossa, Kullervo-sikermässä, kerrotaan miten Kullervo

*»souti tarmonsa takoa:
souti poikki puiset hangat,
katajaiset kaaret katkoi,
venon haapaisen hajotti.»*

Kun Kalervo näkee Kullervon työn tulokset, niin hän ihmettelee:

*»Ei sinusta soutajaksi!
Souit poikki puiset hangat,
katajaiset kaaret katkoi,
koko haapion hajotit!»*

¹⁴⁾ T. I. ITKONEN, Suomen ruuhet, Kansatieteellinen arkisto V: 1, s. 39.

¹⁵⁾ T. I. ITKONEN, Kolttalappalaisten veneet, Suomen Museo, 1939, s. 60.

Kalevalan selityksissä sanotaan, että »haapio on vielä pienen veneen nimitys Suursaarella; alkuaan haapapuusta kovertamalla saatu vene». Samassa kohtaa Lönnrotin antama haapaisesta veneestä: »Haapaiset veneet olivat kepeämpiä, eivätkä pehkaantuneet vedessä niin pian, kuin mäntyiset».¹⁶⁾

Vanhimmat sanakirjamme tuntevat haapion tai sen läheiset vastineet. *Gananderin* mukaan haapio on merkinnyt paitsi haaparuuha (häp), myöskin jollaa ja venettä. *Renvallin* mukaan se on alkuaan tarkoittanut haapapuusta koverrettua ruuha, sittemmin yleensä pientä soudettavaa venettä tai ruuha (siis sama merkitys kuin edellä huomasimme Länsi-Pohjassa käytetyn). *Lönnrotin* sanakirjassa haapio on yksipuinen haaparuuhi, pitkä vene, jolla tai jahti. Lähimmän vastineen satakuntalaiselle haaparuuhi nimitykselle tapaamme *Gananderin* sanakirjassa mainitun haapainen ruuhi eli pursi, joka on merkinnyt haapapuusta tehtyä yksipuista.

Edellä olevasta on käynyt ilmi, että haapio on ollut maassamme ikivanha kulkuneuvo, mikä on tunnettu kautta Suomen. Meidän on vielä tarkastettava, miksi haapio on jäänyt elämään Satakunnan sydämeen, kun se muualta Suomesta on aika päiviä sitten hävinnyt kokonaan.

Olemme todenneet, että haapion viimeinen käyttöalue on rajoittunut Satakunnassa perin vähäiselle alueelle, mutta kolmisen sukupolvea sitten sen suuruudeksi saimme seudut, joita rajoittivat etelässä Kokemäenjoki, pohjoisessa lähes nykyinen lääninraja, lännessä meri ja idässä raja ulottui Näsijärven taakse. Jos kartalta katselee mainittua haapio-aluetta, niin helposti yhdistää sen vanhaan satakuntalaiseen eräkulttuuriin,

¹⁶⁾ Kalevalan selityksiä, toinen painos 1915—16, s. 120.

tuohon arvokkaaseen historialliseen ilmiöön.¹⁷⁾ Haapiossa näemekin entiseen eräelämään läheisesti liittyneen välineen, joka ns. pystysuorana perintönä on säilynyt meidän nykysatakunta-laisten nähtäväksi.

Haapio on haapapuun laadusta johtuen kevyt ja leveänä se on hyvin matalalla kulkeva. Näistä syistä se kulkee erikoisen hyvin matalissa järvissä ja joissa, myöskin kivien välistä sillä pääsee puikkelehtimaan.¹⁸⁾ Tiedämme, että monet Satakunnan eräreitit ovat olleet pieniä jokia ja järviä, joilla kevyt ja notkeakulkuinen haapio on ollut omiaan. Eräretkillä oli kuljettava usein jokien ja järvien välisiä kannaksia, joilla haapio joko kannettiin tai vedettiin vesistöstä toiseen. Näin haapio oli eräretkien verraton kulkuneuvo ja kun se syvässä uivaan veneeseen verrattuna on nopea, niin matka joutui sillä sukkelaan.

Haapiolla melominen vaatii hyvää tasapainotaitoa tyyneellä, saati sitten aaltoilevalla järvellä, virtaisella joella tai pyörteisellä vuolteella. Tämän puolen asiasta tuntevat myöskin satakuntalaisten erämiesten jälkeläiset. Niinpä Siikaisten—Ahlaisten seuduilla haapiota sanotaan »sielunvaaraksi» ja moni tottumaton on ensi matkallaan ajanut nurin. Haapiot ovat, kuten Arvid Meinander sanoi: »tottumattomille vaarallisia soudella, mutta tottuneille ne ovat kelvollisia ja käteviä».

Varmaankin yhtä merkitsevä tehtävä kuin matkaveneenä on haapioilla ollut kalastuksessa ja metsästyksessä, eränkävijäin elinkeinoissa. Satakunnan erämailla olevat pikkujärvet ja -joet ovat aikoinaan olleet erinomaisen kalaisia, niistä verkot, katiskat ja merrat ovat antaneet pyytäjille kyllin eloa. Onhan esim. lempäläisillä ollut kala-aittoja Parkanossa asti ja varmaan

¹⁷⁾ Vrt. esim. J. JAAKKOLA, Pohjois-Satakunnan eräkuulttuuri, Satakunta V. — JOUKO SAIKKALA, Lisiä Sastamalan—Merikarvian linjan eräliikkeeseen ja asutukseen, Satakunta XI.

¹⁸⁾ E. NIKKILÄ, Satakuntalaisen palko- eli haaparuuhin valm. s. 155.

muilla eräpalstoilla kaukaisten kävijäin vastaavanlaisia kala- ja lintuvarastoja. Syksyllä kotiin palatessa ovat haapiot olleet kukkuroillaan erämaan antimia talven varaksi.

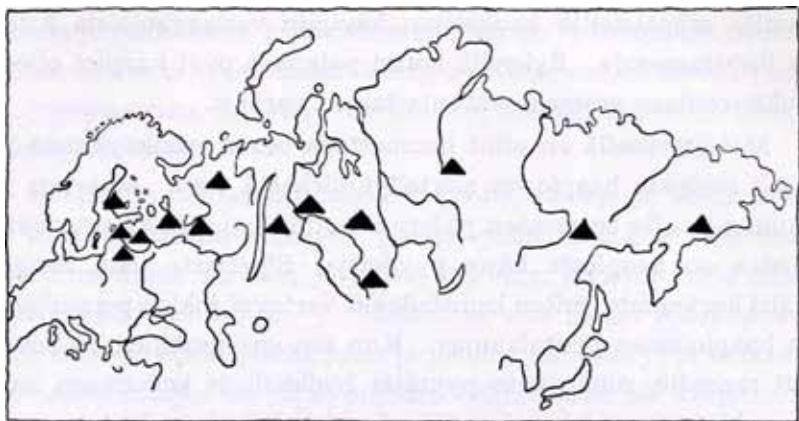
Metsästyksellä on ollut huomattava osuus eränkäynnissä ja siinä myöskin haapio on näytellyt tärkeätä osaa. Majavan ja saukon pesille on meloen päästy äänettömästi. Ehkä suurtakin riistaa on haapiosta käsin pyydetty. Siperiasta toht. Sakari Pälsi kertoo mm, miten kamtsadaalit vartovat jokien pensaikoissa haapioissaan peuralaumaa. Kun sen ensimmäinen on nousut rannalle, niin silloin pyytäjät hyökkäävät keihäineen lauman kimppuun, joka ei enää palaa takaisin, kun johtajapeura on maalla. Vedestä sitten on hyvä keihästää suurikin saalis. Samantapaista pyyntiä lienee harjoitettu meidänkin riistarikailla erämailla.

Haapiolla on varmaankin aikoinaan ollut merkittävä osuus vesikulkuneuvona Suomessa ja sitä on käytetty moneen tarkoitukseen. Samanlaista kulkuneuvoa on käytetty laajalla alueella maamme itäpuolella aina Tyyneen valtamereen asti.¹⁹⁾

Lähimmät haapion vastineet löydämme Virosta, josta suomalaiset ovat ajanlaskumme alkupuolella tulleet ja myöhemminkin Satakunnalla ja Varsinais-Suomella on ollut vilkas kaupankäynti virolaisten kanssa. Siellä haapiota on viime aikoihin asti käytetty Pärnun ja Tarton seuduilla ja on sen valmistus tapahtunut lähes samalla tavalla kuin Satakunnassa. Viron eteläpuolella Lätinmaalla se on myös tunnettu.

Kun menemme Viron ja Suomen itäpuolelle, niin siellä suomalais-ugrilaisista kansoista tuntevat sen vepsäläiset, syrjäänit, votjakit, vogulit ja ostjakit. Koko Pohjois-Venäjällä se on ollut

¹⁹⁾ Vrt. esim. I. MANNINEN, Zur Ethnologie des Einbaumes, Eurasia septentrionalis antiqua 1927. — GUIDO SCHNEIDER, Ormskeppet i Matzalviken och andra ekstockar, Terra 1929. — SCHNEIDER, Annu några ord om ekstockar, Terra 1931. —



Kuva 2. Kartta osoittaa haapion levinneisyyttä Satakunnasta Tyyneen valtamereen asti. Kolmioiden näyttämistä paikoista on varmoja tietoja.

käytössä hyvin laajalla alueella. Kauempana Siperiassa haapion tuntevat monet kansat, mm. dolgaanit ja kamsadaalit. Kaikkialla on yhteisenä piirteenä, että haapio tehdään kovertamalla haapapuusta tai poppelista ja ruuhi saadaan vesikelpoiseksi laitoja levittämällä joko tulen yllä lämmittäen tai kuumaa vettä käyttäen. Valmistusmenetelmä on siis sama, jonka tunnemme juuri Satakunnasta ja haapiota käytetään kaikissa näissä seuduissa pääasiassa kalastukseen ja metsästyksen, mutta myöskin matkantekoon.

Lyhyen tarkastelun loppupäätelmänä voidaan sanoa, että haapio, jota maassamme valmistetaan ja käytetään vain Luoteis-Satakunnassa, on tekotavaltaan ja käytöltään ajan ja paikan laajempaa taustaa vasten katsottuna varsin merkillinen ja harvinainen kansatieteellinen ilmiö. Syy siihen, miksi se on säilynyt ainoastaan mainitulla Isonjärven seudulla, lienee juuri muinainen vilkas ja omalaatuinen eräelämä, jonka luomia muitakin kulttuurimuotoja löydämme samoilla seuduilla.

Niilo Valonen

Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta.

Kokemäenjoen yläjuoksun sekä Kyrösjärven ja Näsijärven vesistöjen ympärille syntyneellä oikeus- ja hallintoalueella, Ylä-Satakunnalla, on historiallisena aikana ollut tarkasti määrättyt rajat. Asutushistoriaan ja vanhoihin kulttuurialueisiin huomiota kiinnittäneet tutkijat ovat kuitenkin esittäneet erilaisia käsityksiä näiden seutujen muinaisesta yhtenäisyydestä ja suhteesta naapurialueisiin. Toisaalta on tähdennetty Ylä-Satakunnan ja alasatakuntalais-varsinaissuomalaisen kulttuurialueen jyrkkää rajaa sekä Ylä-Satakunnan läheistä yhteenkuuluvaisuutta Vanajaveden Hämeeseen. Toisaalta on haluttu nähdä Kokemäenjokilaakso siihen pohjoisesta laskevine vesistöineen yhtenäisempänä, kulttuurin kehitystä määränneenä alueena, jonka itäpuolelle jo varhain on hahmoutunut Vanajaveden—Päijänteen Häme. Näiden rintamaiden vanhojen suhteiden selvittelyyn kytkeytyy läheisesti kysymys niiden pohjoispuolisten, muinaisten eränautintamaiden suomalaisen asutuksen ja kulttuurin alkuperästä.¹⁾

¹⁾ A. M. TALLGREN, Hämeen asuttaminen pakanuuden ajalla, Kalevalaseuran vuosikirja 9 1929, ss. 142—158. — SAMA, Suomen muinaisuus, Suomen historia I, Porvoo ja Helsinki 1931, ss. 163—5. V. VOIONMAA, Suomalaisia keskiajantutkimuksia, Porvoo 1912, s. 87. — SAMA, Muinaisten Sääksmäen hämäläisten retkiä Keski-Satakuntaan, Virittäjä 1926, ss. 44—8. — SAMA, Tampereen kaupungin historia I, Tampere 1929, ss. 27—

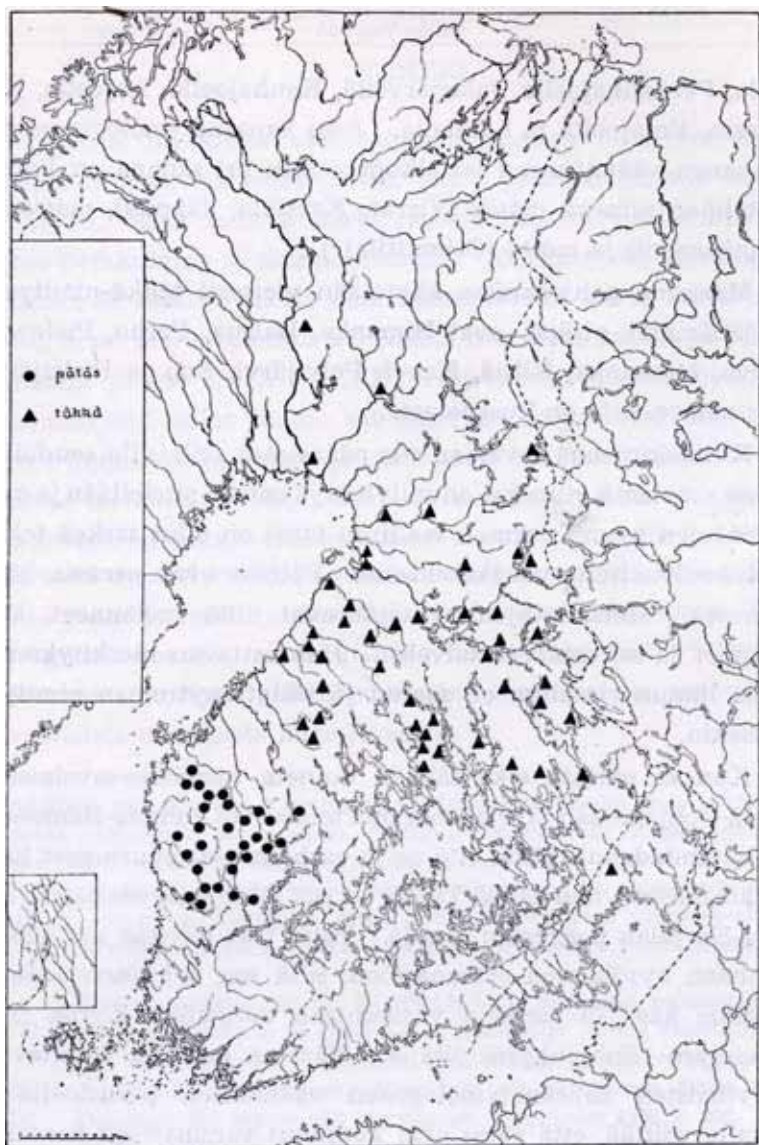
Arkeologisen, historiallisen, kansatieteellisen ja äännehistoriallisen tutkimuksen lisäksi kysymystä on osittain valaistunut myös sanastomaantieteelliseltä kannalta.²⁾ Erityisesti eräelinkeinoista, jotka vielä keskiajalla olivat leimaa-antavia Ylä-Satakunnan taloudelle, odottaisi löytyvän sellaista vanhaa sanastoa, mikä on jäänyt muinaisalueiden tunnusmerkiksi. Siinä tarkoituksessa esitetään seuraavassa Satakunnan järviolueen anastavien elinkeinojen terminologian alalta levinneisyystietoja niistä sanoista, joiden satakuntalaiset merkitykset eivät ole yleissuomalaisia.

PÄTÄS

Tällainen sana on linnun rintalihaa merkitsevä *pätäs* (g. *pättään*). Se tunnetaan Satakunnan puolella Hongonjoella, Kaanpäässä, Pomarkussa, Noormarkun Lassilassa, Jämijärvellä, Ikaalisissa, Viljakkalassa (merkityksessä 'mätäs'), Parkanossa, Kihniöllä, Virroilla ja Ähtärissä, Etelä-Pohjanmaalla Alavu-

35. — SAMA, Etelä-Pohjanmaan suomalaisen asutuksen alkuperästä, Hist. arkisto XLII 1935. — J. JAAKKOLA, Pirkkalaisliikkeen synty, Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja B II 1, Turku 1924, ss. 64—76, 109—118 ym. — SAMA, Suomen varhaishistoria, Suomen historia II, Porvoo ja Helsinki 1935, ss. 297—323. — SAMA, Suomen varhaiskeskiaika, Suomen historia III, Porvoo 1938, ss. 317—331. — E. JUTIKKALA, Sääksmäen pitäjän historia, Jyväskylä 1934, ss. 44, 64—72. — N. IKOLA, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria II, Turku 1931, ss. 28—30, 208—10. — L. KETTUNEN, Suomen murteet II, Suom. Kirj. Seuran toimituksia 188, Helsinki 1930, ss. 16—37, 55—102. — K. VILKUNA, Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta, Varsinais-Suomen historia III 2, Porvoo—Helsinki 1935, ss. 138—40.

²⁾ V. RUOPPILA, Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I, Suom. Kirj. Seuran Toimituksia 222, Helsinki 1943, ss. 27, 92, 183, 192.



Kuva 1.

pätäs ja tökkä sanojen nykyinen levinneisyys murteissa.

Käytetyt lähteet: Sanakirjasäätiö 26: XXV: 553 (Sanastaja 36, 1938, s. 8), 47: XX: 427 (Sanastaja 26, 1936, s. 7), 104: 30 (Sanastonkerääjän apuneuvoja 5), päälipas, aluesanastot. Omia muistiinpanoja: Hongonjoki, Ikaalinen, Kankaanpää, Kihniö, Noormarkku, Parkano, Virrat.

della, Peräseinäjoella, Jalasjärvellä, Kauhajoella, Isojoella, Kurikassa, Ilmajoella ja Laihialla. Joko kansanetymologisena pätäs-sanan väännöksenä tai alkuperältään eri sanana on linnun rintalihan nimenä *mätäs* (Virrat, Karstula, Jäppilä), *mättänen* (Hankasalmi) ja *mättö* (Orimattila).³⁾

Maamme pohjoisosissa käytetään yleisesti täkkä-nimitystä. Eteläisimmät pitäjät ovat Himanka, Halsua, Perho, Pielavesi, Tervo, Maaninka, Nilsiä, Kaavi, Polvijärvi, Eno ja Pielisjärvi. Yksinäinen tieto on Ruskealasta.

Kumpikin sana tavataan siis pääasiassa sellaisilla seuduilla, missä eräelämä viimeksi on säilyttänyt entisiä piirteitään ja missä lintujen pyynti varman saaliinsa takia on ollut tärkeä tekijä uudisasukkaitten ruokataloudessa. Pättäät ovat parasta lihaa linnussa. Metsälintujen pyytäjät ovat niitä suolanneet, kiuvanneet ja savustaneet talveksi. Huomattavan merkityksensä takia linnun rintaliha on saanut ja säilyttänyt oman nimityksensäkin.

Kun ei pätästä eikä täkkää tunneta hämäläis-savolaisissa Etelä-Pohjanmaan järviolueen murteissa eikä Pohjois-Hämeessä, on hyvin todennäköistä, että ne jo varhain ovat puuttuneet kantahämäläisistä murteista. Täkkä on siis levinneisyydeltään muinais-Karjalan periferian sanoja. Pätäs taas näyttää kuuluneen vanhaan kyröläiseen eräsanastoon, sillä sen nykyinen esiintymisalue käsittää melkein yksinomaan muinaisen Kyrön (Hämeenkyrö—Pohjankyrö) pitäjiä. Hämeen puolella tavattavien harvinaisten kansanetymologisten väännösten perusteella ei uskalla väittää, että pätäs olisi kuulunut varsinaiseen kantahämäläiseen sanastoon.⁴⁾

³⁾ Etymologisesti pätäs on yhdistettävä laajemmalla murteissa esiintyvään sanaan pättärä, pättäre 'kulle, hypel'.

⁴⁾ Kyröläisyydeksi selittää RUOPPILA kotieläinten nimityksistä karo ('leikkaamaton pässi')-sanana (m.t. s. 183). — Merkillinen on K. ARHIP-

PANTIO.

Pantio merkitsee vaakasuoraan puuhun viritettyä, koivun latvaan nostettua teerenansaa, johon pannaan urpuja houkuttimeksi. Sana on tässä merkityksessä tunnettu vain eräillä Pohjois-Satakunnan sydänmaaseuduilla (Kankaanpää, Karvia, Parkano.) Se esiintyy siellä mm. sananparressa *perse ketun ritaan vie, urpu teeren pantioon*.⁵⁾ Näistä murteista tai Etelä-Pohjanmaalta lienee GANANDERIN 1700-luvulla käsinkirjoitettuun sanakirjaan tullut *pandio* 'ett slags snaror för orrar, som ställas op i toppen pa björckar' ja sananparsi *suu saatti suden ritahan, perse teeren pandiohon*. Muualla maassamme samaa pyydystä sanotaan lähdöksi. Ruotsalaisessa metsästyskirjallisuudessa sen nimenä on *orrbänna* (-*benne*, *bänne*).⁶⁾ *bänna* ja *bänne* sanoihin on etymologisesti yhdistetty isl. *benda*, goot. *bändi* 'fesse' (< germ. *bandjō*), ruots. (Gottl.) *bänd* 'Fassband' (<*bandja*-). Suomen pantiota pidetään tämän germaanisen sanaperheen vanhoista muodoista lainautuneena.⁷⁾

PAISEN muistiinpano Kiestingistä: »Meillä kun linnun rinta otetaan irti ilman luuta, niin se on pätäs, mutta jos koko rinta otetaan pois, niin sanotun hevoislun kera, niin silloin se on täkkä». Kun pätäs Suomessa tavataan vain kyröläisalueella, herää kysymys — jos tiedonanto on luotettava —, onko Kiestingin pätäs täältä kulkeutunut varhaiskeskiajalla uudisasutuksen mukana. Vert. JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, ss. 468—73.

⁵⁾ Sanakirjasäätiö 119 (I. KOHTAMÄKI, Entisajan metsästyksestä), 145 (Sanastaja 8 1932, s. 6), päälipas, aluesanastot. Omia muistiinpanoja.

⁶⁾ A. NORDHOLM, Jämtelands Djur-fänge, Uppsala 1749, s. 49. — P. G. BROMAN, Anteckningar öfver jagt och skjutkonst, Gefle 1842, s. 76. — Handbok för jägare och jagtvänner, Stockholm 1865, s. 202.

⁷⁾ K. F. SÖDERWALL, Ordbok öfver svenska medeltids-språket. — T. E. KARSTEN, Zur Kenntnis der germanischen Bestandteile im Finnischen, Neuphilologische Mitteilungen 8 1916, s. 17. — E. HELLQVIST, Svensk etymologisk ordbok. — E. N. SETÄLÄ, Ältere germanische Bestandteile in den ostseefinnischen Sprachen, Finnisch-ugrische Forschungen 13 1913. — Y. H. TOIVONEN, Finnische Laut- und Formenlehre, Finnisch-ugrische Forschungen 28 1944, Anzeiger ss. 207—8.

RÖKÄS

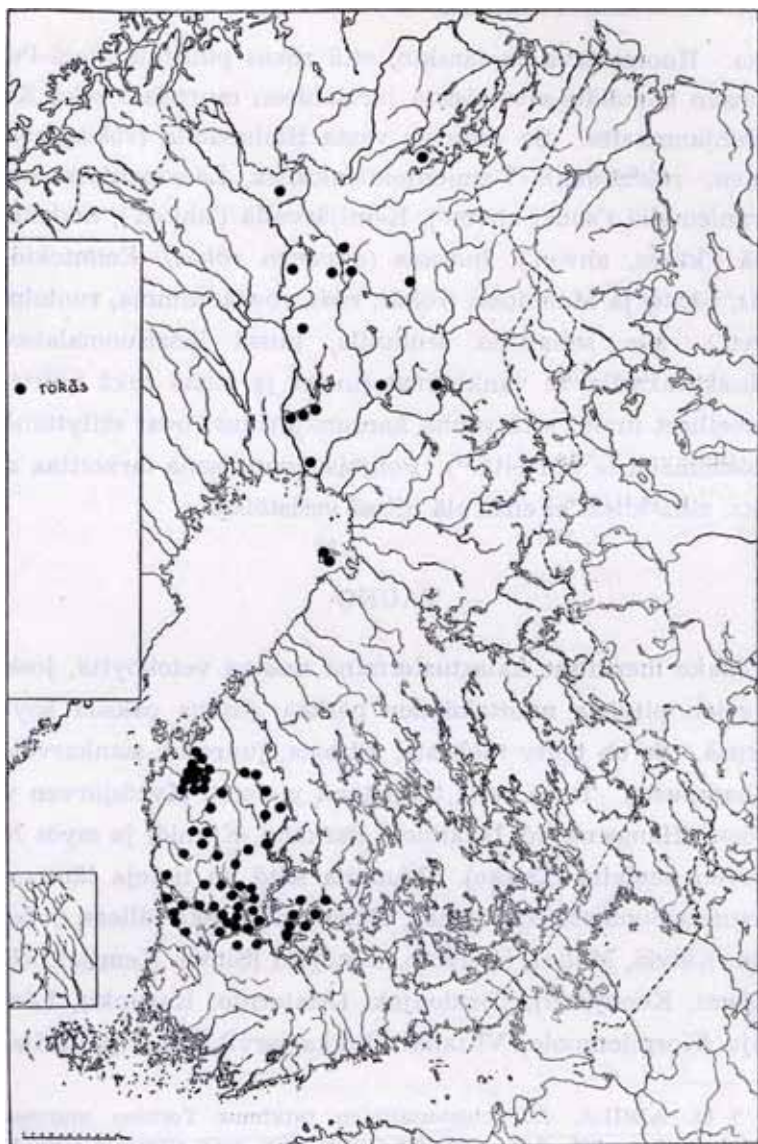
Kiiskeä merkitsevää *rökäs* *) -sanaa käytetään nykyisin Ylä-Satakunnassa ja sen läntisessä lähinaapuristossa. Ala-Satakunnan puolelta on levinneisyystietoja Noormarkusta, Porista ja Nakki-lasta. Eteläisimpiä pitäjiä ovat edelleen Kiikka ja Tyrvää. Ylä-Satakunnan rajan Hämettä vastaan piirtävät seuraavat rökäs-pitäjät: Vesilahti, Kangasala, Sahalahti, Eräjärvi⁹⁾ ja Längelmäki, mikä tarkalleen vastaa Satakunnan ja Hämeen historiallista maakuntarajaa. Satakunnan pohjoisrajalta on tietoja Virroilta, Kihniöltä, Parkanosta, Karvialta ja Merikarvialta.

Edelleen rökäs tunnetaan Satakunnasta käsin asutetuilla seuduilla pohjoisessa.¹⁰⁾ Eteläpohjalaisen alueen ääripitäjiä Sanakirjasäätiön tietojen mukaan ovat Isojoki, Kauhajoki, Alavus, Töysä, Kuortane, Lapua, Isokyrö, Vähäkyrö, Laihia ja Ku-

*) Rökäs kuulunee etymologisesti yhteen laajemmalla murteissa esiintyvän rökkä-sanan kanssa (sika on rokallansa t. rokassansa 'kiimassa'). Olisiko sana merkinnyt 'limaa'?

9) Rökäs-alueen rajalla ovat kiiskikaloistaan tunnetun Eräjärven rokaat erityisesti tulleet naapuripitäjäläisten huomion kohteeksi, niin että eräjärvelläisiäkin pilkallisesti on nimitetty rökkäiksi ja Eräjärven kirkkoa rökäskirkoksi. Kun ulkoseurakuntalaiset tervehtivät eräjärvelläistä, he sanovat: »Hyvää päivää! Mitäs ny kuuluu? Jokost rökkäät ovat kute-neet?» Eräjärven rannalla on kallio (Rökäskallio 1. Rökäsvuori), jolla kasvoi ennen Rökäsmännyksi nimitetty petäjä. Ennen aikaan, kun Turku oli koko Keski-Suomen kauppapaikka, tämän Rökäsmännyn sivuitse kulki talvitie Turkuun. Kun keskisuomalaiset tulivat Längelmäen metsätieltä Eräjärven aukealle selälle ja näkivät Rökäsmännyn, niin he huudahtivat: »Jo Turulta kajahtaa, kun Rökäsmänty näkyy», vaikka Turkuun oli siitä vielä parikymmentä penikulmaa matkaa. (J. TYYSKÄ, Pitäjänkertomus, Eräjärvi, SKS (— Suomalaisen Kirjallisuuden Seura) E 77; SAMA, Eräjärven asutuksesta, SKS E 77.)

10) Alaviitassa 1 ss. 175—6 mainitun kirjallisuuden lisäksi: J. JAAKKOLA, Pohjois-Satakunnan vanha eräkulttuuri, Satakunta V, Porvoo 1925, ss. 47—63. — SAMA, Suomen varhaiskeskiaika ss. 320—1. — A. EUROPAEUS, Etelä-Pohjanmaan asutuskysymyksiä, Kalevalaseuran vuosikirja 5 1925, ss. 144—.



Kuva 2.

rökäs-sanan nykyinen levinneisyys murteissa.

Käytetyt lähteet: Sanakirjasäätiö 8 (Sanastaja 2, 1927, s. 18), päälipas, aluesanastot. Omia muistiinpanoja: Ahlainen, Jämijärvi, Kihniö, Merikarvia, Noormarkku, Parkano. Pohjois-Pirkkala, Viljakkala.

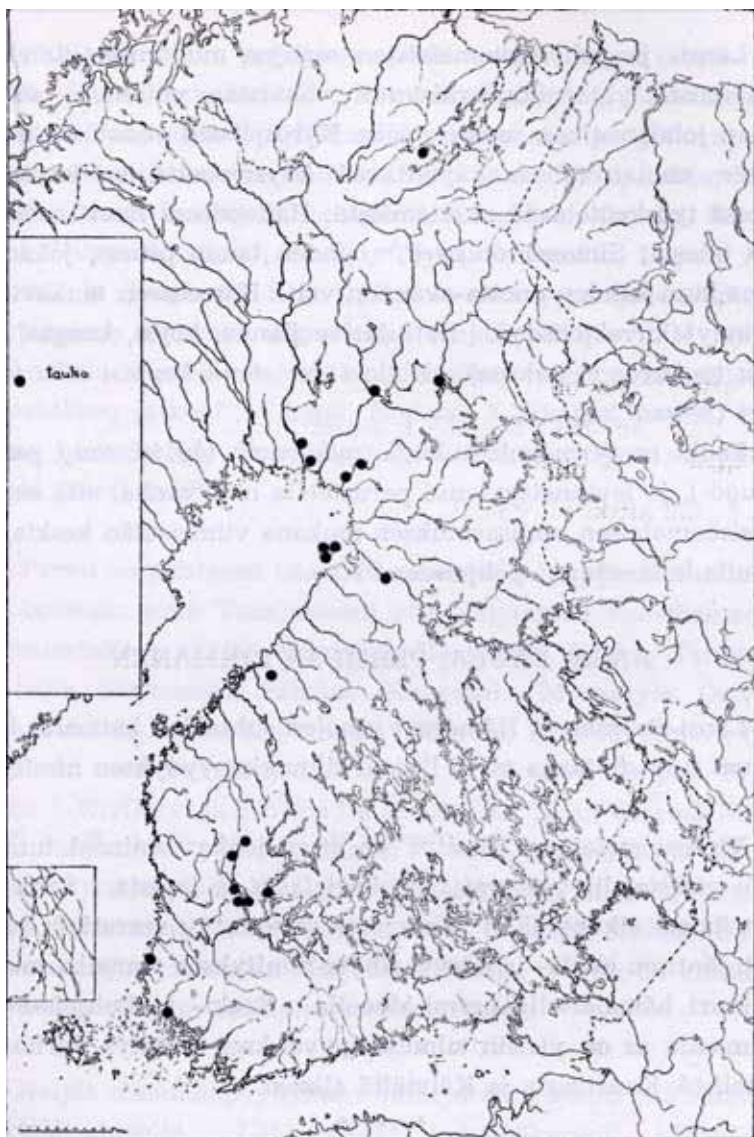
rikka. Huomattava on taaskin, että rökäs puuttuu Etelä-Pohjanmaan hämäläis-savolaisista järviolueen murteista sekä Keski-Pohjanmaalta. Se esiintyy vasta Hailuodolla (*rökäs, rökähäinen, rökkäinen*), Tornionjokilaaksossa, Länsipohjassa sekä Rovaniemellä ('suuri ahven'), Kemijärvellä ('ahven'), Sodankylässä ('kiiski, ahven'), Inarissa (*ahvenen rökäs*), Enontekiöllä (*röäs, röväs*) ja Muoniossa (*rökäs, röäs, röväs* 'tumma, ruotoinen ahven'), siis sellaisilla seuduilla, missä länsisuomalaisella uudisasutuksella on vankimmat juuret ja missä sekä murteen äänteelliset ilmiöt että vanha kansankulttuuri ovat säilyttäneet länsisuomalaisia piirteitä.¹¹⁾ Pohjoisimpana sana tarkoittaa ahventa, sillä kiiski ei enää elä niissä vesistöissä.

TAUKO

Tauko merkitsee kalastusterminä nuotan vetoköyttä, joskus 10 sylen pituista nuottaköyden pätkää, joskus paksua köyttä yleensä. Se on tehty tuohesta, vitsasta, juuresta, siankarvoista tai hampusta. Tämä sana tunnetaan yleisesti Kyrösjärven vesistössä (Hämeenkyrö, Ikaalinen, Parkano, Kihniö) ja myös Näsijärven puolella (Teisko). Muualta siitä on tietoja läntisestä Varsinais-Suomesta (Pyhämaa, Merimasku) sekä jälleen pohjoisesta: Kälviä, Muhos, Hailuoto, Simojoki (Simo), Kemijoki (Rovaniemi, Kemijärvi), Tornionjoki (Alatornio, Karunki), Länsipohja (Korpilompolo, Vittanki, Jukkasjärvi), Inari ja Ruija.¹²⁾

¹¹⁾ M. AIRILA, Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta, Helsinki 1912, ss. 239—243. — T. ITKONEN, Pari lisää riihen ja aitan historiaan, Suomen museo 1931—32, s. 24. — K. VILKUNA, m.t. s. 100. — SAMA, Siian Uppoamisesta Torniojoella, Kotiseutu 1940 1—3, ss. 84—87. Vert. tämän kirjoituksen s. 189, alaviitta 22.

¹²⁾ Sanakirjasäätiö 44 (Sanastaja 4 1927, s. 56), päälipas, aluesanastot. Omia muistiinpanoja Parkanosta ja Kihniöltä.



Kuva 3.
tauko-sanan nykyinen levinneisyys murteissa.

Käytetyt lähteet: Sanakirjasäätiö 44 (Sanastaja 4, 1927, s. 56), päälipas, aluesanastot. Omia muistiinpanoja Parkanosta ja Kihniöltä.

Länsi- ja pohjoissuomalaisten sanojen muutenkin ilmeistä geneettistä yhteenkuuluvaisuutta vahvistaa yhteinen tauko-sanan johdannainen *taukuri*, joka Kyrösjärven vesistöissä merkitsee nuotanvedossa käytettävää köysivenettä tai köysiveneessä työskentelevää nuottamiestä, Hailuodossa nuottaa vetävää miestä; Simossa *taukuri* = yhden tauon pituus, joka on sama kuin kahden nuotta-avannon väli. Hämeeseen *taukuri* on levinnyt kuvakielisenä. Hattula: *se* [lanka, köysi, kangas] *on aika taukuria* = paksua). Hollola: *on sinun keppisi aika taukuri* (= vankka).

Tauko on germaaninen laina (nykyruots. *täg*, isl. *taug*, germ *Haugö-*), jo levinneisyytensä perusteella niin vanha, että se on länsisuomalaisen uudisasutuksen mukana viimeistään keskiajan lopulla kulkeutunut pohjoiseen.¹³⁾

ANSA, PAULA, PERMI JA RIHMANEN

Länsi-Suomen ja Hämeen vanhojen suhteiden kannalta tarjoavat tutkisteltavaa myös linnun silmukkapyödyksen nimitykset.

Yleissuomalainen nimitys on *ansa*, jonka vastineet tunnetaan virosta, liivistä, vatjasta, karjalasta ja lapista. Sana on balttilaista alkuperää.¹⁴⁾ Suomessa se esiintyy verrattain yleisesti läntisen paula- ja itäisen rihma-nimityksen rinnalla, mutta ei juuri hämäläisellä permi-alueella. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla se on yleisin silmukkapyödyksen nimitys Perhosta, Vetelistä, Kaustisista ja Kälviältä alkaen.

* * *

¹³⁾ WILH. THOMSEN, Über den Einfluss der germanischen Sprachen auf die finnischlappischen, Halle 1870, ss. 58, 120—5, 175. — HELLQVIST, m.t., tåg 2.

¹⁴⁾ J. KALIMA, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Suom. Kirj. Seuran toim. 202, Helsinki 1936, s. 91.

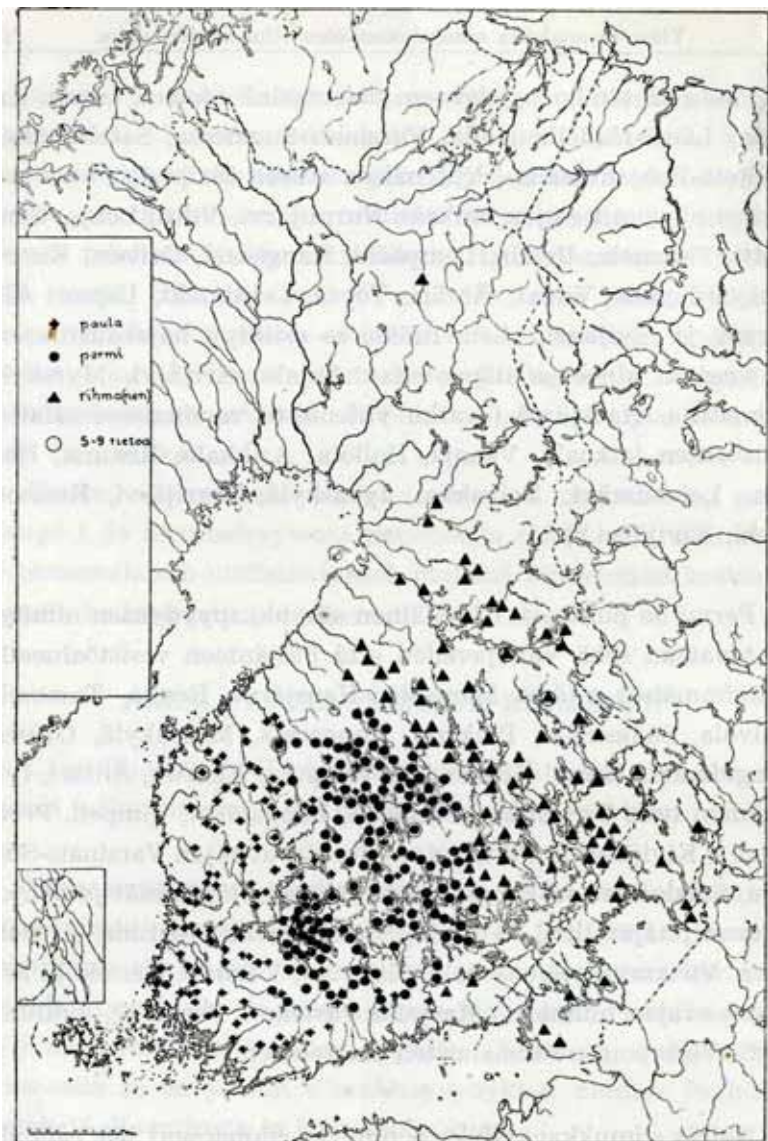
Paula on tämän pyydyksen yleisimpänä nimenä (ansan rinnalla) Länsi-Uudellamaalla, Varsinais-Suomessa, Satakunnassa ja Etelä-Pohjanmaalla. Yhtenäisen alueen ääripitäjiä ovat saatavissa olevien tietojen mukaan Nurmijärvi, Vihti, Lohja, Sammatti, Tammela, Urjala, Lempäälä, Kangasala, Orivesi, Kuorevesi, Vilppula, Virrat, Ähtäri, Töysä, Lehtimäki, Lapua, Alahärmä ja Evijärvi. Sen lisäksi se esiintyy hajaedustuksena varsinaisen alueensa itäpuolella: Anjala, Artjärvi, Myrskylä, Orimattila, Hausjärvi (ovatko yhtenäistä varsinaissuomalaisen edustuksen jatkoa?), Vanaja, Hollola, Asikkala, Ristiina, Hartola, Leivonmäki, Toivakka, Jyväskylä, Saarijärvi, Kannonkoski, Kivijärvi.¹⁵⁾

Permi on puhtaasti hämäläinen silmukkapyydyksen nimitys. Se tavataan sekä Vanajaveden että Päijänteen vesistöalueella. Lännimmäiset pitäjät Mäntsälä, Hausjärvi, Renko, Tammela, Kalvola, Sääksmäki, Pälkäne, Kangasala, Messukylä, Orivesi, Längelmäki, Jämsä, Koskenpää, Vilppula, Keuruu, Ähtäri, (yksinäinen tieto Virroilta), Lehtimäki, Lappajärvi, Vimpeli, Perho (harv.), Kivijärvi ja Pihtipudas viitoittavat rajan Varsinais-Suomea, Satakuntaa ja Pohjanmaata vastaan, itäisimmät ja pohjoisimmat pitäjät Iitti, Valkeala, Suomenniemi, Ristiina, Anttola, Juva, Virtasalmi, Suonenjoki, Karttula, Vesanto, Keitele ja Pihtipudas rajan muinaista Karjalaa vastaan. *Permi* on kuulunut myös Vermlannin suomalaisten murteeseen.

* * *

Neljäs silmukkapyydyksen nimitys *rihma(nen)* jää vanhalle karjalaisalueelle. Läntisimmät todennäköisesti yhtenäisen alueen pitäjät ovat Sippola, Luumäki, Mikkeli, Virtasalmi, Jo-

¹⁵⁾ Tarkistamasta kaipaisivat erityisesti Kalajoelta, Saloisista, Muhokselta, Puolangalta, Kuhmosta ja Sonkajärveltä lähetetyt paula-tiedot sekä myös paula-sanan savolaiset ja karjalaiset merkitykset.



Kuva 4.

Paula, permi ja rihma(nen) sanojen nykyinen levinneisyys murteissa.

Käytetyt lähteet: Sanakirjasäätiö 26: XXX: 701 (Sanastaja 43, 1941, s. 6), 69 (Sanastaja 6, 1928, s. 35), 78:96, 97 (Sanastaja 7, 1929—30, s. 31), 119 (I. Kohtamäki, Entisajan metsästyksestä), päälipas, aluesanastot. Suom. Kirj. Seuran metsästyskertomukset. Omia muistiinpanoja: Hongonjoki, Janakkala, Kihniö, Punkalaidun, Urjala, Virrat.

roinen, Leppävirta, Vehmersalmi, Karttula, Pielavesi, Keitele, Pyhäjärvi, Kärsämäki, Nivala, Haapavesi, Piippola, Muhos, Utajärvi ja Pudasjärvi.

* * *

Kysyttäneen, miksi samalla pyydyksellä on monta nimeä. Erilaisia pyydystyypppejä ne eivät tarkoita. Todennäköisesti metsämiehen salaoppeihin on kuulunut usko, että pyydyksiä ei saa pyynnin aikana nimittää niiden oikeilla nimityksillä. Itämerensuomalaisten hylkeenpyytäjien keskuudessa tämä käsitys on säilynyt meidän aikoihimme. Onpa Pohjois-Karjalasta tietoa, että jäniksen silmukkapyydystä on eufemistisesti, varsinaista nimeä kartellen, sanottu »kytkeksi» ja »hirttokeinoksi». ¹⁶⁾ Linnun silmukkapyydystä merkitsevä ansa on ilmeisesti korvattu lankaa tai sidelankaa yleensä merkinneillä rihma ja paula sanoilla. Vähitellen näin käytetyt peitenimet ovat jääneet pyydysten varsinaisiksi nimiksi. Mahdollisesti balttilaisperäinen ansa kantasuomalaisena aikana on lainattu samanlaisista syistä. Permin etymologia on selvittämättä.

Kun tarkastelee silmukkapyydysten nimitysten nykyistä levinneisyyttä, on syytä muistaa, että nämä sanat ainakin uudella ajalla asutuksen rintamailla ovat kuuluneet sivuelinkeinon terminologiaan, joka ei ole kulttuurilainana eikä todennäköisesti peitenimenäkään kulkeutunut huomattavassa määrässä pitäjistä toiseen. Pikemminkin ne on käsitettävä eräpolulla isältä pojalle ja vaarilta pojanpojalle periytyneiksi erätermeiksi. Tähän käsitykseen johtaa erityisesti se huomio, että yhtenäisten sana-alueiden rajat käyvät yhteen vanhojen asutus- ja hallintorajojen kanssa.

Niinpä yhtenäinen paula-alue käsittää suurin piirtein sen osan maataamme, mikä ensimmäisen ristiretken jälkeen tuli kris-

¹⁶⁾ R. NIRVI, Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä, Helsinki 1944, ss. 201—05.

tittyyn Suomeen kuuluvaksi sekä sen lisäksi Uudenmaan myöhempiä uudisasutusseutuja.¹⁷⁾ Pohjoisessa se ulottuu Etelä-Pohjanmaalle, joka esihistoriallisen ajan lopussa lienee saanut suomalaisen asutuksensa Satakunnasta. Sen sijaan tuntuu oudolta, että paulasta ei ole tietoja Länsipohjasta ja Peräpohjola. Luotettavan selvityksen kaipaasi kysymys, onko paula muun edustuksen rinnalla säilynyt Kainuussa ja Vienan Karjalassa, minne kertovien muinaisrunojemme oletetaan uudisasutuksen mukana kulkeutuneen Ylä-Satakunnasta 1200-luvulla.¹⁸⁾ Länsisuomalaisella paulalla on vastine viron murteissa.¹⁹⁾ Siitä päättäen se on kantasuomalaisen ajan loppuvaiheeseen palautuva nimitys.

Permin ja rihman raja noudattaa yleisesti katsoen Kymi-joelta Suonenjoelle kulkenutta keskiaikaista hämäläisten ja karjalaisten erämaarajaa, joka toisen ristiretken jälkeen oli Ruotsin valtaan kuuluvan Suomen itäraja. Jo esihistoriallisena aikana näillä seuduilla kohtaavat toisensa hämäläinen ja karjalainen kulttuuri.²⁰⁾ Kun permi esiintyy toisaalta Hämeen asutuksen pesäseuduilla ja Tammelan ylängöllä, toisaalta idässä ja pohjoisessa sellaisilla alueilla, jotka esihistoriallisten ja historiallisten todisteiden sekä tarinamuistojen mukaan ovat hämäläistä erä- ja asutusaluetta, ja lisäksi Vermlannin suomalaisilla, sen täytyy olla nykyisessä merkityksessään ainakin yhtä vanha

¹⁷⁾ JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, ss. 317—8, 320—1, 325, 386—7.

¹⁸⁾ JAAKKOLA, Suomen varhaishistoria, ss. 468—.

¹⁹⁾ F. J. WIEDEMANN, Estnisch-deutsches Wörterbuch. — I. KOHTAMÄKI, Entisaikaisesta metsästyksestä ja vanhoista pyyntitavoista, Kyronmaa III, Helsinki 1933, s. 147, alaviitta.

²⁰⁾ JAAKKOLA, Suomen varhaiskeskiaika, ss. 317—8, 325. — TALLGREN, Suomen muinaisuus, ss. 164—5, 191—2. — A. ÄYRÄPÄÄ, Katsaus Savon muinaisuuteen, Viidennet museopäivät Kuopiossa, Suomen museo-liiton julkaisuja 6, Helsinki 1939, ss. 50—61.

kuin hämäläinen heimokin.²¹⁾ Sana on todennäköisesti lainautunut Ruotsin lapin murteisiin (LINDAHL—ÖHRLING *Perme* 'laquaeus, snara') niiden pohjankävijäin ja uudisasukaiden kielestä, joiden 1600-luvulla muistiin merkitty lapalainen perimätieto mainitsee saapuneen Pohjan perille Hämeestä Pirkkalan ja Rengon pitäjistä.²²⁾ Mikäli Lindahl—Öhrlingin sanakirjan kirjoitustapa vastaa todellista ääntämystä, e sanan lopussa viittaa lainaan suomesta.²³⁾ Vaikka permille ei olekaan löydetty vastineita muista sukukielistä, voi se olla ansaakin vanhempi itämerensuomalainen silmukkapyydyksen nimitys, joka on säilynyt vain sisäsuomalaisella reliktialueella.²⁴⁾

Karjalaisella rihmalla, joka myös luultavimmin uudisasutuksen mukaan on saanut laajan levinneisyyden pohjoisessa,²⁵⁾ on vastine itäkarjalassa (Säämäjärvi, Tulemajärvi *rihmu* 'ansa', Riipuskala *linnun rihma*), lyydissä (*rihm* 'ansa, paula') ja vepsässä (*rihm* 'linnunansa, jäniksenänsä'). Sen muuttuminen silmukkapyydyksen nimitykseksi on luonnollinen juuri tällä suunnalla, missä rihma merkitsee 'lankaa'.

²¹⁾ Jotenkin samalle alueelle levinnyt hämäläinen sana on mulli (varsa) 'vuoden vanha hevonen', jonka vastine takkuri(varsa), takkuvarsa lännen puolella kattaa suunnilleen saman alueen kuin paula 'ansa'. (V. RUOPPILA, Kotieläinten nimitykset Suomen murteissa I, Suom. Kirj. Seuran Toimituksia 222, Helsinki 1943, ss. 7—9, 27 ja 52 alaviitta 2.)

²²⁾ JAAKKOLA, Pirkkalaisliikkeen synty, ss. 17—36. — Vastaavasti voimme esineellisen kansatieteen alalla todeta Uudellamaalla sekä Vanajaveden ja Päijänteen Hämeessä käytetyn vanhan suomalaisen sahratyyppin hämäläisine ja satakuntalaisine nimityksineen säilyneen Tornion-jokilaaksossa (K. VILKUNA, Uusia aineksia suomen kieli- ja kansatieteelle, Suomalainen tiedeakatemia, Esitelmät ja pöytäkirjat 1939, ss. 92, 94—96. OMA muistiinpano hämäläisestä sahratyyppistä Karungista).

²³⁾ Tästä on minulle huomauttanut tiedustellessani toht. ERKKI ITKONEN.

²⁴⁾ Vert. Y. H. TOIVONEN, Suomen kansan esihistoriallinen kulttuuriperintö, Suomen kulttuurihistoria I, Jyväskylä-Helsinki 1933, s. 40.

²⁵⁾ Jotenkin samalle alueelle on levinnyt kopsa 'tuohesta kudottu vakka, koppa ja pullo' (N. VALONEN, Kylvinvakka, Kotiseutu 1 1946, s. 16).

Linnunpyydyksen nimitysten alueiden tarkastelu johtaa lopuksi kysymykseen, missä nimitykset ovat syntyneet. Onko karjalainen ja vepsäläinen rihma kantasuomalaisena aikana Suomenlahden eteläpuolella lähekkäin asuneiden heimojen yhteistä perintöä? Onko länsisuomalaisen ja virolaisen paula nimityksen suhde samanlainen? Missä ovat yksinäisen hämäläisen permin vastineet? Vai onko ajateltava erilaistumisen tapahtuneen vasta Suomenniemellä, jolloin kuitenkin on edellytettävä keskinäistä vaikutusta toisaalta Viron ja Länsi-Suomen, toisaalta vepsäläisten ja karjalaisten välillä? Vain suppeista rautakautisista rintamaan asutuskeskuksista asutusliikkeen mukana on kukin edustus voinut levittäytyä niin säännöllisesti vanhoille »heimoalueille», kuin nykyiset suhteet osoittavat. Näihin kysymyksiin tuonee vastainen sanastomaantieteellinenkin tutkimus lisää valaistusta.

* * *

Jo näistä muutamista esimerkeistä näkyy, että vanhojen elinkeinojen sanaston paikalliset piirteet ovat levinneet osaksi kokonaan toisenlaisille alueille kuin nykyisiä murrerajoja määriteltäessä huomioidut äännehistorialliset ilmiöt, joissa on paljon vasta viimeisten vuosisatojen aikana tapahtunutta tasoitusta. Yläsatakuntalaisilla eräsanaston erikoispiirteillä näyttää olevan lähimmät vastineet Etelä-Pohjanmaalla ja Peräpohjossa, mikä hyvin soveltuu esihistorian ja historian tutkimuksen viimeisiin tuloksiin näiden seutujen suomalaisen asutuksen vaiheista, sekä toisaalta Ala-Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa, mikä parhaiten vastaa JAAKKOLAN luonnehdintaa Ylä-Satakunnan muinaisesta asemasta.²⁶⁾

²⁶⁾ Sivulla 176 mainittujen tutkimusten lisäksi J. JAAKKOLA, Suomen muinaiset valtarajat vuoteen 1323, Historiallisia tutkimuksia VII, ss. 15—44.

Pertti Virtaranta

Kauvatsa ja Äetsä.

Kauvatsan pitäjän nimi, joka vanhojen paikkakuntalaisten murteessa kuuluu *Kauvahta*, on askarruttanut sekä varsinaisten kielentutkijoiden että maallikkojen mieltä, mutta tyydyttävään selitykseen ei liene vielä päästy. Kysymystä käsiteltäessä on otettava huomioon seudun murteen äänneopilliset erikoispiirteet ja nimen vanhat kirjoitusmuodot, joihin seuraavassa annettava ratkaisu pääasiallisesti nojautuu.

Ala-Satakunnan murteelle, johon Kauvatsakin kuuluu, on ominaista heikko aste alkuperäisen i-loppuisen diftongin edessä. Niinpä esim. men-loppuisista nomineista esiintyy muotoja *varvunen*, *kärvänen*, *kellarien*, *pakänen* jne. (diftongin jälkikomponentti *i* on myöhemmin kadonnut). Tämä on murteen vanha kanta, vaikka se nykyisin näyttää olevan hiljalleen väistymässä. Kauvatsan murteessa nomini *kaukainen* olisi äännelaillisesti *kauvanen*, aikaisemmin *kauvainen*, jonka vartalo on ennen kuulunut *kauvaitse-*, siis esim. genetiivi *kauvaitsen*. Kauvatsan nimi nähtävästi selittyikin viimeksi mainitun muodon pohjalta kehittyneeksi. Se lienee ensinnä kuulunut toista penikulmaa pitkälle Kauvatsan joelle, joka lähtee suuren Sääksjärven kaakkoiskulmasta, laskee Puurijärveen ja sen kautta Kokemäenjokeen. Nimen alkuperäisempi asu on ollut *Kauvaitsenjoki*. Sen alkuosana olevan adjektiivin *kaukainen* selittänee joen etäinen sijainti Huittisten rintamaista, mistä käsin nimi on annettu.

Yksikön ja monikon genetiivin esiintyminen yhdysperäisten paikannimien ensi osana on varsin yleistä; siitä mainitaan myöhemmin useita esimerkkejä. Edellytettävä kehitys on ollut: *Kauvaitsenjoki* > elliptisestä *kauvaitse-* (ellipsi eli sanaliiton jäsenen tai yhdysosan poisjätö on paikannimissä tavallista) > (tämän viimeisen kehitysvaiheen syy jää avoimeksi) *Kauvaitsa*. Alunperin Kauvatsanjokea tarkoittanut nimi on avarutunut myös joen rantatienoon, Kauvatsan kylän, ja sittemmin koko pitäjän nimeksi.

Vanhat kirjoitusasut tukevat annettua selitystä. Niistä näkyy ensiksikin, että nimessä on aikaisemmin ollut i-loppuinen diftongi: *Kawaisz* 1551 (Valtionarkiston n:o 216'), *Cauuaitz* 1558 (VA 2051), *Cauuaitza* 1559 (VA 2080), 1567 (VA 2197), 1572 (VA 2250), *Kauuaitzbij* 1559 (VA 2082), *Kawaittzan* 1560 (VA 2107), *Cauuaitzabij* 1560 (VA 2107), *Cawaittza* 1560 (VA 2107), 1562 (VA 2138), *Cawaitza* 1561 (VA 2122, 2123), 1573 (VA 2259), *Cauffaittza* 1562 (VA 2137), *Cawffuaittza* 1563 (VA 2150), *Cauaitza* 1564 (VA 2160), *Cauffuaittza* 1564 (VA 2165), *Kauwaitzsa* 1565 (VA 2172), *Cauadhaisa* 1566 (VA 2185), *Kawaitza* 1567 (VA 2198), *Kawffuaissa* 1568 (VA 2208), *Kauuaitza* 1569 (VA 2218), *Cauaittza* 1571 (VA 2239), 1573 (VA 2259), *Kauaittza* 1571 (VA 2239), *Kauaitza* 1571 (VA 2239, 2246), 1572 (VA 2250), *Kaffwaittza* 1571 (VA 2239), *Kawffaittza* 1572 (VA 2250), *Kauaittzbij* 1572 (VA 2250), 1573 (VA 2259), *Cawaittza* 1573 (VA 2259), *Kawaittza* 1573 (VA 2259), *Cauittza* 1573 (VA 2259), *Cauhaitz* 1573 (VA 2259), *Cauvaitz* 1580 (VA 2224).

Näiden diftongillisten ohessa on myös runsaasti i:ttömiä nimimuotoja: *Kauhatza* 1553 (VA 216'), 1555 (VA 1945), *Kawatza* 1554 (VA 1968), *kauassaldh* 1555 (VA 1975),

Kauatza 1556 (VA 1995), 1561 (VA 2124), 1570 (VA 2229), Kauattz 1557 (VA 2025), cauatzan 1557 (VA 2024), Kauatza 1557 (VA 2225), cauadzan 1558 (VA 2054), Kauadzon 1558 (VA 2054), Kauatz 1558 (VA 2052), 1559 (VA 2081), 1560 (VA 2107), Kawatz 1560 (VA 2107), Kauatzan 1561 (VA 2124), Kawassa 1565 (VA 2174), 1566 (VA 2186), Cauuatza 1565 (VA 2173), 1569 (VA 2219), 1570 (VA 2229), Cawuatza 1571 (VA 2239), Cauattzabij 1573 (VA 2259). Viimeksi mainitut asiakirjamuodot ovat osoitus siitä, että painottoman tavun i-loppuisen diftongin jälkikomponentti oli noihin aikoihin Kauvatsan murteesta katoamassa. Ala-Satakunnan murteen erikoistuntija prof. Niilo Ikola arvelee, että ainakin osassa aluetta katoa olisi tavattu jo keskiajalla (Ala-Satakunnan murteen äännehistoria II s. 209).

Erikoisesti huomattakoon v:lta 1551 oleva genetiivimuoto Kauuatzsen (VA 216^o), jollaista selityksemme juuri edellyttää, sekä e-loppuinen Cauuaitze 1570 (VA 2229), mikäli viimeksi mainitussa ei ole kirjurin merkitsemis virhe. Kawffuaisten 1565 (VA 2174), luettava *Kauvaisien*, on myös osoitus siitä, että lähtömuotona on genetiivi, ei tosin monikon, niin kuin tässä kirjoitusasussakaan kuten jo Kauuatzsen osoittaa, yksikön genetiivi.

Mielenkiintoisia ovat niinikään Ikolan mainitsemat nimimuodot Cauuajsilld 1621 ja Kauuajsilldh 1621 (Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I s. 166), jotka on luettava *Kauvaisilt(a)*.

Sama *kauka* sana kuin puheena olevassa Kauvatsan nimessä on myös kokemäkeläisessä kylännimessä Kaukaritsa, joka esim. v. 1521 on kirjoitettu Kaukarist (Hausen, Finlands medeltidsurkunder VIII ss. 38—39) ja v. 1567 Kawckarittza (VA 2198). Lisänä tässä on ri-johdin (vrt. *Ilmarinen*), jonka esiin-

tymisestä lukuisissa ari-loppuisissa paikannimissä prof. J. J. Mikkola on kirjoittanut.¹⁾

Seuraava rautatieasema Kauvatsalta Tampereelle päin on Äetsä, joka on Kiikan ja Keikyän rajoilla, edellisen puolella. Asema on saanut nimensä keikyäläisestä Äetsän kylästä, joka jo varhain on syntynyt Kokemäenjoessa olevan Äetsänkosken rannoille. Myös Äetsänjoki on vanha nimi. Kuten Kauvatsa on Äetsäkin seudun murteessa ht-llinen, *Äehtä*.

Arvoitukselliseksi jäänyt Äetsä on nähtävästi selitettävä samoin kuin Kauvatsa. Nimi on aluksi kuulunut Äetsänkoskelle, ja sen aikaisempi asu on ollut *Ä(j)eitsenkoski*. Alkuosana on *äkeinen* adjektiivin genetiivi (niinkuin Kauvatsassa on *kaukainen* sanan genetiivi), *äkeinen*, joka mm. Lönnrotin sanakirjassa merkitsee samaa kuin *äkäinen*, on hyvin sopinut kuvastamaan kosken voimaa, *äkeä* sanan kohdalla Lönnrotilla onkin esimerkkinä *äkeä koski* 'strid l. häftig fors'.

Kehitys *Ä(j)eitsenkoski* > elliptisesti *ä(j)eitse-* > *Ä(j)eitsä* näyttää kuvastuvan myös nimen vanhoista kirjoitusasuista.

1500-luvulla Äetsänkoski on kirjoitettu mm. seuraavasti: (diftongillisia muotoja) *Ä i j e i t z e n k o s k i* 1562 (VA 2137),

Mikkola on käsitellyt ari-loppuisia paikannimiä eräässä Virittäjän kirjoituksessa (Paikannimien alalta. IV. Virittäjä 1945 ss. 201—203). Siinä lueteltuihin lisättäköön tässä vielä Lavian Karhijärven lahden nimi Vihtari (murteessa samoin). Nimen alkuosaan ovat verrattavissa esim. karkulainen kylännimi Vihriälä, Kankaanpään Vihtilänjärvi, Kangasalan Vihtinen ja Vihtiälä sekä pitäjännimi Vihti. Kankaanpäässä kuulemani asutustarina tiesi kertoa, että Vihtilänjärvelle olivat ensimmäiset asukkaat tulleet Karkun Vihtiälästä, mistä mainittu järvi ja kylä olisi saanut nimensäkin. Puheena olevien nimien ht on muuten vanhaa perua, eikä se ole palautettavissa tsiaän niinkuin savolaismurteiden ht (mehtä < metsä). Esim. Karkun Vihtiälä on vanhoissa asiakirjoissa muodoissa Wichtila 1546 (VA 1927), Vichtilä 1558 (VA 2064), Vichtiläby 1558 (VA 2065) ja Wichtiala 1785 (Maanmittaushallituksen arkisto, kartta A 27 17/5).

A Eieittzencoski 1563 (VA 2150), (diftongin katoasuja) Äijetzekoskij 1555 (VA 1975), Äietzäkoski 1556 (VA 1995), Äietzencoski 1557 (VA 2025), 1559 (VA 2082), 1560 (VA 2107), 1561 (VA 2122, 2123), Äiedzenkoski 1558 (VA 2051), äiedenkoskibij 1558 (VA 2051), Äietzcoski 1558 (VA 2052), eidzenkoskibij 1558 (VA 2051), Aien-coski 1559 (VA 2081), Äetzecoski 1564 (VA 2160). Huom, erikseen kompastusmuoto aeijäijätzä koski 1554 (VA 1968).

Äetsänjoki on poiminnoissani yhtä poikkeusta lukuunotta-matta diftongin jälkikomponentin katoa osoittavissa muodoissa: Eitzeioki 1556 (VA 1995), Äiettenioki 1557 (VA 2025), Eiendzenioki 1557 (VA 2025), Äietzioki 1558 (VA 2052), 1559 (VA 2082), Äiedzenioki 1558 (VA 2051), 1559 (VA 2080), Aientzenioki 1559 (VA 2081), Äettzenioki 1562 (VA 2138), Äetzenioki 1564 (VA 2165), 1570 (VA 2229), Aetzeniockij 1565 (VA 2172), Äetzenijoki 1569 (VA 2218), 1573 (VA 2259), Äettzenioehij 1571 (VA 2239), Äetzeiockij 1571 (VA 2246), Äettzeniokij 1572 (VA 2250), ja kerran Äijeitzenioki 1562 (VA 2137).

Erikseen luettelen seuraavanlaiset, useimmiten Äetsän kylää tarkoittavat merkinnät: Aedzsaeby 1540 (VA 1920), 1541 (VA 1921), 1542 (VA 1922), Aedzsäby 1543 (VA 1924), Äed-zae 1544 (VA 1925), Äedzä 1546 (VA 1927), 1552 (VA 1952), Äedzänn 1551 (VA 1941), Äedtzen 1551 (VA 216^a), äedzän 1552 (VA 216^a), äijsszbij 1552 (VA 216^a), äetzen 1554 (VA 1969), 1566 (VA 2185), äijetze 1554 (VA 1969), äietzen 1560 (VA 2107), äietttzen 1560 (VA 2107), ääid-zen 1562 (VA 2140), Äetzaby 1565 (VA 2173), Aetzae 1567 (VA 2197), Ätzä 1569 (VA 2219), 1570 (VA 2229), äet-zän 1571 (VA 2239), ^Eättzäbij 1572 (VA 2250), Äetzä 1572 (VA 2250), M t z se 1573 (VA 2259).

Äetsänkosken ja -joen nimistä on huomattava sellaiset e:lliset merkinnät kuin Äijeitzenkoski, AEieittzencoski, Äietzencoski, Äiedzenkoski, äiedenkoskibij, eidzenkoskibij, Äietzenioki, Aientzenioki, Ae11zenioki, Äetzenioki, Äetzeniockij, Äetzenioki, Äettzeniochij, Äettzeniokij, Äijeitzenioki, jotka voivat edellyttää lukutapaa *ä(j)eitsen* tai *ä(j)etsen* (kysymykseen, millainen *ts:n* edustus oli Ala-Satakunnassa 1500-luvulla, en kajoa; siitä ks. esim. Ikola, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I ss. 167—168). On kuitenkin otettava huomioon sekin, että vanhassa oikeinkirjoituksessa e-kirjain tarkoittaa paitsi e:tä, usein myös ä:tä. Äetsän kylän minimuodoissa sananloppuinen *ä* on merkitty ä:llä, joka ei esiinny genetiivimuodoissa. Tällä perusteella voi pitää mahdollisena lukutapaa *ä(j)eitsen*, *ä(j)etsen*.

Oletettujen yhdysperäisten paikannimien *Kauvaitsenjoki*, *Ä(j)eitsenkoski* ja *Ä(j)eitsenjoki* edellisenä osana oleva adjektiivi (*kaukainen*, *äkeinen*) on genetiivissä. Tämä ei ole paikannimissä suinkaan harvinaista. Esim. Kauvatsalla on *Jalonoja*-niminen kylä, Karkussa isonjaon kartoissa Wähäruohosten moisio 1785 (MHA A 27 17/4), Ruohosten aho 1791 (MHA A 27 5/16) ja vanha kylännimi Pitkänkaro (murteessa samoin), Suoniemellä *Pyörtöstenpään nokka*, Tyrväässä isonjaon kartoissa *Ojasten Sarat* 1782 (MHA A 28 8/22), ja Niilo Valosen mukaan (Punkalaitumen seurakunnan kylien, kulmakuntien, talojen ja torppien nimet ennen v. 1901, käsikirj.) on Punkalaitumella mm. seuraavanlaisia nimiä: *Kivisenoja* (K i w i s e n o j a 1780—1785, K i w i s e n - ä j a 1785—1791, K i v i s e n o j a 1792—), *Isonsuu* (murt. *Isosua*), *Pakanoja* ~ *Pahaoja*, *Syvänoja* ~ *Syväoja*, *Ympyräisenmäki*, *Tuomisenoja* ~ *Tuomistenoja* ~ *Tuominenoja*, *Hon-*

kostenoja, Heinästenoja ~ Heinänenoja, Ronttistenmäki ~ Ronttistonmäki, Järmästenoja ^ Järmistö. Valonen on ison-jaon asiakirjoista poiminut *Heinästenojan* niityn nimen-seuraa-
vissa muodoissa: *Heinänenoja* viidesti, *Heinäsenoja* kahdesti, *Heinäset ojat* kahdesti, *Heinästenoja* kuudesti, *Heinästenojan niitty* kahdesti, *Heinästenojan silta* kuudesti, *Heinästenojan suu* kolmesti. Näiden nimien edellinen osa on paikan laatua osoitava adjektiivi, jonka odottaisi taipuvan pääsanan sijoissa. Joissakin tapauksissa on mahdollista, että yhdyssanan ensi osa olisi ollut henkilönnimi. — Tämänäntyyppisiä nimiä tavataan vanhimmista asiakirjoista alkaen. Esim. Jalonojan kylä on jo 1500-luvulla kirjoitettu aina *jalo*noja ääntämykseen viittaavissa muodoissa: *Jalonoija* 1540 (VA 1920), 1541 (VA 1921), 1542 (VA 1922), 1546 (VA 1927), 1554 (VA 1968), 1555 (VA 1975), 1557 (VA 2025), 1558 (VA 2052), 1559 (VA 2080), 1560 (VA 2107), 1571 (VA 2239, 2246), 1572 (VA 2250), 1573 (VA 2259), *Jalonoia* 1543 (VA 1924), 1544 (VA 1925), 1552 (VA 1952), 1556 (VA 1995), 1557 (VA 2025), 1558 (VA 2051), 1559 (VA 2081), 1563 (VA 2150), 1564 (VA 2160, 2165), 1569 (VA 2218), 1571 (VA 2239), *Jalonnioia* 1565 (VA 2172), *Jalonoijo* 1559 (VA 2082).²⁾ Niinkuin Valonen Punkalaitumen nimistöä käsittelevässä tutkimuksessaan on huomauttanut, syynä geneetiivin yleistymiseen voi muutamassa tapauksessa olla se, että nimeä on usein käytetty geneetiiviattribuuttina, esim. Kivisenojan umpiaita (*Kivisen ojan umbiaita* 1792), Syväojan suu

²⁾ *jalo* sanalla on ennen ollut konkreettinen 'suuren' merkitys. Jalonoja on siten alunperin tarkoittanut suurta ojaa niinkuin esim. Mouhijärven ison jaon kartoissa oleva *Jalo huhdan korpi* 1788 (MHA A 26 18/2) isoa huhdan korpea, *jalo* sanan merkityksen kehittymisestä ks. Rapola, Suomen kielen *jalo* sanan merkityshistoriaa.

(syfvänöjansu 1785, Syfvänöjansu 1791), Heinästen-ojan silta (mt. s. 224).¹⁾

Tohtori Viljo Nissilä on Vuoksen paikannimistöä selvittellessään kiinnittänyt huomiota siihen, että elliptisiä nimiä tavataan kaikista genetiivimuodoista (viron kielessä tämä on vielä tavallisempaa). Mm. tunnetut satakuntalaiset nimet Pyhärannan Ihode ja Nakkilan Ruhade hän selittää — mielestäni oikein — genetiiveistä elliptisestä kehittyneiksi. Nissilän antama selitys stz-loppuisista paikannimistä on tässä yhteydessä merkillie pantava: esim. *Hangstenkorpi* > (ellipsi) *hangaste* > (i-loppuun mukautuen) *Hangasti* (Vuoksen paikannimistö I ss. 25—29). Viimeinen kehitysvaihe muistuttaa edellä oletettua *kauvaitse* > *Kauvatsa*, jolle ei ole osoitettu varmaa analogian syytä. Genetiivi on ollut välittäjänä myös edellä mainituissa Punkalaitumen nimissä *Ronttistonmäki* ja *Järmistö* (niiden rinnalla vieläkin *Ronttistenmäki*, *Järämästenoja*), jotka ovat syntyneet nojautumalla sto-kollektiivijohtimella muodostettuihin sanoihin (esim. *koivisto*, *kuusisto*, *pajukisto*, *karajisto*, *updkisto*). Tätä kehitystä osoittavat niinkään isonjaon kartoissa Karkusta olevat, samaa paikkaa tarkoittavat nimet Linnastomoisio 1785 (MHA A 27 17/4) ja Linnasten moisio 1785 (MHA A 27 17/6).

Mainittujen Kauvatsan, Äetsän ja Kaukaritsan lisäksi harvinaista tsa-loppua tavataan myös Luopioisissa, jossa on Ämmätsän kylä. Eri asemassa on karjalaismurteiden *-tsa*, *-tsu*, mihin ei tässä yhteydessä ole aihetta puuttua.

ht nykyisissä murremuodoissa *Kauvahta*, *Äehtä* on tuskin kotoisin siltä savolaismurteiden alueelta, missä *ts* > *ht*, esim.

¹⁾ Haluan tässä yhteydessä mainita, että maist. Valonen on Kauvatsan ja Äetsän nimistä keskustellessamme esittänyt kirjoitelmassa varteenotettuja huomioita.

metsä > *mehtä*. Ne kytkeytyvät muutamiin muihin seudun kansankielen ht-tapauksiin: *jouhten*, *Jouhtenoja*, *jouhtiäjes*, *Jouhtijärvi*, *paahtain* ~ *pahtain*, *päihtimet*, *Jahti* yms. Käsitkseni mukaan nämä ht:lliset muodot ovat kehittyneet murteen omalla pohjalla, kuten olen esittänyt Länsi-yläsatakunta-laisten murteiden äännehistorian I osassa.

Helmi Virtaranta

Yrjö Koskisen Hämeenkyrön pitäjän- kertomuksen kielestä.

Yrjö Koskisen esikoisteos *Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä* ilmestyi vuoden 1851 Suomi-kirjassa. Se oli ensimmäinen julkaisu, joka rikkoi v:n 1850 sensuuriasetuksien, minkä mukaan suomeksi sallittiin painaa vain uskonnollista hartautta ja taloudellista hyötyä tarkoittavaa kirjallisuutta.

Hämeenkyrön pitäjänkertomus on kirjoitettu nuorekkaan suomalaisuusinnostuksen vallassa. Snellmanin julistus oli koskettanut voimakkaasti Yrjö Koskiseen, niin että hänestä myöhemmin tuli suuren kansallisen herättäjämme aatteiden tarmokkaimpia käytäntöön soveltajia. Tähän asti suomalaisuuden asiaa oli ajettu ruotsiksi, oli käännytty vain ruotsinkielisen sivistyneistön puoleen, ja suomalainen kansanosa oli jäänyt jokseenkin vieraaksi näille pyrkimyksille, joita sille ei ollut sen omalla kielellä voimaperäisesti julistettu. Snellman itse kirjoitti ruotsiksi, mutta hän tajusi asian nurinkurisuuden eikä lakannut teroittamasta, kuinka tärkeätä oli, että suomalaisuustaistelun kärkijoukko olisi suomenkielinen sivistyneistö. Kansan valtavan enemmistön kieli olisi tehtävä sivistyneistön kieleksi, jotta suomalaisuustaistelua olisi tukemassa koko suomea puhuva kansanosa. Tämä Snellmanin vakaumus tulee vetoavana ilmi useissa Saima-lehden kirjoituksissa. Esim. v:n 1845 5:nnessä numerossa hän kirjoittaa suomen kielestä kirjakielenä seuraavaa: »Suo-

menkieli on tällä hetkellä yhtä sovelias kuin milloinkaan otettavaksi käytäntöön kouluissa ja viralliseksi kieleksi. Kieli on siihen tarkoitukseen riittävästi kehittynyt, kun vain olisi sivistyneitä miehiä sen käyttäjiksi. Uusi sukupolvi, siinä se mitä vaaditaan suomalaista kansallisuutta ja suomenkieltä varten, uusi sukupolvi, joka rakastaa suomalaista nimeä ja suomenkieltä ja on hankkinut itselleen kyvyn sen käyttämiseen». Kootut teokset V s. 23). Seuraavassa numerossa hän edelleen tehostaa uuden, suomenkielisen sivistyneistön ja sen mukana suomenkielisen kirjallisuuden syntymisen välttämättömyyttä kirjoituksessa *Voiko kansan sivistys taantua jos sen kieli tehdään sivistyksen kieleksi?* mm. näin: »Ehtona on tällöin, kuten osoittautuu olevan joka tapauksessakin, uusi sukupolvi, joka on kasvanut tämän kansallisen sivistyksen vaikutuksen alaisena. Ainoastaan siltä voidaan odottaa kykyä luoda myös kotimaista kirjallisuutta, jolla on jotakin arvoa. Se, mikä nyt mainitsee itseänsä kansakunnan sivistyksen nimellä, on sitävastoin haluton ja voimaton kerjäläinen, jolta ei voida odottaa mitään toimintaa ja joka edelleenkin ylläpitää näennäistä elämäänsä, ei omalla työllään ja ansiollaan, vaan niillä muruilla, joita putoo rikkaitten pöydältä» (Kootut teokset V s. 28). Nuorelle Yrjö Koskiselalle Snellmanin kirjoitukset olivat suuntaa antavia.

Yrjö Koskinen oli Pohjanmaan ruotsalaisen kodin lapsi. Ensimmäiset kosketuksensa suomen kieleen hän näyttää saaneen Vähässäkyrössä, missä hän vietti kesiä yhdeksänteen ikävuoteen asti isoisänsä pappilassa (Suolahti, Nuori Yrjö Koskinen s. 68). Mutta kun hänen isänsä Yrjö Jaakko Forsman kevättalvella 1845 siirtyi Hämeenkyrön kirkkoherraksi, perheen ympäristö muuttui yhtäkkiä supisuomalaiseksi. Kesäaikoina Yrjö Koskinen koetti harjaantua kansankieleen (Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia I s. 5), ja koulussa, Vaasan lukios-

sa, opittiin yhtenä aineena myös suomea, luettiin mm. Kalevalaa. Huvittava näyte Yrjö Koskisen silloisesta suomen kielen taidosta on muuan lisäys, jolla hän lopettaa kirjeen isälleen: »Vaikka aika ollut tärkkä, olen kuitengin lukenut vähä Suomia. Olen ostanut Runoelmia ja paitsi sitä lainanut Enon Opetuksia ja Runo-Laulu siitä kummasta Kala-Kukosta. Lukistossa nyt olemma ruveennut kokoonpanna Suomia. Lukistolaiset ovat ottaneet Suomalainen, mutta en sitä hyväksy. Yriä Koskinen». Isä oli tyytyväinen poikansa harrastuksiin: »Se on wallelan hywä, ettäs näin harjoitat itsiäs wanhan Wäinämöisen kielen laadusa, sillä senkautta tulet wahwaksi Suomen pojaksi». Kuvaavaa nuoren lukiolaisen suomenkielen taidolle on, että hänen piti sanakirjasta etsiä selitykset joillekin isänsä kirjoittamille suomen sanoille (Suolahti, mt. ss. 79—80).

Suoritettuaan lukion kurssin Yrjö Koskinen jäi syysluku-kaudeksi 1847 Hämeenkyröön suomea oppimaan, jäipä vielä seuraavan vuoden syysyksikin. Tästä kielen opiskelusta Suolahti kertoo: »Ei Koskisella muita kirjallisia apuvälineitä ollutkaan kuin Renvallin kielioppi, Heleniuksen keho sanakirja, Suomen kansan sananlaskut ja joukko pikkukirjasia, joita hirvensalmelainen kulkukauppias Ripatti kävi myyskentelemässä. Kirjojen puutteen korvasi elävä kansankieli. Pitkät syysillat Koskinen istui pappilan väentuvassa lisäämässä sana varo jaan ja varmentamassa kielitajuaan. Älykäs, lempeä Pirtti-Anni, joka hyvin tiesi entisten rovastinperheitten vaiheet ja jolla oli oma surullinen elämäntarina takanaan, varsinkin tuli hänen kieli-mestarikseen. Kun sitten innokas suomenkielen ystävä Antero Warelius kesällä 1848 tuli Jumesniemen kulmalle äsken perustetun Kärjen 1. Sassinin koulun opettajaksi, yritti Koskinen jo joittenkin suomennosten sepittelyä» (mt. ss. 97—98). Helpoa tämä opiskelu ei ollut. Suomenkielisen kirjallisuuden lukemisesta oli vähän hyötyä, sillä — niinkuin Yrjö Koskinen itse

kertoo — »kirjakieli oli vasta tekeillä ja varsin kankea vielä, ainakin minulle vaikeampi kuin tuo kansan suusta valuva kielilähde» (Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia 1 s. 6). Mutta opiskelijalla oli sitkeyttä, ja aikansa ponnisteltuaan hän saattoikin todeta: »Kielentaiteoni edistyi, vaikka hitaasti» (mt. s. 7). Yrjö Koskisen suomen kielen oppimista seurattaessa on ennen muuta muistettava hänen tiheät vierailunsa Vanajan kylän Kaupilla; siellä asui Sofia Fransiska Friberg, josta sittemmin tuli hänen vaimonsa. »Hänen idealinen katsantokantansa, yhdistettynä suureen käytännölliseen reippauteen, ja hänen raiakas kielitaitonsa», mainitsee Yrjö Koskinen, »ovat olleet minulle ohjeena ja apuna elämäni tehtävissä» ja jatkaa: »Vasta hänen kauttansa opin suomea; hänen neuvonsa mukaan korjailtiin tuo vähitellen valmistuva pitäjänkertomus (C. G. Borg sitten paljon korjauksia teki)» (mt. s. 7).

Näin Yrjö Koskinen oppi suomen kielen vaivoin ja vastuksin. Epäilemättä hänen kielessään oli paljon kyröläisyyksiä, mutta se oli sitä aidompaa. Siksi ei ole yllättävää, että hänen kirjallisen esikoisensa kieliasusta voimme poimia koko joukon Hämeenkyrön kansankieleen viittaavia piirteitä samoin kuin joitakin jälkiä hänen käyttämistään kirjallisista apuneuvoista, ennen muuta Heleniuksen *Suomalaisesta ja Ruozalaisesta Sana-Kirjasta*.

Pitäjänkertomuksen kielen tarkastelun kannalta on vielä tarpeen muutamain piirtein valaista sen valmistumisvaiheita ja ottaa samalla huomioon muulta taholta mahdollisesti tulleet korjaukset ja lisät.

»Helmikuussa 1848» — niin kertoo Gunnar Suolahti — »yliopiston rehtori Gabriel Rein kehoitti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokouksessa jokaista isänmaallisen sivistyksen ystävää laatimaan kotipitäjästään kuvauksen, jotta hän niillä voisi

täydentää v. 1843 julkaisemaansa maamme tilastollista kuvausta, ja hän esitti samalla niitä varten sommittelemansa summittaisen suunnitelman» (mt, ss, 140—141). Tätä kehoitusta voimme pitää Hämeenkyrön pitäjänkertomuksen alkusyynä. Yrjö Koskinen itse kertoo saaneensa sen kirjoittamisen ajatuksen tehdessään pieniä tutkimusmatkoja pitäjällä (Kansallisia ja yhteiskunnallisia kirjoituksia 1 s. 7). Heti alun alkaen hänelle oli selvää, että teos oli kirjoitettava suomeksi (mt. s. 7). Työ edistyi hitaanaaisesti muitten kiireitten sivussa. Vielä kesällä 1850 hän keräsi sitä varten aineistoa, mutta kirjoitteli jo myös osia valmiiksi (Suolahti, mt. s, 167). Seuraavana kesänä teoksesta puuttui enää vain loppu. Hyvä ystävä, sittemmin kielimiehenä tunnettu C. G. Borg korjaili sen kieliasua poistaen siitä myös joukon murteellisuuksia. Yrjö Koskinen ei pitänyt näistä muutoksista — kyröläisyyksiä puolustaessaan hän joutui väitelyynkin ystävänsä kanssa — vaan korjasi ne paikoittain ennalleen (mt. s. 206).

Kertomus Hämeenkyrön pitäjästä oli valmis. Se on erinomainen todistus kirjoittajansa hyvin sujuneesta suomenkielen opiskelusta ja samalla ensimmäinen näkyvä osoitus tulevan historioitsijan elävästä harrastuksesta kotimaan vaiheisiin. Mutta sen julkaiseminen suomenkielisessä painoasussa näytti kohtaavan voittamattomia esteitä alussa mainitun asetuksen vuoksi. Uskollisena omaksumillensa aatteille Yrjö Koskinen ei suostunut kääntämään sitä ruotsiksi, vaan sanoi mieluummin jättävänsä koko teoksen julkaisematta. Hänellä oli tällöin ehkä mielessä ajatus, jonka Snellman oli lausunut: »Te nuoret miehet, jokainen teidän ruotsinkielinen sananne on tästä hetkestä lähtien jotenkin hukkaan mennyt suomalaiselta kirjallisuudelta, suomen nimeltä ja teidän omalta kunnialtanne. Ainoastaan äidinkieli on antava teidän kirjoituksillenne ja teidän nimellenne paikan maailmassa» (v:n 1845 »Saimassa»).

Castrenin arvovaltaisella puoltolauseella teos vihdoinkin sai painatusluvan, kun siitä ensin oli poistettu muutamia kohtia, mm. kansantarina rohkeasta soutajasta, joka oli ohjannut kaksi venekuormallista venäläisiä Kyröskoskeen (Suolahti, mt. ss. 206—207).

Edellä on jo mainittu Antero Varelius. Hänen osuutensa Hämeenkyrön pitäjänkertomuksen syntymiseen samoin kuin sen kirjoittajan suomenkieleen on varmasti huomattava. Siihen aikaan kun Varelius oli Hämeenkyrössä Sasslinin koulun opettajana vv. 1848—1850, eli juuri samoihin aikoihin, jolloin Yrjö Koskisen pitäjänkertomus oli tekeillä, he seurustelivat ahkerasti keskenään. Antero Varelius ohjasi Yrjö Koskisen kirjoitusharjoituksia, ja hän oli suomalaisuusharrastuksissakin jonkinlaisessa ison veljen asemassa nuoreen Yrjö Koskiseen nähden. Hän oli v. 1847 ollut mukana perustamassa liittoa, jonka tunnuksiin kuului mm. »Suomen kielen käytäntä ja Ruotsin kartanta niin keskenämme kuin kaikkien muidenkin kanssa, joiden vaan luulemme puhettamme ja kirjoitustamme tajuavan» (Ikola, Antero Varelius. Satakunta V ss. 269—270), ja suomenkielisen kodin lapsena hän hallitsi erinomaisesti kotiseutunsa kansankielen. On sangen luultavaa, että hän jollakin tavalla edisti nuoremman ystävänsä kotiseuduntutkimusta, mutta hyvällä syyllä voidaan myös arvella, niinkuin onkin otaksuttu (Louhelainen, Sasslinin koulu- ja saarnahuonelaitoksen historia. Satakunta ja satakuntalaisia ss. 188—189), että Yrjö Koskisen pitäjänkertomus taas puolestaan olisi innostanut Vareliusta suunnittelemaan Tyrvään pitäjänkertomusta. Keskinäistä vaikutusta näissä kertomuksissa voi kyllä havaita, vaikka Vareliuksen esitys on paljon perusteellisempi ja täyteläisempi, lähes kaksi kertaa niin laaja kuin Yrjö Koskisen.

Pitäjänkertomuksen kielestä osoitetaan edempänä lukui-

sia Hämeenkyrön murteeseen perustuvia muotoja ja sanoja.¹⁾ Kansanomaisia lausetapoja siinä on pitkin matkaa. Seuraavassa jokunen esimerkki: Keräjän-käyminen on paha tapa, josta ei kummallekkaan riiteliälle ole mitään muuta hyötyä, kun rahojensa ja aikansa menetyksellä »jos lampaan lavalla aljetaan, kyllä lehmänkin reisi tarvitaan,» sanoo todella sananparsa, s. 55; Rekikeliä ei usein saada ennen kuin joulun aikoina ja välistä tulee vasta uudeksi vuodeksi vähän »anturan apua», s. 30; »Metsäkulmissa panee halla usein suvisaikana, mutta harvoin »pitäjän aukeella», s. 30; Heittämisen ajalla — laskee halla väliin »kaikki puhtaaksi», s. 30; Morsianten on tapana »morsiamentavalla» käydä, koreat vaatteen yllänsä, s. 69. Nämä ja lukuisat muut kyröläisyydet ovat epäilemättä tehneet pitäjänkertomuksen kansalle läheisemmäksi kuin muuten olisi ollut asian laita.²⁾

Muikin kansanperinne on saanut teoksessa paikkansa. Kannattaa panna merkeille, ettei nuori historiantutkija väheksynyt kansan kertomaa historiallista perimätietoa. Hän kirjoitti muistiin tarinoita ja käytti niitä lähtökohtana otaksumillensa koettaen tarkistaa niiden paikkansapitävyyttä käsillä olevien asiakirjojen valossa. Menetelmäänsä hän selittää itse seuraavasti: »Näistä nyt kertonen mitä taruisesti ho'etaan ja koittanen sitten voimani mukaan noille kansan pakinoille luottamista lisätä» (s. 83). Hän selostaa mm. kansan säilyttämän perimätiedon Karkun kirkkomatkoista mainiten, että Karkun kirkossa on vieläkin erään kohdan nimenä Kyrönkulma (s. 83). Nykyisin

¹⁾ Sasslinin koulun perustamiskirjaa ja Antero Vareliuksen laatimaa (ks. Satakuntaa ja satakuntalaisia s. 115) ohjesääntöä »Asetukset», jotka pitäjänkertomuksessa ovat jäljennettyinä (ss. 61—67), en luonnollisesti-kaan ole esityksessäni ottanut yleensä huomioon. Nehän eivät kuvasta Koskisen suomen kieltä.

²⁾ Mainittakoon tässä yhteydessä, että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistossa on 33 Yrjö Koskisen Hämeenkyröstä keräämää sananpartta, jotka on lähetetty 6. 2. 1850.

vain muutama harva kyröläinen enää muistaa kertoa näistä kirkkomatkoista: *Vanhat siittä puhu, että ennen kirkosa siä* (tark. Karkussa) *käytiin. Ruumiitakip piti teeltä viätämän. Lohel lihää pantiin kirkkoeveen kaunistokses, vaikke sitä syäty* (< Martti Myllyharju, synt. 1888).³⁾ Hämeenkyrön Rokkakosken nimeen liittyvän tarinan Yrjö Koskinen selostaa (ss. 23—24, ala viitta) seuraavasti: »Rokkakosken myllyssä kerta mies jauhatti, papupata kiehumassa. Tuli peikko myllyn oveen, pani alihuulensa kynnykselle, ylihuulensa päälykselle; 'oletkos semmoista suuta nähnyt?' kysyi. Mies otti padan rokkanensa ja paiskoi peikon kitaan, kysyen: 'oletkos semmoista lientä maistanut?' Peikko uikuen parkuen mä'elle hyppäämään. Tästä saatiin nimeksi Rokkakoski». — Samaa tarinaa Hämeenkyrössä muistellaan vieläkin: *Piru meni myllyn ovelle. Siä joku keitti papusoppää. Piru aukas suunsan niättä ylihuuli oli ovem peelisesä ja alileuka kynnyksesä ja kysy että olekkos nähnys suuta suurempaa? Mylläri heitti stes sen papusopam pirun suuhuj ja kysy: Olekkos sinä säänur rokkaa kuumempaa?*⁴⁾ Myöskin kuuluisa Kyrönsarvi, sen alkuperä ja tarkoitus, on askarruttanut Yrjö Koiskista. Hän olettaa, että se olisi alun alkaen ollut pirkkalaisten juomasarvi, jonka he olisivat tuoneet Ruotsista tullessansa (ss. 98—99). Kansa kertoo vielä Kyrönsarven alkuperästä ja sen aiheuttamista riidoista: *Ikäällilaiset varåasti Ky-*

³⁾ Seuraavassa olevat tiedot niin Hämeenkyrön puheenparresta kuin muustakin kansanperinteestä perustuvat ilman erikoismainintaa enimmältä osaltaan Martti Myllyharjun luona saamiini tietoihin. Tälle poikkeuksellisen taitavalle vanhan kansantietouden muistajalle ja tallettajalle kirjoittaja pyytää tässä tuoda ilmi kiitollisuutensa. — Suomen kansan murrekirjan osassa Länsimurteet on ss. 152—154 herra Myllyharjun Hämeenkyrön murteella laatima oma elämäkerta, johon kehoitan lukijaa tutustumaan.

⁴⁾ Mainittakoon, että tunnettu kansantietouden kerääjä A. B. Paldani merkitsi v. 1852 Ylöjärveltä Väkevään Mattiin liittyvänä samanlaisen jutun (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston nro I G 5, 5).

rönsarvej ja siitä oli riittää paljo, oli tappeluja miästen kesken. Pitikö sen ollar Ruattista semmonej juamasarvi, jonka kyröläinen sotamiäs oli tuanu. Ikåålilaiset haukku kyröläisiä Kyrön sarvipäiksi ja kyröläiset ikåålilaisia Ikååliste hillopiaksuiks.

Tässä kirjoituksessa mainitaan myös eräitä esimerkkejä Yrjö Koskisen kirjoittamasta *Suomen kielen lauseopista*. Opettajatoimensa yhteydessä hän nimittäin joutui tekemään sellaisenkin (ilmestyi v. 1860) sekä jo aikaisemmin oppikirjan *Suomenkielen lukuharjoituksia alotteleville* (ilmestyi v. 1855). Osoitus Yrjö Koskisen tarmokkuudesta suomen kielen levittämisessä sivistyneistön keskuuteen on sekin, että hän vaatimalla vaati Agathon Meurmania kirjoittamaan suomeksi. Meurman hangoitteli vastaan, mutta Yrjö Koskinen ei hellittänyt, ja lopulta Meurmanin oli ryhdyttävä harjoittelemaan suomeksi kirjoittamista. Antero Varelius oli ollut Meurmanin suomen kielen opettajana tämän ylioppilasaikoina, ja nyt saman opettajan oppilas Yrjö Koskinen otti Meurmanin »kouluunsa» opastaen häntä kehittyneempää kielitajua kysyvissä pulmissa. Yhteistyö oli tuloksellista, koska Yrjö Koskinen mainitsee ilmeisen tyytyväisenä: »Meurman kirjoittaa jo suomea varsin hyvin. Yksi ja toinen lause olisi ehkä tarvinnut vähän sovitusta, mutta ylipäänsä ei ole moitteen syytä» (Virkkunen, Agathon Meurman II ss. 57—62).

Pitäjänskertomusten kirjoittajille annettujen ohjeitten mukaan Yrjö Koskinen on tehnyt havaintoja myös Hämeenkyrön murteesta. Hän huomauttaa, että se »ei paljon eria siitä, mitä Länsi-Suomen valtamurteena pidetään» (s. 50). Ja edelleen: »Puhet on täällä yleiseen selvä ja kaunis. Tur'un puheentapaa, joka lyhentää ja katkoo sanansa, kutsutaan Kyröläisiltä 'liputukseksi' ja pidetään halvassa arvossa, vaikka joku jo täälläkin «on 'lipuriksi' ruvennut. Sanarikkaus on vielä jokseenki roteva

mutta halvenemaisillansa: sillä Kyrön kieli näyttää ennen aikoja tulleen paremmin Ikaalisten puheeseen» (s. 51). Nyt kuitenkin Yrjö Koskisen mukaan erilaistuminen on johtanut siihen, että »Ikaalisten puhet on rikkaampi, jos raakaisempikin» (s. 51). Murrekatsauksessaan nuori historioitsija mainitsee koko joukon huomaamiansa Hämeenkyrön murteen erikoisominaisuuksia. Ne osoittavat hänen tunteneen kotipitäjäänsä kansankielen melko hyvin; yksityiskohtaisempia selvityksiä ei juuri voi vaatia pitäjän maantiedettä, historiaa, taloudellisia oloja yms. sisältävän yleisluontoisen katsauksen puitteissa.

Yrjö Koskisen tekemät muistiinpanot ovat vähälukuisuudestaan huolimatta kielentutkimukselle arvokkaita. Niistä samoin kuin hänen kielenkäyttöönsä sisältyvistä murteellisuuksista saa verraten selkeän, joskin kapean yleiskuvan Hämeenkyrön kansankielestä 1800-luvun puolimaissa. Kun nyt vertaasitä Hämeenkyrön vanhusten puheenparteen — nuorilla ja keski-ikäisillä murre on jo jokseenkin turmeltunutta — joutuu toteamaan, että niiden lähes sadan vuoden aikana, jotka erottavat Yrjö Koskisen havainnot viime vuonna (1945) tehdyistä, murre ei ole paljon muuttanut piirteitään.

* * *

Laajalti länsi-Suomessa voi sanan alussa olla konsonanttiyhtymä. Pitäjänkertomuksen murrekatsauksessa tästä on koko joukko esimerkkejä: priiri, friiri, friiata, klooki 'viisas', krouvi, friski, priski, priskaantua, framille (s. 52), samoin siellä täällä muuallakin: trengit s. 37, kraataria s. 47, plakkari s. 55, klasi-ikkunat s. 56, klihtataan s. 72 jne. Nykyisestä Hämeenkyrön murteesta sellaisia tapauksia voi luetella paljon. Yrjö Koskisen mainitsema kahtalaisuus priiri ~ friiri on hävinnyt, ja p:llinen tyyppi on vallitseva, esim. *priski*, *pröökynä*, samoin myös *plikka* (pro *flikka*).

Omituisena murteen ilmiönä Yrjö Koskinen mainitsee, että »muutamissa sanoissa kuuluu jo avonaisessakin tavuussa pehmytys, joka tavuutten suljettuakaan ei sen pehmeämmäksi muutu, esm. puoliko, puolikon, Anti, Antila, temmaan, lammi, somma, vimma, joita sanoja toisissa murteissa sanotaan: puolikko, Antti, tempaan, lampi, sompa, vimpa» (ss. 50—51). Osa tapauksista on heikon asteen yleistysmuotoja, mutta kahdessa ensimmäisessä heikkoasteisuuden syy on alkuperäinen i-loppuinen diftongi. Ilmiö rajoittuu nykyisin lounaismurteisiin ja Ala-Satakuntaan, mutta eräistä merkeistä päätellen sen alue aikaisemmin on ulottunut myös Ylä-Satakunnan puolelle. Arvo Laron keräämästä Hämeenkyrön paikannimien kokoelmasta (Paikannimitoimikunnan arkistossa) voi poimia esim. seuraavanlaisia tähän liittyviä nimiä: *Ala-Raukola*, *Yli-Raukola*, *Siu-kola* (taloja Heinijärven kylässä), *Jaako* (moision nimi samassa kylässä; v. 1846 asiakirj. Jaco moisio), *Antila* (tämänniminen asutustila on ainakin Heinijärven ja Herttualan kylissä), *Jaa-kola* (talo Kierikkalan kylässä). Toisaalta on huomattava, että Hämeenkyrössä on sellaisia paikannimiä, ilmeisesti hyvin vanhoja, joiden äänneasua tässä kohden edustaa toista kantaa: *Pakkanen* (talo Haukijärven kylässä; kartassa v.lta 1793 Packanen), *Mikkola* (asuntotila Herttualan kylässä), *Anttila*, *Kukkola* (taloja Mahnalassa). — Sellainen tapaus kuin kivikoista maata 'kivikkoista maata' s. 25 ei ole nykymurteen mukainen, jossa sana on aina asussa *kivikkoista*. Mutta Yrjö Koskisella se voi perustua silloiseen kansankieleen. Esim. läheisestä Suoniemen pitäjistä olen merkinnyt mainitun muodon heikkoasteisena. Huomattakoon lisäksi, että vanha kirjakieli käyttää ise-vartaloi-sista nomineista heikkoa astetta avoimenkin tavun alussa hyvin yleisesti.

k:n ns. radikaalisessa astevaihtelussa pitää edelleen paikansa Yrjö Koskisen Hämeenkyrön murteesta antama kuvaus:

»K:ta pehmittäissä h:n, i:n, l:n tai r:n jälestä, on tapa venyttää seuraavaista äänikettä; ainoastansa jos tämä äänike on e, jääpi se lyhyeksi ja k:n sijaan astuu j; es.m. nah'aasta, täh'-ää(s)sä, vih'iille, reh'iin, poj'aan, aj'aan, jal'aalla, pel'äästyä, pel'oolla, Hel'aa, Hel'uuntai, hyl'yyille, ul'oos yl'ääksi, var'aastaa, vir'aaton, Tur'uu(s)sa, här'äällä, här'iillen, ker'iinnyt; mutta järjen, puhjennut» (s. 50). Muotoa (*palko:*) palvoissansa s. 59 Hämeenkyrössä ei tavata muualla kuin lähellä Mouhijärven rajaa. Mouhijärvellä on yksinomaisesti *palko:* *palvon*. Eräs hämeenkyröläinen väitti tämän kirjoittajalle, että näitä (-lv-, -rv-) muotoja vanhukset ovat ennen käyttäneet Hämeenkyrössäkin. Likvidan ja h:n jälkeisissä tapauksissa Yrjö Koskinen pyrkii johdonmukaisesti käyttämään seuraavanlaista merkitsemistapaa: (*korko:*) kor'on s. 71, (*selkä:*) seFän s. 27, (*Turku:*) Tur'un s. 51, (*ylkä:*) yFän s. 60, (*lukuldhko:*) lukulah'ossa s. 61, (*nahka:*) nah'at s. 35, (*härkä:*) här'illä s. 76, (*olki:*) ol'illa s. 77. Heittomerkkiä Yrjö Koskinen viljelee muutenkin osoittaakseen k-aineksen kadon: Kalkumä'en s. 27, pa'etessansa s. 31, vä'estön s. 37, la'in s. 52, papin ty'ö s. 60, tau'onnut s. 60, i'ällä s. 69, li'otetaan s. 72, te'ettää s. 78, hoetaan s. 83, rauennut s. 85, la'illista s. 94, rauhante'on s. 92. Eräät näennäiset poikkeukset (esim. vihille s. 60, lohaistiin s. 85, jälestäpäin s. 90, jälillä s. 92, 'jäljellä' jne.) kuuluvat pitäjänkertomuksen lukuiisiin painovirheisiin. *Ije-*, *rje-*, *hje-*tapaukset: kuljetettu s. 98, haljennut s. 94, vehje s. 70 ovat murteen kanssa yhtä pitäviä, odotuksenmukaisia muotoja. Tävy-tauti s. 42 on vanhimman polven vieläkin käyttämä keuhkotaudin nimitys, samoin myös esim. Kiikassa, Laviassa ja Viljakkalassa. Antti Lizeliuksen Suomenkielisissä Tietosanomissa on niinikään täwytauti (s. 133) ja Heleniuksen sanakirjassa, jonka vaikutusta pitäjänkertomuksenkielessä huomaa melkoisesti, täwy-tauti. Vrt. Vare-

liuksen Tyrvään pitäjänkertomuksessa Täky-tauti (Suomi 1854 s. 107).

Murrekatsauksessaan Yrjö Koskinen huomauttaa: »D kuu-luu niinkuin l:n ja r:n väliääni, Mouhijärven puolella välistäin kuin selkeä l, vaan ei koskaan niin karkeasti kuin r» (s. 50). Kansantietouden kerääjänä liikkuneen Nestor Järvisen suunnilleen samoihin aikoihin tekemät havainnot käyvät yksiin Yrjö Koskisen tietojen kanssa (Om några dialektegenheter i Satakunta. Suomi 1853 s. 311). Omissa muistiinpanoissani, jotka perustuvat pitäjän vanhimpien kieleen, on yleensä Z; se on kuitenkin väistymässä ja *r* voittaa nopeasti alaa. Jonkinlainen heikkotäryinen *r* esiintyy varsin usein.

Vanhan kirjakielen perua tai murteen vaikutusta on vahva aste sanassa läpitsensä s. 28 (murteessa *läpitte*).

Painovirheeksi on katsottava kirjoitusasu palkkolliset s. 56 (vrt. palkolliset s. 60), mutta tuskin enää muoto kaikkuu 'kaikuu' s. 60. Viimeksi mainitun Yrjö Koskinen on todennäköisesti saanut Heleniuksen sanakirjan ruotsalais-suomalaisesta osasta, missä ruotsin genljud on käännetty sanoilla kaikku, kaiku. Myös Renvallin sanakirjassa on kaikkua. Geminaattako lienee näissä sanakirjoissa murreperua. Esim. Ala-Satakunnassa tavataan *kaikkuu* (Ikola, Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I s. 18), mutta Ylä-Satakunnan puolella aina *kaikuu*. Mainittakoon vielä, että Juteini kieliopissaan suosit-taa käytettäväksi muotoa kaikkua pro kaikua (Försök till utredande af finska språkets grammatik s. 98).

Murrekatsauksessa mainitut laiva, viljat (s. 50) ovat Hämeenkyrössä edelleen samanasuisina. Murteessa puhutaan *läälmannista*, mutta Yrjö Koskisella on ruotsia tavoitellen Lakmanni-vero s. 81.

3. persoonan muodot seisoo s. 28, viepi s. 56, käypi s. 69, tekeepi s. 78, neuloopi s. 78 ovat vanhan kirjasuomen perua.

»Ts:n sialla sanotaan aina tt, jota ei koskaan yhdeksi t:ksi pehmitetä», sanoo Yrjö Koskinen. Tämä tt on päässyt pujahtamaan pitäjänkertomuksen kieleenkin parissa prolatiivin muodossa: sivutte s. 29, ohitte s. 22, muutoin aina ts: sivutse s. 19, ohitse s. 19, läpitsensä s. 28, rannatse s. 29 jne.

Yksinäis-s lainasanassa herrastansia s. 60 tuskin on Hämeenkyrön silloistakaan murretta(vrt. toisaalla tanssi s. 60). Nykyisin kyröläinen puhuu *tanssista*, mutta toisaalta taas tekee *pun-sit*, *marsii* ja on kovasti *kursikas* toimissaan; samoin kellarin etuhuonetta kutsutaan *halsiksi*.

7i-tapauksista mainittakoon murteenmukaiset silahka s. 58 ja illatiivi aikoin s. 95 'aikoihin'. Huomion arvoisia ovat h:nsa säilyttäneet illatiivin muodot talohonsa s. 61 ja Ylehensä s. 74. Ei ole mahdotonta, että vielä Yrjö Koskisen aikana vokaalien välinen h olisi ollut säilyneenä tässä asemassa, jossa sen alkamalle tavulle lankeaa sivupaino. Vielä nytkin painottoman tavun jälkeinen h on säilynyt hinen-loppuisissa nomineissa (esim. lasta voidaan komentaa: *Men nyp pannahitem muato siittä pois!*). Muodossa parahimman s. 102 h on niinkään säilynyt.

Hämeenkyrön murteeseen perustumattomalla muodolla juosnut s. 21 on vahva kirjallinen traditio. Niinpä esim. Heleniuksen sanakirjan ruotsalais-suomalaisessa osassa on pois-juosnut. kiini ss. 32, 55 tunnetaan yksinäis-n:llisenä Hämeenkyrössä. Myöskin Heleniuksen sanakirjassa se on samanasuisena.

Sanojen loppukonsonanteista Yrjö Koskinen on tehnyt sen havainnon, että »Loppu-hengähdystä (h,') käyttää Kyröläinen selkeämmästä kun moni muu Suomalainen — —: tuleh' (harvoin tules), vikateh-varsi, Jumehniemi» (s. 50). Tällä hän tarkoittaa sitä, että Hämeenkyrössä toisin kuin etelämpänä (esim. Mouhijärvellä, Suodenniemellä, Laviassa, Karkussa) loppu-s on voinut muuttua h:ksi, mikä tosin ei ole säännöllistä. Esim. *hevohparka*, *ruihmaltää*, *Kyröhhoski*. h-loppuisten sanojen

edustus on Hämeenkyrön murteessa langennut yhteen k-loppuisten kanssa: *vikatevvarsi, valekkuallu, orivvarsa* jne. — Huom. paikannimi Jumesniemi, joka vanhoilla kyröläisillä kuuluu *Jumehniämi*.

Sananloppuista konsonantistoa tarkastellessa kiintyy huomio ennen muuta siihen, että Yrjö Koskinen kirjoittaa alkuperäisesti *k-* ja *h-*loppuiset sanat *t-*loppuisiksi, esim. jää-sadet s. 20, läh-det s. 25, kielen-murret s. 50, puutet s. 74, vuodet s. 52, venet s. 52, huonetkin s. 25, ihmetkään s. 52, samoin myös enäät s. 57, jne. Mihin tämä perustuu? Senaikaisissa harvoissa suomen kieliopissa ja sanakirjoissa, jotka olivat kieltä opiskelevan apuneuvoina, ei tässä merkitsemiskysymyksessä ollut vielä päästy yksimielisyyteen. Kustaa Renvallin suuressa sanakirjassa (ilmestyi v. 1826) on säännöllisesti pyritty *t-*loppuun, esim. hamet, sadet, mutta sanakirjan esipuheessa on *-h*. Myöhemmin (v. 1840) ilmestyneessä, vaikkakin aikaisemmin kirjoitetussa kieliopissa Renvall asettuu puoltamaan *h-*loppua, esim. hameh, hameelleh, hameetah (ss. 19—20). Suomen kielen harastuksistaan tunnettu Pöytyän kirkkoherra Kaarle Helenius käytti suomalais-ruotsalaisessa ja ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassaan (ilm. 1838) myös *h-*loppua: hameh, vaateh jne. Reinhold von Becker taas kieliopissaan (ilm. 1824) suositteli loppuaspiraation ilmi panemista *'-*merkillä. Tästä kirjavuudesta Yrjö Koskinen valitsi *-t:*llisen merkitsemistavan. Hänen kannanottoonsa nähdäkseni on ollut aiheena Hämeenkyrön ja Ikaalisten kansankieli. Vielä nykyisin Ikaalisissa alkuperäisesti *k-*loppuiset sanat esiintyvät *t-*loppuisina esim. *kuumet, puutet, viärret* 'kaljan vierre', *lählet, lulet* 'lude', *ahlet* 'ahde'; alkuperäisesti *h-*loppuiset sanat sitävastoin esiintyvät *s-*loppuisina: *vikates, kekäles, velikes* (ovessa), *huánes, males, vales, lavannes* 'taikinahierin', *räläkes, ohlakes* jne. Yrjö Koskisen tekemä ratkaisu *-t:n* hyväksi *k-*loppuisten sanojen merkitsemi-

sessä voi juontua Ikaalisten murteesta, johon hän myös oli perehtynyt, niinkuin murrekatsauksesta (s. 51) voimme päätellä. Mutta kokonaan ei ole jätettävä huomioon ottamatta sitäkään mahdollisuutta, että tämä loppu-t vielä Yrjö Koskisen aikoihin olisi saattanut kuulua vanhimpien murteenpuhujien kielenkäyttöön Hämeenkyrössäkin, t-edustuksen alue on nimittäin ennen varmasti ollut laajempi kuin nykyisin (ks. esim. Rapola, Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomennosten kielestä s. 113). Nykyisin Hämeenkyrön murteessa on absoluuttisessa lopussa ja jatkuvassa puheessa vokaalin ja *h:n* edellä -*k:n* kato ja muiden konsonanttien edellä assimilaatio seuraavan konsonantin kaltaiseksi.

Murteen ääntämys kuvastuu siinäkin, että sananloppuinen *k* on joskus jälkiliitteen edellä ilmi pantuna: En puhukkaan s. 53, kummallekkaan s. 55, osatakkaan s. 75, eivät annakkaan s. 76, ollakkin s. 77, mutta toisaalta: eivät pääsekään s. 29. Yhdyssanoissa, joiden edellinen yhdysosa on *k-* tai *h-* loppuinen, on melkoista kirjavuutta, minkä selittää tuon ajan oikeinkirjoituksen vakiintumattomuus tässä merkitsemispulmassa. Muutama esimerkki: puhet-kieleksi s. 53, perhet-kuntia s. 46, puhekielen s. 50, vaate'parseelia s. 69, päre'-soitolla s. 77, Karhejärven s. 28, pärepuita s. 57, kasvate'puu s. 58; onpa yksi h-loppuinenkin: vateh-peso s. 52 'vaatteiden pesu'.

Loppuliite -kin on pitäjänkertomuksessa merkitty epäjohdonmukaisesti milloin vokaali-, milloin n-loppuiseksi: vähänenki kylmä s. 21, jyvänki väkeä s. 76, talonpoikaki s. 52, Vammaskoskenki silta s. 81; Kyrönkin s. 83, Ikaalistenkin s. 87. Hämeenkyrön murteen kanta tässä suhteessa kuvastuu seuraavissa esimerkkilauseissa: *josakit tyäsä, teeläkis seululla, isäkip puhu, joku muukis sitä pitee*. — Huom. myös samatekkuin s. 86, murt. *samatekkun*.

On merkillistä, ettei Yrjö Koskinen Hämeenkyrön murteesta puhuessaan mainitse mitään siitä ominaisuudesta, että *aa* ja *ää* kuuluvat usein melkein kuin *oo* ja *ee*, esim. *moo*, *makoo*, *pee*, *pitee*. Useimmiten *aa*, *ää* ovat kuitenkin *aa:n* ja *oo:n* sekä *ää:n* ja *ee:n* välillä, ja niistä on tässä esityksessä käytetty merkintää *ää* ja *ee*, esim. *mää*, *pee*.

Vokaalien kestopuhteista mainittakoon joukko sellaisia lyhytvokaalisia sanoja, joissa itämurteissa ja niiden mukaan kirjakielessä on pitkä vokaali, esim. *mailma* s. 57, *pispa* s. 54, *kikkerä* s. 29 'huojuvainen' (myös esim. *kikkerä ahle* = *kova ylösmäki* = *nyrkkä piittä*), *hyhmä* s. 21, *tytyväinen* s. 91; vastoin Hämeenkyrön murrekantaa kuitenkin *vahto* s. 19 (murteessa *vahto*, samoin Heleniuksen sanakirjassa, jossa myös *vihdyn*, *vihtyä*, *tytyä*). *Laattia* s. 59 ja *läätti* s. 56 taas ovat Hämeenkyrössä niinkuin yleensä länsimurteissa pitkävokaalisia, itämurteissa lyhytvokaalisia. Yrjö Koskisen rippuu s. 97 (samoin myös Vareliuksella Tyrvään pitäjänkertomuksessa, Suomi 1854 s. 136) on ainakin nykyisin kyröläisten kielessä pitkävokaalinen. Ehkä tämä kirjoitustapa perustuu kirjallisiin esikuviin, esim. Heleniuksen sanakirjaan, jossa sana on lyhyt-z:llinen. *Asua* (ajan) vitteisiin s. 60 en ole merkinnyt Hämeenkyrössä, mutta kylläkin pitkävokaalisen, esim. *huanovviiiteinel lapsi* 'hitaasti kehittynyt, sairaalloinen', *Inyvävviiteinem porsas* 'hyvin kasvava'.

keräjät on pitäjänkertomuksessa e:llisenä (esim. ss. 55, 93, 94, 95 jne.). Hämeenkyrössä se esiintyy aina ä:llisenä, mutta kun naapuripitäjästä Mouhijärveltä olen ä:llisen valtaedustuksen ohella merkinnyt e:llisenkin, voi olla mahdollista, että *keräjät* asu olisi aikaisemmin ollut tuttu pohjoisempana. Luultavinta kuitenkin on, että -e- tässä pitäjänkertomuksen sanassa on kirjallista traditiota, sillä esim. Renvallin ja Heleniuksen sanakirjat ovat sen kannalla.

Kyröläisestä pirtistä puhuessaan Yrjö Koskinen mainitsee mm, että »vanhoissa pirtissä on kaksi 'klasia' (klasi-ikkunaa) pihapuolella ja 'akkuna' toisessa sivuseinässä; lauttaa siirtämällä saattaa tästä ikkunasta mailmaa katsella ja liikaa lämmintä vähentää» (ss, 56—57). Panemalla akkuna-muodon lainausmerkkeihin kirjoittaja on halunnut osoittaa sen murteellisuuden muutoin käyttämänsä ikkunan rinnalla. Sana tunnetaan nykyisin Hämeenkyrössä vain i-alkuisena, mutta ennen asian laita on voinut olla toisin. Esim. naapuripitäjässä Mouhijärvellä a-alkuinen muoto on jo tuttu, tosin i-alkuisen ohessa.

Sangen huomattava on Yrjö Koskisen lausunto diftongien avartumisesta Hämeenkyrön murteessa: »— — — enimmästi on uo:lla tavallinen äänensä, elikkä kuuluu se melkein kuin ua (Suami), samate kuin yö:kin melkein yä:n äänellä kuuluu ja ie niinkuin ia eli iä» (s, 51). Tämä sopii hyvin nykyiseenkin Hämeenkyrön murteeseen. Diftongit ovat avartuneet, mutta kuitenkin suppeammat kuin esim. Mouhijärvellä ja Karkussa.⁵⁾

Murrekatsauksessa huomautetaan: »Kaksike uo puhutaan muutamissa sanoissa oo:ksi; esim. vooro (vuoro), moona (muona) loola (luola), tooli (tuoli); myöskin louna sanotaan loona» (s. 51). Eräässä toisessa paikassa puhutaan »vooro-myllyistä» s. 78. *vooro* ja *moona* tunnetaan tämänasuisina laajalti Ylä-Satakunnassa. Muistellessaan entisiä lahkomyllyjä kyröläinen kertoo *myllyvooroista* tai *-heroista*. Jos jollekin annetaan ruokaa kovin määrältä, sanoo hän olevansa *punttumoonalla*.

Sellaiset sanat kuin ylöllisesti s. 58 ja ylönkatse s. 52, jotka nykyisin kirjoitetaan e:llisinä, perustuvat Hämeenkyrön murteeseen: *Astia on ylön täynnä, ylönkylkinev viaras* 'vastenmielinen vieras', *menin ylöm mulkkeineni* 'kaaduin nurin', *ylön-*

⁵⁾ Hämeenkyrön diftongien laadusta tohtori Hakulinen ja maisteri Kohtamäki ovat myös esittäneet samaan suuntaan käyviä käsityksiä (Virittäjä 1936 ss. 20—21).

katto toisen kuttun 'hylkäsi toisen kutsun'. Yrjö Koskinen puhuu pyörtäneestä s. 72, mutta murre *vainiom pyärtänöstä* (vrt. poimulehden nimenä *pyärtänöpöllö*). Se kasvin nimi, joka Yrjö Koskisella on koiranhöysipuu s. 26, on -alkuosaltaan hyvin monimuotoisena Hämeenkyrön murteessa: *höystöpuu*, *höyssypuu*, *höysypuu*; Heleniuksen sanakirjassa on samoin kuin Yrjö Koskisella höysi-puu.

Sana kestikievari s. 81 on tällä samalla sivulla kolmessa erilaisessa asussa, ensiksikin jo mainitussa muodossa täydellisenä, toiseksi sisäheittoisena kestkievari ja edelleen vieläkin lyhentyneenä keskievari, jota muotoa kyröläinen nykyisin käyttää (avartuen tietysti diftongin). Konditionaalin *i* on heittynyt sanassa pitäiskö s. 89, murteessa *pitäskö*.

Hämeenkyrön murteelle ominaisena Yrjö Koskinen pitää sitä, että »Pääte *ea* eli *eä* puhutaan aina *ee*:ksi ja samaan muotoon *oa* *oo*:ksi ja *öä* *öö*:ksi, esm. *koree*, *sitkee*, *järkee*, *häpeen*, *rupeen*, *pelkoo*, *putoon*, *näköö*» (s. 51). Tällainen murteellisuus on päässyt pujahtamaan pitäjänkertomuksenkin kieleen: *kirkkoonsa* s. 100 'kirkkoansa', *rupee* s. 21 'rupeaa', *aukeella* s. 30 'aukealla'. Valtavana enemmistönä ovat kuitenkin seuraavallaiset kirjoitustavat: *kapeana* s. 23, *häpeämättömänä* s. 54, *valkeapihti* s. 57, *korkeammalla* s. 58, *väkeä* s. 76 jne. Onpa joku-*nen ia*, *zä*:llinenkin tapaus: *hirviä* s. 20 'hirveä', *korkia* s. 18, *usiammista* s. 83. Vain viimeksi mainitusta sanasta Hämeenkyrön kansankieli tuntee *ia*:llisia muotoja: *usiampia vuasia*, *usioita*, mutta muuten *ee*:llinen edustus on vallitseva, esim. *hirvee sota*, *häpeemätön*; *ei se oikeestansas sillälailla o*; *se oli alvaria kipeenä*.

Hämeenkyrön murretta kuvastavina Yrjö Koskinen mainitsee murrekatsauksessaan niinikään 2. infinitiivin muodot: *uikujen parkujen*, joissa »lisätään himeä *j* kahden äänikkeen välille» (s. 51). Tämä »himeä» *j* kuuluu jatkuvasti Hämeenkyrön

murteeseen tällaisissa tapauksissa, samoin kuin myös kaksita-
vuisten a-, ä-vartaloisten nominien monikon genetiivin muo-
doissa: *kyllä siitä aikaa voittajev valmista tulee, pa ottajen ny,
aitajen ylitte*. Tässä äänneseikassa pitäjänkertomuksen kieli
edustaa toisenlaista kantaa: muistaissamme s, 37, paikkain s. 33.
keväillä s. 20 ei ole murteen kannalta mitenkään outo; Hämeen-
kyrössä on nykyisin kahtalaisuutta tässä muodossa: *keväillä ~
keveellä*.

Sellaiset monikkomuodot kuin kaappia s, 57, tuolia s. 57,
kryynistä s. 59, pappia s. 86, pirtissä ss. 56, 57, kraataria, sorva-
ria, koturia, karvaria, torpparia ss. 47, 48, leikkiä s. 60 ovat Hä-
meenkyrön kansankielelle ominaisia, murteessa: *näisä piftisä,
usioita pappia, paljo kaappia*.

i-loppuisia diftongeja tarkastellessa sopii muistaa Yrjö Kos-
kisen huomautus murrekatsauksessa: »Äänike i jätetään pois,
mistä vaan ikinä sopii» (s, 51). z:n kadosta painottomassa ta-
vussa onkin runsaasti esimerkkejä: osottavat s. 18, havatessan-
sa s. 32, asuntuvasta s. 59, vaivauskassaan s. 70, vähäsen s. 23,
syvyset s. 26, kokosia s. 30, kuulusa s. 34, villanen s. 55, verka-
nen s. 55, Valkoseksi s. 58, punasia s. 58, ei millonkaan s. 30, ala-
nen s. 52, herrassäätys s. 52, sekasta s. 52, kelvotonta s. 52,
vakanen s. 84, ilosia s. 60, satosa s, 72, näkönen s. 99, paikottain
s. 56. Enemmän on kuitenkin tapauksia, joissa diftongin jälki-
komponenttina oleva i on säilynyt, esim. ilmoittajana s. 58, he-
voista s. 31, alaisilla s. 33, epäilemätöin s. 35, 33, epätietoinen
s. 35, vaivaisille s. 70, herrastapaiseksi s. 53, hiljaisen luonto-
nen s. 53, korkealäntäinen s. 56, muulloin s. 30, muutoin ss. 77,
78, semmoisille s. 61, paikoittain s. 58; murteessa esim. *hiljasel-
luantonen, vähäläntänen ~ vähäläntä* (korkealäntäinen tuskin
on sellaisenaan murteesta peräisin; siinä merkityksessä sano-
taan *korkeehko*), *asumpaikka, epätiatonen, keuhkoksi* (yks. ja

mon. translatiivi); *muutov vähä töitäkit tekisim mutta kuj jalkani on ihan kuitit.*

Jälkitavun vokaalien laadun kannalta mielenkiintoiset navetto s. 31, niittumaa s. 25, ulettua s. 27 (toisin ylöttyvät s. 59 ja ylettynytkään s. 95), enämmin s. 49 ovat kyröläisyyksiä. ö muodossa tykkönänsä s. 102 ei ole murteen edustuksen mukainen, jossa on *tykkänänsä*.

* * *

Edellä on jo äännehistoriallisessa katsauksessa kosketeltu joitakin taivutusopinkin seikkoja. Tässä esitetään vielä muutama tapaus erikseen.

Nominien ja verbien taivutuksessa konsonanttivartaloita on vanhassa kirjakielessä käytetty nykyistä runsaammin. Vielä joskus tavataan murteessakin konsonanttivartaloon perustuvia muotoja sanoista, jotka yleiskieli taivuttaa vokaalivartaloiksi. Pitäjänkertomuksen kielestä voimme poimia joitakin konsonanttivartaloita: säättiin s. 95 'säädettiin' (murteessa: *se oli silles sääty*), taittu s. 68, rakettu s. 76, vähenny s. 92. Suvisydännä s. 20 on Hämeenkyrössä tuttu ajanmääräys, konsonanttivartaloinen essiivi; murt. *suvisylännä* 'keskikesällä'. Sellaista monikon genetiiviä kuin uutten s. 94 ei Hämeenkyrössä nykyisin juuri tavata, vaan vallitsevana on tyyppi *uusien*. Konsonanttivartaloinen preesens taitaan vetää s. 76 perustuu kirjalliseen traditioon (ks. esim. Renvallin kieliooppi ss. 102—103) tai Hämeenkyrön kansankieleen, jossa mainittu muoto tunnetaan, tosin harvinaisena, esim. *kylä niin taitaan sanoo*, tavallisemmin kuitenkin: *tailetään sanoo*. Geminaatta-n sanassa haltioinnut s. 91 on odotuksenmukainen; kysymyksessä on nimittäin konsonanttivartaloinen partisiippi oitse-johtimisesta verbistä. Murre on myös tällä kannalla: *Ne haltijoittee stä taloo; ne o haltioinnu stä taloo* 'he ovat isännöineet siinä talossa'.

Nominien taivutuksessa kiinnittää huomiota mon. genetiivin tten-päätteen runsas käyttö. Sitä tavataan paitsi painottoman, myös pääpainollisen tavun jäljessä esim. muitten ss. 81, 99, näitten ss. 49, 82, joitten ss. 81, 99, 60, noitten ss. 28, 60, niitten s. 97. Samalla kannalla on murrekin, jossa ei koskaan tapaa tyyppiä *niilen, mailen* jne.

Superlatiivin vahvistussana *kaikkien* on hyvin yleinen murteessa. Pitäjänkertomuksen kielessä se myös esiintyy: Kaikkien viimeksi s. 30, Kaikkien suurempi kylä s. 79; murteessa esim. *kaikkiev viimeks tuli sisälle*.

Mielenkiintoinen muoto ilmiin on seuraavassa:—————niin hoetaan kirkon kellon joen rannalla maahan kaivetun, jota ei sittemmin ole ilmiin saatu ss. 92—93. Vareliuksen käsialaa olevissa Sasslinin koulun säännöissä on: Jos opettaja laimiinlyö velvollisuutensa s. 66. Verrattakoon näihin Heleniuksen sanakirjan muotoja: laimiin lyödä, aidata eriin.

Yrjö Koskinen käyttää sekä vokaali- että n-loppuisia allatiivin muotoja; jälkimmäisiä on niukka enemmistö. Samassa virkkeessä voi esiintyä kumpaakin tyyppiä, esim.—————jos ei Hämeenkyrön talonpojat olisi tulleet heitillen Pohjanmaahan sanoen: »jollat te kankaan yli meitille tule—————» s. 53. n-loppuisen allatiivin suosiminen voi perustua sen aikaiseen kirjakieleen. Hämeenkyrön murre ei sitä käytä, vaan sen allatiivi palautuu säännöllisesti k-loppuun. On kyllä mahdollista, että aikaisemmin asian laita on ollut toinen. Siihen viittaa esim. karkkulaisen lainsuomentajan Abraham Kollamuksen runsas n-loppuisen allatiivin käyttö, vaikka vokaaliloppuinen tosin hänellä on tavallisempi (Rapola, Kollaniuksen kielestä s. 117). Nykyisin Karkun murre ei myöskään tunne n-loppuisia, allatiivia.

Sen ajan oikeakielisyyskysymyksiä oli mm., pitikö monikko-muotoisen komitatiivin rinnalla käyttää myös yksiköllistä. Yr-

jö Koskisen kielessä on kumpaakin: rokkanensa s. 24, vaimonensa s. 61, runtunensa s. 59, sotaväkenemme s. 53; juttuinensa päivinensä s. 22. Lauseopissaan hän näyttää myös asettuneen sille kannalle, että yksikön ja monikon komitatiivin välillä on tehtävä ero (jollaista eroa muuten mikään murteemme ei tunne), esim. metsästäjä koiranensa, isä poikanensa, kirjoinensa, karjoineen (ss. 60—61).

Pronominin muotoja nämät (esim. ss. 70, 90, 99) ja net (s. 72) tapaa sekä sen ajan kirjakielessä että osassa Hämeenkyröä. Lauseopissa Yrjö Koskisella on sekä nämä (s. 16) että nämät (s. 85). Renvallin kieliopissa on net, ne ja nämät, nämäh (s. 77). Monikollisista persoonapronomineista on käytetty murteellisia allatiivin muotoja: meitille, teitille, heitille s. 53. Illatiivin siehen s. 83 Yrjö Koskinen on tuntenut kotipitäjänsä kansankielestä asussa *siahen*.

3. persoonan omistusliitteet ovat miltei yksinomaan *nsa*-tyyppiä, joka on vallitsevana Hämeenkyrön murteessa. Lukuisista tapauksista mainitsen muutaman: erillensä s. 59, ainoastansa ss. 58, 88, hiljaksensa ss. 21, 91, juttuinensa päivinensä s. 22, luikkaamisellansa ja mäyhäämisellänsä s. 54, tultuansa s. 102, ollaksensa s. 92, karttuu karttumistansa s. 21, vähenevät vähenemistänsä s. 26 jne. Näiden rinnalla vokaalin pidentymä ja n-tyypin esimerkit jäävät kovin yksinäisiksi: entuudestaan s. 29, pahimmillaan s. 43, ainoastaan ss. 29, 58, 98; vastaavia tapauksia murteesta: *se oli mulle entuulestansat tuttu se miäs, se on nyj juur pahimmoillansas se lapsi*.

1. partisiipista tavataan yksikön essiiviä monikon sijasta seuraavaan tapaan:—————miten kukin paraiten on osaaavanansa s. 52. Samanlainen käytäntö on Hämeenkyrössäkin: *se on niin kovasti olevanansa* 'hän on niin kovin ylpeä'.

Vielä 1800-luvun puolimaissa kirjasuomen lauserakenne oli melko kankea ja epäsuomalainen, eikä pitäjänkertomuksenkaan

kieli ole siinä suhteessa moitteetonta. Nykyisen yleiskielen kannalta silmiinpistävä ruotsalaisuus on ns. ablatiiviagentti, jota Yrjö Koskinen kuitenkin ei eksy monta kertaa käyttämään: Vuonna 1835 näytettiin kirkonkokouksessa kolmelta mieheltä tapetun karhun nahka s. 31, Tur'un puheentapaa, joka lyhentää ja katkoo sanansa, kutsutaan Kyröläisiltä »liputukseksi» s. 51, Provastin vankina ollessa, toimitettiin kirkkoherranvirka pojaltansa Iisakilta ja vävyltänsä Joh. Taulerukselta s. 92.

löytyä verbiä Yrjö Koskinen käyttää ruotsalaisittain merkitsemään 'olla olemassa': Yrttitarhoissa, joita ainoastaan herrojen hallitsemissa taloissa löytyy———s. 31.

Vieraan esikuvan mukaan on rakennettu lause: Kaikkia pitäjän eläimiä luetella, olisi kyllä turha työ s. 31.

Hämeenkyrön kansankielen tapaan subjektin ja predikaatin kongruenssi puuttuu joskus: Ihmisten seassa asuu pirtissä kanat, koira ja kissa s, 58,———jotka vierailia palvelee s. 46. Varsinkin kielteisissä lauseissa kieltoverbi on usein yks. 3. persoonassa mon. 3. persoonan sijasta:———ei ne ole mitenkään kehuttavia s. 78,———ei vielääkään sen likitienot ole laajas-
sa asuttuja s. 36. Yrjö Koskinen sanoo tästä seikasta lauseopissaan: »Mon. 3. persoonan sijasta käytetään usein lyhyiden vuoksi yks. 3. persoonaa ellei siitä synny mitään sekaannusta; esim. Hevoset syö heiniä (s. 3).

Sanonta *tehdä uutta ilmaa*, jossa predikaattiverbiä on käytetty tilapäisesti yksipersonaisena, on kansankielestä päässyt pitäjänkertomukseenkin: Ilman tietäjänä on täällä usein Kyröskoski, jonka kohina kuuluu kolmen virstan päähän, uutta ilmaa tehdessä s. 29.

Lauseessa Rakeet sanottiin olleen pienten kananmunien kokosia s. 30, jossa hallitseva verbi on passiivissa, on partisiippijärjestelmän monikollinen subjekti objektin sijassa murteen tapaan eikä genetiivissä, kuten yleiskielessä on laita.

Murteen mukaista on totaalisen objektin käyttö partiaalisen asemesta passiivissa olevan predikaatin yhteydessä: Se sanotaan jakohirreksi eli syömäriksi s. 57, Pirkkalaiset kutsutaan pilkkanimellä Pirunpolttajiksi s. 35, ————— alinen kerta (tark. kerros) nimitetään »kellariksi» s. 56.

Genetiivin kaltainen akkusatiivi nominatiivin kaltaisen sijasta *täytyä* verbin yhteydessä on yleinen länsisuomalainen piirre: ————— niin täytyi maaherran viimein antaa käskyn s. 100.

Essiiviä yhtenä on käytetty adverbien tapaan merkityksessä 'yhdessä': Kyrön kanssa yhtenä s. 86. Vanhojen hämeenkyröläisten kielessä tämä on tavallinen ilmaus.

Pitäjänkertomuksessa esiintyy kansanomaisen lauseparsin *käydä kirkkoa*, jossa intransitiivinen *käydä* on saanut objektin: ensiaikoina kävivät Kyröläiset kirkkoa Karkussa asti s. 83. Samoin sanotaan murteessa *ajää tamperetta* 'säännöllisesti käydä Tampereella (esim. kerran viikossa)'.

Elatiivi vanhuudesta ss. 29, 39, 90 on hyvin tuttu ajanmääräys Hämeenkyrössä. Se merkitsee 'vanhastaan, vanhoista ajoista asti', esim. *kyllä niin on tehty vanhuulesta* tai *vanhuulen*. Elatiivia siitä on samalla tavalla käytetty merkitsemään 'siitä asti': Siitä, kun hengen-rangaistus asetuksilla estettiin, ei ole yhtään viety Siperiaan s. 54; murteessa esim. *siittä ku ma kipeeks tuln en op peessyk käveleen*.

Usein on ablatiivi vastaamassa kysymykseen kuinka suuressa määrin, esim. summalta helmiä s. 32, jollei viinaa niin summalta poltettaisi s. 75, ihmisiä summalta s. 59, maitoa ei ————— paljolta olekkaan s. 59, metsänviljaa on ololta s. 32 'runsaasti'. Kansankielessä ablatiivilla on samanlainen käyttö, esim. *ei op paljolta maitoo ny*.

Sellaisista pitävänkertomuksessa olevista sanonnoista kuin: kolmesti päiväänsä s. 58, 50 lammasta tappavat nämä pedot vuoteensa s. 31, Muille vaivaisille jaetaan kahdesti vuoteensa,

Juhanuksen ja joulun edellä, vaivaskassasta apua s. 70, Hollin teko 5—6 päivää vuoteensa s. 80, jossa tavallisesti kerran kuu-kauteensa oli saarnattu s. 95 Yrjö Koskinen antaa lauseopissaan selityksen: »Milloin toiminta jakautuu tasaisesti yhtä pitkiin ajanjaksoihin, pannaan aikaa ilmoittava sana yksikön illatiiviin ja siihen liitetään suffiksi» (s. 58). Nämä muodot eivät perustu kansankieleen, joka sekä Hämeenkyrössä että useissa lähipitäjissä tuntee tässä merkitystehtävässä vain tyypin *päiväissä, vuoteessa* (paitsi Mouhijärvellä *päiväissä, vuoteissa*), vaan niitä yritettiin juuri noihin aikoihin istuttaa kirjakieleen.

Pronomineja *hän, he* Yrjö Koskinen käyttää murteen tapaan myös eläimistä, esineistä ja asioista puhuttaessa: varsin ihmeeksi panee, kun ei heitä kaikkia (tark. myllyjä) houru ole korjannut s. 21, kun hyhmä heidän (tark. myllyjen) ruuhiinsa paltaantuu s. 21, oli hän (tark. simpsukka) vipeleessä kiini s. 32, keitetään heitä (tark. papuja) tuoreina palvoissansa s. 59, ei isosti koiteta heitä (tark. petoja) hävittää s. 31, vaikka hänen (tark. Karkun) entinen nimensä oli Sastamola s. 85, harvoin talonpoika tai pappikaan heitä (tark. tauteja) oikein ymmärtää s. 42.

Nykyiselle kirjakielelle on vieras passiivin 1. infinitiivi: *Risat* leikataan ja pannaan haasioihin pellonpyörtäneelle, josta ker'itessä riiheen viedään tapettaa s. 71. Lauseopissaan Yrjö Koskinen mainitsee tällaisesta pass. 1. infinitiivin käytöstä pari esimerkkiä: Vanhus vietiin ruodille elätettää, Tuon lapseni kouluun kasvatettaa (s. 83).

alkaa verbin yhteydessä käytetään 3. infinitiivin illatiivia: alkoi liikkumaan s. 37, aljettiin tekemään s. 36, alkoi toimittelemaan s. 87; murteessa *alko Uikkuun, tekeen, toimitteleen*.

mailman sivu(n), on yleinen sanonta Hämeenkyrössä ja merkitsee 'niin kauan kuin tiedetään', esim. *se om mailman sivun ollus siä*. Pitäjänkertomuksessa se esiintyy lauseessa: Molem-

millä penkereillä on joukko pieniä myllyjä, jotka, niinkuin kansa sanoo »ovat siinä mailman sivu seisoneet» s. 20.

Hämeenkyrön murteen mukaista on *kun* konjunktion käyttö adversatiivisena yleiskielen *vaan* konjunktion tehtävässä: Kalavesi ei ole talojen kesken jaettu, *kun* yhteinen s. 77.

Nykyisen yleiskielen myönteistä lausetta, jossa on rajoittavana määräyksenä *vain* tai *ainoastaan*, vastaa pitäjänkertomuksessa usein kielteinen lauserakenne: Pellavia ei viljellä *kun* omaksi tarpeeksi s. 74, ei ollut paljo mitään päällistä, *kun* silmät ja pauloja s. 55, nykyjään ei saada *kun* tavallisia s. 31, En puhukkaan siis kaikista, *kun* enimmästä osasta s. 53, ei ollut *kun* pari ämmää ja joku parta-suu äijä s. 37, johon ei kulje *kun* huono kylätie s. 67, ei saatu *kun* tulikiven laia s. 25, Karhejärven takaa eivät rattailta pääseekään *kun* Teiskoon s. 29. Murteessa on tässä asemassa *kun* konjunktion rinnalla *muuta kun* tai pelkkä *muuta*: *pellavia ei kasvatetam muuta (ku) omiks tarpeiks*.

-ka, -kä partikkelin kyröläinen kernaasti liittää varsinkin lyhyihin pronomineihin, jotka täten pidentyneinä paremmin sopivat hänen harvahkoon puhetapaansa. Yrjö Koskinen käyttää sitä myös runsaasti: johonka ss. 20, 23, 37, 70, 79, mihinkä s. 85, kumpika s. 34, mitenkä s. 33, astikka s. 43. Mainittakoon tässä yhteydessä, että Hämeenkyrössä käytetään runsaasti *elejohtimella* muodostettuja verbejä, jotka pitempiäsuina paremmin viehättävät korvaa: *silellä, hyvästellä, annella* jne.

Toinen liitännäispartikkeli, joka antaa kerronnalle murreväriä, on *-s*: miksikäs emme s. 85, minnes tämä s. 89, hetikös tämä s. 53.

Tyyliä elävöittää parissa paikassa esiintyvä sidesanan poisjättäminen, jota murrekin viljelee: jyrysten kohisten s. 19, uikuen parkuen s. 24.

Ennenkuin siirrytään käsittelemään pitäjänkertomuksen mielenkiintoista sanastoa, on syytä ottaa tarkasteltavaksi sen johto-opillisia erikoispiirteitä, jotka osalta myös voivat olla kansankielestä peräisin. Yhdyssanan leipivartaat s. 57 (murt. *leipivarras*) alkuosa on johdettu denominaalisella *z*:llä. o-johdannaisia ovat: jalkopää s. 57, aittomäki s. 26 (murt. esim. *jal'kopée*, *karjopiha*) ja u-johdannaisia: sisu-askareita s. 78 'sisäaskareita' (murteesta en ole sanaa merkinnyt) ja keskupaikoilla s. 25 (murt. esim. *keskupaikolla*, *keskukohta*). Sanat alihuuli ja ylihuuli s. 24 kuuluvat murteessa samoin (vrt. myös esim. talonnimet *Yli-Kerttula*, *Ali-Kerttula*, *Yli-Pentti*).

o-johtimisia deverbaalinomineita Yrjö Koskinen käyttää usein sellaisissa tapauksissa, joihin nykyinen kirjakieli on vakiinnuttanut u-johtimen, esim. makso s. 80, väteh-peso s. 52, omakasvoa s. 55 'kotikasvuista tupakkaa', palvolihasta s. 59, arvelo s. 35. Murre puhuu nykyisin *vääteppesosta* ja *maksosta* (esim. *se oli tyyris makso siitä hevosesta*), mutta palvolihan asemesta sanotaan *palvuliha*. *omakasvo* on havaintojeni mukaan outo; sen tilalla on esim. *omankasvusia* (esim. *presuja*) tai *omankasvatusia* (esim. *vasikoita*). Huomautettakoon, että Heleniuksen sanakirja on o-lopun kannalla: peso-ammeh, maxo, kasvo (vieläpä: omisto-oikeus, arvelo, jotka ovat sepittelyn tulosta).

Muutamissa yhdyssanoissa ja sanaliitoissa alkuosana on denominaalisen (*i*)nen-johdannaisen s-loppuinen taivutusvar-talo, esim. kukkaspöytä s. 31, alispitäjä s. 20, eteläspäin s. 28 'eteläänpäin', Viimes vuosisadan s. 54, viimes-aikoina s. 68, suvisaikana s. 61, talvisaikana s. 55, nelikulmas-muotoon s. 89. Samaan joukkoon kuuluu paikannimi Jyväskylä, jota Yrjö Koskinen kertoo Harhalan kylästä käytettävän kehumanimenä sen viljavuuden vuoksi (s. 72).

Nykykieleen vakiintuneen *kuningatar* sanan asemesta pitäjänkertomuksessa on johdannainen Kuninkaanna s. 87. V. 1847 ilmestyneessä Lönnrotin tulkkisanakirjassa on kuninka(h)anna, joka sanakirjan esipuheessa on selitetty muodostuneeksi aikaisemmasta yhdyssanasta kuninkaanna (inen)!

Sellaiset johdetut verbit kuin esim. (joki) kapeentuu kapeentumistansa s. 23, (vesi) sakeentuu s. 21, (Kyröskoski on joskus) seisaantunut s. 22, (vilja) tuleentuu s. 31, (kun ei muuta märkyyttä) osaannu (olemaan) s. 59 ovat tuttuja Hämeenkyrössä. Sitävastoin refleksiivinen (Kaikki vedet, jotka Alhonselkään) purkautuvat s. 24 on itäsuomalaista kirjallista vaikutusta, samoin: näyttiiksen s. 54.

* * *

Seuraava luettelo käsittää joukon pitäjänkertomuksesta poimittuja sanoja, joista toiset ovat seudun murteelle ominaisia, eräät taas muuten mielenkiintoisia. Hakusanaa seuraa lause, jossa sana näkyy siinä muodossa ja ympäristössä, jossa Yrjö Koskinen on sitä käyttänyt. Seuraavana on sanan merkitys heittomerkkien välissä tai sitä ennen kursiivilla painettuna sen nykyinen hämeenkyröläinen murreasu mikäli se poikkeaa pitäjänkertomuksessa esiintyvistä muodosta.⁶⁾

aave: Sinä vuonna sanotaan, kun Iso Ryssä maahan tuli (1713), lakkasi Kyröskoski juoksemasta ja vesi seisoi järven suussa, niin kuin astiassa; ja se oli juuri Mettumaarin (Juhannuksen) viikolla (!!). Tämä oli ison vihan aaveena s. 22; *aave* 'enne'. Sama

⁶⁾ Yrjö Koskisen suhtautumisesta eräisiin uudissanoihin on seuraavassa muutamia esimerkkejä. Moittiessaan Hämeenkyrön murteen ruotsalaisuuksia Yrjö Koskinen luettelee vastineiksi murteen sanoille pykinki, priiari t. friiari, friiata ja priskaantua suomenkieliset rakento, naitilas t. kosio, naiskennella ja viretä (s. 52). Omassa kielenkäytössään hän puhuu kryynin asemasta survimosta s. 59. Uudissanoihin kuuluvat niinikään laulu-aistin s. 60 'sävelkorva', kokoiluskirja s. 88 'stambok, kirkon pääkirja'; Raamatun kielen vaikutusta on yrttitarhan käyttäminen 'kasvitarhan' merkityksessä s. 31.

merkitys kuvastuu seuraavasta kertomuksesta: *Isäni puhu että ku hän kotonansam makas semmottesa saunasa josa ei ollup permannotta muuta muutama; ja se makas sitten niättä pee oli seinäsä kiij ja sitte yällä kuulu semmonen eeni ninku joku olis jyväpussilla lyäyns seineen ulkopualelle. Ja se ennusti hänen äitensääk kuolemää. Se oli ääve.* — Lisäksi sanalla on tavallinen merkityksensä 'kummitus'.

ahde: Laskiaisena————lasketellaan ahteilla s. 59; *ahle* 'mäki tiessä, mäenlaskupaikka'.

ainian: — — — luultavasti on koski ainian samasta syystä tyrehtynyt s. 22; 'aina, yhtä mittaa', murt. *aurinko on ainian ollu olemasa*. Sana esiintyy myös Renvallin ja Heleniuksen sanakirjoissa. Puheena oleva *ainian* on muuten kehittynyt sanoista *aina iän* (Hakulinen, Virittäjä 1927 s. 225).

aljopuu: Uttua asumusta tehdessä, jätetään tavasta joku kasvate'puu pihan koristukseksi ja välistä aljo-puita istutetaankin s. 58; 'istutettu puu, suojattipuu', vrt. *aljovares* 'kesy kasvattivaris'.

altimiseen:————»omakasvoa» kärytetään altimiseen s. 55. Sana on outo Hämeenkyrön murteessa, mutta erään tyrvääläisen vanhuksen kuulin sitä kerran käyttävän. Se on todennäköisesti sekamuodostus adverbeista *alitusesti* ja *ehitimiseen*.

arvata: Kansan sanoma on kuitenkin niin selvä ja vakanen etfemme tällä vielä arvaa sitä sillensä jättää, vaan täytyy meidän hakea sille uusia todistuksia s. 83; 'tohtia, uskaltaa',

asuinkalu: asun-kalut s. 56. Sana on uudismuodostus, jonka tilalla nykykielessä on *huonekalu*.

elikko: Koti-eläimet ovat pientä ja pätöstä laia, hevoiset kuitenkin parempia kun muut elikot s. 32; 'elukka, nautaeläin',

erinomainen: 18:nnen sataluvun ensimmäisillä vuosikymmenillä ei mitään erinomaista työtä toimitettu s. 96, Erinomaista kalua ei ole tässä kirkossa muuta, kun rikki-sahatun Kyrönsar-

ven kappaleet s. 98; *er(i)nomanen* 'mainittava, erikoinen, kummallinen', esim. *tapahiw ernomanen asia; se puhuu taas niitä ernomasiansa* 'kummallisia juttujansa'.

erinäinen: Uusista rakennuksista on tämä liika huone hävinnyt ja porstuan perä salvattu erinäiseksi kammioksi s. 56; 'erityinen, erillään oleva'. Murteessa sanaa ei käytetä, mutta vanhassa kirjasuomessa se on tavallinen.

eritä: Liki kirkkoa eriää tästä toinen maantie s. 29, Kielenmurret ei paljon eria siitä, mitä Länsi-Suomen valtamurteena pidetään s. 50; 'erota', esim. *siittä eriee tiä*.

haasi a: Ristat leikataan ja pannaan haasioihin pellonpyörtäneelle s. 71; 'heinänkuivausteline', murt. *heinäp panna hääsiolle* (mon.) t. *hääsialle* (yks.).

haltiat: Talonhaltioita ss. 44, 45. Tavallisesti murteessa käytetään monikkomuotoa *haltijat* merkityksessä 'vanhemmat, isäntäväki', joskus myös yksikköä *haltija* 'isä t. äiti, lapsen huoltaja, talon isäntä t. emäntä'. Lisäksi sanalla on merkitys 'henkiolento'.

hautaperunat: Hautaperunoita ja juurikas-hautiaisia ei usein keitetä s. 59; *hautapernat* 'keitetyt kuorimattomat perunat',

heitiä: Heittämisen ajalla, joka tapahtuu noin heinäkuun alulla, ovat laihot ar'immat s. 30; 'heilimöidä',

herua: Toisien kerran taas, seisottui koski Mikkelin viikolla, ett'ei herunut muuta kun pikkunen noro s. 22; 'hiljalleen juosta'; vrt. myös *lehmä heruu* 'alkaa antaa enemmän maitoa',

hiljan:—————suotiin Ikaalilaisillen hiljan ruvetun kirkkorakennuksensa avuksi kahtena vuonna 12 tynnyriä heidän kruunun kymmenys-jyvistänsä s. 87; 'äskettäin, myöhään',

himeä: — ja työläästi kyllä alkaa himeä päivä koittaa s. 34, Toisten taas lisätään himeä j kahden äänikkeen välillen ————esm. hajan, uikujen, parkujen s. 51. Myös Heleniuk-

sen sanakirjassa tämä sana on yksinäis-m:llisenä merkiten 'dunkel, oklar'.

hokea: Hoetaan kuitenkin Kyröläisien entisinä aikoina olleen kyllä röyhkeän ja hillittömän s. 53, ————hoetaan siitä hyviä pellavia saatavan s. 59, ————hoetaan kirkon kellon joen rannalla maahan kaivetun s. 92; *hokee* 'jatkuvasti toistaa samaa asiaa'.

hoksata: Eipähän sitä (tark. taloa) muuten olisi kartanoksi hoksattu ! ! ! s. 52; 'huomata, oivaltaa'.

holo: — neljä nelikulmaista pilaria päällänsä———, joitten välillä on ristinen holo s. 57; 'kolo, ontelo (puussa)'. Vrt. sananlasku *vanhana vappuna käki huutaa vaikka honkaa holosta*.

hulttion: onko siis ihmetkään jos on Suomalainen talonpoikaki ruvennut omaa kieltänsä hulttiomeksi luulemaan s. 52; 'kelvoton', murt. *se on tulluv valla hulttiomeks se poika*.

houri: Näitten vähempien hourujen välillä pauhuu vesi hyvin väkevästi s. 19, Koko hourun pituus on 300 kyynärää s. 20; 'vesiputous'. Vrt. Karkun Aluskylässä Hourunoja, joka on saanut nimensä korkeasta Hourunkoskesta.

huuhu: Suomen vanhoissa muistoissa käypi huuhu Birkarlojen kauppakunnasta s. 35; 'maine'. Tätä muotoa ei Hämeenkyrössä tunneta, mutta se on kyllä Heleniuksen sanakirjassa samoin kuin Renvallillakin, viimeksi mainitulla kuitenkin vain huhu muodon rinnalla. Nykysuomen Sanakirjan poimintojen mukaan *huuhu* esiintyy mm. Santeri Alkion kielessä (esim. Kootut teokset IV s. 93, V s. 100). Ilmari Kiannolla on huuhuta, huuhuilla, esim. Paha———äänteli tuolla pohjan puolella huuhuillen kadonnutta morsiantansa; Ämmä vielä jälkeen huuhunnut, että »kättilö kuhtua pitää vajanaista lastasi kahtomaan» (molemmat Ryysyrannan Joosepista). Kokoelmassa »Suomen kansan sananlaskuja» on: Niin metsä vastaa, kuin huuhutaankin (s. 29).

hyökätä: Tässä kohtaa harju, joki vääntyy vähän oikealle

käsin ja hyökää yht'äkkiä jyristen kohisten kallioita alas s. 19. Murteessa sana on geminaatallinen. Yksinäis-k on sitävästoin verbissä *hyäkiä* 'heilua, horjua' (vertaa sanaan *hyöky*). Ojansuun Tyrvään murteen sanakirjassa on *hyäk(k)äys*, joka voitaneen tulkita niin, että Ojansuu tunsi *hyäkäys* muodonkin jostain Tyrvään seuduilta. Heleniuksen sanakirjassa ruotsin *anlopp* on käännetty sanalla *hyökäys*.

höystö: »Höystö» on elikkojen sisuksista otettu vahvasti suolattu rasvainen suhju, jota pannaan moniin ruokiin s. 58; sanan merkitys, joka on sama nykymurteessakin, selviää lauseesta. Johtimeltaan toinen on Heleniuksen sanakirjan *höysteh*.

isonen: —————muutamat isoset väet ovat jotakuta annetta tämän uuden kirkon rakentamiseksi lahjoittaneet s. 88, Ennen vanhaan oli tätä sarvea isosissa häissä kuljetettu s. 98; 'varakas, komea, mahtava'. Vrt. *isotella* 'mahtaila', esim. *se isottelee tavaroihiansa*.

jalo, jalous: Tulloon silloin, joka tahtoo, Kyröskosken jaloutta ja julkisuutta itse kummeksimaan s. 20, —————tällä tavoin olisi tämän laitoksen vaikutus jalompi ja ylevämpi s. 68. Edellisessä lauseessa sana tuntuu olevan lähellä vanhaa merkitystensä 'suurikokoinen\

joksensakin: Maanteitä on pitäjässä joksensakin tarpeeksi s. 28. Sanassa on 3. pers. omistusliite (kuten sanassa *jokseenkin*). Vrt. murt. *joksikin* (siis ilman omistusliitettä) 'jokseenkin'. Muoto ei esiinny Renvallin eikä Heleniuksen sanakirjoissa,

jolso: Ympäristö on jolso ja hirviän näköinen s. 20; *jolsa* 'karkeapiirteinen, ruma (ihminen)'. Rumanlaisesta ihmisestä hämeenkyröläinen käyttää nimitystä *jolsampualeinen* tai *jolsantokkonen*. Varelius mainitsee pitäjänkertomuksessaan Tyrvään murteen »sanakirjallisten omituisuuksien» joukossa niinikään sanan *jolsa* merkityksessä 'ruma, tylsä': *piru ruma on, ihminen jolsa; jolsa veitti* (Suomi 1854 s. 120).

julkisuus: Tulkoon silloin, joka tahtoo, Kyröskosken jaloutta ja julkisuutta itse kummeksimaan s. 20; tässä sana merkitsee 'komeus', mikä on sen nykyistä alkuperäisempi merkitys, jo outo Hämeenkyrössä, mutta tuttu vieläkin Sääksmäessä.⁷⁾ Heleniuksen sanakirjassa ruotsin förträfflig on suomennettu sanoilla aimo, jalo, julkinen, komia jne.

juntikkakoulu: Huonoimpia lukioita on Herran-ehtoollisesta suljettu ja Pyhäinpäivän aikana —————on lukkarilla pidetty »juntikka-koulu», josta sitten on muutamia ripillen päästetty s. 61. Lauseesta selviää jo sanan merkitys. Näissä kouluissa uppiniskaisia ja kovapäisiä opetettiin sekä neuvomalla että kurrittamalla, mutta kerrotaan, että joidenkin suhteen kumpikin menetelmä oli tulokseton. Niinpä eräs (monien muittenkin juttujen sankari) oli opettajan kovasti tukistaessa vain purrut hammasta ja sanonut: »*Ei hurja hualiv vaikka nuppu jäis*», so. Ei hurja välitä vaikka tukistettaessa päänuppi irtoaisi,

juureinen: Talvella kaadetaan puut ja poltetaan keväällä, kesikesällä kylvetään juurettia s. 74; *juure(h)inen* 'kaskiruis'; monikon partitiivi kuuluu *juureittia*. Sanan selitykseksi: *Vanhap puhu että juureisruista kylvettiin kaskeen taikka muuhun semmotteem mååhaj joka tuli ensimmäisen kerrav viljalle. Se ov vullan eri lai ruista, siitä nousee kuulemma yhlestä jyvästä usiampi korsi*. Varelius mainitsee saman sanan:———— juureis-rukiit antavat tavallisesti 10, välisti 20 ja 30:kin jyvää, sillä niitä kylvetään hyvin harvaan ja jokaisesta siemen-jyvästä lähtee koko tupsas olkia (Suomi 1854 s. 52).

järki: Paikka nähtiin kuitenkin järki veteläksi s. 89; 'kovin., sangen', murt. *järki kovastil laiska*.

järvivihko: Tällä matkalla laskee jokeen Turkimusoja, joka alkaa järvi-vihosta Kyrösselän länsi puolella. Siihen kuuluvia

⁷⁾ Vanhoilla 'komea, uljas' (prof. Rapolan tieto).

järviä ovat: Taketti, Pyhäjärvi, Särkijärvi ja Järvenkylän järvi s. 22. Sana ei perustu mihinkään murteeseen, vaan se on var-
tavasten tehty uudissana. Sitä vastaan yleiskielen *vesistö*, joka
sekin on kirjakieleen seipitetty uudismuodostus.

kaasi: Sotamiehen kaasi s. 80; 'vuosipalkalla olevan palvelijan
palkkaedut, raha ja parseeli'.

kaksinen: Rakennus tapa ei ole kaksinen s, 56. Sanaa käytetään
kieltosanan kanssa merkityksessä 'huono', murt. *ei tee ok kans*
kaksinen koppi 'ei tämäkään mökki ole kehuttava',

karisitta: Järvissä on kansittaa (hölmää) vaan ei ole tietoa liekö
sitä milloinkaan koeteltu raudaksi valaa s. 26; 'suomalmi'. Sekä
hölmä että *karisitta* ovat outoja Hämeenkyrössä, mutta *sitta* tun-
netaan samantapaisessa merkityksessä. Kun seppä hitsaa rau-
taa, erottuu siitä *sittää* ahjon pohjalle. Tätä raudan palamis-
jännöstä sanotaan myös *pajani paskaksi*. Heleniuksen sana-
kirjassa on sekä raudan *sitta* että *hölmä*, molemmat merkityk-
sessä 'rautamalmi'. — B. A. Paldanilla on hänen ensimmäiseltä
matkaltaan Satakunnassa vv. 1851—1852 tieto, että Karviassa
Kantin talon mailla »näkyä vielä raunioita ja pajan sittoja joki-
piitassa» (matkakertomus on julkaistu A. R. Niemen toimitta-
massa teoksessa Runonkerääjien matkakertomuksia, s. 150).

kasvu: Kasvukunta s. 30, Hämeen-kyrön pitäjän itse-versovista
kasvuista on Herra Läänin Tohtori G. Asp hyvänsuovasti anta-
nut luettelemuksen latinaisilla nimillä s, 30, Vaan nämä
kasvujen latinaiset nimet s. 31. Rapola on huomauttanut (Vi-
rittäjä 1941 s. 45), että tätä sanaa 'kasvin' merkityksessä ruvet-
tiin runsaammin käyttämään varsinkin 1840-luvulta lähtien,

kehua:————niinkuin entis-aikainen pitäjänkertomus Huitti-
sista kehuu s. 36, Kehuttavia (tark. vuoria) ovat: Lintuharju
———— s. 18,———— niinkuin jo sanottiin, kehuu kansa
tämän kirkon olleen ensimmäisen sillä paikalla s, 89; 'sanoa,
kertoa, kiitellä, ylistää'.

keritä: Ristat————pannaan haasioihin pellonpyörtäneelle, josta keritessä riiheen viedään tapettaa s. 71; *keriltä*, *-kiän* 'ehtii, joutaa'.

kerta: ylistä kertaa, johon jommoinen porras nousee, sanotaan »kamariksi» s. 56; 'kerros', murt. *ylinen kerta*, *alinen kerta* 'ylä-kerta, alakerta'.

killua: Vanhan sarven sanotaan———— pitkistä hopea-viljoista keskellä kirkkoa killuneen s. 98; 'riippua kannattimen varassa'.

kirkote1a:————muutamat torpparit Suoniemestä käyvät tavasta siinä kirkottelemasissa s. 101; 'käydä kirkossa'. Helenius myös mainitsee sanakirjassaan tämän Hämeenkyrössä yleisen ele-johtimisen verbin.

kirsikukkanen: Samaan aikaan (tark. toukokuun alussa) näyttää myös Kirsikukkanen sinisilmänsä s. 30; 'sinivuokko', vrt. *Valkonen kirsikukkanen* 'valkovuokko'. Kohtamäen Hämeenkyrön sanastossa on lisäksi *keltanen kirsikukkanen* 'linnun-silmä'.

kiskon kyntäminen: Pelto tällä tapaa ruoko taan: kesanto suvis-aikana kolmesti kynnetään' nostoa eli kiskoa, kertoota ja va'olle, painavalla auralla, joka luotilla vakonsa aukaisee. Joka kyntämisen päälle 'pohjataan' ladalla ja, jos pelto on kovin kokkarainen, ajetaan vielä hampaisella jyräällä eli ungalla s. 71. Ennen kesantopelto todella kynnettiin kolmeen kertaan. Ensimmäinen oli *kiskon kyntö*, jonka jälkeen pohjattiin ladalla; sen jälkeen kynnettiin *kertuu* ja viimeksi *vaolle*, jolloin kyntäminen suoritettiin kevyesti, matalalta kyntäen. Kun näitten jälkeen oli tehty touko, siemen kylvetty ja mullattu, ajettiin vielä auralla vesivaot leveitten sarkojen keskelle saran pituussuuntaan sekä viistoon kaikkien sarkojen yli vainion toisesta laidasta toiseen n. 15—20 metrin päähän toisistaan. Vesivakojen tarkoitus oli johtaa keväällä lumesta sulanut tai sateitten aiheuttama liiallinen märkyys sarkojen välillä oleviin ojiin. Ka-

peaankin sarkaan tehtiin vesivako pituussuuntaan, jos sen keski-osa oli notkolla, niin ettei vesi päässyt juoksemaan väliojiin,

korjuu: Kummallakin seurakunnalla on oma korjuunsa, eikä toinen toisensa köyhillä rasiteta s. 69; *korjusa* 'tallella, hyvässä hoidossa', murt. *tyäkalup pileteen korjusa*. Heleniuksen sanakirjassa sana on lyhyt-u:llinen.

koski: Mutta Koski jo hyvästi jääköön s. 22. *Koski* tarkoittaa paikkakunnalla Kyröskoskea, murt. *auto lähti tän aamuna Koskelle*.

koturi: Loisia eli Koturia s. 44, Pitäjän rasisitukseksi ovat loiset ja koturit, jotka itse laiskoina maaten, toisten ihmisten armosta elävät s. 69. Merkitys selviää lauseyhteydestä. Nykymurteessa *koturilla* tarkoitetaan talossa asuvaa vuokralaista, joka maksaa vuokransa useimmiten työllä. Vrt. myös *koturivarpu-nen* 'varpuunen, joka asustaa aina saman talon vaiheilla'.

kulma(kunta): Pitäjän ulkopuolista kuvausta täydelliseksi saadaksemme, katselkaamme jo kyläkuntien sekä kulmakuntien asemia s. 27, Kaipion-kulma, Kintuksen kulma s. 27; 'seutu, harvaan asuttu, syrjäinen pitäjän kolkka', murt. *menin sinne Äkömmään kulmalle, Paloontulmam perällä*. Vastakohta on *kyläskylä* 'kyläryhmä'.

kuvaus: Pääsiäiseksi tehdään mämmiä — makian leivän kuvaus — s. 59. Sanalla on tässä merkitys 'vertauskuva', jota esim. Heleniuksen sanakirja ei tunne.

Kyrö: Pitäjän nykyinen nimi Kyrö sanotaan sillä jo silloinkin olleen, kuin kirkko vielä oli Wiljakalassa s. 33; 'Hämeenkyrö'. Harvoin käytetään Hämeenkyrön nimeä sellaisenaan. Samoin puhutaan aina *kyröläisistä* tarkoitettaessa hämeenkyröläisiä,

kyäs: Kun vilja on tuleentunut, leikataan se sirpillä, pannaan kykeisiin ja tapetaan riihissä s. 71; *kyäs, -keen* 'kuhilas',

kärsiä: Mouhijärven isolla kirkolla ei niitä (tark. ruojuja) kär-sitä s. 55; 'suvaita, sietää'.

käsipeikkoon:———pisti vihdoin miellykkeeksi kultasen kukkaron kreiville käsipeikkoon s. 87; *antååk käsipehkoo* (vanh. myös *käsipehkua*) 'antaa salaa tai lahjaksi jotakin (tavallisesti hyvitykseksi jostakin)', murt. *nyk käsipehkoo hirveestiv viäleen* (kun salakaupasta halutaan jotakin ostaa). Heleniuksella on tässä merkityksessä: sala-kättä.

lahko: Idässäpäin Ikaalisten, Kurun, Teiskon ja Ylöjärven rajoihin asti on iso lahko, joka yleisellä nimellä Karheenkulmaksi sanotaan, vaikka on monta eri kylää s. 28. Kansankielessä *lahkoa* käytetään eri yhteyksissä: *lukulahko, venelahko, myllylahko* jne.

laittaa:———kehoitti pispä heitä laittamaan virka-asuntoa pitäjänapulaiselle s. 95, Jumehniemen kylä, johonka on laitettu saarnahuone s. 28; 'rakentaa, korjata'. Kokonaisen pitäjän asukkaita saman verran kiittää, taikka laittaa, olisi kyllä vääräys s. 53; 'moittia', murt. *vooron kiittee ja voorol laittaa*.

liki: Koko pitäjän avaruus on——— 149,351 tynnyrin alaa, joka nelikko peninkulmiksi laskettuna tekee liki 6 1/2 peninkulmaa s. 17; 'lähes, lähelle'.

likinäinen:———likinäiset Kyrön kylät———käyvät tavasta siinä kurkottelemassa s. 101; *likinen* 'läheinen', murt. *likisek kylät, likiset sukulaiset*.

loukka: Susia ja kettuja pyydetään raudoilla ja lintuja loukalla s. 77; *loukas: loukkaan* 'linnunpyydys'. Jämijärveltä olen merkinnyt *loukka: loukan*. Heleniuksen sanakirja tuntee molemmat: *loukka* ja *loukas*.

luhti: Aittoja tarvitaan joka paikassa, ja niitten ylisessä kerrassa ovat »luhdit» solinensa, joissa suvisin palkkolliset makaavat ja talvella vaatteensa pitävät s. 56; 'aittarakennuksen yläkerta, jonne kulkee portaat ulkoapäin'.

luikata: »yhteinen kansa näytettiin aivan häpeämättömänä,

koettaen siivottomalla luikkaamisellansa ja mäyhäämisellensä kaikki varoitukset vastustaa ja estää» s. 54; 'huutaa, kiljua',

luonnistua: Jos rukiit tavallisesti luonnistuvat, niin sanotaan niitten yhdeksänä päivänä heitivän, yhdeksänä kasvavan ja yhdeksänä kypsyvän s. 30. Omena-puu luonnistuu hyvin s. 31; *luannistää ~ luannata* 'menestyä hyvin'. Yrjö Koskisella on lauseopissaan esimerkki: se työ ei minulta luonnista (s. 37). Vrt. vielä murteen sanoja *luannikas koivu* 'sopusuhtainen, kaunis', *luannikkääät länket* 'sopivat'.

luopua: Keskimäärää on joka sadalle kuolleele luopunut syntyneitä kuin seuraa s. 42; 'keskimäärin sataa kuollutta kohti on syntynyt seuraava määrä', *luopua* tässä merkityksessä on niitä pitäjänkertomuksen kielen omituisuuksia, jotka eivät perustu kansankieleen.

luotti: kynnetään—————painavalla auralla, joka luotilla vakonsa aukaisee s. 71; *luatti* 'puukontapainen auran osa, joka edessä viiltää vakoa auki'.

lähkähdyttää: Muutamia niistä (tark. myllyistä) on se (tark. koski) kuitenkin joskus myötensä vienyt ja välistä paljolla vedellä lähkähdyttänyt s. 21; *lähkählyttee* 'tukehduttaa'. Sana tuntuu tässä olevan lähellä alkuperäisempää konkreettista merkitystensä. Vrt. *lähähtyä* 'tukehtua', murt. *kas nyk kuj juaksee niättä lähähtyy!*

maho: Pello on tavallisesti kolmiaksi jaettu —————ja kolmas osa on mahona eli kakkara-vainiona (kesantona) s. 71; 'viljelemättä jäänyt pello', murt. *mää jee mahoksi jos se jee kylvämätä.*

mainio: —————mutta vielä viimeisinäkin aikoina ovat he (tark. kyröläiset) olleet maakunnan mainioita markkinatappelustansa s. 53. Nykyisessä Hämeenkyrön murteessa sanonta *mailmam mainio* on aivan yleinen merkiten 'erinomainen'. Yrjö Koskinen on pitäjänkertomuksessaan käyttänyt sanaa *mainio* sen alkuperäisessä merkityksessä 'mainittava, kuuluisa',

josta kehitys on vienyt nykyiseen merkitykseen. Lauseopissaan Yrjö Koskinen on kääntänyt mainio sanan ruotsiksi ryktbar (s. 53). Samassa merkityksessä se on Heleniuksen sanakirjassakin.

metsänvilja: Muuta metsänviljaa on joksensakin ololta s. 32; *mettävilja* 'metsänriista'. Samoin vedenvilja: Veden viljan lu-
vussa ovat myöskin äyriäiset eli kravut s. 77. Heleniuksen sa-
nakirjassa on Mezän Wilja merkityksessä 'metsänriista'.

Mettumaari:———ja se oli juuri Mettumaarin (Juhannuksen)
viikolla s. 22, »Mettumaarin» (Juhanus-) aattona koristetaan
huoneet ja piha lehdoilla s. 59; *mittumääri* 'juhannus',

muhkea: Uusien pielten maalattua ja kullalla milattua, pantiin
tämä kuvaus v. 1851 paikallensa ja tekee kirkon varsin muh-
keanmuotoiseksi s. 97; *muhkee* 'komea, mahtava',

mulli: Nykyjään suuttaa hevosia olla likimäärin 1200 ja varsoja
150, 2500 lehmää ja 1100 mullia, 6000 lammasta ja sikoja noin
800 kappaletta s. 75; *mulli(kka)* 'kasvava nautaeläin, joka ei enää
ole vasikka'.

murkina: Kolmesti päiväänsä syödään: suurusta, murkinaa (päi-
vällistä) ja ehtoollista s. 58; 'päivällinen' (syödään noin klo 12—
14).

märkyys: Kaljaa käytetään välistä ruuan kanssa, kun ei muuta
märkyyttä osaannu olemaan s. 59; 'kosteus, juoma', murt.
kaljaa rryppättiin kunne muuta märkyyttä ollu.

mäyhätä: »yhteinen kansa näyttiiksen aivan häpeämättömänä,
koettaen siivottomalla luikkaamisellansa ja mäyhäämisellensä
kaikki varoitukset vastustaa ja estää» s. 54; *möyhätä* 'riidellä
kovaäänisesti'.

noro: Viimein ei koskesta juokse muuta, kun pienoinen noro
vallan ruskeata ryöppyä s. 21; 'märkä notko, jossa vesi juoksee
hiljalleen'. Tämän sanan rinnalla käytetään murteessa myös-
kin samaa merkitsevää johdannaista *noranne*.

nyrkkä: Koko pitäjä laskee äkeästi päivän alle, niinkuin nyrkät kosket ja virranvuolteet selkeästi osottavat s. 18; 'jyrkkä'. Vareliluksella on Tyrvään murteen »sanakirjallisten omituisuuk-sien» joukossa myös sana nyrkkä 'jyrkkä' (Suomi 1854 s. 122). Sana on tuttu laajalti länsi-Suomessa.

oikonen: Kolmas vesikunta kulkee oikosinta matkaa s. 24; 'suora', murt. *oikosta tiätä*. Myös voidaan sanoa elliptisesi!: *menee ihan oikosta vään* 'menee suorinta tietä'.

ololta: Muuta metsänviljaa on joksensakin ololta s. 32. Havaintojeni mukaan Hämeenkyrön nykymurre ei sanaa tunne. Suoniemen Sarkolasta olen merkinnyt sen eräältä vanhukselta. Renvallin ja Heleniuksen sanakirjoissa on: oloksi t. ololta rahaa 'runsaasti rahaa'.

osaantua:—————koska »lavan alustaksi» vielä se puoli sanotaan, joka muurista osaantuu sivuseinää pitkin s. 57, Kaljaa käytetään välistä ruuan kanssa, kun ei muuta märkyyttä osaannu olemaan s. 59; *osaantua* 'sattua sopivasti tekemään jotakin', murt. *kuinka minä juur osäännunkik kattoot tosta klasista*.

palттаantua: Myllytkin——lakkaavat peräti käymästä, kun hyhmä heidän ruuhiinsa palттаantuu s. 21. Havaintojeni mukaan tätä sanaa ei Hämeenkyrössä nykyisin tunneta; vrt. kuitenkin *pantata*, esim. *hyhmä pänttää joiesakiv vettä*. Jämijärvellä sanotetaan, että hyhmä *pantääntuu ja tukkee velen*. Heleniuksen sanakirjassa: palstanun, andua 'kokoontua, pakkautua'. Sen ruotsalais-suomalaisessa osassa skocka sig on suomennettu mm. sanalla paltaandua.

pakari: Jokaisessa talossa on pirtti asuntohuoneena; sen vieressä on leipomahuone eli »Pakari» s. 56; 'keitto- ja leipomahuone'.

pirtti: Jokaisessa talossa on pirtti asuntohuoneena s. 56; 'väen-tupa'.

porstua: Näitten tupien (tark. pirtin, ja pakarin) vesikatto käypi umpeen, ja sille välille saadaan korkealäntäinen esikko eli »porstua» s. 56; 'sisäeteinen', vrt. *kuisti* 'ulkoeteinen'.

pira:————tulikiven sekaannus, joka kivissä näyttää pieniltä vasken karvaisilta piroilta s. 26. Hämeenkyrössä sana on outo; sen asemesta sanotaan esim. *kivesä on suania* 'juovia', *pira* tunnetaan kyllä esim. Ahlaisissa juuri tässä merkityksessä.

päresoitto:————niitä (tark. krapuja) otetaan syötillä ja pare'soitolla s. 77; *päressoitto* 'päresoihtu' (*soitto*: *soiton* 'suuri tuli').

pättärä: Vasemmalla puolella on kallion törmä oikealla taas kangaspättärä, josta sopii katsella sekä Kyrösselän paikat että alispitäjääkin s. 20; 'mäennypylä, maankohouma', murt. *kalliompättärä*.

rehkiä: Siitä asti on kontio saanut rauhassa rehkiä s. 31; 'liikehtiä rauhattomasti, kisailla, tehdä kovasti työtä',

rievä: Kaikkia isompia juhlia vietetään rievällä leivällä « 59; *riävä* 'happamaton leipä'.

rista: Ristat leikataan ja pannaan haasioihin pellonpyörtäneelle s. 71; 'herne', *herne* on outo Hämeenkyrössä, sen tilalla on käytännössä *papu*. *rista* tässä merkityksessä on tuttu pohjois-Satakunnassa ja pohjois-Hämeessä (ks, esim. Nirvi, Sanankieltoja s. 147), mutta ei enää rannikolla päin, ei esim. Ahlaisissa.

roikina: Täälläkin kuuluu alinomainen »roikina» lähteviltä ja palaavilta, mutta riitoja ja tappeluja harvoin mainitaan s. 60; 'huuto ja karjuminen, meluaminen', murt. *tappelusa on aika roikinää*, *puu käätuu aika roikinalla*.

runtu: Pyhäinpäivä runtunensa, jolloin palkolliset muuttavat s. 59; *runtuviikko* 'pyhäinpäivän jälkiviikko, jota vietettiin pyhän tavoin ja jolloin palvelijoilla oli vapaata aikaa'. Palvelijoitten vapaa-aikoja merkitsevät pitäjänkertomuksessa kansan-

kieleen perustuvat nimitykset: nuttuviikot s, 69 ja omat viikot s. 61.

ruoju: Pieksuja eli ruojuja ei paljo mitään pidetä, eikä osata tehdä s. 55; *ruajuut* 'pieksut, huonot jalkineet',

ruokota: Mäkien sivut ja rinteet ovat enimmästi viljelysmaiksi ruokottuja s. 18; *ruakota* 'puhdistaa, perata, siivota',

ruoppa: Huonoimmat (tark. viljelysmaat) ovat pitäjän äärimaat ———, joissa paikoin on lieto ja hieta-ruoppaa s, 72; *ruappa* 'liete, jolla peltoja höystetään'.

rupuli: Ennen rupulin istuttamista oli Rokkotauti hirmuinen s. 42; 'rokko, isorokko'.

räätikkä: Enimmät ruuat syödään liemenä, niinkuin perunaliemi, räätikkäruoka (juurikkaista) ja käristys (palvolihasta) s. 58; *reetikkä* 'viljelty lanttu'.

saltia: Varakkaampain vanhempain lapsia saadan tähän kouluun ottaa, tilan sitä Salteissa s. 62. Tämä lause on Sasslinin koulun perustamiskirjasta, joka on Vareliuksen käsialaa. Yrjö Koskisen lauseopissa esiintyy samoin tämä Hämeenkyrön nykymurteelle outo sana: Minäpä en voi saltia näiden turmio-töiden tapahtua s. 121. Renvallin sanakirja tuntee myös tämän lt:llisen asun, tosin harvinaisena sallia asun rinnalla, samoin Heleniuksen sanakirja, jossa mm. ruotsin skickelse on käännetty suomeksi sanalla saldima.

savuhuovat: Sillä puolella jolla lauta ikkunaki on, seisoo oven vieressä paksu »pilari muuri» s.t.s. pienisuinen tulipesä, neljä nelikulmaista pilaria päällensä, joissa savuhuovat kulkevat s. 57. Tämä sana tuskin perustuu murteeseen. Ainakaan Hämeenkyrössä sitä ei nykyisin tunneta, vaan sen asemesta sanotaan *roolit*. Mainittakoon, että Varelius Tyrvään pitäjänkertomuksessaan käyttää samaa sanaa: pesä, ajava lieskan ja savun huokoihin eli »röörein» (Suomi 1854 s. 38). Juuri Yrjö Kos-

kisen ja Vareliuksen käyttämässä merkityksessä esiintyy Renvallin ja Heleniuksen sanakirjoissa tuli-huoko.

silmäpasko: Tätä paitsi on savu silmillen paha, ja siitä onkin niin usealla, semminkin vaimoilla, silmä-paskoja, koska talvensa tämmöisessä umakassa viettävät s. 58 'trakooma', murt. *tulee pasko silmeen*.

siniäinen:—————simaisia ei sanota muualta paljon saatavan kun KyrösseFältä s. 77; 'kuoreenpoikanen'.

sola: Aittoja tarvitaan joka paikassa, ja niitten ylisessä kerassa ovat »luhdit» solinensa s. 56. Luhtirakennuksen yläosa on alaosaa leveämpi. Tähän levennykseen, jota sanotaan luhdin *solaksi*, johtavat portaat.

suhju: Jos nyt on vähänenki kylmä, niin pianpa tämä sakea suhju hyytyy s. 21; 'lumen ja vedensekainen räntä(sade)'.

suhta: Ilman ja säidensuhta s. 29,—————ehkä kyllä syntyneittenkin suhta vähenee, kun väkiä taajempaan karttuu s. 49; suhta esiintyy suhdeh muodon rinnalla Heleniuksen sanakirjassa merkiten mm. 'suhdetta'.

suittaa, suuttaa: Tämä suittaa olla vanhimpia maanteitä maassamme s. 29, Talvis-aikoina suittaa täällä runsaammin lunta sataa, kun meren rannoilla s. 30, Suuttaa toki jommoinen kirkko sinnekki jääneen s. 90, Kirsipuuta ei ole täysikasvanutta, mutta suuttaapa sekin täällä tuleentua ja hedelmiä antaa s, 31; *suuttaa niin ollakki* 'voi niin ollakin, saattaa n.o., mahdollisesti niin onkin'. Renvall ja Helenius tuntevat sanakirjoissaan molemmat muodot.

summaton:—————niin hukkui taas siihen pulaan summaton kansa s. 37; 'määrätön', murt. *suuri summatoj joukko*.

suosti: Pavutkin (herneet) tehdään palvolihan kanssa suostiksi s. 59. Tätä sanaa en ole tavannut Hämeenkyrössä enkä sen naapuripitäjissäkään. Renvallilla ja Heleniuksella se kyllä on merkityksessä 'liemi, puuro'.

suurus: Kolmesti päiväänsä syödään: suurusta, murkinaa (päivällistä) Ja ehtoollista s. 58; 'aamiainen' (syödään n. klo 1/2 7—7 ajoissa).

syömäri: Muurin editse kulkee etuseinästä peräseinään vahva hirsi niin korkealla, että mies alla sopii seisomaan; se sanotaan »jako-hirreksi eli syömäriksi» s. 57. Hämeenkyrössä tarkoitetaan *jakohirrellä* pirtin pituussuunnassa kulkevaa leveää ja paksua parrua. Sen päälle lasketaan kaikenlaisia tavaroita kuten höyliä, saappaita yms. *Syämäreitä* on useampia, ja ne kulkevat katossa poikittaissuuntaan. Katon ja jakohirren väliä on sen verran, että lapset voivat nousta sen päälle *muurin otteelta* ja sopivat juoksemaan edestakaisin sitä pitkin. Mutta niin korkealla se on lattiastakin, ettei mies siihen päätänsä lyö. Jako-hirsi ja toinen pieni, pyöreä hirsi ikkunan kohdalla ovat *leipivartaitten kannatteena*. Jakohirren erottama *lavanalustapuali* aidattiin ennen jouluksi päreillä erikseen *miästempualesta* eli *pihampualesta*. Päreaita oli samalla koristuksena. Luku-sijoilla on vieläkin tapana, että naiset istuvat omalla puolellaan ja miehet omallansa.

säly: Kaluvaja, johon ajokalut ja muuta sälyä lasketaan s, 56; 'sekalainen, käyttökelvoton tavara, romu, työkalu, huonekalu tms'.

tade: Siinä on talli, navetto (jossa lehmät parsitta makaavat ta teen päällä) s. 56. *tade* sanaa sellaisenaan ei tavata Hämeenkyrön murteessa, mutta kylläkin eräitä sen johdannaisia, kuten esim. lauseessa *astial lailat on aika tatimasa* 'astian laitoihin on kuivunut ruuanjätteitä'. F. E. Sillanpään Sanakirjasäätiölle lähettämässä sanalipussa esiintyy muoto *tatimessa: lapsi on tatimessa* 'lapsi on tahrinut vaatteensa'. Kertomuksessaan Tyrvään pitäjästä Varelius käyttää niinkään *tade* sanaa: Tanteen -valmistus, tade on useinkin pellolle vietäessä Uijan vähän palanutta (Suomi 1854 s. 59). Mainittu sana tunnetaan nykyi-

sin vain kannakselais- ja inkeriläismurteissa (Rapola, »Hämäläinen 1» alueensa ulkopuolella. Hämeenmaa I s. 41). Mahdollisesti sen esiintyminen Yrjö Koskisella ja Vareliuksella on tuon ajan kirjallisuudesta peräisin. Sekä Renvallin että Heleliuksen sanakirjat tuntevat mainitun sanan,

taitaa:—————niin taitaa tätä aikaa tuskin kuudes osa pitäjstä olla veden vallassa s. 25, Mikä sen syynä lieenee, on vaikea sanoa, ehkä taitaisi syntyä väkevistä ruohoista s. 32, Tultuansa taajemmin asutuksi, taitaa kaiketi tämä peräkunta aikaa voitaen päästä itsenäiseksi kirkkokunnaksi s. 102; *taita* (konsonanttivartaloinen infinitiivi) ~ *taitää*: *Kyllä niin taitään sanoo* 'kyllä niin mahdollisesti sanotaan'.

taniaiset: Jalkineiksi käytetään suvisin usein taniaisia, nimitäten »kontti-tanokkaita» s. 55. Hämeenkyrön murteessa on käytännössä sekä *tanokkää*t että *taniaiset* merkityksessä 'tuo-hijalkineet'.

tappaa (viljaa): Kun vilja on tuleentunut, leikataan se sirpillä, pannaan kykeisiin ja tapetaan riihissä vanhan tavan jälkeen s. 71; *tappää* 'puida', murt. *miähet or rihtä tappamasa*.

(aika) tavasta: Aika tavasta on koski myöhemminki samalla tapaa pysähtynyt s. 21, Uutta asumusta tehdessä, jätetään tavasta joku kasvate'puu pihan koristukseksi s. 58; 'joskus', murt. *Jos sauna oli lämmin ni ne* (tark. maltaat) *iti kahtena yänä, mutta tavasta ne oli kolme yätä ku sauna oli kylmempi*.

(panna) toimeen: Mennä-vuonna on lahjoitetuilla kirjoilla ja rahoilla vähänen lainakirjasto Isolla kirkolla toimeen pantu s. 68. Sanonta *panna toimeen* merkityksessä 'perustaa' ei ole kirjallisuuden kielessä kovin vanha. Tutkimuksessaan Vanhan kirjakielen *toimi* pr of. Rapola huomauttaa (s. 41), että se hänen poimielmissään esiintyy vasta 1800-luvun jälkipuoliskolta alkaen.

toimitella: Koska kreivi Pehr Brahe oli Suomen hallitsiaksi

tullut ja käydessänsä maan tarpeita tiedustelemassa oli Ikaali-siinkin joutunut, alkoi kappalainen Aprahami heti toimittelemaan, kuinka tämä avara Ikaalisten seurakunta kyllä tarvitsisi eri kirkkoherransa s. 87; 'puhua, selittää'.

tuleentua: Kirsipuuta ei ole täysikasvanutta, mutta suuttaapa sekin täällä tuleentua ja hedelmiä antaa s. 31; 'kypsyä' (viljasta).

tuovustaa: Syysöinä tuovustetaan aika tavalla, jotta usein yhtä haavaa summa hehkuvia valkeita pimeässä veden pinnalla pilkottaa s. 77; *tuavustà, ollat tuavuksella* 'tuohustaa, tuulastaa'.

tähtämys: Tästä seikasta ei löydy minkäänmoisia tähtämyksiä, jotka keskiarvion antaisivat s. 29. Sana on kansankieleen perustumaton uudissana, jota tässä on käytetty merkitsemään jokseenkin samaa kuin *havainto*. Tässä merkityksessä se esiintyy Heleniuksen sanakirjassa, mihin pitäjänkertomuksenkin muoto perustunee.

umakka: Tätä paitsi on savu silmillen paha, ja siitä onkin niin usealla, semminkin vaimoilla, silmä-paskoja, koska talvensa tämmöisessä umakassa viettävät; miehet oleskelevat enemmän ulkona raittiissa ilmassa s. 58. Sanaa en ole tavannut Hämeenkyrön murteesta. Lönnrot mainitsee sen sanakirjassaan merkityksessä 'pimeä, sumuinen, samea'.

vaalut: Näistä toimista ei Kyrön kirkkoherra mitään tiennyt, vaan tuli voi-vaalullensa Ikaalisiin s. 88; *papivvålu* 'papille seurakunnalta tuleva luontaispalkka'.

vahva: Järven toisella puolella on ison maantien varrella vahva kylä, Mahnala s. 67; 'vankka, suuri, vauras, hyvinvoipa', murt. myös esim. *vahvastis sitä om puhuttu* 'yleisesti',

vaimoihminen: Vaimoihmisillä on pyhinä silkki silkin päällä s. 55; *vai(m)moihminen* 'nainen'.

vallan: Viimein ei koskesta juokse muuta, kun pienoinen noro vallan ruskeata ryöppyä s. 21; 'aivan, kokonaan, peräti',

varikon taikina: Joskus valmistetaan »syötävä taikina», joka on vetelä lusikalla syötävä taikka ryypättävä varikon taikina s. 59. Havaintojeni mukaan tätä sanaa ei Hämeenkyrössä tunneta. Sen sijasta puhutaan *syätävästä taikinasta*, joka on ruisjauhoista ja vedestä tehty imelletty juoma. *Sitä ruisleivän kah syätiin, se oli ninku paksua piimee.*

vesijohto: Huittisista kuljettiin kaiketi Wesajärven vesijohtoa ylöspäin Suodenniemen kautta s. 36. Sana on myöhemmin vakiintunut toisenlaiseen käyttöön kuin tässä, missä se merkitsee 'vesitie, vesistö'. Vrt. edellä järvi-vihko, sekä vesikunta s. 24. Heleniuksen sanakirjan ruotsalais-suomalaisessa osassa samaa merkitsee *weden-johto*, *weden-johdatus*.

viljellä: moni suo on niittumaaksi viljelty s. 25. Tässä *viljeleminen* merkitsee 'pelloksi kunnostamista, ojittamista' eikä 'viljan kasvattamista'.

vipele: Laiturissa oli ollut läpiä, joista saattoivat pohjaan katella ja simpsukkaa havatessansa pistää vipelieen sen suuhun; kun tämä tästä suunsa umpeen puri, niin oli hän vipeleessä kiini s. 32. Kohtamäen keräämässä Hämeenkyrön sanastossa on sana *vipale* 'raippa, notkea vapa'. Verrattakoon tähän murteen sanoja *vipelästi* 'vikkelästi' ja *vipelänkulkunen* 'nopea-kulkuinen'. Yrjö Koskisen käyttämä muoto vipele on varmaankin sanakirjallista perua: Renvallilla on wipelet 'pitkä ja ohut raippa' ja Heleniuksella wipeleh 'pitkä raippa',

voimallisuus: Pyhäinpäivä runtunensa, jolloin palkolliset muuttavat ja Joulupyhät ovat paraimpia juhlia, joina kukin talo koettaa voimallisuuttansa näyttää s. 59; 'vauraus'. Helenius esittää sanakirjansa ruotsalais-suomalaisessa osassa ruotsin *förmögen* sanan vastineeksi mm. adjektiivin voimallinen.

vähä: Tähän uuteen kirkkoon ostettiin v. 1797 Tur'usta uusi kirkonkello, joka on nykyinen vähin s. 96, Vähimmässä kellossa on kirjoitettu s. 98,———laskee toista vähempää kuohua s. 19; 'pieni, vähäinen', vrt, sananlasku *piav vähä virsi veisattu on*.

(jyvän) väki: Hevoset hoidetaan aina paremmalla huolella, kun muut elikot ja niillen annetaan myös enimmät heinät ja välistä vielä jyvänki väkeä s. 76; *jyvän väki* 'jyvät, jauhot, vilja, viljan voima', murt. *jotaj (jumalaj) jyvän väkee elikkokit tarttee*. Heleniuksella on sanakirjassaan Ohran wäki, jonka hän ruotsintaa: styrka af kornet.

öyhätä: Vaatteilla ja ajokaluilla semminkin öyhätään s. 55. Hämeenkyröstä en tunne sanaa, vaan 'kerskaamisen' merkityksessä on *rehennellä*. Ruovedeltä olen merkinnyt adjektiivin *öyhkee* 'ylpeä'. Pitäjänkertomuksen käyttämässä merkityksessä on Renvallilla öyhkään, öykkään, samoin Heleniuksella. Näistä apulähteistä Yrjö Koskinen on voinut saada tämän sanan. Kokoelmassa »Suomen kansan sananlaskuja» on sananlasku Parempi löytty kuin öyhkätty (s. 326).⁸⁾

⁸⁾ Kirjoittaja pyytää kiittää prof. Rapolaa, joka ystävällisesti on tutustunut oikaisuvedokseen ja tehnyt joukon kirjoitelman hyväksi koituneita huomautuksia.

Mauno Jokipii

Ikaalisten kirkkovenelaitoksesta.

Venekuntalaitoksella, jota kirkkovene edustaa, on pitkä historia takanaan. Itämeren suomalaiset kansat ovat tunteneet suurveneen jo varhain. Virossa on sana »uisk», joka merkitsee muinaista sota-alusta, uiskoa. Hämäläisten uiskolaivueet ovat monasti toimineet Suomenlahdella; kuuluisin yritys on Tuomas piispan Nevan retki 1240. Sittemmin kehittyvä valtiokoneisto otti venekunnat palvelukseensa. Ne kuuluivat keskiajan kyyditysjärjestelmään järviolueillamme. Pitäjän neljänneskunnalla — neljänneskunta oli veronkantoalue — piti olla matkavene tai sen piti maksaa vastaava vero. Vielä 1507 sakotettiin Saarioisten asukkaita uiskojensa laiminlyömisestä. Tämän järjestelyn muistona uisko esiintyy esimerkiksi eräissä Hämeen paikannimissä: Hauhon Uiskonjärvi, Hollolan Asikkalan Uisko.¹⁾ Nimenomaan kirkkovenelistä on Hauholta tietoja jo 1600-luvulta.²⁾ Viranomaisen matkoista kertoo myös Ikaalisista merkitsemäni tarina, että »Höytölän Soutia sai nimensä kun se souti kuvernööriä verostaan».

Vesistöt olivat Pohjois-Satakunnan vanhan eräkuulttuurin kulkureittejä. Niitä pitkin matkasivat rintapitäjien miehet pohjoiseen metsästyspalstoilleen, »miehenmetsille». Ikaalinen on kuulunut Kyrön eräreitien alueeseen. Hitaasti eräpalstoilleen

¹⁾ JALMARI JAAKKOLA: Suomen varhaishistoria, s. 62 ja s. 204.

²⁾ Suomen Kulttuurihistoria II, s. 457.

vakinaisesti asettunut väestö oli ikäänkuin kasvanut pitkien vesitaipaleiden henkeen. Kansan suussa elää vielä tarina, kuinka Ikaalisista mentiin Karkun kirkkoon kolmella »paatilla»: ensimmäisellä Kyröskoskelle, toisella Siuroon ja kolmannella Karkkuun. Karkkuun tehdyistä kirkkovenematkoista kerrotaan myös Parkanossa ja Kihniöllä, jotka ovat vanhaa Kyrön pitäjää. Kun Kyrö on eronnut Karkusta itsenäiseksi seurakunnaksi jo 1300-luvulla, ei sen jälkeen ilmeisestikään ole täältä kuljettu kirkkoon Karkkuun saakka, vaan tärinäin kertoman kirkkovenelaitoksen täytyy olla sitä vanhempi. Kertomukset johtavat Länsi-Suomen kirkollisen järjestäytymisen ensimmäisiin vuosi-satoihin.

V. 1641 mainitaan Ikaalinen itsenäisenä seurakuntana. Pitäjissä, jotka vesistö jakaa kuten Ikaalisen, on venekuntalaitos olojen pakosta säilynyt sitkeästi. On huomattava kirkon varhempi maallinenkin merkitys sen hoitaessa suurta osaa nykyisen kunnan tehtävistä, sen suorittama uutisten välitys ja sen osallistuminen toimituksillaan ihmiselämän vaiheisiin kehdosta hautaan. Väestön nämä tarpeet ovat olleet kirkkovenelaitoksen pohja. Kun venekuntalaitos nyt uusissa oloissa parhaillaan häviää Ikaalisista, on sopiva muistaa sitä ennenkuin sen jäljet ovat kansan muistista unhoon painuneet.³⁾

Talot ja torpat, jotka yhdessä rakensivat, ylläpitivät ja käyttivät yhtä *kirkkopaattia*, muodostivat *kirkkopaattilahkon*. Kun lahkon venettä rakennettiin, sai talo siitä osuutta suorittamansa työmäärän ja hankkimansa tavaran arvon perusteella. Taloilla oli tavallisesti ainakin yksi hankapari. Esimerkiksi kahdeksanhankaisessa talon siis piti suorittaa kahdeksas osa työstä ja kustannuksista. Torpilla oli usein vain yksi hanka; edellistä

³⁾ A. O. Heikelkään, joka kesällä 1910 on tehnyt matkan tutkien kirkkovenkeitä, ei kirjoituksessaan (Suomen Museo 1911) mainitse mitään Ikaalisten kirkkovenkeitä.



Kuva 1. Leutolan kirkkovene Kyrösjärvellä 1931. Oikealla osakunnan kunniainspehtori, prof. J. J. Mikkola. — Valok. Eino Nikkilä.

esimerkkiä jatkaaksemme torpan silloin piti avustaa rakentamista kuudennellatoista osalla. Talosta pääsi samassa suhteessa mukaan veneeseen joka matkalle kaksi soutajaa ja joku ilman istuja, torpasta yksi soutaja ja ehkä ilman istuja.

Tavallisesti muodostivat saman kylän lähekkäiset talot mainitun lahkon. Lahkoa kutsuttiin, jollei se ollut tiheästi asutun kylän, lähellä valkamaa olevan suurimman talon nimellä; esim. Saarannan lahko, Koiviston lahko, Siivarin lahko. Kauempana metsässä sijaitsevista torpista ja uudisasumuksista tultiin valkamaan metsäpolkuja myöten. Kukin niistä kuului siihen lahkoon, johon sillä oli parhaat kulkuyhteydet. Tiheän kylän lahkoja nimitettiin vieraille kylän nimellä. Kun kirkkorannassa kysyttiin, vastasivat esim. Riitialan kylän kaikki neljä lahkoa olevansa riitialaisia. Kylän kesken puhuttiin esim. Kylän ja

Perän lahkosta, talollisten ja torpparien eli *kitulahkosta* tai mainittiin lahkoa johtavan talon nimellä, kuten edellä. Myös voitiin lahkoa keskenään puhuttaessa ilmaista veneen nimen ja ominaisuuksien mukaan, joka usein oli sama asia. Niinpä mainitaan Iso ja Pikkulahko, Pihkalahko, Uusi laho ja Vanha laho, Pikkurautahangan, Horjun, Möykärin, Kuparihärän ja Härän lahot. Kun samaan valkamaan tuli väkeä eri tahoilta, usein soutaen jo alkumatkoillaan järvien yli pienemmissä yhteisissä veneissä, kutsuttiin lahkoja ylipäänsä paikallisuuden mukaan. Vinskanlahden valkamassa oli esim. Helteenkylän laho ja Huopion valkamassa Eränperän ja Sisätönperän lahot.

Suhteellisen harvaan asutuilla rannoilla, kuten Kovelahdessa, oli kulkuyhteyksien takia luonnollista, että paikallisesti sama laho edellisen veneen lahotessa valmisti uuden. Edellinen vene kesti uuden rinnalla hyvin lyhyen ajan, kaksi, kolme vuotta. Senjälkeen oli lahkolla taas vain yksi vene, ja talon kuuluminen samaan lahkoon kuin edellistä venettä rakennettaessa oli selviö.

Tiheissä kylissä laho oli alueellisesti muuttuva venekunta. Kun kylässä rakennettiin uusi vene, voi siihen ottaa osaa mikä tahansa niistäkin taloista, joilla oli osuus jossain vanhassa veneessä. Samalle talolle tuli siten osuus kahdessa erinimisessä lahkossa. Kun useita veneitä jouduttiin uusimaan nopeasti toistensa jälkeen, voivat lahojärjestelyt melko nopeasti ja joustavasti muuttua sekä veneiden lukumäärä kylässä joiksikin vuosiksi huomattavasti kohota. Tällainen tapaus on Leutolan neljä venettä, jotka vieläkin ovat olemassa. Kun kirkkovene viime aikoina alettiin ostaa valmiina ja osuuden raha-arvo siis tunnettiin, voitiin osuus myydä. Talon pakkohuutokaupassa meni myös kirkkopaattiosuus vasaran alle ja uusiin käsiin. Tämä saattoi edelleen sekoittaa lahkojen jäsenyyttä. Niinpä kylissä,

joissa oli enemmän kuin yksi vene, on vaikea enää löytää yhte-näistä lahkojärjestelyä. Tuntuu kuitenkin luonnolliselta, että sellainen on ollut olemassa, koska esim. saman kylän »peräläi-set» muodostivat alueellisen lahkon.

Lahkon tärkein kokous oli se, jossa veneen rakentamisesta päätettiin. Kokous pidettiin tavallisesti kevättalvella, sillä kevät oli yleisin veneen rakentamisaika. Silloin maatöiltäkin oli vielä aikaa. Isännät kokoontuivat jonkin suuren talon pirttiin, ja siellä puhuttiin sitten asiat selviksi. Mitään kirjallista sopi-musta ei tarvittu. Sana riitti. Sovittiin, kuka haetaan mesta-riksi ja kuinka paljon kukin talo tekee työpäiviä ja hankkii rakennusaineita. Yleensä työt ja hankinnat jaettiin tasan, mutta joskus isommat talot hankkivat aineet ja pienemmät tekivät työt. Valittiin joku tilaamaan mestaria ja huolehtimaan puiden hankkimisesta valtion metsästä, ellei omissa ollut tarpeeksi suuria. Sovittiin, missä vene rakennettiin ja miten mestarin palkka ja muonitus järjestettiin sekä yhtä ja toista muuta asiaan liittyvää. Kun vene ostettiin valmiina, oli sovittava, ketkä lähtivät hevosineen sitä hakemaan.

Muita kokouksia ei lahko useimmissa tapauksissa pitänyt-kään. Kirkkoon lähtemisen aika sovittiin keväällä koko kesän ajaksi. Joka siitä myöhästyi, sai pitää sen hyvänään. Veneen ja ladon pienet korjaukset, tervaukset ja hoitotoimet eivät vaa-tineet sen suurempaa neuvottelua, kuin mikä veneessä kirkko-matkalla voitiin mukavasti pitää. Sitä, joka ei tullut sovittuun korjaustilaisuuteen, moitittiin laiskaksi. Perämies piti usein parasta huolta veneestä. Se oli hänelle kunnia-asia. Hän ei viitsinyt ottaa koko lahkon kanssa puheeksi muutamien pärei-den puuttumista ladon katosta tai pientä vuotoa paatissa, vaan paikkasi ne itse. Sunnuntaiaamuisin hän saattoi uusia muutamia hankavitsoja, että ne mahdollisessa kilpasoudussa olisivat kes-täneet.

Pitkänmatkan laškoilla, kuten Juhtimäen, oli enemmän huolehdittavaa, niillä kun oli veneitä matkalle sattuvissa pienissä järviissä. Siksi nämä lahkot joutuivat pitämään useampia neuvotteluja, tavallisesti yhden syksyllä ja yhden keväällä. Ne kutsui kokoon perämies kirkkomatkoilla tai lähettämällä lapsia viemään sanaa tai kylän julkisille paikoille kiinnitetyllä kirjallisella ilmoituksella. Tapana oli, että äänestyksessä vähemmistöön jääneiden piti suostua enemmistön päätökseen. Torppari oli tässä täysivaltainen isännän rinnalla. Isäntä saattoi kyllä panna sellaisen torpparinsa, jolla oli puusepän taipumuksia, suorittamaan päivätöistään paatinrakennusta talon puolesta.

II.

Mestarin saavuttua alkoi veneen rakentaminen. Seuraavassa on pääasiallisesti seurattu 79-vuotiaan mestari Kalle Hakalan selostusta veneen rakentamisesta. Hän elää vielä Ikaalisten Särkikoskella, jossa tämän kirjoittaja sai häntä haastatella. Hän on eläessään valmistanut viisi kuusihankaista kirkvenettä — ja epälukuisen määrän muita veneitä.

Vene tehtiin tavallisesti ulkosalla lahkoon johtavan talon pihassa. Sateisena aikana voitiin työ tehdä riihen katoksen suojassa tai tarpeeksi suuressa »suulissa», vajassa. Ensimmäinen tehtävä oli hirsien noutaminen metsästä. »Paatit lyhenivät, kun ei saatu niin pitkiä lautoja. Hyvä mänty pitää viisi sylvä korkealta olla seitsemän—kahdeksan tuumaa, ennenkuin oksat alkavat.» Kuten jo mainittiin, jouduttiin näin suuret puut usein ostamaan valtion metsästä ja vetämään paikalle jopa 12 km päästä. Tässä työssä meni päivä tai toista. Sitten alkoi puiden sahaaminen, joka (koneiden puutteessa) suoritettiin miesvoimalla. Rungot nostettiin miehen korkuisille sahapukeille. Toinen mies nousi puun päälle ja veti suurta justeerisahaa ylöspäin,

toisen alla olevan vetäessä sitä alaspäin. Hyvät sahurit sahasivat hyvän puun halki kolmessa, neljässä tunnissa. Toiselta parilta saattoi viipyä puolta kauemmin. Työ oli raskasta, sitä kutsuttiin leikillisesti »kinnaskoskeksi».

Emäpuu eli *pohja* tehtiin ensiksi noin 10 tuuman levyisestä mäntypuusta. Sen piti olla »kitukasvuista joulupuuta». Sydänpuu ei pohjaksi kelvannut, sillä siitä tehty vene olisi kiertynyt. Kun ensimmäinen runko oli sahattu keskeltä kahtia, otettiin sen puolikas pohjan ainekeksi. Sydänpuu veistettiin pois ja mestari parhaan puumiehen avulla ryhtyi antamaan pohjalankulle oikeata muotoa. »Kun tarkastaa kalaa, on se kohta edestä kokopaksuinen. Niin on pohjalankunkin muoto (päältä katsoen), joka vaikuttaa paatille sen hyvän kulkumallin. Se saa olla ison joukon leveämpi edestä, vaikka ei siitä määrästä niin nuukaa ole.» Kansanmiehen yksinkertaista viisautta, jota fysiikka kutsuu virtaviivakappaleen pienimmäksi vastukseksi! Veneen pohjalankun leveimmällä kohdalla tuli olla ensimmäisen soutuajan tuhto. Sitä sanottiin veneen *rinnaksi* tai *ryntäimeksi*. Se oli veneen nokasta 3 1/2—4 vanhaa kyynärää.

Pohjaan kiinnitettiin sitten *pääksyt* kolmella kolmioon lyödyllä puuvaarnalla. »Karkussa pääksyjä sanottiin *kinupuiksi*.» Pääksyt olivat koivua, *juurimalla* otettua, siten että itse päätypuu oli juurta ja se osa, millä se liittyi pohjaan, runkoa. Joskus voi pääksy olla kuusta tai mäntyä.

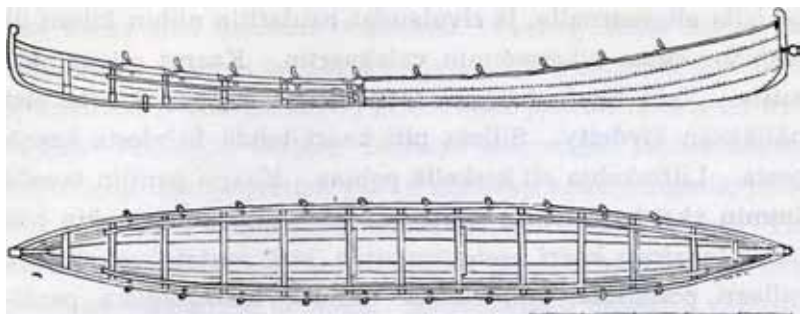
Nyt mestari alkoi *viiltää* pohjan syrjiä. Se merkitsi pohjaulaudan syrjien viistoksi veistämistä ja oli tarkkaa työtä, sillä alimman veneen laudan asento, joka tähän tasaiseen viillockseen kiinnitettiin, määräsi lopulta koko paatin muodon. Erikoista on, ettei pohjassa siis tavallisesti ollut mitään syvennysuurretta, johon ensimmäinen lauta olisi upotettu. Senjälkeen hän kiinnitti pohjaan *valekaaret*. Pienissä veneissä tuli valokaari vain ryntäimen kohdalle ja sille kohdalle, mistä perä alkoi suipen-

tua. Kirkkoveneissä tuli tälle välille vielä kaksi valekaarta. Ne olivat koivusta, luonnonväärrää puuta, eikä juurittua ja kaa-revaksi veistettyä. Veistoväärrä saattoi mennä poikki, kun sen päälle ruvettiin lautta painamaan.

Koko tämän ajan oli lautojen sahaus jatkunut. Yhdestä rungosta tuli kuudesta kahdeksaan lauttaan. Työhön sopi hyvin kymmenenkin miestä. Kaksi paria heistä höyläsi sahattuja, penkkiin kiinnitettuja lautoja kahden käytettävällä *härkihöylällä*. Samoin jokainen ammattimies teki omaa työtään. Seppä takoi naulat ja vahvikeraudat lunastaen sillä osuutensa kirkko-paattiin.

Vieläkin vanhempaa tapaa kuin käsisahausta muistettiin Ikaalisissa. Taavetti *S ä r k i k o s k i* Sipsiöstä kertoi: »Ei ollut sahakonstia, kun vanha »Pihka» tehtiin. Istan taata sen teki, vaikka Jokisalo se talo nykyään on nimeltään. Mänty halkais-tiin keskeltä vaajoilla ja nuijilla. Siitä piilulla veistettiin lau-toja. Kaksi lautaa vain tuli yhdestä männystä ja paljon lastu-ja.» Uudempina aikoina vietiin puut sahalle, useimmiten Heit-tolan Poltille, eikä ruvettu niitä itse sahaamaan.

Kun sahaus oli valmis, lähtivät miehet kaaria juurimaan. Ne tehtiin koivusta tai kuusesta. Sillä aikaa mestari naulasi yksimittaisia mäntyisiä *paatinlautoja* valekaarien päälle. En-simmäisen laudan hän liitti pohjan viillokseen. Pällekkäin tulevat kohdat ensiksi tervattiin. Sitten väliin tiivisteeksi pis-tettiin pellavainen »triivi» ja lauta naulattiin ulkoapäin kiinni. Naulat olivat ostetuita, harvoin enää nykyään elävien muistin aikana sepän takomia. Lautaa kiristettiin paikoilleen pihdeillä ja kiilalla. Kiristys ja naulaus aloitettiin keskeltä ja jatkettiin kumpiinkin päihin päin samanaikaisesti. Samoin kiinnitettiin seuraavat laudat, ylempi aina ulkopuolelle pari tuumaa alem-man laudan reunan päälle. Keskeltä alkaminen oli välttämä-töntä, koska päistä alettaessa painava lauta keskeltä helposti



Kuva 2. Peniönlahden 10-hankainen kirkkovene. Kartassa N:o 23.

olisi voinut jäädä ulommaksi lommolle tarkasta mittauksesta huolimatta. Lauta oli sahattu hieman pitemmäksi siltä varalta, että laudan pää kuivaessaan usein halkeili. Kiinnitettäessä se lyhennettiin oikeaan mittansa. Höyrytyskeinoa ei pitkän kirkkoveneen tekemisessä tarvittu, sillä siinä laidan taipuminen on joka kohdassa hyvin loiva verrattuna pikkuvenityyppeihin. Ainoastaan yhden vanhan kirkkoveneen keulassa olen nähnyt taivuttamisen auttamiseksi laudan sisäpuolelle tehdyt matalat ristiin käyvät viillokkeet, jotka meri veneissä ovat tavallisia. Juhtimäestä kerrotaan, että ylimmät laudat yhdistettiin käkösimeen eli pääksyyn pehmeäksi lietetulla pukinsarvella tai rautapellillä. (Rehtori Alasen keräys 1930.)

Kun laudat oli naulatettu valekaarien varaan, aloitettiin kaarien paikalleen asettaminen. Eräs teiskolainen mestari asetti ennen kaaritusta kolmeen kohtaan poikittaiset laudat, jotka päältä päin vetivät laitojen reunoja yhteen. Kaaritus suoritettiin mielivaltaisessa järjestyksessä, esim. siten, että kaarien valmistajista kolmekin miestä kiinnitti kaartaan sen paikalle; toiset mestarit kyllä vaativat, että kaaritus piti suorittaa järjestyksessä perästäpäin alkaen. Veneen sisälle ei kukaan saanut kaaria naulatessaan nousta. Suuret kaaret naulattiin pohjaan yhdellä tai kahdella männyn sydänpuusta tai veistetyllä puu-

naulalla eli vaarnalla, ja sivulaudat naulattiin niihin kiinni ulkoapäin, kuten aikaisemmin valekaariin. Kaaret olivat yksipuisia. Vain hyvin harvoin sattui, ettei sopivaa kaarta etsimälläkään löydetty. Silloin piti kaari tehdä kahdesta kappaleesta. Liitoskohta oli keskellä pohjaa. Kaaria pantiin tavallisin yksin hankaparia kohti ja lisäksi yksi kumpaankin päähän. Jokainen kaari asetettiin siten, että soutaja voi siitä jaloillaan ponnistaa, kolmetoista tuumaa hankatapistä perään päin. Lopuksi vahvistettiin muutamia kaaria suorilla, paatin poikki kulkevilla puisilla *hollikaarilla*, joita muualla sanotaan *piitoiksi* tai rautaisilla *siteillä*. Nämä sijoitettiin tuhtojen alle, jotteivät olisi häirinneet paatissa liikkumista. »Joku oli tälläilyt väliin lyhyitä kaaria, mutta se oli suotta, kun kerran oli kaari hankaparia kohti», sanoi mestari Hakala. Useassa säilyneessä 5—7 hankaisessa kirkkoveneessä kuitenkin on näitä lyhyitä tukikaaria, jotka eivät ulotu veneen reunaan saakka. Kaarituksen valmistuttua mestari itse poisti valekaaret ja tukki puunauloilla niiden kiinnittämisestä aiheutuneet reiät.

Tämän jälkeen asetettiin paikoilleen reunaan kiinnitettävät *paarrepuut*. Niihin *purastettiin hankaintapin* lävet, ennenkuin ne painettiin paikoilleen kaaren ja ylimmän laudan väliin jääneeseen loveensa. Paarrepuu oli hankaintappien kohdalta jätetty paksummaksi kuin muualta. *Hankatappi* tehtiin koivusta. Hankapaarteessa oli hankatapin vieressä veneen nokan puolella pystysuora reikä, jonka läpi *hankavittas* pujotettiin. Hankavittsan lenkin läpimitta oli n. 35 sm; hankavittsa väännettiin koivusta tai näreestä, joista jälkimmäinen oli lujempaa. Myös *perimelalle* voitiin suuressa paatissa tehdä hankavittsa.

Tätä ennen piti kuitenkin tehdä muut viimeistelytyöt. Veneen molempiin laitoihin pituussuuntaan kiinnitettiin pitkät *varpakaaret*, joihin lautamaiset *tuhdot* nojasivat. Perään tehtiin kolmiomainen *perituhto*. Edessä useimmiten ei ollut tuh-

toa, koska siitä noustiin veneeseen. Joskus edessä saattoi olla astinlauta. Pohjan ja pääksyn jatkoskohta raudoitettiin *käkösinraudalla* («*käkiraudalla*») ja nokkaan pantiin *rengas* eli *kelorengas*» vetämistä varten. Nimitys kelorengas johtuu harvoin käytetystä tavasta asettaa paatin nokkaan kaksi rengasta, joiden läpi pistetyillä kelokangilla se oli helppo vivuta veteen. Taa-vetti Särkikosken kertoman mukaan tapa oli käytännössä m.m. Huopion torpparien lahkolla. Rautahankaa pidettiin vaikeampana soutaa. Veneen erisnimenä *Rautahanka* osoittaa, että se ei ollut varsin tavallinen. Ei edes kulumista vastaan paarretta raudoitettu, vaan paikattiin kulunut paikka mieluummin puunkappaleella, kuten säilyneistä veneistä näkyy. Vihdoin tehtiin tapinreikä vedenlaskemista varten. *Airot* ja *perimela* valmistettiin tavallisimmin kuusipuusta. Kukin osakas valmisti aironsa kotona tai pantiin airojen valmistaminen isompien talojen velvollisuudeksi tai tehtiin airot veneen rakentamispaikalla. Airon varsi on puoleen väliin poikkileikkaukseltaan neliö, siitä edelleen soikio. Lavan pää on suora. Airon pituuden kultaisena sääntönä on, että sen tuli olla kaksi kertaa paatin leveys soutajan kohdalta ja kädensija eli *ponsi*. Suuressa kirkkove-neessä tämä aiheutti melkoisia airojen pituuseroja, siten että leveässä keskustassa istuvilla oli pitemmät airot kuin molemmissa päissä (Leutolan seitsenhankaisessa 3—3,80 m., Röyhiön kuusihankaisessa 3,05—3,35 m.) Kun hankain keskellä venettä vielä oli veneen keskiviivasta ulompana kuin päissä, näkyi tämä pituusero selvästi. Huolellinen mestari teetti vielä pari *varaairoa* ja porautti airoihin ketjunreiät lukitsemista varten.

Huopion valkamassa muistetaan yhdessä veneessä olleen seilit, joita kuitenkin ei muistettu käytetyn. Samoin oli yhteen veneeseen varattu peräsin, jota sitäkään ei käytetty.

Sitten tuli tervauksen vuoro. »Että jokainen toi tervaa, ei ollut hyvä, kun tuli erilaisia tervoja ja toinen pani nuukemmin

tervaa kuin toinen. Minä vaadin aina ostamaan yhteisen tervan, ja sillä siveltiin tasaisesti koko paatti ja yhtä paksulta.» Tervauksessa tarvittiin paljon miehiä, että vene voitiin kääntää nurin ja tervata hyvin myös alta.

Koko varsinainen rakennustyö, tarpeiden hankkimista lukuunottamatta, kesti neljästä kuuteen päivään, riippuen tietenkin mm. apulaisten lukumäärästä ja taidosta. Tavallinen mies sai palkkaa markan päivässä ilman ylöspitoa. Mestari sai kaksi markkaa ja täyden ylöspidon, joka usein annettiin eri päivinä eri taloissa.

Ikaalisten kuuluisin *paattimestari* on ollut Iisakki Koskinen Vatulan kylästä. Joka kevät hän lähti pitäjän jollekin kulmalle venettä tekemään. Parhaina keväinä hän saattoi johtaa kahdenkin veneen rakentamista, sillä hän oli paikkakunnan ainoa mestari aikanaan. Joka puolella Kyrösjärveä oli hänen mainioita veneitään. Erityisesti muistellaan vielä Riitialan *Lahdenperän* (Talosen) lahkoon venettä ja Särkikosken venettä, jotka kilpailuissa usein selviytyivät voittajina omalla suunnallaan.'

Iisakki Koskisella oli poika, Oskari, joka myös oli »paattimestari». Oskarikin oli tehnyt veneitä selän toisellekin puolelle ja tietenkin kotikyläänsä Vatulaan. Talosen lahkolla oli peräkkäin isän ja pojan tekemät veneet. Näiden mestareiden luona oli Hakalakin oppinsa suurten veneitten rakentamisesta saanut.

Pitäjän parhaat puusepät ryhtyivät myös kirkkoveneenrakennukseen, kun heidän omalle lahkolleen piti rakentaa uusi vene. Niinpä *Vikkilä* oli tehnyt »Kuparihärän», jo mainittu *Ista »Pihkan»* ja *Harjulan vaari Karpanperältä* oman lahkonsa veneen. Järven itärannan mestareista mainittakoon vielä *Penijärven Kalle*, *Saaris-vainaa Huopiosta*, joka oli tehnyt *Leutolan edellisen* veneen, ja *Taavetti Rajasyltä Viljakkalan rajalta*, jonka käsialaa on *Sipsiön*

vene. Pohjoisemmissa kylissä on Höytölässä elänyt puuseppä Mauri Rantanen (k. 1910), joka nimellä »Nikkari-Mauri» muistetaan kirkkovenemestarina. Kallionkielen kylässä asuva venemestari Kalle Lehto on tehnyt Leutalan uusimman veneen. Hakalan tekemiä ovat yksi nykyisistä Leutolan veneistä, kaksi Vatulan ja kaksi Särkikosken jo hävinnyttä venettä.

Muualtakin kävi kyllä venemestareita Ikaalisissa, kuten jo mainittu teiskolainen, joka rakensi Paaston lahkon veneen, ja mestari Manni (Hermann) Ruovedeltä, joka on tehnyt Saukonperän kuusihankaisen. Tavallisempaa kuitenkin oli, että jos ulkopitäjään asti mentiin, ostettiin koko vene valmiina. »Tilaus tehtiin Marianpäivän aikaan», kertoi Taavetti Särkikoski erään veneen ostamisesta. »Mestari Alakoski toi sen Teiskosta Tampereelle juhannusmarkkinoille. Täältä mentiin vastaan. Se makso 80 markkaa ja oli tyyris olevanas, 10 markkaa osakkaalta. Paatti pantiin rattaille Mustassalahdessa. Kaksi hevosta ja kahdet rattaat siinä olla piti. Maantietä tultiin Viljakkalaan asti. Viljakkalan Parvilahdessa paatti pantiin veteen ja soudettiin Inkulan sillan alitse Huopioon. Päivässä se tuotiin tänne. Se oli pitkä päivä, Heinämaariana, ne juhannusmarkkinat.» Ostettu vene saatettiin tuoda myös talvella reikelin aikana. Hinta vaihteli. Vähäröyhiön kuusihankainen hankittiin Kurusta ja maksoi 120 markkaa, Kurusta oli tuotu myös Isoröyhiön viimeinen Vinskanlahteen sijoitettu vene sekä Miettisten edellinen iso ja nykyinen viisihankainen vene. Jälkimmäinen oli mestari Järvisen tekemä, uutta »jollamallia». Se on hankittu noin 15 vuotta sitten ja on viimeinen Kyrösjärvelle hankituista. Teiskolainen mestari Harakka on myös tehnyt veneitä Ikaalisiin. Teiskosta on tuotu myös K a n k a a n s u u n 13-hankainen, joka noin 40 vuotta sitten oli Kyrösjärven suurin. Mestari Hakala kertoi käyneensä sen rakennetta varta vasten tutkimassa ammattimiehen kannalta. Kerrotaan kyllä Kyrös-

järveliäkin ennen olleen 15-hankaisiakin, mutta kertojat eivät ole näitä enää omin silmin nähneet. Suurimmat olivat Kankaansuun ja Kovelahden perän veneet. Jäljempänä olevassa lahkotaulukossa ilmoitetut hankaluvut ovat ristiriitaisiin muis-titietoihin perustuvina epävarmoja. Yhtämonihankaisetkin veneet voivat olla eri kokoisia, kuten Vatulan lahkojen kaksi kuusihankaista, joista toista kutsuttiin *isoksi paatiksi* ja toista *pieneksi*. Mutta koska hankaluvut antavat jonkinlaisen kuvan veneen koosta, on ne kuitenkin otettu taulukkoon.

Rakennetyyliltään jakautuvat Kyrösjärven kirkkovenet kolmeen pääryhmään, jotka erottaa toisistaan niiden keulan kaarevuudesta ja laitalautojen sekä kaarien lukumäärästä. Nimitätkäämme niitä seuraavasti:

1. Pystykeulainen tyyppi.
 - a) Pääksy miltei suora.
 - b) Pääksy vähän kaareva.
2. Loivakeulainen tyyppi.
3. Kaarevakeulainen tyyppi.

1. Pystykeulainen tyyppi on Kyrösjärven varsinainen venetyyppi. Sille on ominaista, että laitalautoja on vähän, tavallisesti neljä ja kaaria harvassa, a-tyyppisiä veneitä on jäljellä kaksi kappaletta. Kymmenhankaisen veneen pituus on 13,80 ja suurin leveys 1,80 m, seitsenhankaisen vastaavasti 11,35 m ja 1,80 m. Tämä vene vastaisi parhaiten Itkosen jaoittelun mukaista »hämäläis-satakuntalaista järvivenettä».⁴⁾

b-tyyppisiä voisi kutsua nimellä Kyrösjärven vene, sillä kaikki viisi säilynyttä venettä oli oman pitäjän mestarien käsi-alaa. Päätypuu kaartuu vähän, vaikka onkin pysty, laitalautoja on 4—5 ja kaaria hieman tiheämpään kuin edellisessä. Seitsen-

⁴⁾ T. ITKONEN, Suomen kansanomaiset veneet. Suomen Museo 1926.



Kuva 3. Leutolan kylälaisten ja sorvanperäläisten kirkkovene Leutolan valkamassa 1945. — Valok. Niilo Valonen.

hangan pituus on 11,40 m, suurin leveys 1,85, viisihankaisten pituudet vaihtelivat 8—10,20 m.

Loivakeulaista ja kaarevakeulaista kirkkovenetyyppiä on kumpaakin vain yksi kappale ja ne on muualta tuotu.

2. Loivakeulaisessa tyypissä nokka kaartuu loivasti, laitalautoja on viisi ja kaaria enemmän kuin pystykeulaisissa veneissä. Kurusta tuotu tämäntyyppinen Vähäröyhiön rautahanka on 10,80 pitkä ja 1,65 leveä. Itkosen jaoittelussa se parhaiten vastaisi ns. »satakuntalaista paattia».

3. Kaarevakeulainen tyyppi ns. »jolla» on myöhäinen malli. Tämä muresana ei tarkoita samaa tyyppiä kuin merenrannalla, vaan »Kokemäenjoen venettä» (Itkonen).⁵⁾ Hakala kertoi: »Jollassa tulee lyhyt ja jyrkästi kaartuva pääksy kiinni

⁵⁾ Sama kuin ed.

pohjaan liki ryntäitä. Jolla on kotoisin Kauvatsalta. Sieltä se tuli tukkiyhtiöitten vaikutuksesta tänne, mutta vieläkin tehdään niitä täällä vähän.» Miettisten viisihankaisen kirkkoveeneen pituus on 8,80, leveys 1,65 m.

Pystykeulaisessa on vähiten kaaria ja laitalautoja, loivakeulaisessa jo enemmän, mutta kaarevakeulaisessa jollassa ovat kaaret tiheimmässä ja laitalautojen luku on suurin, koska laudat ovat kapeita.

Kirkkopaatin kestävyys riippui sen hoidosta. Jokakeväinen tervaus oli tärkein hoitotoimi. Käyttöjen väliajat vene oli ladossa. Paljaalla maalla maatessaan se pian turmeltui. »Vatulan paatti hajosi nopeasti, kun oli pohja suvet talvet savea vastaan.» Suurimmat vuodot korjattiin puisilla paikoilla. Nykyistä rumannäköistä läkipellillä paikkaamista ei suvaittu. Harvinainen on varmaan Paaston »taatan» mainitsema tapaus, että Saukonperän »kirkkopaatti» korjattiin lyhentämällä sitä perästä muutamalla hankainvälillä. Talveksi piti vene tukea,

Veneen esittelyn päätökseksi tehtäköön vielä yhteenveto jäljellä olevista veneistä. Peniönlahdessa on yksi 10 hankainen, valkaman paraskulkuinen, joka ladon puutteessa lahoaa taivassalla, vaikka kuuluu Ikaalisten museoyhdistykselle. Samassa valkamassa on yksi seitsenhanka, valkaman paras tuulipaatti, jossa on vuosiluku 1885, ja yksi kuusihankainen, kummatkin ladoissaan. Vähäröyhiössä on kuusihankainen kumollaan rantakuusien suojassa. Leutolassa on viisihankainen ladossa, kaksi viisihankaista ja yksi seitsenhanka ulkona, mutta kunnossa. Viime vuonna niillä on soudettu. Ladotkin niitä varten on olemassa, mutta käyttökunnottomina. Miettisissä on viisihankainen jolla, huonossa ladossa, mutta kunnossa. Yhteensä yhdeksän kirkkovenettä on siis jäljellä, tuskin viides osa »paattikulttuurin» loistoajan veneluvusta. Yksi tyhjä ladonpuolikas mainittujen latojen lisäksi on jäljellä Huopiossa. Jollei veneitä



*Kuva 4. 5-hankainen kirkkovene Leutolan valkamassa 1945.
— Valok. Niilo Valonen.*

korjata muutamia asiantuntevaan hoitoon, on niistä pian jäljellä vain jätteet eli »raaneet», kuten Ikaalisissa sanotaan.

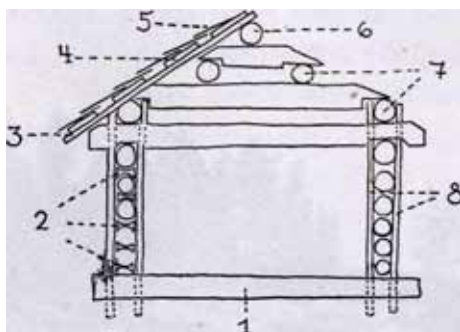
III.

Valkama oli yhteismaata. Se oli tavallisesti maanmittauksessa tai muuten pyykitetty tarkoitustaan varten siten, että alueen kulmissa oli puolen metrin korkuiset kivet tai muu merkki. Pienin tuntemani valkama oli 50 X 30 m., suurin 150 X 100 m., mutta jälkimmäinen oli kevättulvalla osittain veden alla. Kun Kyrösjärvi viime vuosisadalla laskettiin, lunastettiin joissakin paikoin yhteiseksi myös uusi tie valkamaan. Se, joka omisti ympäröivän maan, saattoi ilman muuta syöttää karjalleen valkamassa kasvavan heinän. Joskus kerrotaan tämän kuitenkin sen korvaukseksi kerran kestinneen muita lahkon osakkaita. Suurta hyötyä ei maanomistajalle valkamasta ollut, koska kirkkoveneille tuleva väki pahaa tarkoittamatta tallasi sen ja vähän ympäristöäkin.



Kuva 5. Luhalahden kirkkoveneladot 1931. — Valok. Eino Nikkilä.

Venettä säilytettiin valkamaan rakennetussa *paattiladossa*. Se oli vähän pitempi kuin vene, esim. Leutolassa 12,5 m X 3,2 m., korkeus n. 2 m. Lato oli tehty tavallisen niittyladon tapaan pyöreistä puista, mutta oli matalampi. Nurkat oli tehty tavanomaisella koppelo-salvoksella, joka jättää hirsien väliin huomattavan raon, koska hirressä on lovi vain sen alapuolella. Osakkaat tai talolliset heistä toivat ladon rakennuspuut metsistään, kukin muutaman kappaleen. Tavallisesti löytyi pitkiä yksimittaisia puita tarpeeksi, joko mäntyjä tai kuusia. Jotta pitkät puut pysyisivät koko seinän mitan yhtä kaukana toisistaan, pantiin väliin pikku tukikappaleita, *takkuja*. Harvoin sattui, että piti liittää kaksi runkoa perättäin. Silloin pantiin jatkavan puun pää kahden seinähirren väliin luonnostaan jäävään rakoon ja yhdistettiin nämä puutapeilla eli *narattiin kairalla*. Seinän ylintä kerrosta kutsuttiin tasakerraksi. Siitä kohotettiin katto *vuoliaisten* avulla. Ne olivat pitkittäisiä hirsiiä, jotka



Kuva 6. Ikaalislaisen kirkkoveneladon kaavapiirros: 1) kynnys, 2) takkuja, 3) rispat, 4) ruoteet, 5) kattopäreet, 6) harjapuu, 7) vuoliaiset, 8) hollipuut.

päissään nojasivat päätyihin asetettuihin, kerros kerrokselta lyhyempiin poikkihirsiin. Vuoliaimia oli kaksi tai kolme paria. Lopuksi asetettiin ylimmäksi *harjapuu*. Vuoliaimiin nojasivat harjapuusta alaspäin kulkevat *rispat* eli tukipuut, joiden päät ulottuivat räystään mitalta seinän yli. Rispojen päälle naulattiin pitkittäin laudat, *ruoteet*, joihin naulaamalla kiinnitettiin kattopäreet. Pareitakin toi kukin osakas kotoaan rakennuspaikalle. Ladon rakentaminen kesti pari päivää, jokaiselta osakkaalta oli mies työssä.

Ladon paikan vallinnassa piti ottaa huomioon, ettei lato tullut niin lähelle vettä, että keväiset jäät olisivat sitä kolhineet. Myöskään se ei saanut olla niin kaukana vedenrajasta, että olisi ollut hankalaa vetää vene sinne.

Ikaalisissa oli hieman toisenlaisiakin »*paattilatoja*». Katonharja saattoi olla kohotettu siten, että harjapuuta kannattivat ovenpäällyksestä ja parista muusta poikkihirrestä nousevat pystysuorat päätypuut ja vinot *takstoolipuut*. Leutolassa oli kaksi latoa, jotka olivat vain yksinkertaisia, poikittaisten ja pitkittäisten kehyshirsien yhdistämille tukipylväille rakennettuja katoksia, ilman seiniä. Tietosanakirjassa on Ikaalisista v. 1911 otettu valokuva, jossa on kaksi kirkkopaattia rinnan tällaisessa katok-



*Kuva 7. Leutolan valkamaa veneineen ja latoineen 1945. —
Valok. Niilo Valonen.*

sessä, johon kuitenkin on sivulle lyöty lautaseinät. Särkikossella olen saanut tiedon tällaisesta yhteisestä ladosta Jyllinkylän ja Jokivarsilaisten laukoilla. Tämä latotyyppi ei kyllä ole ollut yleinen. Ruoveteläistä »koppelia», jossa katosta kannattavat pylväät on rakennettu lyhyistä hirrenpätkistä eräänlaista kehikkoa salvaten, ei Ikaalisissa tunneta.

Ladon ovet vaativat vielä maininnan. Puuta, joka oli upotettu ovea varten katkaistujen seinäpuiden päähän veistettyyn loveen, kutsuttiin nimellä »kara». Karat olivat sekä suuressa alaoven aukossa (1,60 3,60 m.) että pienessä yläoven aukossa (1,10 1,40 m.). Alaoven piti olla niin leveä, että vetäjät ja vene mahtuivat siitä. Kun alaovi oli koko järvenpuoleisen seinän kokoinen, piti seinähirsien päiden paikoillaan pysyminen varmistaa muulla tavoin kuin salvoksella. Sitä varten asetettiin sivuseinien hirsien kummallekin puolelle ohuet ja lujat »pän-

närit» eli »hollipuut», joiden toiset päät kairattiin kynnyspuun ja oven päällisen läpi. Runkojen päiden väliin asetettiin takut.

Kun lato tuli vanhana käyttökelvottomaksi, se myytiin. Osakaskin saattoi sen ostaa.

IV.

Kun sunnuntaiaamuna tultiin *kirkkopaattivalkamaan*, oli ensimmäinen tehtävä avata lukossa oleva venelato. Avainta säilytettiin tavallisesti jossakin lähitalossa, josta se tarvittaessa noudettiin. Sieltä sen saivat osakkaat arkina asioilleen mennessään ja vieraat jonkun osakkaan luvalla; sieltä se nytkin noudettiin. Miehet tarttuivat hankaimiin ja yhteisvoimin työnnettäessä liukui suuri vene aluspuita myöten vesille. Ensimmäisenä meni perään *perimies*. Perimiehenä olo oli miltei vakituinen virka. Kuka vain ei kelvannut siihen. Hänen piti olla arvokas isäntämies, mieluummin vanhus ja pystyvä hyvin venettä ohjaamaan. Varsinkin tuulella oli tärkeätä, että vene pysyi oikeassa asennossa. Esimerkiksi mestari Iisakki Koskinen tai Liitiän taata Juhtimäestä olivat aina lahkojensa perämiehiä.

Vene täytettiin sitten perästä alkaen. Jotta suuri vene lastattuna uisi, se piti työntää tarpeeksi syvälle. Näin ihmiset jouduivat kahlaamaan jonkin matkaa mennessään siihen. Soutajat istuivat kukin omalle hangalleen. »Olihan kirkossakin Röyhien emäntäin penkki, ja niin paatissakin oli kullakin oma.» *Laiskoja* otettiin mukaan niin paljon, kuin perämies arvosteli uskaltavansa kuljettaa kulloinkin vallitsevalla säällä. Nuorilla oli taipumus pyrkiä nokkapäähän, että perille tultaessa pääsisivät ensiksi rantaan. Mutta nokka ei saanut, vallankaan tuulella, olla raskaasti lastattu, ja niinpä perämies järjesteli heille paikkoja taaempänä, soutajain välistä. Suurimmissa veneissä oli keskituhdoilla neljä soutajaa vierekkäin, kaksi kutakin airoa

varten. Ulompi veteli pitkän airon ponnesta, sisempää varten oli airoon joskus kiinnitetty *hantaaki*, rautainen kahva. Tavallisesti oli kuitenkin vain yksi soutaja kussakin airossa. »Laiskat» istuivat kasvot menosuuntaan. Heistä ne, jotka joutuivat soutajien väliin, voivat auttaa näitä työntämällä vastassaan istuvan soutajan airoa. Silloin istui siis kolme henkeä tuhdolla, keskimmainen kasvot menosuuntaan.

Kuusihankaiseen mahtui 12 soutajaa ja jokunen ilman istuja, yhteensä parikymmentä henkeä. 10-hankaiseen meni yhteensä noin 35 henkeä. 13-hankaisessa oli keskituhtojen monien soutajien vuoksi jo noin 40 soutajaa ja koko henkilömäärä saattoi nousta yli kuuteenkymmeneen. Jättämällä pari alinta hankaa soutamatta saatiin mukaan enemmän väkeä. Sattui tapauksia, jolloin otettiin mukaan pyrkijöitä niin paljon, että selälle tullessa se huomattiin vaaralliseksi. Silloin piti laskea lähimpään niemeen ja panna liiat matkustajat pois. Kovallakin tuulella haluttiin sentään käydä kirkossa. Miessoudulla silloin ponnisteltiin ilman ketään laiskana istujaa. Perimies piti varalta, ettei »vääntänyt» suuren laineen kohdalla päin tuuleen, vaan hellitti juuri siksi hetkeksi vähän tuulen mukaan. Mutta heti laineen mentyä hän taas väänsi oikeaan suuntaan, jottei tuuli kantanut venettä väärään. Kirkkoon vain piti päästä.

Soututahti otettiin alimmasta, perimiestä lähinnä olevasta hankaparista. Soututahdin määräisivät soutajat. Jos soutu oli toiselta puolen voimakkaampaa tai jos kävi tuuli, joutuivat pelimiehen voimat koetukselle. Sumu voi myös aiheuttaa hänelle vaikeuksia. Jos soutu pyrki sekoamaan, auttoi perimies lakoonisella huomautuksella »vetäkää harvempaa» sen järjestykseen.

Muutenkin perimies huolehti veneen kunnosta. Hän katsoi, että oli mukana astiat, joilla vuotanut vesi ammennettiin pois, ettei tappi vuotanut ja että lasti oli oikein sijoitettu. Hänen



Kuva 8. Leutolankylälaisten 7-hankainen kirkkovene Kyrösjärvellä suvella 1931. — Valok. Eino Nikkilä.

velvollisuuksiinsa kuului myös kurin valvominen, mutta harvoin siinä oli mitään huomauttamista. Kaikki olivat pienestä pitäen tottuneet vesillä liikkumaan. Kukaan ei noussut seisomaan paatissa tai aiheuttanut epäjärjestystä. Juopuneena ei kirkkoon lähdetty. Perimiestä, joka paljon määräili, pidettiin erikoisena. Kaikki sujui kyllä itsestäänkin.

Kirkkorantaan tultua panivat miehet takin päälleen ja lähtivät astelemaan edeltä kirkolle. Naiset ottivat kirkkovakoistaan hameen, kengät ja silkkihiivin ja pukeutuivat niihin. Tähän asti he olivat tulleet alushameissa ja paljain jaloin. Kirkkovakka oli naisten ylpeys. Se oli pyöreä rasia, joko litteämpi tasakantinen tai korkeampi kupurakantinen (30 X 30 sm), ja oli kauniisti maalattu.

Kirkkorantaan tultiin kello 9 maissa. Jumalanpalvelus kesti klo 10—13, usein kauemminkin. »Papit oli hyviä saarnaamaan, niitä käytiin kuulemassa ja uskottiin. Suvella lämpöisellä pi-

dettiin kirkon ovet auki, niin kuulu ympäri kylää, kun Branderi messus», kertoi Särkikosken taata.

Kirkosta mentiin *kirkkokortteeriin*, jossa saatiin kirkkokahvit ja syötiin eväät. Kirkkokortteeri oli kullakin talolla vakinaisen, jokin kauppalan taloista, jossa varsinkin talvipakkasella käytiin ennen ja jälkeen kirkonmenojen. Maksua kirkkokortteerista ei varhempina aikoina otettu, mutta »murua» joskus annettiin, juustoa ym. »Kaarteet» papinvaalujyvien maksusta jätettiin kirkkokortteeriin, josta maksuksi sieltä saatiin kaljaa juoda. Jo veneeltä lähtiessä tai kirkonmenon loppuessa oli perämies sanonut takaisinlähdön ajan. Kaikkia odoteltiin, mutta joka viipyi kauan, sai odottajilta moitteita. Kotimatalla sitten pohdittiin kuulumiset. Olihan tämä ainoa kerta viikossa, kun yhteen tultiin. Kotirannassa taas kahlattiin maihin. Joku vanhus tai sairas sai jäädä paattiin, kun miehet taas sen kiskovivat latoon. Lato lukittiin, ja niin alkoi kävelymatka kullakin kotiinsa.

Siitä, miten tämän kirkkovenelaitoksen erikoisuus tajuttiin lähipitäjissä, kertoo säilynyt sananlasku: »Siellä (Ikaalisissa) mennään selin kirkkoonkin, sano Majan Esa Kankaanpäästä.»

Lapsia kasteelle vietäessä oli Vahon peräläisillä hauska tapaa ottaa kummit Leutolan kylästä matkan varrelta. He kutsuivat sentähden Leutolaa »kummikyläksi». Viimeisen matkansa ihminen sai myös tehdä paatissa. Valkamaan ruumis tuotiin syrjäkylästä metsäpolkuja pitkin; huonokulkuisimmissa paikoissa paareilla tai arkku korennossa kantaen, teitä myöten hevosella. Koko matkan veisasi esilaulaja virsiä. Veneessä arkku sijoitettiin perimiehen eteen. Silloin ei voinut alimmilla hangoilla soutaa. Veneessä harvoin enää veisattiin, mutta tavallista vakavampi varmaan oli tunnelma kuoleman läheisyyden muistuttaessa itsestään.

Kirkkovenettä käytettiin muulloinkin kuin sunnuntaisin. Rippikoulua lapset kävivät kaksi päivää viikossa koko kesän ajan. Vasta Mikonpäivänä he pääsivät edes. Johtajanaan joku toisen tai kolmannen vuoden oppilas — siihen aikaan ei osaamattomia päästetty ripille — he soutivat järven yli. Rippikouluikäisten piti jo tulla yksin toimeen.

Myös markkinoille mentiin kirkkoveneillä. Tärkeimmät olivat syysmarkkinat, joihin Turun porvarit ennen tulivat ostamaan voita. Peräkulmilla koottiin voi yhteen suuriin tiinuihin. Kerrotaan, että suurimpia tiinuja ei voinut suorastaan nostaa veneisiin niiden raskauden takia, vaan ne piti uittaa rantaan upotettuun veneeseen, joka sitten tyhjennettiin vedestä.

Häissä käytiin toisissa kylissä myös kirkkoveneellä. Kestityksen hyvyys aiheutti joskus, ettei soutajia ollut takaisin tullessa yhtä paljon kuin mentäessä. Kerrotaanpa, kuinka Karkian Kustaa, voimakas mies, oli kerran yksin soutanut kirkkopaatin Höytölän kylästä Vinskanlahteen toverien nukkuessa pohjalla ja pelimannin vedellessä haitaria perätuhdolla. Oli vielä tuulinen ilma, niin että naiset eivät uskaltautuneet juopuneiden mukaan. Eräs nuottapaatti oli ryhtynyt soutamaan kilpaa hänen kanssaan. »Ei tässä karpaan auta», (karvas = pienempi nuottapaatti) sanoi Kustaa ja piti kuin pitikin puolensa.

Kirkkoveneitten väliset kilpasoudut ovat jääneet elävinä kansan mieleen. Kun uusi vene oli neitsytmatkallaan, sen kuntoa tietenkin piti koettaa. Hankittiin kylästä paras mahdollinen miessoutu, eikä muita otettu lainkaan mukaan. Parhaat soutajat sijoitettiin alapäähän ja keskelle. Olihan lahkon ja mestarin kunnia-asia, että vene heti sai hyväkulkuisen maineen. Kerrotaan joidenkin innoissaan voidelleen pohjan raaoilla kananmunilla, että se kulkisi liukkaasti. Myös liinaöljyä voitiin käyttää voitelemiseen. Hyvä vene liukui vauhdissa mittansa aironvedolla.

Juhannus oli yleisin kilpasoutupäivä. Voittoa pidettiin todella arvossa. Eräillekin perämiesveljeksille oli tulla tappelu, kun toinen voitti. Soudettiin kyllä muulloinkin kilpaa. 80-vuotias Paaston taata kertoi: >>Sem mä muistan, kum mentiin Aureellopelle. Siel oli paljon paattia. Joitakin paattia oli tälälätty oikeem miässoutuun. Kauppalan rannasta lählettii vähä yhteen aikaa. Joka ajo perästä sivutte, se voittaja oli. Paljo oli rinnan, neljä, viis paattia. Siinä sitte koitettiin, kuka elellep pääsi. Miähet kiihotti toisiaan, että 'nyt koitetaan'. Ei siinä paljon puhuttu, mutt joskus toisians, että 'veläp paremmi viäl!' Joku huikkas toiseeni paattiin tutuille, että 'älkää koittakokkaa, ei piisaa!' Rinnam mentiiv vähän aikaa, isom matkaaki. Vähin erin sitten rupes joku meneen sivutte ja se, joka jäi kaikista, hellitti sitte. Mutta ne, jotka rinnam meni, yrittiväk kovasti. Kyllä ne semmosia kilpailuja oli ne matkat. Em muista oliko se sillä kertaa riitialainem, mutta kyllä mä puhuttava kuulin, että se usiammin aina voitti, ku se oli hyväkulkune.»

Kirkkoveneen loppu oli yhtä juhlallinen kuin sen neitsytmatka. Käyttökelvottomaksi käynyt vene poltettiin nimittäin helkavalkeassa. Kun katselee, kuinka nykyään kohdellaan kirkkovenejäännöksiä, tuntuu se häpäisyltä entiseen tapaan verraten. Kirkkoveneen laidat eivät ole omiaan perunakuopan katoksi tai käymälän seiniksi. Tavallisimmin lahko antoi vanhan veneensä poltettavaksi ilmaiseksi. Vain joskus piti kerätä jokin markka korvaukseksi. Siihen aikaan kun naulat olivat kalliita, kerättiin ne tuhkasta ja jaettiin osakkaiden kesken.— Kuvitelkaa yhdeksänhankainen vene kokonaisena pystyssä kalliolla. Mahtavat liekit syövät ahnaasti roihuten sen tervaisia laitoja! Eikö se ole komea juhla ja kaunis tapa hävittää vuosikymmenien tutuksi tekemä palvelija.



Kuva 9. Vanha kirkkovene poltettiin Ikaalisissa helkavalkealla.
— Valok. E. Järvenpää.

Ikaalisten venevalkamat näkyvät oheisesta karttaluonnoksesta. Kirkkoon tultiin seitsemältä pääsuunnalta.

1. Etelästä maata myöten,
2. Vatulan—Jämijärven suunnalta kirkkoveneillä.
3. Haapimaan, Niemen, Kilvakkalan ja Kartun kylistä jalkaisin ja pikku veneillä.
4. Kovelahden suunnalta kirkkoveneillä.
5. Heittolanlahden suunnalta..... »
6. Kyrösjärven itärannan kylistä »
7. Luhalahden—Juhtimäen suunnalta »

Inkulan kylä muodosti rajan itärannalla. Se kävi jo Viljakalan kirkossa.

Etelästä oli maayhteys luonnollinen. Palinperän lahdesta meni Ikaalisten kirkolle vanhin maantie, joka ennen toimi postitienäkin. Sieltä olisi joutunut vettä myöten kirkolle mennessä jonkin verran kiertämään. Vielä enemmän olisivat Kolkonky-län Sikurinlahden puoleiset talot joutuneet tekemään mutkaa kiertäessään vesitietä Kontusaaren salmesta. Kun täältä maantieyhteys kirkolle saatiin, oli selvää, että sitä käytettiin.

Toisella suunnalla oli ensimmäisenä Vatsiaisten lahko, jonka valkama oli Hannun talon rannassa. Vesajärven kyläläisten Hämeenkyrön puolelta muistetaan omistaneen täällä toisen veneen. Vesajärven kylästä tämä tieto oh jo unohtunut. Heidän on täytynyt tulla Pohjankankaan (Hämeenkankaan vakituinen nimi kansan suussa) poikki lähes 10 km matka. Seuraavana oli Vatulan lahko, jossa oli kolme venettä. Sen veneladot siirrettiin noin 50 vuotta sitten Kulmalan vesijätöstä sillankorvaan. Tännekin tuli pisimmällä asuville 7 km maataival, esimerkiksi tarinoista kuuluisan Varppeen kulmalaisille. Mannolan talon *kirkkorata* (polku) kulki *keitaita* (soita) pitkin Sillankorvan maan ja Naalunmaan kautta tänne. Kepit kädessä vajoamisen varalta kuljettiin suoportaita myöten. Särkikoskella oli myös kolme venettä. Sinne on tultu Jyllin ja Pitkäniemen kylistä ja Jämijärven toiselta puolelta asti. Kauempaa tulevat laskivat paattinsa Jämijärven Mielahdenperään. Polku meni Jyllinjoen vartta myllyn ohi ja niittyjen halki. Myllyn klasilla oli pöperökuppi ja ohikulkijat kävivät siitä aina »tikuttelemassa» (= syö-mässä) kerrotaan. Omalaatuisen tavan merkitystä ei kertoja tiennyt. Lammien yli mentiin lopuksi pikkupaatilla Särkikoskelle. Eräs muistitiedon sirpale Palinperältä kertoo, että »Kankaanpäästäkin tuotiin ruumiita tänne».

Satakuntalaisen osakunnan arkistossa säilytetyt vanhemmat keräykset näistä pitäjistä tietävät tästä lisää. Kankaanpäästä on aivan yleisesti tuotu ruumiita Ikaalisiin. Pisin matka on

ollut Siikaisten Osaran kylästä, josta on tultu Samminkylästä Kankaanpään Laurinkylään ja Hirvikankaalle, jossa mentiin lautalla yli Karvianjoen. Tästä on jatkettu Hämeenkaan — Pohjankankaan ikivanhaa kangastietä (Eino Lepistön keräys 1932). Karviassa kerrotaan, että Karvian vanhimmat talot ovat rakentaneet Ikaalisten kirkkoa. Karvialaiset ovat ostaneet sinne kellon ja heillä on ollut vakituinen penkkinsä, jonne menivät pettukontteineen (L. A. Kaukamaan keräys 1930). Myös Sydänmaalta, joka käsittää Jämijärven, Parkanon, Kankaanpään ja Ikaalisten lähekkäiset syrjäkulmat, on käyty Ikaalisissa (L. I. Kaukamaan keräys 1932). Nämä traditiot edellyttävät kuitenkin miltei kaikki maamatkaa. — Jämijärvellekin on syntynyt kirkkovenelaitos vasta oman kirkon rakentamisen jälkeen (Viljo Alasen keräys 1930).

Kylistä, jotka kulkivat kirkolle pikkuveneellä, ei ole paljon sanomista. Ennen sillan valmistumista ovat jalankulkijat päässeet Salmen yli lautalla. Kartun kylän takaakin, Uuraslahdesta, tultiin kirkolle pienillä veneillä, ehkä joskus nelihankaisilla. Myllykartujoessa on Siuron- ja Pukaranperäläisten valkama aivan nykyisen maantien vieressä. Heidän kirkkoratansa porraspuita on vielä Ahvenlammen rannalla pelloksi raivatulla suolla.

Neljäntenä on laaja Kovelahden perä. Sen länsirannalla on kuusi lahkoa, perässä kolme ja itärannalla yksi. Mutta on huomattava, että joitakin itärannan taloja kuului länsirannan lahkoihin. Esim. Saarannan lahkoon kuului Poikkeus ja Terviä, jotka varmaan sunnuntaiaamuisin tulivat pikku veneellä lahden yli valkaman. Kovelahden perälle tuli väkeä aina Jämijärven Tykköön kylästä asti, kolmen vanhan virstan, siis noin 10 km päästä. »Niillä oli rata metsien läpi, Kolmikulmanmaalta Kuusion metsän läpi. Puissa on pilkat ja aukeilla oli kivimer-

kit, pikkunen kivi isomman päällä. Tykkööstä oli Kuusioon kaksi vanhaa virstaa.»

Seuraa sitten Heittolanlahden kahtia haarautuva suunta. Itse lahden rangalla oli kahdeksan valkamaa, yhteensä 16 lahkoa. Vaikka Parkanossa on ollut oma kirkko ja pitäjänapulainen vuodesta 1800, niin silti muistetaan parkanolaisten matkat Ikaalisten kirkolle vielä. Lavian taata kertoi: »Vääräjoella on vielä paikka, jonka nimi on Veneslinna. Siinä parkanolaiset pitivät kirkkopaattejaan ja siitä menivät maihin Parkanojärven Naskalin puolelle Mustalahden talon luo. Siinä oli jälleen paatti, jolla mentiin Korvensuuhun Ryttilän talon luo. Siitä mentiin maihin ja paatilla Kihniölle päin.»

Reitti Leppäsjärvi—Ruojärvi—Vahojärvi käytti valkamaan Kankaansuuta, Kasittulan talon lähellä. Onkilampi Kurun rajalla oli kaukaisin paikka, mistä sinne tultiin. Vanhaemäntä Lydia Nisula kertoi: »Hähkiöstä kuljettiin omalla pikkupaatilla Vanhantalon rantaan. Siitä käveltiin Lautalaan, järvi kierrettiin, mentiin Luojun kautta ja saavuttiin Ruojärven rantaan Täysiän kohdalla. Siitä mentiin Täysiän talon pikku veneillä Mureen puolelle. Siitä menee kärrytie Leppäsjärven rantaan, Leppäsen talon luo. Rannassa oli yhteinen paatti, jolla mentiin Härkäahteeseen Soramäen tykönä. Härkäahteesta käveltiin pari virstaa kuivaa kangasta, se oli kärrytie siihen aikaan, ja saavuttiin Kankaansuuhun.»

Kuudentena suuntana oli Kyrösjärven itäpuolen kylät. Leutolasta kulkivat Röyhiöjärven takana asuvat Sorvanperäläiset ja Vahonperäläiset. Vahonperäläisten täytyi kulkea matkat soita myöten. Paikassa, missä suo heidän polkunsu varrella loppui, näytetään vielä laakeaa Eväskiveä, jonka luona pysähdyttiin murkinoimaan: Vähäröyhiössä oli yksi paatti. Peniönlahdesta kulkivat Saukonperäläiset ja Karpanperäläiset. Vinskanlahdesta kulkivat Helteenkyläläiset ja läheiset talot. Isoröy-

hiöllä, Sipsiöllä, Luhalahdella ja Niemenperällä oli kullakin oma veneensä ja valkamansa.

Viimeisenä on muistettava Juhtimäen suunta. Juhtimäestä puikkelehti kirkkorata Varpeen yli kolme kilometriä kuivia kankaita. Vuorijärven yli mentiin yhteisellä viisihangalla, jolla oli ladot kummallakin puolella järveä. Kirkkopolku jatkui eteenpäin Viitaniemen talon ja Vääräkosken torpan ohitse Hihkiön eli Kotalammin rantaan Vahojärvellä. Siitä mentiin samanlaisella veneellä Toijaisten rantaan, Vilpusniemen Kirkkolahdenperään, Toijaisten kankaan yli käveltiin Sipsiönjärvelle Vahonkosken suuhun, jonka yli soudettiin kolmannella viisihankaisella. Luhalahden myllyrannasta käveltiin Huopion valkamaan, jossa suuren kirkkoveneen lato sijaitsi. Rehtori Alasen muistiinpanoissa (1930) kerrotaan, että Vuorijärven yli vietiin joukkoa 4 ä 5 kertaa taavllisilla pikkuveneillä, mutta että Vahojärvellä ja Sipsiönjärvellä oli kaksi viishankaista kummassakin. Matka kirkolle kesti kaikkiaan 5—6 tuntia.

Eränperän lahkon kulkutiestä kerrotaan: »Juurijärven Taloselta tultiin ensin Piikapäälle mettäpolkua. Siitä lähti tie Suolahteen Koivuniemen rantaan. Sellaista se oli kun linnunrataa, ei siitä juuri hevosella päässy.» Tien valmistuttua Juhtimäkeen (1904) mentiin tietä myöten Huopioon ja välijärvissä olevat veneet rappeutuivat ja katosivat. Juhtimäen suuri vene Huopiossa on hävinnyt vasta kymmenkunta vuotta sitten.

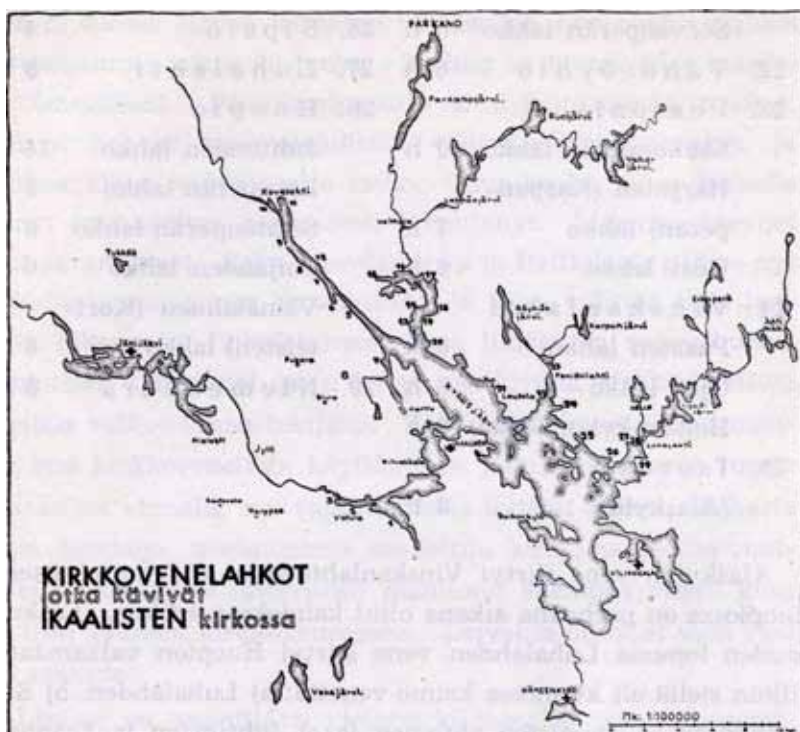
Muut lahkot laskivat kauppalan rantaan, mutta Juhtimäen ja itäisten rantakylien (Leutolasta etelään) paatit laskivat maihin Kalmaan talon luona kauppalasta pari kilometriä itään, koska niillä sinne oli lyhyempi matka. Kalmaa on muuten hyvin vanha valkamapaikka. Nimen synnystä on tarina, että sinne koottiin ruumiit ja vietiin sieltä Viljakkalan kirkkoon. Viljakkalan vanha kirkko on hävinnyt 1600-luvulla, kun Kyröön rakennettiin seurakunnan uusi kirkko.

Pitkänmatkaiset, kuten Juhtimäen ja Leppäsjärvi—Vaja-järvi reitin väki saapuivat kauppalaan jo lauantai-iltana, muut vasta sunnuntai-aamuna. Soutuaikoja ei enää oikein täsmällisesti muisteta. Huopiosta kesti 11 km matka tunnin. Vatulasta kerrotaan kilpasoudussa soudetun 36 minuutissa 9 km vesimatka. Paaston taata kertoi: »Kerran oli niin tavaton tuuli, että ajo meni kahdeskymmenessä minuutissa Paskonnenästä Vinskanrantaan (n. 4 km). Oli miessoutu, ja laineilen välissä oli niinkuin olis satanut niskaan.» Kovelahdesta »oli kuus virstaa matkaa ja se kesti hiukan toista tuntia», kertoi Efr. Rikala. Vesimatkaa karttuu 10 km, joten vauhti on ollut kova.

Hyvällä säällä, kun kaikki puolisen sataa kirkkopaattia voivat ottaa täyden lastin, oli kirkossa toista tuhatta henkeä. Sellainen ihmismäärä kokoontuu nykyään Ikaalisten kirkkoon tuskin juhlapyhinäkään. Ja silti täytyi melkein joka kerta jättää rannalle sellaisia, jotka olisivat halunneet mukaan.

Pantakoon tähän lopuksi luettelo »paattilahkoista», jotka olivat seuraavat: (Numero näyttää valkaman paikan karttaluonnoksessa. 6 h = kuusihankainen.)

1. Vatsiainen	6 h	7. Koivisto	10 h
2. Vatula		8. Ronu	9 h
Iso paatti	6 h	9. Luotolinna	
Pikku paatti	6 h	(Linna)	8 h
3. Särkikoski		10. Kovelahdi	
Jyllinkylän lahko	9 h	Jyränperän lahko	9 h
Jokimatin lahko	8 h	Välikylän lahko	12 h
4. Soukko	8 h	11. Rautaperä	12 h
5. Saaranta	8 h	12. Siivari	10 h
6. Mansolahti	10 h	13. Kiiala	8 h



Kuva 10. Ikaalisten kirkkovenelaidot.

14. Höytölä	8 h	18. Tevaniemi	
15. Riitiala		Iso lahko	8 h
Uusi paatti	10 h	Pikku lahko	8 h
Lahdenperän paatti	8 h	19. Miettinen	
Kahilan paatti	8 h	Talollisten lahko	12 h
Soutulan paatti	8 h	Torpparien lahko	9 h
16. Heittola	8 h	20. Kallionkieli	
17. Kankaansuu		Soutulan lahko	12 h
Vahojärven lahko	13 h	Torpparien lahko	9 h
Heinistönkylän lahko	8 h	21. Leutola	
Leppäsjärven lahko	8 h	Kylän lahko	7 h

	Sorvanperän lahko	5 h	26. Sipsiö	4 h
22.	Vähäröyhiö	6 h	27. Luhalahti	8 h
23.	Peniönlahti		28. Huopio	
	Saukonperän lahko	10 h	Juhtimäen lahko	14 h
	Harjulan (Karpan- perän) lahko	7 h	Eränperän lahko	8 h
	Uusi lahko	6 h	Sisätönperän lahko	8 h
24.	Vinskanlahti		Toijaisten lahko	6 h
	Paaston lahko	8 h	Väinälahden (Kort- teisten) lahko	6 h
	Ojan lahko	8 h	29. Niemenperä	8 h
	Helteenkylän lahko	8 h		
25.	Isoröyhiö			
	(Alaskylä)	8 h		

Alaskylän vene siirtyi Vinskanlahteen n. 45 vuotta sitten. Huopiossa on parhaana aikana ollut kahdeksan lahkoa. Laskukauden lopussa Luhalahden vene siirtyi Huopion valkamaan. Silloin siellä oli kunnossa kolme venettä: a) Luhalahden, b) Sisätönperän ja Toijaisten yhteinen ja c) Juhtimäen ja Eränperän yhteinen. Lahkoja on ollut yhteensä 49. (Lahkoihin kuuluvien talojen luettelot ovat asianharrastajien nähtävissä keräyksessäni Satakuntalaisen Osakunnan arkistossa. Tilan puutteen vuoksi niitä ei tässä julkaista.)

VI.

Uudenaikaisissa oloissa kirkkovenelaitos on katoamassa. Syyt siihen ovat monet, mutta pohjimmaisena syynä on se, että kansan tarpeet eivät enää sitä vaadi. Kirkkovenelaitos on aina ollut kansan laitos. Ikaalisistakaan kirkonarkiston papereista ei näy, että kirkko millään tavalla olisi osallistunut siihen.*)

*) Lehtori Kauko Heikkilän tiedonanto.

Kysymyksessä olevan laitoksen häviämisen syyt ovat nykyisen kulttuurimme kehityshistoriaa. Kirkko on menettänyt maalliset tehtävänsä. Postitoimipaikka on nyt jokaisessa kylässä. Uutiset tulevat sanomalehdistön välityksellä tölleihinkin, ja taloissa alkaa kaikissa olla radio. Rippikoulu, ainoa kirkolle jäänyt opetuslaitos, on suuresti lyhentynyt. Liikenneyhteydet ovat parantuneet. Esim. Kovelahdesta ja Heittolasta pääsee nyt kirkolle mukavimmin linja-autolla, ja laiva välittää tällä hetkellä liikennettä Luhalahdesta, jossa lisäksi on rukoushuone. Vanhukset korostavat usein laivan merkitystä kirkkoveneitten häviöön vaikuttavana tekijänä. Tähän täytyy esittää huomautus, että kirkkoveneitten käyttäminen jatkui kymmeniä vuosia laivakulun rinnalla sen vaikuttamatta mitään siihen. Rahasta oltiin tarkkoja; mieluummin soudettiin kuin maksettiin matkasta. Laivaan ei tavallisesti mahtunut enempää väkeä kuin kahteen suureen kirkkoveneeseen. Laivakin on ollut vain yksi syy monista.

Lisäksi on mainittava yleinen kirkossakäynnin väheneminen. Kansan henkisetkin tarpeet ovat tulleet toisenlaisiksi. Tyydytään käymään hartaushetkessä, kun pappi tulee sen omassa kylässä pitämään, mutta halua jokapyhäiseen kirkonkäyntiin ei enää ole. Radio on tuonut jumalanpalveluksen pirttiin, missä sitä voi vaivatta kuunnella. Ympäristö ei vaadi keskittymistä; jos asioita muistuu mieleen, ne voi heti toimittaa. Vielä on kai mainittava kestäetty sota-aika, joka tavaroiden puutteen takia on lopettanut toripäivät. Niillä käytiin kirkonkäynnin vähennyttyäkin. Nämä viisi vuotta, jotka veneet ovat maanneet miltei käyttämättä, ovat osaltaan jouduttaneet niiden väistämätöntä loppua. Pikkuveneitten luku järvillä on sitä vastoin kasvanut. Vihdoin on mainittava kaikkeen rappeutumiseen kuuluva surullinen piirre: pienet myrkyttävät kiistat osakkai-

den ja osattomien kesken ja ymmärtämätön ilkivalta valkamissa, jota sovun puutteessa ei voitu estää.

Ei palaa enää aika, jolloin kirkkopaattien kulkuun Kyrösjärvellä voisi sovelluttaa Kalevalan uljasta soutukuvausta:

Lyllyivät melat lylyiset,
hangat piuikki pihlajaiset,
vene honkainen vapisi,
nenä hyrski hylkehenä,
perä koskena kohisi,
vesi kiehui kelloloissa,
vaahti palloissa pakeni.

Eivät viilletä enää koskaan Kyrösselkää tervatut kirkkopurret valkeapaitaisten miesten rytmikkäästi airoissa ponnistellussa. Mutta vanhan talkoiden ja joukkoyritysten ajan henki kertoo meille, miten yhdessä saadaan aikaan suuria.

Tämän kirjoituksen aineisto on kerätty Satakuntalaisen Osakunnan järjestämällä kotiseuduntutkimusmatkalla kesällä 1945.

SISÄLLYS

Pentti Eskola: Ylä-Satakunnan kallioperusta ja Ylöjärven kuparimalmi	11
Jalmari Jaakkola: Mikael Agricola ja Satakunta	35
Viljo Alanen: Kyrönkankaan vanha talvitie	57
Toivo Kaukoranta: Wanochius — af Wanoch-suvun tyrvääläisestä alkuperästä ja sukunimen synnystä———	81
L. I. Kaukamaa: Valtiopäivämies Gabriel Antinpojan kirje vuodelta 1766.	111
Toivo Tunturi: Isak Näähä, hengellinen isä ja johtaja	116
Aili Nurminen: Porin lentoaseman tuuliolot sekä näkyväisyys ja sumu.	138
Eino Nikkilä: Satakuntalainen haapio sekä sen aikai- sempi levinneisyys Suomessa	164
Niilo Valonen: Yläsatakuntalaisia sanoja anastavien elinkeinojen alalta	175
Pertti Virtaranta: Kouvatsa — Äetsä	191
Helmi Virtaranta: Yrjö Koskisen Hämeenkyrön pitäjänkertomuksen kielestä	200
Mauno Jokipii: Ikaalisten kirkkovenelaitoksesta	249

